B.A.R.P.R.
I
482517

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

VICTOR EFTIMIU

PORTRETE ȘI AMINTIRI

www.dacoromanica.ro

VICTOR EFTIMIU

PORTRETE ŞI AMINTIRI

Coperta : *G. Gottwaldt*

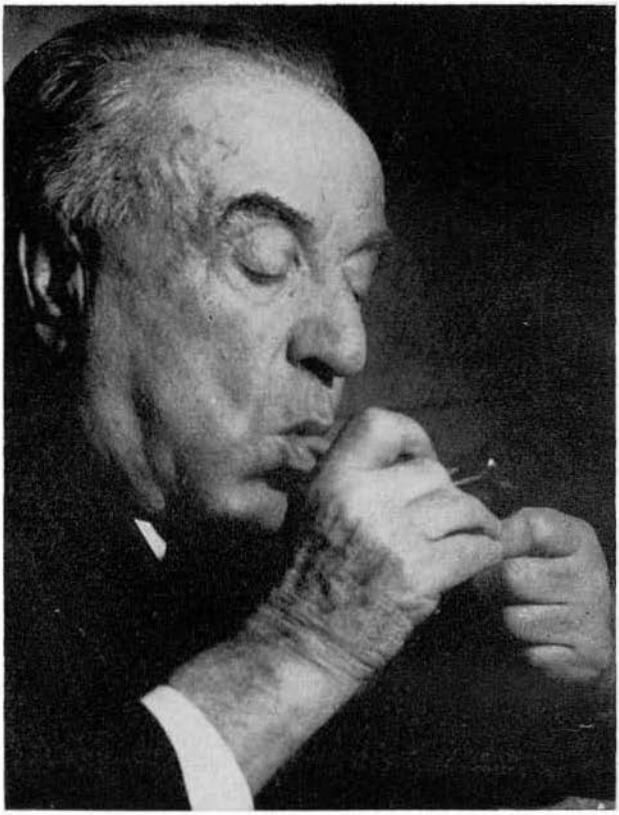

Victor Ostimir

VICTOR EFTIMIU

PORTRETE ŞI AMINTIRI

1965
EDITURA PENTRU LITERATURĂ

Aceste cîteva articole le-am adunat din numeroasele pagini pe care le-am publicat în ultimii cincizeci de ani. Unele, scrise în anii din urmă și reunite sub titlul Noi evocări, *n-au apărut pînă acum în volum. Cele mai multe sînt selectate din culegerile de memorialistică* Fum de fantome, Amintiri și polemici, Magia cuvintelor, Spovedanii.

Tomurile acestea nu se mai găsesc în librării. Spre marea mea surpriză, s-au epuizat în primele zile de la apariție. Generațiile noi nu le cunosc și cunosc prea puțin din viața celor mai mulți scriitori și artiști, evocați destul de sumar aici, în cîteva sute de rînduri.

N-am pretenția ca aceste pagini să fie istorie literară, ci numai schițe fugare, amintind unele figuri care, la un moment dat, au dominat viața noastră culturală.

*

Zilele trecute mi-a căzut în mînă un album cu Cincizeci de figuri contemporane, *text de P. Locusteanu și ilustrații de Iser, apărut în 1912, adică acum peste o jumătate de secol.*

Dintre oamenii aceștia, consemnați într-o nostalgică plachetă, numai doi mai sîntem în viață: Al. Cazaban și cu mine.

M-am întrebat totdeauna de ce nu și-a redactat Alexandru Cazaban amintirile. Acest scriitor, care e cu optsprezece ani mai vîrstnic decît mine — are azi 94 de ani —, a cunoscut generații mai vechi de publiciști, a colaborat cu I. L. Caragiale la Moftul român, *a trăit cîțiva ani, în același oraș cu Mihai Eminescu, viața de boem împreună cu boemii epocii: Iuliu Al. Să-*

vescu, Al. Antemireanu, Ştefan Petică, D. Teleor şi alţii, a asistat la debuturile lui G. Coşbuc şi ale celor mai tirziu veniţi: Sadoveanu, Anghel, Iosif, Minulescu, Gîrleanu, Sandu-Aldea.

Cînd ei abia începeau, autorul lui Deştept băiat *era un povestitor şi gazetar cunoscut, un temut polemist.*

Cu talentul său incisiv, cu puterea lui de evocare, cu simplicitatea şi farmecul stilului său luminos, Cazaban ne-ar fi dăruit cîteva cărţi de memorialistică extrem de interesante. Păcat că nu le-a scris. S-a ţinut mai mult de vînătoare decît de literatură. Şi-a epuizat verva prin cafenele bucureştene şi crîşme de ţară, unde iscodea pe săteni prin ce coclauri se cuibăresc iepurii şi unde poposesc sitarii.

Eu însumi, prins de viaţa teatrului şi de peregrinările prin cetăţile din Soare-Apune, nu m-am apropiat îndeajuns de contemporanii mei iluştri, de scriitorii care apucaseră revoluţia de la 1848 şi care mi-ar fi povestit atîtea lucruri importante din vremea lui Mihalache Sturdza şi a lui Vodă Cuza.

N-am să uit niciodată — şi lucrul acesta îl consemn cu multă părere de rău — cum, avînd norocul să-l întîlnesc pe Titu Maiorescu în casa primitoare a lui Iacob Negruzzi, în loc să fiu atent la cîte povestea ilustrul moşneag din întîmplările şi peisajele de acum o sută de ani, mă uitam în tavan sau urmăream silueta favorabil încorsetată a unei dudui care evolua prin salon, parfumată, servind musafirilor ceaiul.

Nu eram atent la ce spunea Titu Maiorescu sau Iacob Negruzzi. Mă gîndeam la altele.

Tinereţea e preocupată de prezentul ei şi de un viitor pe care-l crede miriadar. Lucrurile din trecut n-o interesează, mai puţin amintirile bătrînilor.

Amintirile le citesc specialiştii în istoriografii literare, cărora acele pagini de evocări le reînvie propria lor tinereţe, epoci în care au deschis ochii asupra fenomenelor vieţii şi care epocă apune o dată cu ei.

Am pomenit de albumul lui P. Locusteanu şi Iser. Cît de vii şi de plastice sînt portretele literare ale lui P. Locusteanu, cît de sintetice şi de evocatoare desenurile lui Iser!

Iser a ilustrat, începînd din 1906, Viaţa literară şi artistică *a lui Ilarie Chendi şi, după cîţiva ani,* Flacăra *lui Constantin Banu*

şi P. Locusteanu. Nimeni altul nu şi-a portretizat contemporanii cu mai mult talent, spirit şi înţelegere ca academicianul de mai tîrziu, pictorul de mare reputaţie, Iosif Iser.
Ilustraţiile lui de acum cincizeci de ani sînt şi astăzi o încîntare. Nu l-a întrecut nimeni.

*

Foarte bine alcătuite, cu un material variat şi de proporţii reduse — cu atît mai captivant —, Viaţa literară *şi* Flacăra *erau tipărite în zeci de mii de exemplare şi se bucurau de popularitatea de azi a* Contemporanului *şi a* Gazetei literare.
O poezie publicată pe prima lor pagină era citită şi comentată, imitată de poeţii începători. O săptămînă întreagă fericitul autor se bucura de o gloriolă care-i dădea aripi şi-l îndemna să mai producă. Era o prestigioasă satisfacţie a boemului, care topea într-o singură zi moneda grea de cinci lei cu care îi fusese remunerat „productul".

*

În cafenelele literare ale epocii — „Fialkowsky", „Kübler", „Imperial" — se aduna floarea literelor şi a artelor româneşti. Pe lîngă cei al căror nume a rămas pînă-n zilele noastre, veneau acolo scriitori de merit despre care prea puţin se mai vorbeşte azi.
Venea autorul lui Sybaris, *Ion Adam, căruia Cincinat Pavelescu îi adresase un catren care suna cam aşa :*

Adame, biblicul tău nume
Orice discuţie o curmă :
Ca om, eşti cel dintîi pe lume,
Ca scriitor, eşti cel din urmă !

Venea Andrei Naum, un tip mucalit, cu ţăcălie, cu ochii clipind necontenit într-un surîs maliţios, poet de talent şi critic pătrunzător, tatăl contemporanului nostru Gellu Naum.
Cine-l mai ştie pe bietul Ion Bîrseanu, bard şi prozator de talent, un om modest, cam posomorît, care a murit prea tînăr, înainte de a-şi fi dat întreaga măsură a posibilităţilor sale.

La „Imperial" — local situat acolo unde este astazi aripa stîngă a Palatului Republicii — mai venea poetul diplomat Barbu Constantinescu, ajuns mai tîrziu ambasador la Stockholm, unde-şi disputa cu regele Suediei gloria de a adăposti în pivniţa legaţiei cele mai fine vinuri şi lichioruri franţuzeşti.

Iată şi pe Boniface Hétrat, profesor de franceză şi poet de limba română, colaborator la Viaţa nouă *a lui Ovid Densusianu, autor al unui volum de versuri,* Aevea. *Boniface Hétrat era un bătrîn straniu. Cu dinţii stricaţi şi cu barba căruntă, el nu ne era simpatic. Îl botezaserăm Barbă-Putredă.*

Iată şi pe un alt bărbos, N. Pora, un băiat bun, care semna Barbu Lăutarul excelente cronici muzicale.

Al treilea bărbos — adică al patrulea, fiindcă al treilea era poetul ieşean Artur Stavri —, al patrulea era eseistul Eugen Porn. Al cincilea: pictorul Al. Satmary, care figurează în celebra pînză a lui Camil Ressu Academia „Terasa".

Cei mai mulţi dintre scriitorii mai sus citaţi colaborau la Viaţa literară *şi artistică de sub direcţia efectivă a criticului Ilarie Chendi şi pe al cărei frontispiciu figurau ca directori George Coşbuc şi Ion Gorun. Iată un nume pe nedrept uitat, acela al uriaşului Alexandru Hodoş, om de mare talent, care sub pseudonimul Ion Gorun scria versuri şi nuvele de toată frumuseţea, gazetar de rasă, aprig polemist, un timid, în fond un izolat, soţ al scriitoarei Constanţa Hodoş, care a precedat cu fruntea sus generaţia unei Elena Farago, Hortensia Papadat-Bengescu, Alice Călugăru, Otilia Cazimir, Lucia Mantu.*

Am amintit de cîţiva vrednici slujbaşi ai scrisului românesc, întrucît nu-i pomenesc pe toţi în articolele care urmează. Ar fi păcat să uităm pe aceşti pionieri ai unei literaturi care cunoaşte, în zilele noastre, o atît de bogată eflorescenţă şi ai cărei precursori sînt vrednici de toată admiraţia şi gratitudinea noastră.

În preajma scriitorilor, artiştilor plastici, a muzicanţilor care veneau la cafeneaua „Kübler" din Calea Victoriei — printre aceşti muzicanţi vom pune în primul rînd pe compozitorii Chiriac, Castaldi şi Nona Ottescu — roiau o sumedenie de clienţi anonimi, prieteni sau numai admiratori ai celebrităţilor răspîndite pe la mesele localului.

Oameni curioşi, fără profesiune, care se aşezau regulat alaturi de pontifii literelor şi artelor, cititori şi judecători, unii umiliţi, amabili, fericiţi să fie toleraţi în clanul semizeilor, alţii importanţi, cu aere de protectori, unii tăcuţi şi contemplativi, alţii plini de vervă, familiari, participînd la toate discuţiile, cîţiva cu lecturi bogate sau făcînd numai pe docţii, aducînd ca din întîmplare vorba despre cartea străină pe care o răsfoiseră peste noapte — o colecţie întreagă de ipochimeni enigmatici şi de rataţi.

Rataţii constituie o formă mai interesantă decît ni se pare. Ei ştiu multe, sînt inteligenţi, scăpărători. Tot ce n-au putut pune în cărţi, în vopsea, în lut sau pe note, aceste jumătăţi de om pun în discuţii, în controverse, în paradoxuri şi în multe luxuri de bun-simţ, spre deosebire de creatori, care-şi adună toată fantezia, verva, ştiinţa, talentul într-un poem, într-un roman, într-o statuie, într-o sonată, într-un peisaj, fără să mai uzeze de volubilitatea lor, mintală şi verbală.

Odată am asistat la o scenă amuzantă în cafeneaua „Imperial". Unul dintre aceşti rataţi, un tip foarte sever, judecînd cu asprime pe toată lumea, fu interpelat de un scriitor cu titlul de „maestre".

— Ia isprăveşte, domnule, ce-mi tot dai zor cu „maestre" ! se răsti la poet eminentul stîlp al cafenelei lui „tata" Kübler.

Bardului admonestat îi sări ţandăra. Înghiţise multe de la sublimul său partener şi-i replică tot atît de răstit :

— Ascultă, domnule, dumneata nu eşti nici scriitor, nici pictor, nici actor. Cum dracu vrei să-ţi spun ? !

„Maestrul" lăsă ochii în pămînt şi deveni ceva mai modest.

La „Kübler" (cafeneaua pe care o deschisese în strada Academiei fostul patron al „Imperialului") mai venea şi pictorul-caricaturist Nae Petrescu, zis Găină.

— Te rog să nu mai rosteşti în faţa mea acest cuvînt ! strigă pe un ton poruncitor Nae Petrescu, adresîndu-se poetului Adrian Maniu, care vorbea mereu despre prezidenta orătăniilor.

Adrian Maniu aprobă cu politeţe şi, cînd se prezentă chelnerul să ia comanda, îi spuse cu cel mai duios glas din lume :

— Să-mi fierbi două ouă de pasăre !

Cuvîntul fatidic „găină" nu fusese pronunțat, dar Nae Petrescu-Găină era cu atît mai revoltat de viclenia poetului.

*

Poeții, pictorii, actorii, muzicanții de azi nu-și mai au cafeneaua favorită unde să se adune și să stea ore-ntregi la taifas. Fiecare dintre ei are acum o locuință, un birou, un atelier unde lucrează. Statul a dat fiecăruia cîte o însărcinare, o ocupație, un adăpost într-un cămin de odihnă, într-o casă de creație.
Boema literară de odinioară nu mai există. Dar nu-i duce nimeni dorul! Memorialiștii o înfrumusețează în paginile lor duioase, fără să-și dea seama că ce era frumos atunci era propria lor tinerețe, cortegiul ei de năzuințe, de speranțe, melancolia sărăciei lor, platonica bucurie a cîtorva strofe publicate într-o revistă, într-o gazetă din cînd în cînd, în așteptarea gloriei supreme.

VICTOR EFTIMIU

FUM DE FANTOME

EVOCĂRI

1940

BUCUREŞTI

1935

Mă reîntorc după o lipsă de aproape un an şi nu mai recunosc atîtea şi atîtea cartiere ale Bucureştilor.
După luni şi luni de rătăciri prin Parisul cenuşiu, armonios şi definitiv, după lungi meditaţii în milenara cetate liniştită, reculegeri transcendentale, meditaţii grave, privite din calmul înalt al secolelor de linii şi de piatră, acest iureş de curbe şi zigzaguri, de var şi de cărămidă, această superbă furie de a construi a bucureştenilor îmi umezeşte pleoapele...
Lăcrimează ochii din pricina molozului prăfuit care-i îndurerează sau de bucuria vitalităţii româneşti, a grabei de a se moderniza, a rîvnei poporului acestuia spre forme înaintate de confort şi de civilizaţie ? Praf de cărămidă, pulbere de vis — în cetatea lui Bucur se construieşte. Case mari, de toate formele, de toate culorile, de toate stilurile, de toate dimensiunile înlocuiesc maidane, uliţe, grupuri de cocioabe, grădini boiereşti.
— Capitala d-voastră îmi face impresia unui imens şantier instalat în mijlocul unui sat imens ! mi-a spus anul trecut, la Bruxelles, deputatul Louis Pierard, preşedintele P.E.N. Clubului belgian...
De la satul lui Bucur Ciobanul pînă la oraşul de azi, ce salt !

*

Să fie într-adevăr satul lui Bucur ?
Se pare că nu vestitul cioban a întemeiat cetatea de pe malurile Dîmboviţei, ci numitul Abu-Kureiş, fiul lui

Gebel el-Himmé din tribul kureişilor, care s-au revoltat împotriva califului Omar şi au fondat şi Gebelul din Siria.

Aşa cel puţin mărturiseşte muezinul Evliyî Celebi, călător turc, care, pe la jumătatea veacului al XVII-lea, a bătătorit marea împărăţie a sultanului de la porţile Vienei pînă la graniţa persană, din Crimeea pînă în Egipt şi pînă la Higiaz.

Povestea călătoriilor lui Evliyî Celebi a apărut de curînd (opt volume din zece) în editura Institutului de istorie turcă şi cuprinde date foarte interesante privitoare la provinciile româneşti.

Nepot al marelui-vizir Ahmet Melek-paşa, muezinul Evliyî Celebi s-a dus să-şi vadă unchiul, care, scos din vizirat, era valiu la Silistra.

Această primă călătorie prin părţile noastre a stîrnit pofta muezinului să mai facă vreo două, cu vagi misiuni oficiale, cînd religioase, cînd de controlor financiar.

Nume de localităţi româneşti abundă în paginile lui Evliyî Celebi, cele mai multe scrise corect, de la Mangalia, Caraormanul şi Babadaci pînă la Bîrlad, Tecuci, Focşani, Rîmnic, Buzău şi pînă în Turnu-Severin.

Bucureşti=Abu-Kureiş. Ce stranie asemănare de nume! Nu cred să fie capitală mai misterioasă decît această cetate a lui Bucur sau a lui Abu-Kureiş. Cine a fundat-o şi cînd? Ce vestigii vorbesc de trecutul ei?

Romanii nu s-au oprit pe aici. Ei zideau în piatră şi numai pe locuri al căror climat şi punct geografic putea înfrunta mileniile (Roma, Luteţia, Vindobona...). Iar climatul şi locul Bucureştilor n-au nimic care să îndreptăţească aşezarea unor aglomeraţii numeroase. Aici numai apa este bună. Nicăieri, nici în munţi, nici la Viena, apa nu e aşa de uşoară, de vie şi de gustoasă decît cum este aceea captată din izvoarele Bucureştilor. De la o vreme, apa, ca să fie abundentă, s-a amestecat şi nu mai are calitatea de odinioară. Dar uneori sînt şi cişmele binecuvîntate în ctitoria lui Abu-Kureiş.

Urme de cetate veche nu s-au găsit pe aici. Nici lespede cioplită, nici fărîmătură de templu, nici zid de metropolă. Din materialul fragil al cîmpiilor (mîl şi salcîm) nu rămîne lucru mare peste veacuri.

Totuşi, un nume : Perun. Într-o hartă care înfăţişează împărăţia de acum o mie de ani a ţarului Simeon, am văzut, cam pe locul unde ar fi azi Bucureştii, un inel care însemna un oraş : Perun. La vechii slavi, Perun era zeul focului. (Perun la slavii sudici. Perkun la cehi şi la polonezi, Perkunaz la lituanieni.)

Cum de nu ştim nimic despre acest oraş, cum de n-a rămas nici o mărturie ? Nici un istoric român nu vorbeşte de existenţa unui oraş acum numai o mie de ani pe locul actualei capitale.

S-ar putea ca acel inel să nu fie exact pe locul Bucureştilor, ci alături, unde e acum Perişul.

Căci Periş, ca şi Perun, însemnează pară, de la grecescul *piros* „foc". Iar Perun era Zevs al elenilor, stăpînul trăsnetului şi al războiului. Creştinînd pe ruşi, ţarul Vladimir a bătut cu biciul şi a aruncat în Nipru ultimele statui ale lui Perun. Ce căuta acest nume prin coclaurile Dîmboviţei şi pînă la ce punct românii s-au închinat la un moment dat panteonului slav, căruia i-au dedicat oraşe ?

Tulburătoare întrebări şi mare taină, mult mai mare decît altele, privitoare la neamuri mult mai vechi şi mai depărtate...

Popor de păstori şi de plugari, ce păcat că românii au cunoscut prea tîrziu puterea cuvîntului scris şi nu cunosc încă porunca de a clădi în piatră !

*

În fiecare primăvară începe dansul tîrnăcoapelor pe acoperişuri, pe chenare de uşi şi de ferestre, pînă în bolţi de pivniţă. Ciocănitoare uriaşe ciugulesc varul şi cărămida ; praful cenuşiu se amestecă în văzduh cu pulberea verzuie a ramurilor, pe care întîrziata primăvară nu le-a înfoiat încă.

Şi în acest vîrtej de zile, cînd ploioase, cînd caniculare, ziduri cad, tavane se prăbuşesc, ca într-un *ralenti* de film ce-ar presupune sfîrşitul pămîntului sau numai efectele unui cutremur parţial în Australia.
Din coaste de vechi ziduri bucureştene curge sîngele cărămizilor rănite. Fîşii de tapete atîrnă ca o piele ruptă. Molozul se scurge — oase măcinate.
Aici au trăit oameni cunoscuţi nouă, s-au ospătat în acea odaie largă ce ni se părea căptuşită cu lemn sculptat şi nu era decît o pictură imitînd fibrele stejarului : o vedem acum în razele puternice ale soarelui. Minciună convenţională.
Dincoace a visat un gînditor. Colo a complotat un vestit politician. Iar peste tot, anonimi, anonimi, anonimi.

*

Iată un grup de provinciali. Printre ei ţărani.
Au venit să manifesteze pentru cutare partid sau la săptămîna Bucureştilor.
Se opresc în faţa Palatului telefoanelor.
Un ghid improvizat le vorbeşte. Ca şi cum ar fi bănuit prezenţa admiratorilor de jos, cineva dinăuntru aprinde mulţimi de ferestre. Închid ochii, adunînd în mine incandescenta feerie modernă.
Uriaşa culă americană ia foc, arde pînă în temelii, se prăbuşeşte, iar din cenuşa ei se ridică fum de fantome...

*

A fost odată aici o veche casă boierească, şi în poala ei un parc imens, cu arbori centenari, cu lampioane şi privighetori, în nopţi de bal sau de logodnă, sub cerul parfumat cu tei şi oţetari al lui iunie... Boierii Oteteleşeni erau oameni primitori şi darnici. Casa lor deschisă tuturor, la îndemîna tuturor, pe podul Mogoşoaiei, în inima Bucureştilor.

Se făceau nunţi şi botezuri, soarele vestite, cu jerbe şi cofeturi, cu lăutari şi idile, pregătitoare încuscrirlor de mîine.
Pe urmă neamul s-a irosit... Oteteleşenii şi-au lăsat Academiei acareturile, Academia a închiriat parcul unor cîntăreţi şi vechea zidire patriarhală negustorilor de bere.
Pînă mai deunăzi au spumegat halbele în curtea dinspre Calea Victoriei, în sunetele improvizaţilor muzicanţi ruşi de pe estradă, sub coviltire vărgate pentru vreme de ploaie... A fost scris ca această casă, pînă în zilele din urmă, să fie cuib de cîntece şi desfătare : întîi a obrazelor boiereşti, apoi a intelectualilor, apoi a micii burghezii care se avînta pînă în centru, cucerindu-şi dreptul de stăpînitor al cetăţii lui Bucur.
Iar în zilele-i din urmă am văzut oamenii de treabă, înghesuiţi la grilajul dinspre stradă, uitîndu-se cu jind înăuntru — fiindcă n-aveau zece lei să se aşeze la o masă — şi ascultînd balalaicele şi corurile ucrainene, ore întregi, gratis. Crescută din belşug, casa boierilor Oteteleşeni a sucombat în mizeria generală, sub cazmale, ca să se înalţe în locul ei acest simbol al vieţii multiple : Palatul telefoanelor.

*

Dacă „Parcul Oteteleşanu" va rămîne în amintirea tuturor aşa cum era acum un sfert de veac, pe vremea regretatului Grigoriu, în epoca de aur a operetei, cu Leonard-Carussy-Ciucurette şi Maximilian — protagonişti bărbăteşti —, cu Florica Florescu, plină de farmec şi temperament (retragerea ei de pe scenă parcă a însemnat lovitura de graţie dată operetei), „Terasa" va fi înscrisă în paginile hronicului teatral şi literar din anii care au precedat războiul cel mare.
Prima sală, din dreapta, fusese consacrată, din 1910 local de întîlnire a poeţilor şi a oamenilor de teatru.
Pînă atunci scriitorii se adunau la cafeneaua „Kübler" — devenită „Imperial" — din Calea Victoriei, colţ cu strada

Imperială ; se răzleţiră unii, cum era Alexandru Macedonski, peste drum, la „High-life", alţii urmară pe „tata" Kübler în cafeneaua lui cea nouă, puţin frecventată, din strada Academiei. Cu ani înainte, gazetarii şi actorii se duceau la „Fialkowski" şi „Gambrinus", unde este acum Elyseul, peste drum de intrarea actorilor la Teatrul Naţional, pe Cîmpineanu.

Douăzeci şi trei de ani sînt de cînd am călcat întîia oară la „Terasă" : se jucase *Înşir'te mărgărite*, împreună cu un act de Mihail Sadoveanu, *De ziua mamei*. Venisem de curînd din Paris, cu entuziasmul tinereţii, cu respectul înaintaşilor, avînd cultul camaraderiei literare, al solidarităţii omeneşti şi profesionale. Ni se dădea o masă, lui Sadoveanu şi mie, pentru reuşita premierei. Sadoveanu era în apogeu, eu debutam.

Vă mărturisesc că toată petrecerea mi-a fost stricată de impresia că acea sărbătorire a mea era îndreptată, de colegii de vîrstă şi carieră ai lui Sadoveanu, împotriva scriitorului care-i întrecuse şi pe care îl puteau amărî o clipă, opunîndu-i un începător... Am simţit lucrul acesta şi am închinat pentru Sadoveanu...

Nedreptăţii din acea seară i-a urmat alta în curînd : cronicarul dramatic al revistei *Luceafărul* din Sibiu, d. Bogdan-Duică, scriind despre spectacolul de la 11 februarie, consacra întreaga recenzie piesei într-un act *De ziua mamei*, ca să încheie cu o frază scurtă : „Spectacolul s-a sfîrşit cu *Înşir'te mărgărite* de V. Eftimiu". Atît. Cele două nedreptăţi m-au impresionat profund dacă nu le-am uitat pînă azi. De atunci am cunoscut multe lovituri, campanii şi comploturi împotriva mea şi a altora, tentative de desfiinţări totale, de asasinate morale ; le-am primit şi le primesc pe fiecare cu un surîs, cu întrebarea „numai atît ?", în aşteptarea loviturilor de mîine, mult mai tonice decît un banchet ipocrit sau un banal succes de casă ori de vitrină.

Acum douăzeci şi trei de ani, în al doilea salon al „Terasei", printre scriitori şi artişti, simţind rînjetul confraţilor lui Sadoveanu, mă miram cum se pot face asemenea

gesturi lipsite de eleganţă şi camaraderie. Astăzi mă mir atunci cînd nu se fac. De altfel n-am prea multe ocazii să mă mir...

*

Cea mai luminoasă şi mai reprezentativă figură a „Terasei" mi se pare Em. Gîrleanu.
Poate fiindcă şedea mai mult decît alţii. Mînca acolo, scria la un colţ de masă şi avea în permanenţă misterioase conciliabule cu comisionarii... Îl văd ca azi — înduioşătoare amintire ! — cu zîmbet blînd şi ochi visători, prieten cald, iubit de toţi, veşnic strîmtorat, trimiţînd bilete directorilor de ziare sau de teatru, prietenilor mai înstăriţi, vreunui puternic al zilei... Îl serveau toţi, căci toţi îl iubeau... Un răspuns bun adus de comisionar îl înseninа pentru ziulica întreagă... Şi Gîrleanu fredona într-un surîs optimist : *O, Magali, ma bien-aimée...* din *Mireio*.
Iată-l şi pe Dragoslav în căutare de „biştari", cu geanta voluminoasă, sub braţ, aşa cum îl evocă, atît de plastic, Lovinescu în primul său volum de *Memorii*. Iată-l şi pe Lovinescu, venit şi el proaspăt de la Paris, cu păr cărunt şi pardesiu pe talie, căutîndu-şi drumul între proza elegantă a unor nuvele pe nedrept uitate şi însemnările critice, care s-au desăvîrşit an cu an, împlinind o operă monumentală, unanim apreciată.

*

Pe urmă Bogdan-Piteşti. Un profil superb, un aplomb inegalat, gust artistic, fanfaronadă şi inegalate atitudini de cinism. Lansa epitete grele, clama sentinţe, impunea artişti, mîngîindu-şi barbişonul şi proptindu-şi vocea în omuşor ca să gîjîie :
— Mă, e unu Ressu... ăsta o să-i bată pe toţi pictorii...
Sau ;

— Mă ! E unu Arghezi... ăsta e ăl mai mare poet de la Eminescu... Am eu nişte poezii de el, iscălite Senar... Să veniţi odată să vi le citesc...
Bogdan-Piteşti, existenţă neverosimilă, inteligenţă rară, e cunoscut de unii numai prin escrocheriile pe care le făcea şi le afişa cu emfază. De alţii pentru cuvintele sale de duh, de alţii pentru imoralitatea şi închisorile sale.
Eu îl voi preţui totdeauna ca pe cel mai pasionat animator al plasticii româneşti, ca pe un colecţionar de lucrări de artă, din casa căruia au pornit multe entuziasme şi reputaţii, afirmate mai tîrziu în recunoaşterea oficială, cum e cazul lui Ressu şi T. Arghezi, ca să nu vorbesc decît de domniile-lor.
E păcat că admirabila-i galerie, în care figurau Luchian, Baltazar, Pallady, Ressu şi alţii, preţuiţi pe atunci numai de Bogdan-Piteşti, icoanele, scoarţele, broderiile vechi, cărţile rare, care alcătuiau aproape un muzeu, s-au risipit în cele patru vînturi. Un gust unic prezidase la alcătuirea acestei colecţii, oferită în mai multe rînduri statului de către Al. Bogdan-Piteşti şi refuzată, absurd, de miniştrii hipermorali, după război.

*

Unii atribuie „Terasei Oteteleşanu" importanţa pe care în viaţa literară a Parisului au avut-o celebrele cafenele „Tortoni", „Procope", „Vachette"...
Altora însă acest local nu le-a fost prea simpatic... În orice caz, nu l-au frecventat multă vreme.
Ani întregi n-a mai călcat nimeni pe acolo... Gloria „Terasei" n-a ţinut decît trei-patru ani înainte de 1916.
Amintirile au murit toate, o dată cu războiul, o dată cu prietenii morţi sau ajunşi.
Strămunii romani ne-au impus dictonul că despre morţi nu trebuie să spui decît bine. Cred, dimpotrivă, că de morţi sîntem liberi să spunem tot ce-avem pe inimă : puţin le mai pasă ! De bine să vorbim mai ales pe cei

ce trăiesc ; să ascundem lucrurile neplăcute, fiindcă şi aşa viaţa e plină de neplăceri.
Bietul Mihai Stere, patronul, Dumnezeu să-l ierte, era un om destul de antipatic. Consumaţiile şi curăţenia localului lăsau de dorit, iar pianola zgomotoasă, instalată în 1913, enerva discuţiile, exaspera vocile şi sporea tristeţea localului de culoare castanie, cu mese nude şi tărîţe pe podele.
Ne duceam acolo fiindcă nu aveam unde aiurea, ne întîlneam, ne căutam, cum ne ducem azi la „Corso", cum ne duceam pînă anul trecut la „Capşa", înghesuiţi unii într-alţii, cu paltoanele pe scaune, în fum gros, în curent sau în căldură exagerată, şi plecam cu gîndul să nu ne reîntoarcem, dar ne reîntorceam fiindcă în altă parte nu aveam unde merge.
La „Terasă" era frig şi întuneric, iar inoportunii roiau din masă în masă şi-i suportai fiindcă nu aveai încotro, pe unii fiindcă îţi spuneau „maestre", pe alţii din nevoia de a te cufunda în platitudine şi mediocritate. Mai veneau şi cîteva nenorocite, cărora trebuia să le săruţi mîna ca să nu se simtă jignit confratele-ibovnic... Mai veneau şi cîteva soţii autentice, care, în virtutea contractului marital, îngreuiau situaţia, tulburînd cenaclul, impunînd soţilor respectivi să nu le ducă la aceeaşi masă cu „d-alea". Cel puţin bietele „d-alea" erau surîzătoare şi modeste, iar bravele soţii române, cicălitoare şi pretenţioase.

*

De fapt „Terasa" se rezuma în prima sală, pe dreapta cum veneai de pe Podul Mogoşoaiei. În această încăpere — cea mai puţin vastă — era casa, două-trei mese de patru persoane şi două mese mari : una în dosul uşii, lîngă fereastra ce da spre curte, alta mai în fund, la stînga, lîngă uşa ce da în sala cu pianola. Avea şi canapea de piele.
La această masă au figurat pentru Camil Ressu scriitorii Ion Minulescu, T. Arghezi şi C. Moldovanu, pic-

torii Satmary şi Iser, compozitorul Castaldi, în tabloul celebru reprodus la infinit de autor. Originalul, se zice, se află în pinacoteca statului. Bietul Al. Satmary! Iată-l şi pe el, topindu-se în fumul de fantome, în aceeaşi rondă cu Luchian şi St. O. Iosif, cu Anghel şi cu Macedonski, poetul „nopţilor" şi al rondelelor.

*

Cele două mese lungi erau rezervate, după premiere, eminenţelor teatrale-literare. Se puneau şi feţe de mese. Mi se pare că, din exigenţa d-nei Lucia Sturdza-Bulandra, răposatul patron Stere luase acest bun obicei. Îmi aduc aminte — fiindcă urmau unor căderi răsunătoare — de două „supeuri" după premiere : întîiul, prezidat de Barbu Delavrancea, după *Luceafărul*, al doilea de Alexandru Davila, după *Cocoşul negru*, amîndouă aceste piese jucate la Teatrul Naţional, cea dintîi sub direcţia lui Pompiliu Eliade, a doua sub Davila.
Conu Barbu era furios după *Luceafărul*. Se instalase la „Terasă", la masa din dreapta ; aştepta să se degrimeze interpreţii şi care cum sosea intra la maşină. I-a judecat pe toţi, cu enervarea firească a autorului ce se socoteşte trădat. Iancu Brezeanu asista mahmur şi impasibil la aceste execuţii.
La sfîrşit aruncă un :
— Coane Barbule, numai capul lui Gritta a rămas nejudecat ! (Capul lui Gritta era adus pe tipsie în al treilea act din *Luceafărul.*)
Enervarea lui Delavrancea era firească. *Luceafărul* merita altă soartă. E păcat că nu s-a mai reluat. Primul act — în zori, la porţile Sucevei, cînd Oana îşi recunoaşte fratele, Petru Rareş — este, poate, tot ce a scris mai frumos Delavrancea. E un act wagnerian, în care trece suflul anticilor şi al lui Shakespeare. Tot aşa, mi se pare că tot ce a scris Ion Minulescu mai frumos în teatru e primul act din *Amantul anonim*, apariţia eternului Don Juan...

Ca şi *Amantul anonim*, *Luceafărul* nu s-a menţinut din pricina insuficienţei actului final. Rătăcirile lui Petru Rareş în munţi sînt penibile. De altfel, Delavrancea a mai scris acte penibile : al patrulea din *Apus de soare*, agonia lui Ştefan cel Mare, căruia i se prăjeşte rana cu fierul roşu sub ochii spectatorului... Penibil mai e şi primul act din *Viforul*, cînd Ştefăniţă-Vodă îşi saltă ţiitoarea pe genunchi în horcăiturile beţivului Mogîrdici. Penibilă agonia lui Hagi-Tudose, al cărui prim act e atît de pitoresc !

În schimb, cîtă forţă dramatică în al treilea act din *Viforul*, cîtă poezie epică, evocatoare, proaspătă şi grandioasă în atîtea scene din *Apus de soare* !

Scris după *Apus de soare* şi *Viforul* — două triumfuri —, *Luceafărul* era menit să nemulţumească presa şi publicul. Pe de o parte oboseala autorului — a treia piesă într-un scurt răstimp —, pe de alta oboseala publicului — aceeaşi atmosferă istorică, lupte, comploturi, capete tăiate, sînge pe scenă — şi, pe de altă parte, poate mai grav decît celelalte, anumite insuficienţe de interpretare au făcut ca *Luceafărul* să nu aibă decît vreo cincisprezece reprezentaţii, din care şapte fuseseră cumpărate înainte de premieră, atît era de mare şi firească aşteptarea.

Luceafărul şi *Hagi-Tudose* aşteaptă o reabilitare.

*

Cocoşul negru — venit după *Înşir'te mărgărite* şi mai ales după farsa pe care o făcusem criticilor, reprezentînd pe *Akim* ca opera lui Cehov — era condamnat dinainte.

Un ziar de teatru pregătise un număr în care titlul „Căderea *Cocoşului negru*" se întindea pe amîndouă paginile de la mijloc. Imaginea unui cocoş zbîrlit, un articol placid, de Liviu Rebreanu şi altul teribil, de Arghezi, consfinţeau catastrofa.

Atmosfera de cădere plutea în sală de la primele replici. Spectacolul se prelungi monoton, tîrziu după

miezul nopţii. Decorurile (erau fericitele vremuri cînd decorurile se puneau pe scenă în seara spectacolului sau, cel mult, la repetiţia ultimă de peste zi) se schimbau greu şi erau pline de haz. Actul trei, care înfăţişează parcul de luxură al Satanei, avea doi lei pitici cu limba scoasă, asemenea mîţelor de la „Terasă" care vărsau după ce mîncau frankfurteri alteraţi.
Fîntînile miraculoase din acelaşi Paradis al lui Epicur îşi revărsau cascadele înspumate pe pînza pictată, iar în momentul cînd pînza ajungea pe podele valurile erau retezate, aşa că pe drept cuvînt se întrebau unii spectatori realişti ce s-a făcut apa.
Cînd am văzut acest decor la repetiţia generală, am reclamat lui Davila. Conu Alecu a venit pe scenă, s-a tras de cîteva ori de nas, repede, şi mi-a răspuns că e epatant. (Mă aşteptasem să omoare pe toată lumea de indignare, dar decorul era pentru dînsul epatant.)
A fost prima mea decepţie despre Davila, om de teatru. Mai tîrziu m-am convins că, într-adevăr, autorul lui *Vlaicu-Vodă* se bucură de o reputaţie exagerată ca revoluţionar şi estet. El a fost un admirabil animator, a descoperit şi a strunit o pleiadă de actori tineri şi a adus „lumea bună" la teatru. A făcut şi unele mici inovaţii tehnice, punînd uşi adevărate la decoruri. Această inovaţie este şi astăzi pomenită şi lăudată. Dumnezeu să mă ierte, dar eu aş pune tot uşi zugrăvite la teatru, fiindcă, din moment ce zidul e de pînză pictată, nu înţeleg de ce ar fi poarta de scîndură veritabilă. Dar acestea sînt consideraţii personale şi n-am nici o veleitate să polemizez postum cu bietul conu Alecu şi cu numeroşii săi admiratori.

*

Alexandru Davila a fost un diletant de mare talent. Repertoriul său a cam lăsat de dorit şi nu-mi amintesc realizările de artă pe care le-a făcut. Meritul său incontestabil este că a înzestrat capitala cu al doilea teatru, după ce obţinuse minunate ansambluri la Tea-

trul Naţional în piese fără prea greu cîntar literar. Personal, am purtat totdeauna o mare stimă şi afecţiune autorului lui *Vlaicu-Vodă* şi al *Baladei strămoşilor*. Am avut în el un apărător generos totdeauna. La premiera lui *Înşir'te mărgărite* era spectatorul cel mai cald. A spus despre această piesă cuvinte de care mă ruşinez să le reproduc şi pe care P. Locusteanu mi le-a atribuit mie, iar despre *Cocoşul negru* o frază atribuită pe nedrept lui E. Lovinescu. În seara premierei simţise atmosfera ostilă a sălii şi căuta s-o schimbe, ducîndu-se din om în om şi acoperind cu flori cocoşul agonizant.

*

După premiera *Cocoşului negru*, foarte abătut, am rătăcit pe stradă fără ţintă şi fără consolare. Într-un tîrziu mi-am luat inima în dinţi şi am intrat la „Terasă". Alexandru Davila prezida masa din dreapta.
La intrarea mea se făcu tăcere. Am înţeles... Totuşi nu înţelesesem bine : a doua zi am aflat că scumpul nostru conu Alecu nu făcea altceva decît, brav cum îl ştiam toţi, îndîrjit în opiniile sale, indiferent de impresia unei seri ratate, continua să mă apere.
Ceva mai perfid, Cincinat Pavelescu mă consola cam aşa :
— Dac-ar fi scris Shakespeare piesa asta, n-ar mai fi spus nimeni că e tîmpită...
O săptămînă mi-a fost ruşine să ies pe stradă.

*

Pentru a fi pe deplin obiectiv, trebuie să notez că această faimoasă „cădere a *Cocoşului negru*" a existat numai în imaginaţia mea şi a confraţilor : piesa s-a jucat înainte de război de patruzeci şi cinci de ori, jumătate din spectacole cu preţuri de premieră... Dar, bolnavi de orgoliu, nu ne ajunge concursul onest al publicului dispreţuit : ne satisface mai mult epitetul bombastic

al unui estet, chiar dacă în sală sînt numai doi spectatori şi jumătate, această jumătate reprezentînd o umanitate somnolentă...
La „Terasă" venea rareori şi G. Coşbuc. Anecdota despre el e arhicunoscută:
Într-o zi Coşbuc nimeri în sala din dreapta şi se instală la locul privilegiat.
Chelnerul, care nu ştia cu cine vorbeşte, refuză să-l servească.
— Aici e masa poeţilor... Alte persoane n-au voie să stea!...
...Dac-am reprodus o dată mai mult această păţanie a lui badea Gheorghe, am făcut-o ca s-adaug că un almanah german de acum vreo cincizeci de ani o atribuie lui Goethe.

*

Mi-aduc aminte o oră de mai lungă conversaţie cu G. Coşbuc. Îl întîlnisem în Cişmigiu — A. de Herz cu mine — şi-l adusesem la cafenea, mîndri şi fericiţi că stăm de vorbă cu marele poet, învăţat pe de rost în şcoală şi care binevoia acum să ne strîngă mîinile. Eram numai ochi şi urechi amîndoi... Recolta însă nu ne-a fost prea fericită, căci gloriosul înaintaş nu avea o conversaţie excepţională. Vorbea puţin şi spunea, fără strălucire, lucruri obişnuite. După o jumătate de oră A. de Herz începu să se uite la mine dezolat. Eu mă uitam la el tot aşa. O nouă decepţie...
Dac-aş scrie o carte despre casa pe care au dărîmat-o cu cazmalele ca să ridice în locul ei Palatul telefoanelor, aş numi-o „Terasa decepţiilor".

*

Aş fi vrut să scriu despre această cafenea un articol emoţionant, punctat cu lacrimile, melancolia şi reflecţiile de rigoare.

Dar, cu mîna pe inimă, vă mărturisesc că n-am găsit în mine sursa amară cu care să stropesc molozul proaspăt din Podul Mogoşoaiei.
Mi se rupe însă inima la gîndul că s-au dus uriaşii platani din parcul de la vale, platanii de sub stelele verilor bucureştene de demult... Acolo am trăit multe seri de feerie... la mesele din fund, uneori cu Paul Gusty, de cele mai multe ori cu soţii Bulandra.
Viorile cîntau, privighetorile se alungau în tufişuri. Era cu noi şi fiica d-nei Bulandra, Mikaela Costescu, mică de tot, cu pălărie mare, cu părul blond revărsat pe umeri... Privea cu ochii albaştri, visători, spre scena de departe unde dansau frenetic Leonard şi Florica Florescu. Visa, poate, să joace teatru într-o zi, dacă nu cu Leonard, măcar cu Tony.

*

Trec, pe o noapte luminoasă, cu Paul Gusty pe strada Cîmpineanu. Omul atît de tînăr care mă-nsoţeşte e plin de amintiri. Parc-ar vorbi un bunic al său :
— Aici a fost grădina „Union", de care pomeneşte Caragiale în *Noaptea furtunoasă*, îmi spune Paul Gusty, arătîndu-mi hotelul „Simplon". Cînta cuplete vestitul Ionescu.
În faţa magazinului „Gospodina", tovarăşul nopţii bucureştene surîde înduioşat pe depărtatul lui trecut :
— Aici era grădina „Orfeu". În 1876 eu jucam aici, împreună cu Iancu Petrescu şi Al. Catopol, trei *gigerli*... Spuneam cuplete, cîntam şi dansam... Parcă văd bastonaşele pe care le răsuceam între degete !...
Mai departe, unde e un azil de bătrîne :
— În odaia asta a murit Pascally...
O singură stradă... Şi, din această stradă, întîlnind Podul Mogoşoaiei, iată Pasajul Român, care ni se pare îngust azi, dar constituia pe vremuri promenada protipendadei bucureştene. Erau cofetăriile şi cafenele cu mesele în drum, la care se aşezau clienţi de seamă, privind pe cei ce se preumblau de colo pînă colo pe

acest Corso minuscul. Dacă de la „Capşa" la palat pare azi o cale prea îngustă, cum să nu surîzi privind acest loc de întîlnire al bucureştenilor de odinioară ?... E drept, cei mulţi se duceau la „Zdrafcu" şi-n grădina „Eliad", la „Moşi", nu veneau tocmai în inima capitalei. Boierii s-au dus de mult. Acum li se duc şi casele una cîte una, în dans de tîrnăcoape, în fum de fantome...

*

Cad pereţi, descoperind tavane cu îngeraşi şi hore de trandafiri, cad tavane, lăsînd să se vadă pereţi de toate culorile, în care ovalul tablourilor de familie s-a păstrat, alături de pătratul ornicului : fumul şi praful n-au putut pătrunde sub rame...
Toate aceste case ce se duc ar trebui fotografiate în ruină, căci peisajul de la spatele lor va pieri de veci, desfiinţat de clădirile cu multe caturi ce se vor ridica la vară.
Iată, de pildă, „Imobiliara" din Calea Victoriei.
Cînd o vom mai vedea atît de înaltă şi de falnică, aşa cum s-a ridicat cîteva săptămîni, după ce-a căzut „Terasa" şi înainte de-a creşte Palatul telefoanelor ? A fotografiat-o oare cineva din groapa străzii Matei Millo cînd „Imobiliara" se înalţa fantomatic între ramurile ultimilor arbori ai imobilului Oteteleşanu, fantome şi ei, ca şi boierii care au dăruit Academiei averea lor din urmă ?

*

Mai devreme de cum i-ar fi venit sorocul, a căzut şi casa lui Alexandru Marghiloman, în locul căreia se ridică transatlanticul „Asigurării româneşti"...
O bănuiam mai plină de mister şi de abundenţă. Ni s-a părut şi dînsa făcută de material fragil, cu ipsosul vopsit în lemn sculptat, cu „boazeriile" sale, care nu erau decît simple tapete, imitînd scîndura fină.

Fără îndoială, au fost ospăţuri suculente în această casă ; doamne decoltate vorbind franţuzeşte, domni în smoching — se pare că patronul se punea în smoching chiar atunci cînd n-avea invitaţi —, lachei cu mănuşi albe, servind sub lumînări de ceară veritabilă. Au fost şi interesante conciliabule politice. „Marchiza" de la intrare a cunoscut răni glorioase, oferindu-şi geamurile entuziasmului tinerimii intervenţioniste pe la 1915.
Jochei vărgaţi şi mărunţi, cum au lorzii şi magnaţii, forfoteau în grajdurile de-alături.
Dar toată această noblеţe era de dată recentă.
Cadă zidurile, ridică-se imobile de raport, garajuri şi cinematografe, n-avem o prea mare strîngere de inimă : nouă şi dînsa, fără caracter — nici românesc, nici personal —, dărîmă-se în pace casa lui Marghiloman !
Ne-au durut însă adînc topoarele sub care s-au prăbuşit copacii bătrîni ai fostului „Parc Oteteleşanu", cînd fiecare frunză plină de manelele lui Barbu Lăutaru sau de romanţele lui Leonard îşi exala ultimul suspin, în molozul infam, într-o primăvară grea de tragedii municipale.

*

Ne va durea moartea fiecărui arbore, a fiecărei ramuri, care pîlpîia de viaţă nouă, în freamătul lui april, şi arunca dantele negre de umbră, vara, şi plîngea lacrimi de aur în amurguri de octombrie, toate crengile, toţi arbuştii, tot firul de iarbă surîzînd cu verdele-i odihnitor în peisajul din ce în ce mai mineral al acestor Bucureşti care se făleau cu grădinile şi cerul lor odinioară... Unde sînt castanii din faţa Teatrului Naţional ? Unde e micul scuar cu primul fîn cosit şi nasturii trandafirilor agăţători ?
Era înainte acolo o staţie de trăsuri şi noi am făcut-o grădiniţă şi era să facem Fîntîna Blanduziei, cu apă curgătoare, să lumineze ariditatea însorită a pieţii. Dar grădiniţa a fost arsă cu păcură şi în locul ei s-a întins asfalt şi iarăşi s-a făcut staţie de trăsuri. Iarăşi catran

şi staţie de automobile şi în faţa Cercului militar, care înviora cu tufele-i de roze roşii, cascade de sînge şi parfum, în fiecare mai pînă-n octombrie, cel cu „gladiole“ uriaşe, înflăcărate...
Ah, domnilor primari, de ce aveţi un suflet mineral ? De ce prigoniţi florile şi apa, de ce gîndiţi numai în piatră şi asfalt ? Furaţi-ne cerul, populîndu-l cu etaje de beton armat, dar lăsaţi-ne cîteva petice de peisaj vegetal şi din loc în loc un havuz, acolo unde a fost un havuz înainte, iar acum sînt numai pompe de pompat benzină...
Redaţi-ne fîntînile de odinioară şi tufele de rozmarin... Fîntîni... fîntîni... fîntîni... Ni-s ochii însetaţi de apă şi de verde fremătător sub cel mai frumos dintre ceruri, cerul bucureştean...

LA MOARTEA LUI CARAGIALE

1912

Caragiale a fost un paradox. Mai mult ca oricine altul, el dezminte faimosul „stilul e omul".
Cîtă deosebire între scriitor şi om ! Pe de o parte, un stil lipsit de orice înfloriturí, iar pe de alta o grădină bogată. Un cer de iarnă, limpede, oţelit e stilul său, iar omul a fost un uragan cu străfulgerări violente pe culmile norilor fantastici. Ce cumpănit e stilul lui Caragiale şi ce impetuos a fost omul ! Cît e de rece în tot ce-a scris şi ce torente de lavă n-a revărsat în jurul său !...
În opera lui e aspru, batjocoritor. În viaţă surîdea. Era plin de drăgălăşie. Se entuziasma, cînta, poetiza. Poetiza ! Scriitorul acesta, a cărui operă e plină de secături şi de canalii, scriitorul acesta în care e greu să întîlneşti un om simpatic care să nu fie un imbecil, ştia să înnobileze în viaţă lucrurile cele mai comune.
Într-o noapte de vară, pe cînd vorbea el, departe lătra un cîine.
— Ştiţi voi de ce latră cîinii la lună ? Îşi dau semne... E un obicei rămas din vremea cînd omul mergea din pădure în pădure să-şi caute hrana. Cîinele a fost cel dintîi prieten al omului ; cîinele a fost tovarăşul omului înainte ca femeia să-i fi fost tovarăşă de viaţă. Umbla cu el, îl ajuta în lupta cu fiarele, murea lîngă el. Femeia a venit abia tîrziu, numai cînd a văzut că bărbatul are să-i dea un adăpost în cea dintîi peşteră... Şi tot atunci s-a ivit şi pisica la casa omului...
...Şi din lătratul îndepărtat al unui cîine el a făcut o epopee, cu frînturi culese de pe toate tărîmurile. Vor-

bea cu fruntea îngîndurată, cu ochii duşi, inspirat. Căuta parcă să prindă icoane din vremuri şi din zări îndepărtate, ascultînd parcă un mag ce-i cînta simfonia aceea de cuvinte. Avea ceva profetic, fantastic, fantomatic în noaptea aceea de vară, la Blaj, cînd tăceam cu toţii şi numai el vorbea, cu ochii duşi departe şi cu fruntea îngîndurată...

*

Mă gîndesc cît va fi durut vestea aceasta pe bunii săi prieteni Delavrancea, Dobrogeanu-Gherea şi Vlahuţă! Mă gîndesc mai ales la Vlahuţă, în casa căruia nu se vorbea decît de Caragiale.
O telegramă, o scrisoare de cîteva rînduri venită de la Berlin era prilej de voie bună. În casa lui Vlahuţă domnea cultul lui Caragiale. Cea mai mică dorinţă a maestrului era îndeplinită cu graba aceea discretă cu care împlinim gîndurile fiinţelor scumpe. Vestea sosirii sale înveselea toată lumea, şi odaia în care era găzduit cel mai ales dintre oaspeţi strălucea.

*

Odată Caragiale se hotărî să-şi reînceapă scrisul.
El încunoştinţa pe Vlahuţă, rugîndu-l să-i cumpere o masă mică, albă, de brad, ca să adeverească vorba poetului:

Cu perdelele lăsate
Şed la masa mea de brad...

Buna doamnă Vlahuţă, al cărei surîs suav mi-l aduc aminte şi azi, era o gazdă primitoare, discretă, o admiratoare fără rezerve a ilustrului ei soţ şi a prietenilor acestuia.
Se grăbi să-i cumpere această masă. Caragiale sosi din Berlin şi se pregăti de lucru. Dar n-apucă să scrie cele dintîi rînduri şi călimara se răsturnă, pătînd scîndura

netedă şi albă. Atunci maestrul se sculă repede şi n-a mai scris nimic. I s-a părut că e un semn rău. Lîngă pata de cerneală a scris : „Toate meseriile necurate lasă pete", şi s-a iscălit.
De atunci „masa lui Caragiale" a rămas celebră.
Toţi oamenii de seamă care au fost ospătaţi mai tîrziu în casa lui Vlahuţă au lăsat cîte ceva pe masa aceasta : unii scriitori cîteva rînduri, alţii numai iscălitura, pictorii o schiţă.
St. O. Iosif a scris : „Şi soarele are pete şi cu toate acestea e tot soare".
Goga a lăsat o gîndire : „Picăturile de cerneală pe masa unui scriitor sînt ca picăturile de sînge pe cîmpul unei lupte".
Sînt o mulţime de însemnări pe masa aceasta. Bunul prieten al lui Caragiale, poetul Al. Vlahuţă, o păstrează cu sfinţenie sub un cleştar gros. Masa aceea îi va rămîne ca o amintire scumpă a marelui dispărut. Şi adeseori, cînd îşi va petrece ochii pe firele de cerneală ce se ţes pe „masa lui Caragiale", pe luciul sticlei se va abate, dintr-o altă lume, umbra venerată a celui ce s-a dus de veci...

AMINTIRI DESPRE CARAGIALE

1937

Cînd l-am cunoscut pe Caragiale, mi-a spus :
— Ţara Românească are doi scriitori mari : pe mine şi pe tine.
M-am uitat la spate să văd de cine era vorba şi fiindcă n-am văzut pe nimeni, am luat asupra mea măgulitoarea apreciere.
Mai tîrziu am aflat că maestrul se adresa aşa mai tuturor confraţilor.
Lui Radu D. Rosetti i-a spus :
— *Il n'y a que moi et toi, et surtout moi !*

*

S-au împlinit douăzeci şi cinci de ani de la moartea lui Caragiale. De obicei se spune : „parc-a fost ieri".
De rîndul acesta am impresia că această trecere în vecie e mult mai departe, atît s-a identificat eroul cu eternitatea.
El nu mai era de mult printre noi, atît de sus îl urcase gloria, din viaţă chiar.
Amintirile mele sînt mult mai adînci şi mai depărtate, cînd e vorba de Caragiale, decît atunci cînd încerc să evoc lucruri contemporane lui. Sînt două planuri cu totul înstrăinate, deşi ar trebui să fie gemene.
Alexandru Vlahuţă locuia în etajul de sus al Palatului funcţionarilor publici de la Şosea : se vedea de acolo cîmpia şi dealurile Ploieştilor, iar în dimineţile senine dunga munţilor, în zare.

Veneau în casa împodobită cu tablouri de Grigorescu I. L. Caragiale, Dobrogeanu-Gherea, G. Coşbuc, St. O. Iosif, iar dintre cei ce mai trăim, Octavian Goga şi cu povestitorul.
Caragiale avea oroarea hîrtiei albe şi a tocului, care trebuia neapărat să înnegrească hîrtia : căuta felurite pretexte, amîna mereu, se agăţa de cel mai neînsemnat lucru ca să nu se aşeze la lucru. Tertipul cu masa de brad, la care urma „să stea pe gînduri cu perdele lăsate", îl scornise ca să mai facă greutăţi celor ce-l îndemnau să lucreze...
— Unde s-o fi găsind acum masa lui Caragiale ?

*

Impetuos, nelăsînd pe alţii să plaseze un cuvînt, cu mimica bogată şi invenţie abundentă, acest perfect om de teatru era, ca şi contemporanul său Victorien Sardou, un mare vorbitor, un centru. Unde se afla Caragiale, nu mai deschidea gura nimeni. Şi nici nu era nevoie. N-avea nimeni verva lui tumultuoasă, inteligenţa lui adînc pătrunzătoare şi scăpărătoare, hrănită cu lecturi bogate, şi marea lui experienţă a vieţii.
Vlahuţă era o inteligenţă catifelată, onctuoasă. Calm, politicos, îngăduitor, el rămînea totdeauna în umbră ; cu discreţia perfectului amfitrion, lăsa pe ceilalţi să vorbească, le crea un auditoriu favorabil şi privea cu un zîmbet amabil neînţelegerile dintre ei.
Iată ce ne povesti Vlahuţă, într-o zi, cu vocea lui baritonală, de care mi-a adus de atîtea ori aminte, mai tîrziu, vocea lui Aristide Briand :
— Ne citise Delavrancea, lui Iancu şi mie, nuvela lui *Paraziţii*. Ne-am despărţit trecut de miezul nopţii. Pe la ceasurile două mă pomenesc că mă scoală din somn servitoarea, speriată : „Conaşule, a venit domnu Caragiale !".
Am sărit şi eu din pat şi m-am dus să-i deschid. Iancu era la uşă, cu ochii în pămînt, doborît de o mare durere.

— Ce e, Iancule ? l-am întrebat îngrijorat.
— Rău, mă, rău !
— Ţi-e nevasta bolnavă ?
— Mai rău !
— Ţi-o fi murit vreun copil ?
— Mai rău !
— Atunci ce ?
— Ce-a fost asta, mă ? Literatură e asta ? Să ne facă nouă una ca asta ? !
Şi Caragiale începu să repete, indignat, replici din *Paraziţii.*
Apoi în concluzie :
— Literatură e asta, mă, literatură ? !
Şi plecă aşa cum venise, cu ochii în pămînt, copleşit de o mare durere...
Îmi aduc aminte de această poveste a lui Vlahuţă şi mă gîndesc cu duioşie că tinerii pamfletari, temuţii polemişti de azi, sînt nişte serafimi pe lîngă maeştrii de odinioară.

ALEXANDRU VLAHUȚĂ

După Caragiale, după Delavrancea și Coșbuc, iată-l și pe Vlahuță plecat de pe această vale a plîngerilor și a trandafirilor.

Căci dacă pentru cei mulți pămîntul este o vale a plîngerii, pentru el era și o înflorire de roze. Avea trandafiri în suflet și lumina cu ei și-i risipea ca o cascadă blîndă, ca o revărsare bogată de-a lungul patriarhalelor cerdacuri din pînzele lui Grigorescu.

Așa l-am cunoscut eu pe Vlahuță prin 1910, cînd locuia în Palatul funcționarilor publici de la Șosea.

Și această amintire nu vreau s-o șterg din suflet, căci e plină de seninătate.

În odăile luminoase și primitoare, înduioșate de surîsul blînd al doamnei Vlahuță, maestrul trecea liniștit printre oaspeții săi, cu gesturi lente și armonioase, cu lumini de bunătate în privirea pătrunzătoare.

Era un colț de pace și de poezie casa lui Vlahuță. De la ferestrele înguste, din balconul împodobit cu mușcate, se vedeau, jos, copacii Șoselei Kiseleff, iar departe orizontul albastru.

Și toate încăperile erau pline de lumina liniștită a depărtărilor.

O mare dragoste de viață, adînc înțeleasă și trăită calm se desprindea din toată făptura lui Vlahuță.

Nimic brutal, nimic zgomotos, nimic dizarmonic.

Omul acesta avea ceva dintr-o altă epocă. Era potolit în gesturi și vorba lui era domoală, plină, totuși, de o

sonoritate catifelată. O energie care nu îmbrăca niciodată forme violente, dar pe care o ghiceai în ochii sumbri, sub fruntea chinuită de gînduri, sub povara părului bogat şi negru.

Ştia să rămînă poet în mijlocul înfrigurării contemporane şi să trăiască pentru ei şi ai lui, cu lumea lui de visuri, cărora le dădea o aşa de mare intensitate încît deveneau realizări:

— Sînt mulţumit... fiindcă sînt liber să contemplu peisajul pînă-n zare, cît vreau, de dimineaţă pînă seara...

Şi pe urmă, sînt bogat: în fiecare zi, am o zi întreagă, care este a mea... Fac ce vreau cu dînsa. O zi întreagă! A mea... De dimineaţă pînă seara... Nu mi-o poate lua nimeni... O zi întreagă...

*

Epicurian delicat, pricepea valoarea nuanţelor. Asemenea albinei, din cea mai umilă manifestare a vieţii, culegea mierea parfumată... Mă uitam la el adesea, în vremea suculentelor ospeţe la care venea Coşbuc, Dobrogeanu-Gherea, Iosif, Goga, colo sus, în Palatul funcţionarilor publici.

Cînd îşi turna vin, îl gusta cu toate simţurile. Privea lung paharul gol. Ce elegant obiect de artă, cîtă impalpabilă frumuseţe doarme într-un pahar gol!

Ochii lui Vlahuţă se încîntau de armonia vinului de chihlimbar sau de rubin, urcînd în cristalul pur şi mărităndu-şi culorile cu transparenţa cupei: prindea cu amîndouă palmele paharul şi-i savura contactul rotund şi proaspăt; cu mîini tremurătoare îl ridica şi, cu ochii pe jumătate închişi, cu nările în freamăt, aspira din plin aroma generoasă a licoarei lui Bachus... Şi numai după această senzuală pregătire sorbea din primul pahar, după ce alţii goliseră, pe nerăsuflate, cîteva...

Înainte de a aprinde o ţigară, o pipăia, îi mîngîia silueta fină şi elegantă... Se minuna de fenomenul misterios al chibritului care scapără şi se aprinde, pîlpîire efemeră a unui fluturaş de foc, minusculă şi fermecătoare feerie...
Cel dintîi fum albăstrui, amestecat cu aburul parfumat al cafelei abia turnate, urca înspre tavan, şi în împreunarea lor Vlahuţă părea că trăieşte eternităţi de vis şi de voluptate, pe care grăbiţii veacului nu le mai cunosc, căci au pierdut cultul amănuntului şi al armoniilor intime...

*

Personalitatea lui Vlahuţă, aşa cum l-am văzut eu, va trăi de-a pururi în proza lui mlădioasă, plină de ritm şi de bucurie a simţurilor, în proza lui care se leagănă, coboară şi urcă în curbe armonioase, cu graţia unei sirene care ar dansa în valuri luminoase şi pure, în cadenţe mîngîiate şi mult liniştitoare...

*

L-aş fi visat bătrîn, bătrîn de tot, săvîrşindu-se într-un decor vrednic de el.
Dar a murit ca şi ceilalţi mari prieteni ai săi, moarte săracă şi neagră...
Caragiale printre străini, Delavrancea la Iaşi, în cele mai triste clipe ale vieţii sale, cînd ţara îi trecea prin ceasurile cele mai grele. N-a trăit măcar cîteva luni mai mult, bietul conu Barbu, să-şi vadă visul cu ochii!
Coşbuc era zdrobit... Îl sfîşiase pieirea scumpului său copil, zdrobit de un automobil.
N-au avut un sfîrşit senin oamenii aceştia. Intraseră de vii în nemurire, dar moartea lor n-a fost august crepuscul de zei, ci agonie de muritori nefericiţi.

*

Aş vrea totuşi să uit că războiul a trecut peste Vlahuţă, ruinîndu-l, îmbătrînindu-l, schimbîndu-l, doborîndu-l. Pentru mine el va trăi de-a pururea în decorul familiar, alături de buna doamnă Vlahuţă, în odăile luminoase şi primitoare, în soarele lui Grigorescu.

Îl văd turnînd vin în cupa lui Coşbuc, evocînd pe Caragiale, mîngîind genele foarte lungi ale unui copil din vecini sau contemplînd cu o infinită voluptate de la fereastra cu muşcate roşii vibraţiile albastre şi liniştite ale depărtărilor.

MACEDONSKI

Întreaga existenţă a lui Macedonski a fost un lung şi dureros calvar, datorit, pe de o parte, greutăţilor pe care le pune viaţa în calea oricărui mînuitor al condeiului, iar pe de alta, duşmăniei personale arătate lui Macedonski de cei ce nu împărtăşeau crezul său literar.

Crezul literar al lui Macedonski era, în primul rînd, cultul formei, strălucirea mediteraneană a versului, iar inamicii săi puneau înainte adîncimea cugetării, intensitatea simţirii lăuntrice.

Ei acuzau pe Macedonski de superficialitate şi exces de verbalism, el îi găsea lipsiţi de eleganţă şi de sonoritate latină.

Acesta ar fi, în esenţa lui spirituală, conflictul dintre Macedonski şi urmaşii lui Eminescu, dintre poeţii de cultură franceză şi cei ce îşi adăpau sufletul la fîntînile literaturii germane.

Vom trece peste atacurile personale izvorîte din această neînţelegere pur teoretică, vom trece peste săgeţile veninoase aruncate dintr-o parte şi din alta, la tot ce a degradat această luptă epică, dată pentru o dreaptă îndrumare a limbii şi spiritului românesc.

Din păcate, polemicile pătimaşe continuă şi azi în literatura noastră ; armele nu se aleg niciodată, şi ceea ce ar putea fi o interesantă contribuţie estetică devine agresiune individuală, fără nici un folos nici pentru combatanţi, nici, mai ales, pentru publicul cititor. De pe urma acestor violenţe a suferit şi Alexandru Macedonski, care nu o dată a fost lovit în existenţa lui şi a familiei. Intri-

gile şi duşmănia nu se opreau pe clinele Parnasului, ci coborau şi în larii domestici. Mare parte din versurile maestrului sînt ecou al suferinţei cotidiene, nemulţumiri, plîngeri împotriva contemporanilor... Ca şi Eminescu, Macedonski îşi revarsă în poezii amărăciunea vieţii, dar, spre deosebire de autorul *Scrisorilor*, el păstrează un optimism nesecat, care nu-l părăseşte nici în ultimele momente.

*

Alexandru Macedonski e fiul generalului Macedonski, fost ministru de război, iar acesta fiul căpitanului Macedonski, nobil polonez (?) venit să revoluţioneze Balcanii, aghiotant al lui Tudor Vladimirescu.
Alexandru Macedonski începe să scrie foarte tînăr. El îşi publică primele versuri în *Trompeta Carpaţilor* şi e remarcat de Bariţiu.
În 1872, cînd Eminescu nu era cunoscut încă, apare *Prima verba*, poezii de Alex. Macedonski, student în litere. Influenţa lui Heliade-Rădulescu, Bolintineanu şi a celorlalţi discipoli români ai lui Lamartine e vădită. De altfel, întreaga activitate a lui Macedonski nu e decît continuarea acestei mari tradiţii literare — Heliade-Rădulescu, Bolintineanu, Alecsandri, apostolii regăsirii noastre latine pe căile sufleteşti ale Franţei.
Opt ani mai tîrziu, în 1880, el scoate *Literatorul*, una din cele mai mari forţe care s-au opus „Junimii literare"...
Încă din primul an al *Literatorului*, Macedonski descoperă nobilul talent care a fost Duiliu Zamfirescu şi-i tipăreşte, cu mari elogii, poezia *Levante şi Calavrita*, apoi *Harpista*.
În paginile acestei reviste polemizează el cu Eminescu.

*

Se scria mult, se scria uşor, succesul era facil acum o jumătate de veac. Limba aproape virgină, şi orice îm-

perecheri de cuvinte turnate în ritm şi rimate constituiau un material poetic. Toate erau inedite pe atunci, pînă şi locul comun. Astăzi poetul trebuie să sape adînc — cînd nu în suflet, atunci în vocabular — ca să găsească strofa proaspătă, cu muzicalitate cuceritoare, imaginea care n-a mai scăpărat, armonia care nu este o reminiscenţă.

Macedonski a scris şi teatru: *Iadeş, Unchiaşul Sărăcie, Saul* (în colaborare cu Cincinat), jucate la Teatrul Naţional cu Nottara şi Aristizza în rolurile principale. Are şi două piese inedite: *Moartea lui Dante* şi *Le fou* (aceasta în franţuzeşte). Tot în franţuzeşte a scris el *Bronzes,* culegere de poeme, şi *Le Calvaire de feu,* roman fantastic.

În *Cartea de aur* publică o proză armonioasă, plină de culoare, iar în volumele de versuri *Excelsior, Flori sacre* şi *Cartea nestematelor* cunoaşte o ascensiune uimitoare într-o literatură în care lucrurile cele mai bune se scriu la debut.

Sînt prea puţine versurile care se pot cita cu folos din prima perioadă a activităţii lui Macedonski.

Nici în *Prima verba* şi nici în *Poeziile* publicate zece ani mai tîrziu la Haiman nu găsim modelele perfecte de mai tîrziu.

*

Contemporan cu Théodore de Banville, pentru care licenţă poetică nu exista, Macedonski proclamă triumful liniilor pure, impecabile.

Predilecţia lui pentru perfecţia formei îl duce la virtuozităţi unice în literatura noastră; trecînd însă pe primul plan, ele întunecă strofele sale de înălţare sau de scufundare sufletească, elanurile şi restriştile care gem sub platoşa de aur a acestui parnasian.

Macedonski devine artistul adevărat care a rămas pînă în ultima sa clipă, cîntăreţul înseninărilor de mai, al

splendorilor clasice, poetul rozelor şi al orientului miraculos, autorul psalmilor şi al rondelurilor, care sînt tot atît de minunate ca liricele lui Eminescu.
Iar *Nopţile* sale n-au egal în literatura noastră decît *Satirele* genialului său comtemporan.

E vremea rozelor ce mor,
Mor în grădini, şi mor şi-n mine,
Ş-au fost atît de viaţă pline
Şi azi se sting aşa uşor...
. . . . . .
Urcînd pe pomi, zîmbind pe casă,
Se surpă rozele grămadă,
Sau întocmesc cîte-o cascadă
Pe vreo alee mai retrasă.

Şi din aceste rondeluri al rozelor, iată trecerea bruscă la *Cîntecul ploaiei :*

Plouă !... Plouă !...
Plouă cît poate să plouă,
Cu ploaia ce cade, m-apasă
Durerea cea veche, cea nouă...
Afară e trist ca şi-n casă,
Plouă !... Plouă !...
. . . . . .
Plouă !... Plouă !...
Plouă cît poate să plouă...
Rapănă-n geamuri ca-n tobe...
Spintecă inima-n două
Cîntecul ploaiei de cobe...
Plouă !... Plouă !...

Alt rondel :

Ţărînă sîntem toţi — ţărînă,
E de prisos orice trufie,
Ce-a fost în veci are să fie,
Din noi nimic n-o să rămînă...

Zădarnic falnice palate
Nici o pieire nu s-amînă,
Despoţi cu frunţi încoronate,
Poeţi cu harfe inspirate
Ţărînă sîntem toţi — ţărînă !...

În *Rondelul ajungerii la cer,* Macedonski strigă :

În cer s-ajunge dintr-un salt,
Sau nu s-ajunge-n veci de veci...
Te-aruncă-n el un cîntec nalt
In care-al vieţii plîns îneci.

Şi iată-l în clipa dorului de ducă, pe malul mării, gata de plecare :

PLECARE

Întinde-ţi pînzele băieţi...
Un vînt subţire se ridică,
Albastra mare se despică,
Pe cer alunecă nori creţi...
Întindeţi pînzele băieţi,
Un vînt subţire se ridică.

Urcaţi în vîrfuri de catarg
Şi puneţi steagul de plecare :
Durerea mea dacă e mare,
Pămîntu-acesta este larg...
Urcaţi în vîrfuri de catarg
Şi puneţi steagul de plecare.

De unde sînt şi cine sînt
Voiesc să uit pe vecinicie...
Ah, de-ar sufla o vijelie
In valuri s-aflu un mormînt...
De unde sînt şi cine sînt
Voiesc să uit pe vecinicie...

Alexandru Macedonski mi se pare cel mai nedreptăţit dintre marii noştri scriitori.
El a avut de îndurat multe loviri din partea celor ce nu-i aprobau crezul artistic, cultul formei, sonoritatea latină a versului său şi care, admiratori ai lui Eminescu, nu s-au mulţumit să lovească numai în opera marelui său rival, dar şi în viaţa lui de toate zilele.
El a murit în 1921, cînd doi poeţi se aflau în fruntea Ministerului Cultelor şi a Teatrelor... Împreună cu Octavian Goga i-am făcut lui Alexandru Macedonski funeralii aproape naţionale, încercînd măcar în ceasul morţii să-i dăm cinstirea ce i s-ar fi cuvenit în viaţă...

DUILIU ZAMFIRESCU

Duiliu Zamfirescu a dat primei noastre scene piesele în cîte trei acte *Lumină nouă, Poezia depărtării* şi *Voichiţa*, gîndite înalt, scrise impecabil, şi comedioara într-un act *O amică*. Firește, succes de public n-au avut aceste drame, dar valoarea lor e mai mare decît a multor lucrări cu serii impresionante. Şi, apoi, nu înseamnă că *Poezia depărtării, Lumină nouă* şi *Voichiţa* lui Duiliu Zamfirescu, asemenea *Luceafărului* sau lui *Hagi-Tudose* de Barbu Delavrancea, au fost condamnate la moarte... Nu numai ceea ce nu dăm la iveală e inedit. Sînt cărţi şi drame care, deşi publicate, rămîn inedite. Le vine rîndul într-o zi !... Sînt învieri triumfale. O piesă nu şi-a cîntat întregul cîntec în anul cînd s-a reprezentat. Împrejurări vitrege, un concurs de împrejurări, o neprielnică atmosferă pot deveni favorabile cîţiva ani mai tîrziu. O distribuţie nereuşită care se poate înlocui. Verificările, în teatru, aduc multe surprize.

Şi eu tot cred că va veni o zi cu alt public, mai înţelegător, care să răsplătească multe nedreptăţi... Cînd Teatrul Naţional nu va mai fi nevoit să alerge după succesul cu orice preţ, va relua multe şi multe opere literare pe care nevoile de casă le-au sacrificat.

*

Peste scrisul celor ce s-au dus, se lasă dintr-o dată o lumină augustă. Te apropii de paginile răsfoite în grabă odinioară şi simţi cum sufletul ţi se prinde, o dată cu

ochii, de rîndurile ce capătă acum o aureolă de liniște, de infinită poezie și de eternitate.

Cînd a apărut, în Editura Sfetea, cărticica de versuri *Pe Marea Neagră*, Duiliu Zamfirescu era pare-mi-se, ministru de externe sau președinte al Camerei. Era ținta multor atacuri sau, în cazul cel mai bun, al invidiei politicoase ce înconjură pe omul politic ajuns pe o culme în stat. Duiliu Zamfirescu stăruia în plină lumină. Cartea sa de cîntece s-a ascuns cît mai mult în umbră.

Nobilul scriitor e țărînă. Prea curînd. Iată cineva pe care cu greu ți-l poți închipui un pumn de oase : prea era chipeș și mlădios, statuie, parcă, a tinereții veșnice.

Marea tristețe cu care te copleșește acest amurg vremelnic dă strofelor sale o frumusețe nouă, o solemnitate postumă din care este plămădită, în mare parte, gloria morților.

Poezia depărtării de care ne-a vorbit Duiliu Zamfirescu, poezia depărtării în timp și spațiu, înfrumusețează toate sau, poate, dă o reală strălucire lucrurilor pe care o prea mare apropiere le-a depoetizat.

În ultimii ani ai vieții sale, Duiliu Zamfirescu a scris fragmente definitive în proză și versuri. Ca și Vlahuță, paginile desăvîrșite el le-a dat în plină maturitate. Dar, după cum numele lui Vlahuță se va asocia totdeauna unor poezii, ca *Din prag* sau *La icoană*, pe care el le detesta, tot așa, din nefericire, se vor cita din Duiliu Zamfirescu *Harpista* și alte lucrări din tinerețe, în care atît înalta intelectualitate a autorului, cît și simțul rar al limbii și eleganța stilului său nu se relevă încă. La noi, dintr-o lîncezeală a spiritului, e obiceiul să nu ne mai interesăm de ceea ce produce un scriitor după debut.

Ne-am făcut o părere despre el, ne e lene să deranjăm cutiuțele în care l-am închis și să le înlocuim cu altele.

Versuri tăiate în cel mai pur material, poezii ce vor rămîne clasice, cînd se va limpezi furtuna fecundă a epocii noastre literare, creaţiile poetice din ultimii ani ai lui Duiliu Zamfirescu trebuie neapărat adunate în volum şi date exemplu celor ce vor mai veni.

Acest bărbat, puţin comunicativ, Apolo modern, de o solemnitate rigidă, despre care cineva îmi spunea odată : *„Il est trop beau pour être heureux"*, a stat departe de mişcarea literară contemporană lui, departe de confraţii care nu te admit decît dacă îţi pierzi ceasurile cu ei la cafenea, şi din pricina aceasta, mai mult decît din pricina artei sale nobile, nu este popular. S-a vorbit de atîtea ori de Caragiale, Coşbuc, Delavrancea, Vlahuţă, dar niciodată n-a fost pus alături de ei marele lor contemporan Duiliu Zamfirescu.

Duiliu Zamfirescu, autor de pagini definitive, romancier profund, poet armonios, perfect prozator, este, poate, modelul scriitorului clasic român şi, în acelaşi timp, intelectualul a cărui operă se ridică, prin puritatea şi obiectivitatea ei, la înălţimea marilor creaţii apusene.

Mai mult ca oricare altul avea cultul formei.

De la o vreme se scrie rău în literatura românească. Să ne înţelegem. Se scrie cu mult talent, dar se scrie rău. Adică neglijent. Grija perfecţiunii n-o au decît prea puţini.

Departe de cenaclurile literare, Duiliu Zamfirescu a visat printre ruinele Romei şi garoafele Florenţei şi a trimis imaginaţia în Andaluzia, a stat „de vorbă cu sufletul său", care nu înţelegea multe lucruri şi care cerea altele tot aşa de neînţelese.

Şi astfel, trăind între zbuciumările ambiţiei şi seninătatea contemplării, a înzestrat literatura română cu nepieritoare capodopere.

*

Aş vrea să citez la întîmplare cîteva strofe din opera mai veche a scriitorului, versuri discret muzicale, pline

de o melancolie superbă, de o îndrumare mîndră, versuri cu ecouri de departe, din fundul sufletului.
Răsfoiesc ultimele culegeri de poezii ale lui Duiliu Zamfirescu, *Pe Marea Neagră*, şi volumul editat de Casa şcoalelor. Sînt în aceste cărticele mici poeme fermecătoare, noi ca formă, deşi turnate în aceleaşi vechi tipare, vechi prin vocabularul lor, simplu şi pitoresc, dar inedite prin împerecherea cuvintelor şi înălţimea inspiraţiei.

*

În reculegerea acestei ore, evoc profilul literar al lui Duiliu Zamfirescu şi am o nobilă senzaţie de marmură roză sub un cer elen. În inima mea se înalţă, în linii pure, colonade armonioase, frontoane de temple, iar la orizont decorul unei mări albastre, potolite.

PIRANDELLO

Nu-mi mai aduc aminte în ce împrejurări i-am fost prezentat. Ştiu că era la Paris prin 1930. La vreo repetiţie generală ? Poate. Pentru mine, Pirandello reprezenta ultima celebritate mondială, scriitorul care a adus o notă nouă în dramaturgia contemporană. Nu se putea să nu-i caut cunoştinţa.

Pentru el, eu eram un vag publicist balcanic, director sau impresar de teatru care nu-i plătise tantiemele şi care l-ar mai putea juca, bineînţeles, achitîndu-şi obligaţiile pecuniare.

Numai cînd trăieşti în străinătate îţi dai seama ce puţin înseamnă un scriitor de ţară mică şi cît de efemeră gloriola de care te bucuri în patrie. Te strecori pe lîngă oameni mari, mijindu-le un interes personal.

Aşadar, cuvintele cu care m-a întîmpinat Pirandello au fost :

— Mi s-au jucat mai multe piese la Bucureşti şi n-am primit nici un ban...

Replica nu m-a surprins, fiindcă un Pirandello era primul dramaturg străin care îşi reclama drepturile de autor şi nu înţelegea de ce îi sînt confiscate de către directorii bucureşteni.

Evreinoff aşteaptă şi astăzi ceea ce i se cuvine pentru *Comedia fericirii*, iar dacă un avocat iscusit ar urmări teatrele noastre, numai lui Bernand Shaw i-ar cîştiga cîteva sute de mii de lei.

(Printre actele cu care „mă avea la mînă" răposatul Mavrodi, figura şi o chitanţă de 1 000 de franci francezi vărsaţi lui Hugo von Hoffmannsthal pentru *Elec-*

tra, jucată în prima mea direcţie la Teatrul Naţional. Presa m-a atacat la timp pentru această „escrocherie".)

*

Cînd ai frecventat pe Marinetti, care e un vulcan în permanentă erupţie, fulgerător de vervă, de entuziasm, de neprevăzut şi de candoare (de la o vreme, Marinetti îmi pare mai obosit şi moţăie unde poate), cunoştinţa lui Pirandello însemna o nouă iniţiere în grandilocvenţa fosforescentă a geniului italian, în jongleria cu paradoxul, uluitoare şi întrucîtva inutilă pentru orientalul sceptic.

Dar Pirandello n-avea nimic din meridionalul funambulesc pe care-l anunţa numele său cu sonorităţi de trîmbiţă.

Era un moşneag puţintel, discret, semăna la chip cu mareşalul Presan. În purtări, în surîs, ceva din amabilitatea şi fineţea lui Gr. Tăuşan.

Nu mi-a spus niciodată lucruri extraordinare. Poate că n-avea nimic de spus sau le păstra pentru el. O singură dată a formulat ceva care ieşea din obişnuit:

La sfîrşitul unei mese, ridicam cu amîndouă mîinile o mare cupă de cleştar, în fundul căreia se clătina puţin coniac. Oficiind, fredonam ultimele măsuri din *Parsifal.*

— Wagner nu este un mare compozitor... Bellini, iată muzicantul! îmi spuse Pirandello cu melancolie.

*

O vreme ne-am văzut destul de des, îl interesam tot ca impresar. Vedea în mine omul care putea să aranjeze un turneu în sud-estul european pentru actriţa de care era înamorat.

Tot aşa, un celebru om de teatru francez m-a trimis, mai acum zece ani, să tratez cu doamna Nyoka-Iniota, dansatoarea care a fost dăunăzi prin Bucureşti, o serie de spectacole prin coclaurile noastre. Totdeauna im-

presar. Numai pe Isaia Răcăciuni îl primesc directorii parizieni la gară şi îi cer opuri spre reprezentare.

*

Îl întîlneam pe Pirandello la teatru sau dejunam împreună la un restaurant italienesc pe lîngă Champs Elysée. Începusem să fac cu el pe Marinetti, adică să vorbesc numai eu, să-i debitez lucruri excepţionale. Aveam o vervă satanică. Eram un fel de Pirandello autentic, întunecînd pe cel din faţa mea. Exercitam chiar o dulce teroare asupra blîndului maestru, atît de curios în operă şi atît de nivelat în viaţa de toate zilele.
Un prost obicei mă împinge să gust din farfuria altora. Pirandello îmi aflase năravul. Îndată ce i se aducea mîncarea îmi făcea o parte şi mi-o oferea.
— *Merci*, maestre ! i-am spus odată. Fii mulţumit că-ţi mănînc numai macaroanele, fiindcă alţii îţi fură piesele şi personajele !

*

Era îndrăgostit de o actriţă în faţa căreia se făcea mic, mititel. Ceva de tată afectuos, de copil temător şi de amant gonit, în toată purtarea lui faţă de această femeie totdeauna absentă, cu ochii de somnambulă şi, în atitudini, cu o permanentă ameninţare de pisică sălbatică.
Îndată ce nu se vorbea despre dînsa, despre viitoarea ei glorie universală, despre turneele din Europa orientală, ne întorcea spatele la toţi şi urmărea ventilatorul. Ca s-o readucă în mijlocul nostru, bietul Pirandello se punea iar s-o laude, să-i vorbească de triumfurile care o aşteptau în ţări unde Eleonora Duse şi Emma Gramatica — actriţe inferioare ei — fuseseră atît de fastuos primite.

Abuzînd de pasiunea pe care i-o arăta omul acesta, greu lovit în afecţiunea-i conjugală, strania comediană se purta ca o regină cu pajul înamorat. Printre francezii măsuraţi, politicoşi, aerele acestea de dogaresă răsfăţată aveau ceva barbar şi vetust.

N-am înţeles niciodată sensul cuvîntului *métèque* mai bine decît în vremea cînd am văzut o actriţă ca oricare alta jignind, prin purtarea ei faţă de cel mai celebru dramaturg al epocii, Parisul curtenitor, surîzător, unde extravaganţa n-are ce căuta, unde omul trebuie să fie sociabil, discret şi mai puţin cabotin decît oriunde.

*

Pirandello n-a înţeles niciodată pirandelismul, adică acea jonglerie cu personaje imaginare, rezultate ale unui joc de idei, nu ale realităţii observate.

Originalitatea lui Pirandello nu era diabolism cerebral, o mecanică a paradoxului, ci simpla copie a unei realităţi tragice. Acea fiinţă care este şi nu este ea însăşi, acel nebun sau acea nebună, acea făptură care şi-a pierdut personalitatea şi apare în mai toate dramele lui Pirandello nu e alta decît nefericita soţie a dramaturgului. Sînt mulţi ani de cînd doamna Pirandello e închisă într-un sanatoriu. Obsesia acestei biete femei, reacţiunile ei sufleteşti, evadările ei în lumi imaginare au creat întreaga literatură dramatică a sicilianului defunct. În afară de această tulburătoare intrusiune a unor posedaţi, opera lui Pirandello nu se deosebeşte prin nimic de scrisul onest al unui bun scriitor realist. Nimic extraordinar, nici în construcţia, nici în ideile, nici în dialogul lui Pirandello. Scoateţi demenţa şi vă rămîne cotidianul.

Iată pentru ce Pirandello însuşi nu s-a considerat un mare inventator de teatru, un vizionar, un halucinant.

El a copiat la infinit un model tragic. Numai celor ce n-au cunoscut enigma li se poate părea pirandelismul o nouă formulă de artă.

*

L-am întîlnit ultima oară la Théâtre des Mathurins, în seara cînd intelectualitatea franceză îi sărbătorea Premiul Nobel.
N-am pomenit pogribanie mai sinistră decît această festivitate. Lume multă, cea mai aleasă, adică cea mai încărcată de electricitate. Autorităţi, autori, critici.
Fiecăruia Pirandello îi furase premiul inventatorului dinamitei. Multora le căzuse, de curînd, o piesă. Un italian sărbătorit de armeanul rus Pitoeff nu era un ospăţ făcut să entuziasmeze un *Tout-Paris* destul de pornit împotriva străinilor.
Atmosfera nu era dintre cele mai favorabile freneziei colective. Piesa care urma să se joace, *Astă-seară improvizăm*, era ultima fantezie dramatică a lui Pirandello şi reedita tema lui favorită : *„Eu nu sînt eu. Ceea ce credeţi că e teatru se petrece aievea, iar ceea ce vi se pare realitate e simplă ficţiune.“*
Prea complicat. Eroii erau şi nu erau reali, ca în cele *Şase personaje în căutarea unui autor*. La un moment dat, actorii încetau să mai joace textul şi se interpelau pe nume :
— N-ai dreptate, dragă Pitoeff !
Sau :
— Ascultă, Fainsilber !
Sau :
— Ludmilla, nu juca atît de sincer, fiindcă o să ţi se facă rău.
(La un moment, doamnei Pitoeff i s-a făcut chiar rău, dar nu se ştie dacă era adevărat sau numai un leşin prevăzut în piesă.)
Toată această scamatorie urma să ţină trei acte. Dar spectacolul nu trebuia să înceapă decît pe la ora 10, ca să se termine după miezul nopţii, cînd actorii care

interpretaseră odinioară pe Pirandello îşi isprăveau reprezentaţia la teatrul respectiv şi veneau să omagieze pe maestru, jucînd scenele mai importante ale vechilor succese.

Pitoeff, directorul trupei şi organizatorul sărbătorii, a crezut necesar să ţină o conferinţă despre arta lui Pirandello, cum trebuie înţeles teatrul, ficţiunea în realitate, realitatea în ficţiune, de la mim la baroc sau aşa ceva.

Pitoeff se împleticea, se repeta şi, după o jumătate de oră în care ne învăţase că în Pirandello eu nu sînt eu, iar ceea ce credeţi că este aievea nu e decît ficţiune etc., reuşise să indispună sala pentru toată seara.

— *Il est assomant!* protesta destul de tare, în loja de alături, un domn bătrîn şi gras, în smoching, cu aspectul unui burghez rătăcit la teatru.

— Cine e domnul? am întrebat pe doamna Bĕnjamin Crémieux, care binevoise să-mi dea ospitalitate în loja d-sale.

— Mareşalul Franchet d'Esperay! îmi şopti Anne-Marie Comnène.

Într-o astfel de îmbîcsită conjunctură s-a jucat inutila *Astă-seară improvizăm*, din care nu s-a ales nimeni cu nimic.

În antract, un ministru a decorat pe sărbătorit cu rozeta Legiunii de onoare.

Aceasta s-a petrecut confidenţial, într-un colţ al sălii.

După miezul nopţii au început să sosească şi vedetele, jucînd fără machiaj şi costume scenele capitale din piesele de odinioară.

Toţi spuneau cam acelaşi lucru:

— Eu nu sînt eu... Ceea ce crezi dumneata nu e adevărat... Nebunia mea e mult mai logică decît zdrăveneala dumitale...

Părea o cenuşie revistă, parodie a genului Pirandello, cu atît mai gravă cu cît durase pînă pe la două dimineaţa.

În loja noastră mai era şi actriţa de care v-am vorbit. Se produsese şi dînsa, fără un succes special, ca număr Pirandello. Era parcă mai umană ca altă dată. Trecuseră şi peste dînsa cîţiva ani, iar gloria universală nu venise. Lumea se ocupa de Greta Garbo şi de Marlene Dietrich.

Eleonora Duse a apucat vremuri mai propice actriţelor de temperament. Acum trăim epoca spectrelor de pe ecran.

Pirandello a venit şi el să ne spună bună seara. Nu-l văzusem de mult. Era mai palid şi mai melancolic decît oricînd.

Credeam că mă uitase. Nu. S-a aplecat pe balustrada lojii şi mi-a strîns mîna pentru ultima oară :

— *Bonne nuit, monsieur Eftimio !*

DE MAX

Eduard de Max a murit.
L-am pierdut şi noi, căci, oricît şi-ar fi exprimat elanurile artistice în limba lui Corneille şi Banville, el a rămas tot român prin naşterea, temperamentul şi varietatea calităţilor sale.
Spiritul francez e unitar. Un om e numai aşa cum e — dintr-o bucată, într-o specialitate. Un actor joacă dramă romantică, tragedie sau comedie bufă. De Max le-a jucat pe toate cu o egală desăvîrşire, căci venea din România, şi în România, ca în orice ţară la începuturile ei, un om are atît îndatorirea, cît şi forţa de a face mai multe lucruri dintr-o dată. Fiind puţini, cei ce muncesc trebuie să producă şi pentru alţii. Complexitatea este una din însuşirile fundamentale ale spiritului românesc. Şi de Max a fost un artist multiplu.
El unea exuberanţa Orientului generos cu măsura şi ştiinţa Occidentului. Bogatele resurse clocotitoare erau disciplinate şi îndrumate pe calea cea bună de artistul care îşi asimilase cultura seculară a Franţei.
L-am pierdut şi noi, l-a pierdut şi Franţa, l-a pierdut poezia dramatică a întregii lumi, căci atîta împreunare de daruri supraomeneşti nu se pot întîlni decît o dată într-un secol, decît într-un fericit amestec de rase şi de culturi.
Şi de Max a fost realizarea cea mai strălucită a acestei interfecundări.

*

A murit cel mai mare tragedian al vremii.
De la Mounet-Sully nici un actor n-a avut atîta noblеţe,

atîta eleganţă a gesturilor, atîta calitate a vocii, atîta gravă preocupare a liniei pure şi a conturului armonios. Zacconi, Lucien Guitry, Basserman, Wegener, Moissi, Cacialof sînt admirabili comedieni realişti, zguduitori în interpretarea patimilor omeneşti, uimitor de adevăraţi în fiecare amănunt.

De Max era liniştea şi maiestatea, era o ascensiune îndurerată spre seninătăţile olimpiene. Toată tragedia moare o dată cu el: nu văd, în Parisul tradiţiei şi al clasicismului, pe cel care-l va înlocui.

*

De Max murea de mult... Unul cîte unul îl lăsau prietenii, scriitori şi actori lansaţi, îl ocoleau, căci nu mai aveau nevoie. Cei dragi plecaseră de mult din lumea viilor.

Vorbeam numai de morţi, în lunile din urmă. Îi plăcea să-i evoce, de la Heredia, Verlaine, Oscar Wilde pînă la Emile Verhaeren, pe care-l întîlnisem la el în timpul războiului, cîteva zile înainte de a muri călcat de un tren, pînă la bietul Thalasso, poet dramatic sărac, rămas necunoscut şi care, fiindcă de Max îi jucase de mult într-o piesă *Foamea*, l-a lăsat „legatar universal": cîteva sărmane cărţi de pe cheiurile Senei, cîteva manuscrise îngălbenite — un avînt înfrînt, un surîs.

Îi plăcea să vorbească de morţii în mijlocul cărora se află acum: actorii din marea generaţie, poeţii ultimelor decenii, simboliştii pe care i-a recitat de mii de ori, pe care i-a sfătuit, i-a încurajat şi i-a impus cum niciodată un actor n-a slujit pe scriitor.

*

Acest om care a murit român în casa lui Molière — primul străin care a fost primit acolo cum a fost el primit —, de Max este, de la legendarul Ronsard, cel mai important ambasador al sufletului românesc în

inima lumii, al geniului acestei rase amestecate şi fermecătoare, sol ager şi binecuvîntat, biruind în Parisul clocotitor şi cristalizator.
Nici un om de pe plaiurile Moldovei n-a interesat universul în măsura lui de Max.
Să nu uităm aceasta niciodată !
Un bust, cît mai repede, la Teatrul Naţional, între Vasile Alecsandri şi C. I. Nottara !...

*

Pe urma lui de Max — care era un povestitor fără pereche, un poet în viaţa de toate zilele, un camarad bun, un umorist înduioşat — a rămas o carte, publicată prin 1922 la Paris, *Chez de Max*.
Imagini fugitive, dar puternic luminate, evocă mişcarea literară şi teatrală a Franţei din ultimul pătrar de secol.
Fără să vorbească mult de sine însuşi, tragedianul povesteşte amintiri despre camarazii săi de teatru şi despre atîţia scriitori cu care a fost prieten şi care s-au dus unul cîte unul : Verlaine, Oscar Wilde, Rodenbach, Samain, Catulle Mendès, Jean Lorain, Verhaeren, Laurent Thaillade şi atîţia alţii, la gloria cărora a contribuit şi el în largă măsură, după cum a contribuit la gloria tuturor poeţilor de azi ai Franţei.
Începînd cu Baudelaire, aproape inedit pe atunci, de Max a spus de sute, de mii de ori versuri din literatura nouă, mai ales din poeţii înaintaţi, cu entuziasm, cu frenezie, încurajînd, popularizînd. Mormanele de cărţi care îi umpleau biblioteca, dedicaţiile recunoscătoare ale atîtor scriitori astăzi consacraţi spun ceea ce de Max, din modestie, n-a vrut să spună în cartea sa de amintiri.
De Max, pe care Henri Bataille l-a numit „Vocea poeţilor", n-a fost numai actorul prodigios a cărui varietate de roluri e infinită, de la tragicul antic pînă la comicul cel mai burlesc, dar şi propagatorul cel mai strălucit al

literaturii moderne franceze, omul care a contribuit mai mult ca oricine la izbînda marii pleiade simboliste.

*

Iată-ne în 1915.
Societarii Teatrului Francez au înţeles sau, poate, în sfîrşit, au mărturisit ceea ce ştiau de mult: de Max trebuie chemat în casa lui Molière, să ducă mai departe glorioasa tradiţie, reprezentată atîtea zeci de ani, cu atîta strălucire, de divinul Mounet-Sully.
Bătrînul leu îşi trăia cei din urmă ani de teatru; trei sferturi de veac apăsau umerii uriaşului, gloria scenei franceze, celui ce a dat o noblеţe regală personajelor interpretate şi a ridicat actoriceasca meserie la înălţimea unui oficiu sacerdotal.
Mounet-Sully este vechea şcoală franceză, cea artistică, cea strălucită, muzicalitatea verbului, armonia atitudinilor, exaltarea sentimentelor. El înseamnă impetuozitatea gesturilor antice, tempesta romantismului.
Şi nimeni nu creştea în umbra lui, nu se ridica nimeni.
Cei ce iubeau casa lui Molière nu vedeau cine va fi alesul care va primi bogata moştenire şi o va duce mai departe...

*

În vremea aceasta, pe alte scene, cu toate darurile lui Mounet şi cu ceva nou, straniu, cu o varietate infinită de nuanţe şi cu o egală distincţie în personajele interpretate, se ridica Eduard de Max.
Aceiaşi umeri largi ai lui Mounet-Sully şi o mască personală, marcată, torturată, dureroasă şi umoristică — superbă simbolizare a tragicomediei umane —, o voce profundă, cu inflexiuni bizare, o eleganţă nedezminţită, şi în viaţa de toate zilele o dezinteresare şi o generozitate necunoscute la Paris — iată cine era de Max.
El a venit, răsturnînd tradiţiile, să ducă mai departe tradiţia veche. A uimit, a entuziasmat, a indignat, a violat

gustul general ; a stricat digestia Sarceylor burghezi, cu păreri tacticoase şi catalogate, cu bilet de tramcar ; a arborat speranţe pentru toţi cei ce visau o artă nouă. A interpretat pe marii inspiraţi şi a făcut publicul să-l aclame. Poeţii tineri au găsit în el, totdeauna, un apărător entuziast. Actorii noi i-au împrumutat atitudinile ; elevii de conservator îi imitau accentul românesc... Şi toată tinereţea Franţei a văzut în el pe maestrul minunat, cu sufletul bun şi avîntat, în care va găsi oricînd un sprijin şi o făclie.

*

Jocul lui de Max, ca tot ce e nou, ca muzica lui Wagner, ca sculptura lui Rodin, nu cucerea de la început. Cel ce l-a văzut o dată sau de două ori rămînea nehotărît, n-avea nici o părere : cei mai mulţi erau decepţionaţi. Căci de Max nu semăna cu nimeni : el se ridica peste înţelegerea imediată, peste judecata generală ; el nu spunea nimic celui ce n-avea el însuşi un strop de visare în suflet.

Dar, după ce l-ai văzut de cîteva ori, nu mai poţi vedea alţi actori. Personalitatea lui de Max copleşeşte. Un suflet tragic, neliniştitor ; un val de poezie în cel mai uscat personaj comic ; o simţire intelectualizată ; o interpretare pe cît de cerebrală, pe atît de sufletească ; o fantezie unică în compunerea personajelor făceau din de Max cel mai mare, cel mai complet dintre actorii veacului.

*

În atmosfera caldă şi precisă a scenei pariziene, în jocul hotărît al actorilor de o puternică forţă imediată, dar pe care o uiţi îndată ce s-a risipit, între culisele de carton, în lumina artificială a rampei, de Max a adus ceva nehotărît, ceva tulburător, care te urmărea dincolo de rampă, afară din teatru, în lumina lunii, acasă, a doua zi, în parcurile adevărate, pretutindeni...

Ceva necunoscut, ceva depărtat, misterios... De unde venea vraja care a înviorat şi a dat lumină nouă obositelor tragedii clasice ? Căci piesele clasice nu mai erau spectacole istorico-didactice cînd juca de Max, ci opere inedite, scrise parcă de un contemporan înfrigurat, chinuit de pasiuni şi coronat de geniu.
Ce înseamnă taina aceasta primitivă, fluidul necunoscut, forţa aceea stranie, impetuoasă care s-a risipit, s-a aşternut, a învăluit teatrul occidental ?
Francezii n-o bănuiesc nici astăzi, românii şi mai puţin şi el însuşi n-o cunoştea. Eu am ghicit-o de mult, mi-am dat seama de adevărul ei : era tristeţea doinelor româneşti, amintirea povestirilor de altădată, nostalgia colinelor Moldovei, ecouri dintr-o lume depărtată, rămasă în urmă, ceva din suferinţa seculară a neamului acestuia, înzestrat cu cele mai preţioase daruri, bătut de toate necazurile în toate veacurile. Erau dorul şi jalea cîntecelor haiduceşti, ecoul suferinţelor de demult, de pretutindeni, chemarea visărilor fărîmiţate după imense înălţări şi prăbuşiri...

*

Sînt mulţi ani de-atunci. Sărbătoream — prin 1910 — pe Eminescu în sala „Voltaire" din Cartierul Latin, în faţa Odeonului. De Max era să spună versuri şi el. Copilul răsfăţat al Parisului, prinţul tragedienilor, venise între noi — nu vorbise româneşte de mult şi era foarte mişcat.
Cel ce înfruntase mii şi mii, milioane de spectatori străini din toate colţurile pămîntului, trîmbiţînd superb versul lui Racine, cu fruntea sus, cu atitudini imperiale, cu un orgoliu aproape jignitor pentru cei din sală, era tulburat, era abătut, era învins, era înfrînt în faţa celor două-trei sute de oameni tineri, într-o seară cînd trebuia să spună versurile lui Eminescu.

În pieptul său clocotea un suspin, în ochii săi începea o lacrimă :

Somnoroase păsărele
Pe la cuiburi se adună,
Se ascund în rămurele —
Noapte bună !

De cîte ori n-auzisem armonioasele versuri ale copilăriei !...
Dar acum erau cu totul noi, izvorau parcă întîia oară... O tristeţe largă ne copleşise pe toţi, şi-un dor de ţară, şi-o bucurie tăcută, şi-o adîncă înfiorare.
Părea că o doină îşi sfîrşeşte cele din urmă note într-o vale depărtată ; un vuiet lung de bucium printre stînci ; un geamăt lung, lung-depărtat, din inima pămîntului, din sufletul veacurilor.
Şi-am înţeles atunci mai mult decît oricînd că în glasul fiecărui cîntăreţ vorbeşte pămîntul ţării sale, oricît ar fi de departe acest pămînt şi oricîte simţiri rănite l-ar despărţi de dînsul...

ARISTIDE DEMETRIAD

S-a dus încă unul din marea generaţie ; actorul plin de credinţă, pasionat pentru arta sa, trăind înfrigurat viaţa rampei, transfigurîndu-se în unda unui vers, în focul unei tirade, actorul înalt, cu gestul armonios şi care, înainte de-a rosti cuvîntul, îl trecea prin inimă şi creier.

Se duce şi teatrul cu oamenii aceştia. La noi şi aiurea, teatrul, aşa cum l-am învăţat şi l-am înţeles noi, se duce pretutindeni. Îl înlocuiesc alcătuiri noi, din ce în ce mecanice, unanime. Arta individualistă, creaţia spontană, sub ochiul, controlul şi sugestia spectatorului, se face tot mai rară. Vor mai fi posibili în viitor oameni ca Aristide Demetriad ? Nu numai un actor, dar un simbol s-a stins alaltăieri-noapte.

După Mounet-Sully, după de Max, iată o nouă dezertare în eternitate din cetatea poeziei dramatice. Mîine ce fugă nouă ni se pregăteşte, ce doliu ne va înmărmuri din nou ?

De la moartea lui Petre Liciu, teatrul nostru cunoaşte în ultimii ani patru figuri bărbăteşti bine închegate, bine rotunjite, care pot vorbi cu mîndrie în numele unui trecut, al unei statornicii în exerciţiul misiunii lor, al unor înfăptuiri valoroase ce le-au înscris locul cu strălucire în fresca — pieritoare, vai ! — de nori auriţi a artei dramatice : C. I. Nottara, Iancu Petrescu, Ion Brezeanu şi Aristide Demetriad.

Aceşti oameni, în afară de darurile cu care din plin i-au înzestrat ursitoarele, mai sînt uniţi prin credinţa în vocaţia lor, prin cinstea pe care o pun în exercita-

rea misiunii lor şi prin preocupările lor senine de teatru adevărat şi înalt.

Cu totul deosebit de generaţia care le-a urmat şi pentru care teatrul este o ocupaţie secundară, făcută în grabă, cu cea mai superbă neglijenţă posibilă, ei îşi iau arta în serios, confundîndu-se cu ea, trăind prin ea şi pentru ea.

Nu vor intra niciodată în scenă cu rolul neînvăţat, neadîncit. Ei sînt în teatru cu două ceasuri înainte de a se înălţa cortina, îngrijoraţi, tremurători, cu gîtlejul strîns de emoţie, cu toată făptura în slujba textului, în respectul instituţiei şi al publicului.

Marelui lor talent se adaugă şi această neasemănată dragoste pentru ceea ce-i înconjură. Şi în iubire, mai mult ca în orice, zac comorile neasemănate ale creaţiei.

Fireşte, sînt şi alţi actori, şi nu numai la Teatrul Naţional, bogat înzestraţi, care ar putea înscrie, prin muncă şi modestie, cîteva interpretări de seamă în cariera lor.

Dar instabilitatea enervantă a epocii noastre, dezorientarea generală a teatrelor, zigzagurile pe care fiecare din aceşti actori se crede obligat să le facă, din trupă în trupă, din rol care nu-i convine în rol pe care nu l-a studiat îndeajuns, lipsa de maturitate a unora, maturitatea înăcrită sau preocupată de mărunţişuri a altora îi împiedică să se statornicească în exercitarea deplină a meseriei lor, îi înstrăinează de menirea lor adevărată şi-i aruncă într-un diletantism periculos, presărat ici şi colo de interpretări inegale, abrupte, neadîncite, necontrolate, trecătoare. Nottara, Ion Petrescu, Ion Brezeanu şi Aristide Demetriad au cel puţin cîte trei roluri incontestabile — pagina lor de antologie : e mult prea mult ; după cum nu-i trebuie unui poet decît trei poeme definitive ca să intre-n nemurire.

Dar cine se poate lăuda că le-a găsit cele trei mărgăritare ale coroanei împărăteşti ?

Nottara are pe Don Saluste din *Ruy Blas*, pe Luca Arbore din *Viforul*, pe *Regele Lear*.
Ion Petrescu e Macduff, e Moş Tănase din *Răzvan şi Vidra* şi e Zaharia Trahanache din *Scrisoarea pierdută*.
Ion Brezeanu — „Avarul", nebunul din *Năpasta*, „Cetăţeanul turmentat".
Demetriad e „Hamlet", e „Ovidiu", e „Vlaicu-Vodă".
Şi este, fiecare din aceşti patru mari tragedieni, *cel puţin* interpretul acestor trei roluri din repertoriul clasic : galeria lor se prelungeşte la infinit, cu alte multe portrete, ce pot sta şi ele, cu cinste, în lumină plină.

*

Aristide Demetriad...
Ne amintim silueta de eleganţă şi demonice ispite a lui *Don Juan de Marana* la Teatrul Naţional.
Era în vremea bunelor melodrame de la „Ambigu", cînd, înaintea interpretării sufleteşti, intelectuale, a amănuntului artistic, trecea gestul emfatic, tirada grandilocventă, replica teribilă — ce pocnea generos în vîrful castelului de carton şi se spărgea de marele policandru, fărîmiţîndu-se în lojile de galerie ; în vremea cînd orice lirism, floare inutilă, trebuia să moară, cum s-a pierdut, ani întregi, talentul lui Ar. Demetriad. cum i s-au irosit, mai tîrziu, rarele însuşiri de sensibilitate, de armonii învăluite, de gesturi calme, aristocratice, în fanţii pieselor moderne, de la prefectul Tipătescu la pictorul din *La femme nue* a lui Bataille, jucaţi stîngaci, cu repulsie, sub peruca blondă şi rigidă.
Apoi, dintr-o dată, Hamlet !
Demetriad l-a smuls pe Hamlet din fundul sufletului şi al conştiinţei, din nervii, din sîngele, din toate lacrimile sale neplînse.
Şi ni l-a dat — mare fior de artă, emoţie neuitată — seri de-a rîndul, cu o credinţă nedezminţită, cu o identificare dureroasă, cu o pasiune împinsă pînă la exte-

nuare, ca şi cum în fiecare seară l-ar fi jucat cea din urmă oară.
Artistul care nu pune emoţie în arta sa nu va reuşi niciodată să emoţioneze.
Cel ce nu crede nu va face pe alţii să creadă.
Numai pe tine însuţi te păcăleşti atunci cînd încerci să păcăleşti pe alţii, vrînd să le cîştigi admiraţia şi entuziasmul, fără ca tu însuţi să le fi dat entuziasmul tău, munca ta, inteligenţa, nervii, sufletul, sîngele tău.
Vrei să-i faci să vibreze şi tu n-ai vibrat.
Vrei să le placă glasul tău, cuvîntul pe care-l rosteşti, fără ca tu însuţi să fii mulţumit de sonoritatea vocii tale, de culoarea pe care ai dat-o cuvîntului, de intensitatea simţirii tale exprimate.
Arta este ceea ce pleacă de la inimă la inimă.
Demetriad a dat inimilor noastre un Hamlet scos din inima sa şi a izbîndit.

*

N-am întîlnit încă pe vreo scenă un lirism dus atîta la paroxism.
În glasul acestui actor unic gemeau suferinţi adînci, refrenuri de tînguitoare psalmodii, ecouri depărtate, doruri sfioase, nerevărsate, înduioşări, opresiuni, elanuri înăbuşite, chemări sfîşietoare.
Din întreaga sa înfăţişare scenică se revarsă mila şi bunătatea, şi suferinţa, şi iertarea ; eroi, de multe ori rigizi, convenţionali, interpretaţi de el se colorau în calda frămîntare care cere înţelegerea, pătrunderea şi admiraţia noastră întreagă.
Toate avînturile rănite, toate durerile înaripate vibrau în glasul cald al acestui vrăjitor.
Instrument rar, din cel mai sonor material catifelat, Aristide Demetriad era vioara fără preţ pe care se tîn-

guia cu murmure de vînt şi răzvrătiri de ocean tristeţea imensă şi muzicală a veacului nostru îndurerat...

*

— Noapte bună, amabil prinţ, şi roiuri de îngeri să-ţi legene somnul !...
Aşa te vom saluta pentru ultima oară, Aristide Demetriad, cum a răsunat piosul glas la căpătîiul lui Hamlet...

IANCU PETRESCU

1922

Iancu Petrescu e sărbătorit astă-seară pentru cei cincizeci de ani ai săi de teatru. Am avut norocul ca Alb-Împărat din *Înşir-te mărgărite* şi Călugărul din *Comoara* să fie jucaţi de el cu prilejul acestei seri fără de pereche.

Dacă Nottara este artistul intelectual şi rafinat ale cărui nobile origini bizantine s-au împreunat atît de armonios cu eleganţele Parisului, cu verbul şi atitudinile Comediei Franceze la care s-a adăpat, Iancu Petrescu este actorul român pur, înzestrat prin naştere şi aptitudini cu maximum de calităţi dăruite fiilor lui de către acest pămînt bogat şi generos.

Dacă Nottara este cel mai mare actor român, Iancu Petrescu este cel mai român dintre marii noştri actori. Alături de Nottara, Iancu Petrescu este ultimul din marea generaţie a *Pascalilor*, *Manoleştilor* şi *Iulienilor* pe care noi nu i-am apucat, dar despre care cei bătrîni vorbesc cu o dulce emoţie în glas şi cu o lacrimă în colţul ochilor...

*

Nu cunosc artist dramatic român a cărui gamă să fie mai variată ca a lui Iancu Petrescu.

El trece de la tragicul cel mai înfiorător pînă la comicul burlesc cu o uşurinţă fără egal.

Nici o notă falsă în jocul său, nimic teatral, afectat, dizarmonic.

Talentul său e făcut din simplicitate, dintr-o minunată intuiţie, în care se rezumă cele mai vaste aspiraţii ale celor ce cer intelectualitate : cîtă ştiinţă teatrală, cîte lecturi par să fie puse în fiecare gest, în fiecare intonaţie, în fiecare atitudine a acestui actor surprinzător !

E nesfîrşită seria figurilor interpretate de Iancu Petrescu numai de douăzeci de ani încoace, nu şi în prima parte a activităţii sale, cînd o piesă se juca de două-trei ori şi cînd, în fiecare an, trebuiau învăţate zeci de roluri noi.

El clama, într-o zi, furia răzbunătoare a năpraznicului Macduff pornind să pedepsească pe Macbeth... Impetuos ca un personaj mitologic trecea el răsturnînd zăgazuri, trezind pădurile în urma lui... Iar a doua zi, acelaşi Iancu Petrescu apărea, plin de candoare şi de comică bonomie, într-unul din soţii fericiţi ai lui Caragiale, în *Noaptea Furtunoasă*, în *Scrisoarea pierdută*...

Amintiţi-vă de spătarul Dragomir din *Vlaicu-Vodă* sau de Cărăbăţ năpraznicul din *Viforul* lui Delavrancea !

Ce linie epică şi cîtă măreţie de vechi boier în aceste două figuri aproape legendare !

Cu un fior de înaltă emoţie retrăiesc scena din *Viforul* cînd vajnicul Cărăbăţ, voinic neîntrecut la suflet, fără pată, dîrz ca un zimbru, înfruntă pe Ştefăniţă-Vodă !

„— Şi după care lege ?

— Legea sînt eu !"

Neuitate icoane, printre cele mai frumoase ale teatrului românesc.

*

Aparitii în care Ion Petrescu nu are egal sînt, mai ales, ţăranii săi. Un umor care este al pămîntului, o

savoare pe care nici un alt actor n-o posedă împarte el în bătrîni ca, de pildă, acel Moş Tănase din piesa lui Hasdeu *Răzvan şi Vidra.*
Dar Moş Vîntură-Ţară din *Lipitorile satelor?* Dar Dragomir din *Năpasta* lui Caragiale şi acel minunat Borza din *Domnul notar* al lui Goga?
Cine va mai avea curajul să împrumute forma şi sufletul acestor personaje naţionale în ziua depărtată cînd Iancu Petrescu nu va mai fi printre noi?

*

Ceea ce este mai minunat la Iancu Petrescu e faptul că a mers cu vremea. Jocul său e natural. El nu declamă în tragedii, iar în comedii nu şarjează. Poate interpreta o dramă modernă cu o naturaleţă de comedian contemporan (*Onoarea, Brînduşa* etc.).
Nu ştiu dacă am avut dreptate spunînd că a mers cu vremea.
Mai curînd e adevărat că Iancu Petrescu a fost întotdeauna un actor sincer, care nu şi-a luat poze teatrale, nu şi-a umflat glasul după şcoala vremii sale. Cred că în toate vremurile au fost artişti sinceri care, prin opera lor fie creatoare, fie de interpretare, pot sta cu cinste în orice epocă.
Numai mediocrităţile sînt bune într-o epocă şi se demodează în cea următoare...

VASILE TONEANU

După Iancu Petrescu, paralizat, ca şi el, de cîţiva ani, după Aristide Demetriad şi Petre Sturdza, iată altul din marea generaţie care ne lasă.
Vasile Toneanu făcea parte din seria de după Nottara şi Ion Petrescu.
Coleg de clasă, bun prieten şi colaborator al lui Ion Brezeanu, el a intrat în teatru după Ion Niculescu şi înainte de Petre Liciu şi N. Soreanu, constituind cu aceştia acea neîntrecută falangă de actori comici care au cinstit şi au împodobit prima noastră scenă.
Cei ce au apucat bogatele ansambluri de pe vremea lui Pompiliu Eliade, comediile *Prostul* şi *Punctul negru*, unde fruntaşii teatrului românesc apăreau alături de Maria Ciucurescu, vor purta necontenit amintirea acestor suculente ospăţuri de artă, regretul că nu le va mai fi dat să vadă, reunite într-un singur mănunchi, atîtea forţe.

*

Actor cu bogate resurse, Vasile Toneanu, ca şi fiul său, Costică, excela în tipurile de june-comic cam găgăuţă.
A debutat acum patruzeci de ani în *Doctor fără voie* de Molière, jucînd pe Diaforus-fiul, rol învăţat la Paris cu Got de la Comedia Franceză.
Temperament optimist, luminos, Toneanu îşi desăvîrşise la Paris şi aducea o vervă unită cu graţie, acel brio cultivat în teatrele metropolei şi care i-a prilejuit

atîtea creaţii fie pe prima noastră scenă, fie pe scenele grădinilor de vară, în special la „Raşca", unde avea ca parteneri aceiaşi admirabili camarazi de la Teatrul Naţional şi cu care juca savuroase comedii franceze sau localizări germane.

Lăcustă-Vodă din *Sînziana şi Pepelea*, demagogul din *Scrisoarea pierdută* sau Zelig Şor din *Manasse*, Vasile Toneanu a trecut prin marele repertoriu românesc, lăsînd o dîră care nu va fi uşor acoperită.

A scris, în colaborare, şi o comedie : *Tudorache Sucitul*, în care strălucea ca interpret, alături de Petre Liciu şi Ion Brezeanu.

Cu Petre Liciu a avut un duel artistic din care nu Vasile Toneanu a ieşit învins : a jucat şi el pe doctorul exotic din *Punctul negru* şi, acolo unde Liciu făcuse un fel de arap diabolic, Vasile Toneanu realiza un om ca toţi oamenii, bun, mîhnit şi înduioşător. O lacrimă vibra în glasul lui Toneanu şi chema alte lacrimi.

*

Cei ce l-au văzut numai pe scenă nu ştiu ce comoară de om era omul mort deunăzi.

Totdeauna vesel, surîzînd cu ochii mici, avînd la îndemînă cea mai proaspătă anecdotă, Vasile Toneanu era una din acele întîlniri care îţi luminează o zi întreagă.

Din firea lui comunicativă se revărsa şi pe scenă acel fluid care trecea rampa şi cucerea publicul, cum rareori a fost dat unui actor. Îşi dispunea spectatorii de la prima intrare în scenă : comicul lui era luminos, azurat.

Simplu, spontan, exuberant şi optimist, Vasile Toneanu a trăit cum a jucat şi a jucat cum a trăit şi, dacă n-ar fi fost o boală cruntă să-i fure picioarele, l-am mai fi aplaudat şi azi, alături de Brezeanu, de Soreanu şi de camarazii săi mai tineri.

Dar Vasile Toneanu a fost doborît vremelnic şi a tînjit ani întregi, crucificat pe patul de suferinţă, cu acelaşi surîs bun în ochii care se micşorau şi cu aceeaşi adulmecare ştrengărească a unei glume ce plutea-n văzduh.

A avut norocul unor copii buni, care l-au îngrijit ca îngerii şi i-au înseninat cei din urmă şi cei mai grei ani ai unei vieţi prea scurte, vai !...

Moartea l-a dezrobit pe bietul Vasile Toneanu, dar ne-a pedepsit pe noi, care am pierdut o inimă voioasă, un comedian binecuvîntat, o pasăre rară din stolul celor ce s-au dus, al celor ce se depărtează tot mai mult la orizontul marii feerii teatrale...

ALEXANDRU DAVILA ŞI POMPILIU ELIADE

Cînd, după o lipsă de aproape doi ani, m-am reîntors, pe la sfîrşitul lui 1910, de la Paris, pentru repetiţiile piesei *Înşir'te mărgărite*, am găsit la Bucureşti, în lumea teatrală, o atmosferă de ură şi batjocură împotriva lui Pompiliu Eliade, directorul Teatrului Naţional, o unanimitate de insulte care m-au pus pe gînduri.

Cunoscusem cîteva luni înainte, la Paris, un Pompiliu Eliade, amabil, entuziast, cu dragoste de teatru, de scrisul românesc şi de actorii primei noastre scene. Acum mă găseam în plină legendă a unui fel de monstru apocăliptic, pentru care n-avea nimenea o vorbă bună, necum dragoste şi admiraţie. Scriitori, artişti, ziarişti, prieteni ai actorilor erau revoltaţi că acest personaj nefast nu mai pleacă de la direcţie. Se povesteau anecdote menite să-l înjosească ; i se imitau ticurile ; cafeneaua, prin gura unor beţivi iluştri, îl botezase Termopile, şi toată opinia publică, adică gura lumii, n-avea cap de turc mai favorit decît pe satrapul din fruntea direcţiei generale. Ajunsesem, într-adevăr, să mă întreb şi eu, în faţa unei asemenea ostilităţi, ce mai aştepta Pompiliu Eliade ca să demisioneze ? Mai mirat însă am fost după cîteva zile, cînd am văzut membrii aceleiaşi societăţi — prieteni ai actorilor, ziarişti, scriitori şi artişti dramatici — faţă-n faţă cu Pompiliu Eliade, în biroul din strada Cîmpineanu sau acasă la el, pe cheiul Dîmboviţei ; erau de o dulceaţă

în cuvinte, de o cuviinţă în atitudini, de o umilitate dusă pînă la platitudine, linguşire şi servilism. Nici ură, nici ironie, nici grabă de a-l vedea plecat nu reieşea din atitudinea lor, ci numai laude la adresa „domnului profesor" şi a „domnului director general", care nu mi s-a părut niciodată informat cu exactitate, în ceea ce-l privea, de atmosfera pieţei literare-teatrale.

Mai tîrziu mi-a fost dat să învăţ multe. Desele schimbări de directori, atît de lăudaţi după moarte, m-au învăţat că toată această nemulţumire, dusă pînă la ură, la exasperare şi la violenţă, e datorită rolului prea important pe care-l joacă în viaţa publică românească Teatrul Naţional din Bucureşti. E un elefantiazis care deformează întreaga făptură culturală a ţării.

Atîtea instituţii importante, începînd cu Academia Română, trăiesc într-un nedrept anonimat, în vreme ce ultima dublură a unui rol la Teatrul Naţional beneficiază copios de coloanele celor mai importante cotidiane. N-ai văzut centrul Bucureştilor, adică oraşul însuşi, dacă n-ai trecut prin faţa Teatrului Naţional; tot aşa, instituţia însăşi, mai ales culisele ei, e imperativ centrală în preocupările obşteşti.. Prea multe competiţii o asaltează, trezeşte prea multe nostalgii.

Începînd cu scriitorul, gazetarul, profesorul sau avocatul care vînează directoratul şi lucrează luni întregi, ani întregi, subteran, organizînd atacuri de presă, polemici vorbite, intervenţii la înalte locuri şi intrigi în locuri mai puţin înalte, ca să compromită pe ocupantul faimosului fotoliu al lui beizadea Ghica şi să-i ia scaunul; trecînd prin toată filiera de mari comici şi de tragediene ilustre, societari, stagiari, bursieri, figuranţi, autori, traducători, critici, bărbaţi, copii, amanţi, nepoţi şi protectori ai actriţelor, toată această lume nu poate fi satisfăcută de singura instituţie oficială. Iar cei satisfăcuţi sînt, în general, cei mai puţin mulţumiţi.

Şi-au creat drepturi. Şi aceste drepturi li se par de drept divin. Nu vor să renunţe la nici un fel de apanaj. Dimpotrivă. Uneltesc să-şi sporească veniturile, gloria, influenţele, barînd drumul altora, busculînd predecesori, descurajînd pe cei tineri.

Şi din această luptă care nu mai conteneşte, care în fiecare an, în fiecare lună, cotidian reîncepe cu iureş nou, cu elemente venite de pretutindeni, susţinute de forţe extrateatrale, din acest nod — nod de cale ferată, nod de vipere sau nod gordian —, din această luptă pe cît de epică, pe atît de meschină, se ţese nodul de ştreang care va sugruma totdeauna numai pe director.

*

Mai cunoscusem vag această unanimitate de ură care-l înconjura pe Pompiliu Eliade. Cîţiva ani înainte, Bucureştiul pornise cruciada împotriva unui om detestat, un asasin şi un plagiator, un ciocoi, un venetic, un duşman al literaturii româneşti, numit Alexandru Davila.

(Pe atunci puneam accentul pe a doua silabă, cum e, poate, mai corect, numele familiei fiind d'Avila, adică din Avila, localitate spaniolă.) Împotriva lui Davila era, oarecum, pornită şi adolescenţa noastră desconsiderată : nu era el omul care înlocuise piesele de costum în tablouri numeroase, atît de dragi nouă, cu sarbedele comedii moderne, care nu spuneau nimica dorului nostru de limanuri depărtate ? Nu silise acest Davila pe idolul copilăriei noastre, C. I. Nottara, să plece din Teatrul Naţional o dată cu repertoriul generos, melodramele şi feeriile — unele semnate Shakespeare — ce ne-au deschis toate ferestrele sufletului spre marea fantasmagorie milenară ?

Dar noi încercam, cel mult, o mîhnire copilărească ; scriitorii şi parte din societarii Teatrului Naţional duceau împotriva directorului campanii acerbe. Fireşte,

Alexandru Davila a avut actori credincioşi ; mai ales cei formaţi de el i-au dăruit din plin bucuria prieteniei şi a recunoştinţei care dăinuieşte şi azi.
Tot aşa, Pompiliu Eliade a cunoscut pînă la moarte gratitudinea şi afecţiunea cîtorva scriitori şi a multor elevi ai săi.

*

Alexandru Davila a avut de partea lui actorii, fiindcă s-a ocupat mai mult de ei, a văzut teatrul prin ei, iar Pompiliu Eliade, profesor de literatură, a pus pe primul plan creatorul direct de teatru, pe poetul dramatic.
Iată meritele fundamentale ale acestor mari animatori ai vieţii noastre teatrale de acum un sfert de veac. Nu le-au trebuit mai mult de zece ani ca să aşeze pe temelii inviolabile arta care le pomeneşte numele cu smerenie.
Au fost necesari, indispensabili amîndoi. S-au completat admirabil unul pe celălalt. Venirea lui Pompiliu Eliade la direcţia generală a adus plecarea lui Alexandru Davila.
Două mari cîştiguri în acelaşi timp. Căci Davila, plecînd, n-a renunţat la teatru. Dimpotrivă. A creat a doua trupă. Trupa de elemente tinere, jucînd vioi, comedia modernă, în vreme ce actori cu renume reluau vechea tradiţie a Teatrului Naţional, apărînd în capodoperele dramaturgiei universale şi-n drama naţională.
Pompiliu Eliade era cu vreo zece-cincisprezece ani mai tînăr decît Davila. (Ce straniu pare să vorbeşti de tinereţea celor defuncţi ! Oamenii morţi parcă n-au avut vîrstă niciodată...)
Au făcut critică dramatică amîndoi, dacă nu mă-nşel, la ziarul *l'Indépendance roumaine*. Erau, amîndoi, tributari ai limbii şi ai culturii franceze, pe care o cunoşteau la perfecţie. Davila învăţase la Colegiul Saint-Louis din Paris, Pompiliu Eliade îşi făcuse studiile

superioare la Şcoala normală, sub direcţia lui Brunetière.
Adolescenţa lui Davila a fost iluminată de spectacolele Comediei Franceze, unde, în afară de clasici, se jucau cu mult brio comediile lui Augier, Dumas-*fils*, Jules Sandeau, Labiche — autorii la modă. Din acea epocă i-au rămas în suflet lui Davila piese ca *Sapho*, *César Birotteau* şi altele, pe care le-a adus şi el mai tîrziu la Teatrul Naţional. Comediile burgheze — *Ginerele domnului Poirier*, *Voiajul domnului Perrichon*, *Abatele Constantin*, care făceau acum jumătate de veac deliciile spectatorului — se joacă şi azi, în acelaşi stil, cu acelaşi farmec şi cu acelaşi succes de odinioară.
Dar alături de aceşti corifei ai epocii mai trăia în Alexandru Davila amintirea dramelor istorice ale lui Victor Hugo, François Copée, ce i-au slujit drept model pentru *Vlaicu-Vodă*. Discipol fidel al marilor săi dascăli, Alexandru Davila nu s-a lepădat de ei niciodată, căci avea în sînge tehnica, stilul, noblețea şi grandilocvenţa spaniolă-franceză a eroilor cornelieni sau hugolieni şi replica lor balcanică din *Pour la Couronne* de François Copée. Iată de unde vine *Vlaicu-Vodă*, la al cărui românism a colaborat originea mamei lui Alexandru Davila. Povestea cu Odobescu a fost o nerozie.

*

Omul acesta capricios, fantezist, în aparenţă dezordonat, avea cultul formelor consacrate ; acest revoluţionar al teatrului nu inventa nimic. El aplica experienţe reuşite aiurea. N-avea prejudecata originalităţii cu orice preţ, a realizărilor exclusiv personale.
Odată mi-a spus :
— Eu nu scriu după fantezie, cum dă Dumnezeu, ca voi. Eu am scris *Vlaicu-Vodă* cu Victor Hugo pe masă : atîtea pagini o scenă de-a lui, atîtea pagini şi o

scenă de-a mea. Atîtea versuri o tiradă la Victor Hugo, atîtea şi-n tirada mea...
Dacă tragedia lui Vlaicu-Vodă vi se pare uneori greoaie, nu e vina lui Davila...
El continua cu meşteşug o manieră consacrată, lipsită de spontaneitate, prea apăsătoare pentru sensibilitatea contemporană, care cere mai multă libertate, mai multă graţie, mai multă fantezie, mai multă varietate, o dezordine surîzătoare, neprevăzută, capricioasă, din care se nutreşte viaţa permanentă a operei unui Shakespeare.

*

Metteur-en-scène, Alexandru Davila, în curent cu ceea ce se făcea aiurea, introducea şi la noi maniera în vogă la Paris, Berlin sau Moscova, realismul pe care Antoine în plină glorie, Max Reinhardt la debutul carierei şi Stanislavski încă necunoscut Occidentului îl învăţase de la Otto Brahms, directorul Teatrului „Lessing" din capitala Prusiei.
Jocul actorilor, ca şi decorul, trebuia să fie foarte aproape de adevăr. Brieux şi fraţii Goncourt la Paris, Hauptmann şi Sudermann în Germania, Tolstoi, Cehov şi Maxim Gorki în Rusia duceau luptă aprigă împotriva romantismului şi piesele lor serveau regia veristă a lui Antoine, Reinhardt şi Stanislavski. Deasupra tuturora — dramaturgi, regizori, actori — plutea estetica lui Emile Zola, romancierul naturalist, care şi-a influenţat atît de mult contemporanii şi este atît de citit, atît de imitat şi azi. Şi iată, la noi, poetul superromantic al lui *Vlaicu-Vodă*, în război cu teatrul de costum, deci de atitudini, insuflînd unei generaţii întregi de actori — Tony Bulandra, Manolescu, G. Storin, Maria Giurgea, Lucia Sturdza, Marioara Voiculescu şi alţii — învăţătura nouă, repertoriul modern, jocul simplu, intens. Iată-l mobilînd cu divanuri şi blănuri de urs autentice decorurile cu uşi adevărate ale *Sandei* de Al. Florescu.

A fost un eveniment, o revoluţie. Specialiştii erau în al nouălea cer. Iată-ne, în sfîrşit, şi pe noi la punct, în ritm cu străinătatea, fericiţi c-am evadat din basm. Faptul a avut mare importanţă atunci, e lăudat şi azi, e reluat. Genurile, gusturile se schimbă, revin, se transmit, se refac ; păstrăm din ele ceea ce a fost contribuţie adevărată, progres real. Fără îndoială, actorii romantici obosiseră lumea cu debitul şi gesturile lor emfatice, jucînd cu faţa la public, ostentativ, neglijîndu-şi partenerii, plasîndu-se numai ei în centrul spectacolului, făcînd imposibil un ansamblu. Decorurile erau prea flotante, arbitrare. O reacţie se impunea. Noi nu mai cunoaştem exagerările oamenilor de teatru care au provocat realismul, dar cunoaştem exagerările actorilor verişti, care, fără să aibă o voce excepţional de sonoră sau o dicţiune impecabilă, joacă mereu cu spatele la public şi mormăie fraze neînţelese, enervînd spectatorii şi dezarmînd orice bunăvoinţă. Verismul a mai creat şi o confuzie de genuri, în decoraţie, un amestec de materiale autentice cu altele contrafăcute. Uşi de lemn veritabil, cu clanţe de alamă, sînt înfipte în pereţi care nu sînt de zid, ci de pînză pictată. Şi această pînză fîlfîie ireal cînd actorul realist trînteşte autentica uşă de lemn.

Unele spectacole ale lui Antoine — acest mare duşman al poeziei —, pe care le-am văzut acum douăzeci şi cinci de ani, şi altele, văzute mai tîrziu, de ale discipolilor săi mi-au dat o idiosincrasie a verismului de care mă resimt şi azi.

Mi-a fost dat să văd, în decoruri care reprezentau o măcelărie cu toate amănuntele mobilierului, jumătăţi de boi şi berbeci autentici, pline de sînge ; praf de cărbuni adevăraţi, înnegrind primele rînduri de spectatori ; mecanici spoiţi cu funingine ca diavolii. Apoi, în *Azilul de noapte* al lui Gorki, zdrenţe şi mirosuri sui-generis asfixiind pe aceiaşi nefericiţi ocupanţi ai fotoliilor de lîngă scenă. Toate aceste exagerate recuzite nu reprezintă adevărata artă a teatrului, care, în

decor, e mai mult sugestie, stilizare, sinteză, iar în jocul actorului o poezie aeriană, care înnobilează chiar un text comun. E mai mic păcatul celui ce întraripează o vulgaritate decît al celui ce-o subliniază. Vulgaritatea e primul inamic al artei.

Aristocrat din fire, poet prin vocaţie, Alexandru Davila n-a căzut în exagerările verismului. Nici nu i le-ar fi admis publicul său, lume în care acest răsfăţat al saloanelor a stîrnit un mare interes pentru spectacol. Premierele Teatrului Naţional erau locul de întîlnire a elitei bucureştene şi e păcat că nu li s-a păstrat şi mai tîrziu un ton ales, de festivitate. Cel puţin prima reprezentaţie a unei piese la Teatrul Naţional ar trebui să fie un festin al ochiului înainte de ridicarea cortinei.

Societatea bucureşteană venea la premiere încîntată de apariţia unor talente actoriceşti de mîna întîi. Davila şi-a aliat la acest succes pe autorii de succes ai Parisului. Capus, Bernstein, Bataille, de Flers şi Caillavet, care după ce cuceriseră bulevardele metropolei, triumfau acuma şi la noi. *Hoţul, Micheta, Oh, bărbaţii, Scandalul, Maman Colibri, Joseta* au fost — alături de *Scînteia* lui Pailleron, de *Stingerea* şi *Stane de piatră,* două piese nemţeşti — marile succese ale directorului Davila, care n-a dispreţuit nici pe Sherlok Holmes. Frugal ospăţ, e drept, dar era ceea ce convenea publicului. Şi adevăratul om de teatru nu-şi face un punct de onoare în a violenta gustul spectatorilor. Teatrul nu e steril apostolat, nici o plicticoasă catedră. E o luptă permanentă în mijlocul realităţilor. Abstracţia n-are ce căuta în teatru. Bineînţeles nici platitudinea. E o cale mijlocie între ceea ce vor superesteţii şi hrana ce se dă de cîţiva ani spectatorilor bucureşteni.

Cel ce vrea să ridice nivelul artistic al spectatorului nu trebuie să înceapă prin a-l lua la goană. Un anumit tact, o anumită diplomaţie sînt mult mai fecunde ca atitudinile eroice şi dezerţiunile triumfale.

Poetul din Alexandru Davila servea din cînd în cînd invitaţilor lui Davila omul de teatru vinul generos al *Cidului*, al *Carmozinei*, al lui *Gringoire*, al *Salomeii*... Corneille, Alfred de Musset, Banville, Oscar Wilde au onorat direcţiile celui ce-a urmărit în primul rînd să lanseze talente noi actoriceşti şi să aducă lume la teatru. A reuşit de la primele încercări.

Interesul era creat, forţe tinere invadau impetuos scena românească. Elemente de mîna întîi din provincie — I. Morţun, R. Bulfinski, Niculescu-Buzău, C. Radovici — vin la Bucureşti în urma chemării lui Davila, se adaugă celor pe care i-am citat şi formează împreună cu ei o echipă inegalată de atunci.

Un regizor, cel mai artist dintre regizorii noştri, V. Enescu, începe să pună în scenă, adăugînd la învăţăturile maestrului o graţie şi o poezie proprie, întrecîndu-se an cu an.

Omul despre care s-a spus că a persecutat dramaturgia naţională a jucat, totuşi, destule lucrări româneşti, dintre care cîteva au fost mari succese : *Manasse*, *Sanda*, *Păianjenul*, *Cocoşul negru*...

Bilanţul : o generaţie nouă de actori, o falangă care face şi astăzi onoare scenei româneşti. Un nou impuls vieţii teatrale. Afluenţa publicului.

Apoi, marele dar făcut bucureştenilor : a doua trupă permanentă, de dramă şi comedie. Merit egal cu al lui Const. Mille, care, în aceeaşi epocă, funda al doilea mare cotidian românesc, *Dimineaţa*.

Şi toate acestea Davila le-a făcut în puţină vreme, intens, ca într-o lumină de fulger, cum se fac toate la noi. Căci la noi nu se cunoaşte sforţarea prelungită, zilnica perfecţionare, posibilitatea de a reîncepe cu mai multă flacără după ce ţi s-au prefăcut cenuşă unele visuri. Ostilitatea unora, indiferenţa celor mai mulţi, repedea oboseală generală împiedică totala realizare a ani-

matorului român. Nevoit să facă prea multe lucruri în acelaşi timp, să nu ducă nici unul pînă la capăt, el lasă o vagă impresie de diletantism. E şi cazul lui Davila, autorul dramatic, directorul de trupă, regizorul, actorul, omul de lume. A început prea tîrziu şi a sfîrşit prea devreme.

*

Prea devreme a sfîrşit şi Pompiliu Eliade, care înainte de a muri de moarte fizică a murit sufleteşte, văzînd că nu i se redă conducerea Teatrului Naţional, pe care o ilustrase atîta cîţiva ani înainte.
Spiru Haret, cumnatul şi protectorul său, murise.
Iar noul ministru al instrucţiunii, răposatul I.G. Duca, dibuia, încercînd pe Brătescu-Voineşti, Gh. Diamandy şi Al. Mavrodi, refuzînd să semneze decretul lui Pompiliu Eliade, care nu mai avea pe nimeni în partidul liberal.
Nici unul din cei care am fost directori ai Teatrului Naţional n-am vrut să revenim cu aceeaşi pasiune, cu aceeaşi sinceră dragoste de actori şi autori cum dorea Pompiliu Eliade să se reîntoarcă în biroul din strada Cîmpineanu.
I se luminau ochii de bucurie cînd îi vorbeai de această perspectivă. Toată vremea cît au fost conservatorii la putere îşi pregătise repertoriul în aşteptare. Traducea, împreună cu fetiţa lui, Cristinel, *Pasărea Albastră* a lui Maeterlink, căci voia să dăruiască şi copiilor ceva. Ca un copil se bucura şi el la gîndul acestor feerii viitoare. Se întrista şi nu-şi ascundea întristarea cînd vedea că liberalii reîntorşi la guvern întîrzie numirea, că unele promisiuni sînt numai amabilităţi fără consecinţe, că guvernul nu vrea să descarce pe Brătescu-Voineşti de o demnitate pe care acest bun prieten al lui Eliade n-o revendica prea pasionat,

Cînd a înlocuit în 1908 pe Alexandru Davila, primul gest al lui Pompiliu Eliade a fost să ofere predecesorului său direcţia de scenă şi două locuri permanente în sală. Davila, cu eleganţă, a refuzat.

*

Ocupat cu pregătirile noii sale trupe, fire de gentilom, Alexandru Davila n-a sabotat activitatea lui Eliade, îşi plătea fotoliul, venea la premiere şi se entuziasma pentru toate lucrurile frumoase care se făceau sub noua direcţie.

Şi aceste lucruri frumoase erau în primul rînd dibuirile lui Pompiliu Eliade pentru a crea o literatură dramatică originală, paralel cu sforţările sale de a alcătui un repertoriu în care să figureze capodoperile dramaturgiei universale.

Toate traducerile pe vremea lui Pompiliu Eliade erau iscălite de nume mari ale literaturii româneşti: Gh. Coşbuc, Ovid Densusianu, Brătescu-Voineşti, Em. Gîrleanu, M. Sadoveanu etc.

Limba literară a textului teatral era cea dintîi preocupare a profesorului universitar director. A întemeiat „Biblioteca Teatrului Naţional", în care apăreau cele mai de seamă lucrări jucate de prima noastră scenă.

În dorul său de a înfiripa o dramaturgie naţională, Pompiliu Eliade nu se mulţumea cu piesele trimise şi citite în acea stranie ostilitate cu care toate comitetele de lectură primesc pe scriitorul român. El căuta poetul dramatic, se străduia să-l descopere în orice nuvelist, smulgea făgăduielile de piese de la prozatorii consacraţi şi sugera subiecte celor tineri, apoi, cînd primea un manuscris, îl ridica pe braţe asemenea unei ofrande şi-l purta ca pe un trofeu de la biroul directorial la Universitate şi de acolo în foaierul de repetiţii.

Aşa s-a purtat cu *Ultimul vlăstar* de d. N. Pandelea, cu *Mărul* lui Bîrsan, cu piesele istorice ale lui Barbu Delavrancea.

Aşa mi-a înlesnit şi mie drumul, pregătind poemului feeric *Înşir'te mărgărite* o atmosferă caldă fie printre studenţi, fie printre prietenii săi, fie în lumea actoricească.

Fără entuziasm nu se creează nimic, mai ales în artă. Mulţumită în primul rînd lui Pompiliu Eliade, ţara aceasta posedă o literatură dramatică de care poate fi mîndră. Alături de plastica şi de romanul românesc, teatrul original stă în fruntea manifestaţiile noastre spirituale.

Un Pompiliu Eliade ar trebui şi muzicii naţionale, un animator care să stimuleze pe compozitori, să le înlesnească scrisul. Altminteri e inutilă orice subvenţie acordată Operei şi e păcat de admirabilii cîntăreţi pe care îi avem.

Fără Pompiliu Eliade, care i-a dat un neasemănat imbold, dramaturgia naţională ar fi fost şi azi o biată cenuşăreasă, aşa cum este arta compoziţiei lirice. Între 1908 şi 1912, nivelul literar al repertoriului cunoaşte un salt brusc în alegerea pieselor străine. Consultaţi lista şi veţi vedea cîte capodopere ale tuturor genurilor au defilat sub prima şi unica direcţie a lui Pompiliu Eliade. A doua direcţie a lui Alexandru Davila s-a resimţit şi ea de această preocupare.

Nu numai autorii, dar şi actorii au avut de profitat de pe urma lui Pompiliu Eliade, incontestabil cel mai mare conducător pe care l-a avut Teatrul Naţional din Bucureşti.

C. I. Nottara, această figură gigantică a scenei româneşti, Nottara, pe care unii snobi din jurul lui Davila îl socoteau un actor perimat, cunoaşte cele mai mari succese ale carierei sale în Ştefan cel Mare, în Luca Arbore din *Viforul*, în *Judecătorul din Zalameea*, în *Regele Lear*.

Însuşi Davila îşi recunoaşte eroarea şi, la al doilea proconsulat, dă toate onorurile decanului venerat al primei noastre scene.

Sub Pompiliu Eliade se relevă şi trece pe primul plan N. Soreanu, începînd cu acel halucinant prinţ de Chabran din *La femme nue* a lui Bataille. Două mari actriţe, Tina Barbu şi mai tîrziu Agepsina Macri, cunosc primele succese, cea dintîi la începutul carierei directorale a lui Pompiliu Eliade, a doua în ultimul an. Retragerea Tinei Barbu a fost o însemnată pierdere pentru teatrul românesc. Astăzi i-am fi cunoscut apogeul. Alexandru Davila şi Pompiliu Eliade s-au şters din lumina rampei în preajma cataclismului de acum douăzeci de ani. Dar le-a rămas aureola.

În faptul teatral, aceşti mari şefi pot fi puşi, fără posibilitatea vreunei revizuiri, la locul de cinste.

Mai avem multe de învăţat de la ei. De dincolo de mormînt, ei ne arată încă drumul.

Astăzi trebuie luate toate de la capăt, vai!

Să-i urmăm, să-i imităm în pasiunea lor pentru teatru, în gestul şi cultura lor, în îndemnul şi îndrumările lor magistrale şi fecunde.

Paris, 1935

1936

Ultimul din marea generaţie, Paul Gusty, face legătura între cei care au împletit rădăcinile teatrului românesc cu înflorirea de azi. A contribuit el însuşi la această recoltă. Un simţ dramatic de cea mai aleasă calitate şi varietate, o vastă cunoştinţă pe care n-o egalează decît entuziasmul său tineresc, o cultură solidă făcută nu numai din lecturi (aceasta e inconsistentă şi sterilă), dar din călătorii şi experienţe în laboratoriile Apusului, o profundă cunoaştere a meşteşugului, devotamentul faţă de instituţie, onestitatea cu care vreme de şaizeci de ani şi-a exercitat sacerdoţiul fac din Paul Gusty una din cele mai frumoase figuri nu numai ale scenei, dar ale întregii intelectualităţi româneşti.

Omul acesta care juca teatru în 1876 este în plină putere şi azi. Meşter dulgher, el lucrează spornic, cu zecile şi sutele de ucenici care i-au trecut prin mînă, să lustruiască şi să poleiască scîndurile primei noastre scene.

Stigmatele bătrîneţii nu i-au adus nici un fel de degradare. Vioi, pătrunzător, sever, hazliu, plin de amintiri şi capabil de planuri în viitor, Paul Gusty nu trece printre noi ca o fantomă a trecutului, ci ca o realitate vie.

Nu e o povară, ci o zestre. Nu e un cimitir, ci o grădină. Să ne trăiască încă mulţi ani, alături de buna şi devotata lui soţie, Alexandrina Gusty, a cărei înlătu-

rare a fost o mare nedreptate şi o pagubă reală pentru Teatrul Naţional.

*

Urmăream absent, din fundul unei loji, un joc teatral de care nu mă lega nimic. Actori de-ai noştri interpretau un text străin şi mă simţeam mai departe de ei ca de spectrele filmelor englezeşti, mult mai familiare nouă de la o vreme decît propriile noastre fantome... Deodată, ca la o atingere de baghetă magică, am înviat şi am început să trăiesc, să particip, să mă drapez în amintiri, să mă înduioşez de toate aceste amintiri, să mă încălzesc în toate aceste vocări catifelate, pe care vocea lui N. Soreanu, timbrul său precis, dicţiunea lui impecabilă le anina de toate policandrele, pe frontonul tuturor lojilor, ca un scamator din evuri funambuleşti.

O întreagă generaţie de mari actori, un mare moment din viaţa teatrului nostru, toată tinereţea noastră era în această apariţie a lui Soreanu, unul dintre ultimii adevăraţi maeştri ai scenei româneşti, actorul de rasă şi profesorul eminent, luceafăr fix al Teatrului Naţional şi dascălul atîtor generaţii de actori.

Înviau Pompiliu Eliade şi Emil Gîrleanu, Nottara, Liciu, Iancu Niculescu şi Demetriad, întinerea frumoasa Maria Ciucurescu, cea fără de pereche, şi răsuna rîsul perlat al Marioarei Giurgea... Iată *Institutorii* şi *Heidelbergul de altădată*, şi *Punctul negru*, şi acel neuitat marchiz de Chabran din *La femme nue* a lui Bataille... Atîtea şi atîtea seri glorioase ne-au amintit apariţia acestui comedian încă tînăr, care mai are mult de dat teatrului şi învăţămîntului nostru dramatic!

N. Soreanu are o conştiinţă a meseriei — în cel mai nobil înţeles al cuvîntului —, care se pierde pe zi ce trece. Actorii tineri trebuie să înveţe de la el atît sinceritatea jocului, cît şi ştiinţa de a face înţeles de către spectator acest joc, importanţa verbului, darul de a lansa acest verb în urechea şi în inima spectatorului... Şi,

mai ales, au de învăţat cei tineri de la Soreanu dragostea pentru instituţie — pe care n-a părăsit-o vreme de patruzeci de ani — şi exactitudinea şi corectitudinea în exerciţiul sacerdoţiului: modestia şi buna-cuviinţă, care se fac mai rare în zilele noastre.

*

Noiembrie, acum douăzeci şi cinci de ani, Parisul... Cartierul Latin... Teatrele...
La Comedia Franceză, marea generaţie, Mounet-Sully trona, mai frumos ca Zeus al statuilor antice, deşi mai bătrîn ca el. Umeri largi, şolduri înguste, braţe marmoreene şi muzicale în *Oedip rege*. Picioare splendide în tricoul îndoliatului prinţ al Danemarcii. Voce melodioasă, de la clamorile de trîmbiţă ale marelui preot din *Athalie* pînă la falseturile de flaut ale străbunului din *Burgravii* şi pînă la răgetele de leu din *Ruy Blas*. Trecea pe bulevardul Saint-Michel, noaptea, după teatru... Nu vedea pe nimeni.
Cu pălăria mare, cu pelerina pardesiului căzînd în falduri de mantie regală, trecea, plutea ca într-un vis, continuînd viaţa rolului abia părăsit la Comedia Franceză... fum de fantome în ochii uşor încrucişaţi...
Trecea Mounet-Sully, asemenea unui suveran suprem, şi eu îl priveam uimit, emoţionat, ştiind prea bine că niciodată nu-mi va mai fi dat să văd atîta noblеţe şi armonie, o procesiune atît de maiestuoasă a unor statui animate, o întruchipare mai perfectă a divinităţilor şi a eroilor legendari, pe care le-a dăruit omenirii acest moşneag înalt şi drept, cu profilul pur, cu barbă albă şi timid, în viaţa de toate zilele, ca o domnişoară... de pe vremea aceea...

*

În 1910 Edmond Rostand era în culmea succesului. Cea mai strălucită glorie literară ce se poate realiza: celebritate mondială, în plină tinereţe, bani, onoruri,

Academia, comandoriile, prietenia regelui Angliei, baie de argint la hotelul pe care-l locuia.
Apoi melancolia declinului. Căci toate acestea scumpe au fost şi scump au trebuit plătite.
Se juca *Chantecler*, cea mai aşteptată dintre piesele sale. Telegraful făcuse din premieră un eveniment mondial.
Fără îndoială, e poemul dramatic cel mai inspirat al lui Rostand, dar, în teatru, succesul nu-l aduce valoarea unei opere, ci „conjuncturile". Se aştepta prea mult. Nu se ştie ce. Reclama încordase, exasperase atenţiile. Patru acte cu oameni îmbrăcaţi în păsări erau prea mult în faţa unor eleganţe din sală care reprezentau miliarde numai în bijuterii.
Mîinile elocvente ale lui Lucien Guitry n-au putut colabora la vehemenţa spectacolului, fiindcă trebuiau disimulate sub aripile de cocoş. Oare nu Guitry a trîntit pe *Chantecler* ?
Îi lipsea „panaşul" necesar unui rol de lirismul intens al cocoşului francez. Actor de mare simplicitate, el n-avea ce căuta în somptuoasa feerie galinacee a ultimului romantic. Interpretul ideal ar fi fost de Max, în plinătatea forţelor şi celebrităţii sale.
Ştiu că Rostand i-a citit lui de Max din *Chantecler*. I l-a citit în apartamentul din Rue Caumartin, în care a locuit pînă la moarte ilustrul tragedian.
— O fost azi pe la mine Diamandy, cucoane, şi s-o supărat că nu l-am primit, dar îmi citea Rostand pe *Chantecler* şi, vezi dumiata, cucoane !... mi-a spus de Max, cu incorigibilul său accent moldovenesc, relatîndu-mi vizita regretatului Diamandy.

*

Dar rolul lui Chantecler n-a fost încredinţat compatriotului nostru.

Edmond Rostand, care era un om foarte delicat, s-a dus să-l caute şi să se explice la un music-hall, unde de Max juca într-o revistă pe Napoleon.

— Iubite prietene — i-a spus Rostand —, aş fi fost fericit să-mi joci piesa, dar, cum *Chantecler* e o pasăre eminamente franceză, înţelegi şi dumneata...

— Dar pasărea asta nu este „eminamente franceză" ? i-a răspuns, înţepat, de Max, arătîndu-se pe sine însuşi în costumul împăratului interpretat.

MOARTEA TOVARĂŞULUI DE DRUM

Maxim Gorki a trecut în lumea drepţilor şi a înţelepţilor, încheind un capitol gigantic de istorie literară şi socială, după o viaţă fără pereche de grea şi de întraripată. Îmi povestea odată Fedor Şaleapin :

— Eram tineri amîndoi şi vagabondam de-a lungul şi de-a latul marii Rusii. Ne căutam destinul. Într-o zi ne-am oferit unei opere de provincie să ne ia în cor. Directorul ne-a pus să cîntăm. Pe Gorki l-au găsit bun de angajat, pe mine nu !...

Cel mai mare cîntăreţ al lumii îmi spunea c-a fost lovit mai mult decît oricine prin moartea tovarăşului de drum al tinereţii sale.

Omul cu inima bună, scriitorul celor obidiţi, avea sufletul pur ca o lacrimă şi inima caldă ca un rug.

*

Prin 1935, în faţa focului din cămin, romancierul belgian Franz Hellens mi-a evocat la Bruxelles, pe o noapte de decembrie ploios, prima şi ultima lui întîlnire cu Gorki.

— Ne dusesem, soţia mea — rusoaică — şi cu mine, să-l vedem pe Gorki în localitatea italiană unde-şi petrecea tristeţea bolii şi-a amurgului. Nu l-am găsit acasă. Am coborît colina spre malul mării. De printre pini se ridica un fum subţire. Ne-am dus într-acolo. Un om bătrîn şedea ghemuit lîngă foc şi răscolea, pe gînduri, tăciunii cu bastonul. Era Gorki.

A venit spre noi cu braţele întinse. Mustaţa stufoasă îi cădea peste gura fără dinţi.
— De cîte ori sînt singur şi trist, ne spuse el, fac un focşor din vreascuri şi-l răscolesc cu băţul... E toată tinereţea mea în el... Stepele... rătăcirile mele... viaţa de vagabond... visurile... şi nu mai sînt singur... Sînt cu mine, cel de odinioară... cu patria şi cu visurile tinereţii mele, cu toate amintirile...

*

Maxim Gorki a murit în mijlocul veneraţiei unui mare popor, după ce a cunoscut o celebritate universală. Bogat şi glorios, el a păstrat bunătatea şi modestia rătăcitorului sărac şi necunoscut, fericit să fie angajat într-un cor de operă provincială sau să frămînte aluat într-o brutărie de sat. Succesul i-a venit repede.
Înainte de a-şi fi cheltuit tinereţea, devenise un scriitor de mondială reputaţie. Oraşele din Italia, unde se ducea să respire şi să se întremeze — avea un plămîn atacat —, îl primeau ca pe oaspetele cel mai rar, iar hotelurile care îl adăposteau erau năpădite de vizitatori.
Maxim Gorki a cunoscut treizeci de ani de celebritate. Cărţile îi erau traduse în toate limbile globului, piesele îi erau jucate pe toate scenele. Editorii şi directorii de teatre îl asaltau, iar în America impresarii isteţi deghizau în Gorki pe cîte un actor, care mulţumea publicului cînd era chemat autorul.
Dar vagabondul de odinioară a purtat întreaga viaţă ca o povară, această glorie şi această avuţie la care nu rîvnise. Sănătatea lui şubredă şi tristeţea pămîntului îl opreau să se bucure îndeajuns de marea răsplată pe care i-au dat-o din plin contemporanii...
În amurgul vieţii, cînd Lenin îl trimitea cu sila să-şi caute sănătatea în Crimeea sau în Mediterana, el aprindea cîte un focşor la marginea mării şi, în mijlocul fumului, în trosnetul mărunt al flăcărilor, îşi trăia nădejdile de odinioară, plecările spre limanuri depărtate, tinereţea plină de întraripări...

CÎTEVA STRĂZI...

Cea dintîi „uliță a copilăriei" mi-a rămas în amintire plină de soare, măturată proaspăt, la marginea comunei mele natale din Albania : intrarea dinspre Corcea, de unde, călare pe-o catîrcă și însoțit de trei cavași, urma să vină mitropolitul grec. Clopotele bisericilor pîndeau.
Învățătorul, unchiul meu Toma Cociu, era palid. Ne adunase pe toți, ne pusese pe două rînduri și coboram înspre livezi s-așteptăm sosirea înaltpreasfințitului oaspete.
Eram gătiți de sărbătoare. Parcă mă văd, mîndru și important, în dulama lungă, verde, cu dungi negre, încins cu brîu lat roșu, cu fesul proaspăt călcat, cu opinci în vîrful cărora se înflăcăra un pămătuf roșu. În brîu înfipsesem calămarul lung de alamă, cu toc și cerneală violetă. În metalul galben, strălucitor, jucau razele lui iunie și se răsfrîngea, turtit, cîte un coleg sau însuși nenea Tamaki.
Cînd s-a ivit dinspre stejarii Sfintei Duminici alaiul arhiepiscopului, am început să cîntăm în cor solemn imnul grecesc :

Trăiască-ne despotul,
Abdul-Hamid sultanul !

Melodia am regăsit-o, mai tîrziu, la București, dar cu alt text :

O, Doamne putinte,
Al vieții creator,
Aripile-ți întinde
Peste al tău bun popor !

Nu înţelegeam, cînd eram mic, de ce trebuia să cîntăm în onoarea lui Abdul-Hamid (turc) cînd întîmpinam un „piscup" creştin. Dar multe nu mai înţeleg nici azi.

*

Pe urmă, iată Bucureştii, strada Sfinţilor, strada Silvestru (Silivestru i se spunea atunci).
Străzile copilăriei sînt anonime, informe, absente.
Copilăria respinge linia sau curba unei străzi : copilăria înseamnă libertatea grădinilor de corcoduşi, a maidanelor cu stafii, tristeţea şcolii şi a căminului, pîndirea unui freamăt în azur pentru înălţarea zmeului.
Dar străzile adolescenţei cine le mai ştie ? Prea au fost multe, cu odăiţele lor mobilate... curţile sinistre... la Bucureşti, la Budapesta, la Viena...
Şi iată, dintr-o dată, Parisul..., rue des Carmes, străduţa odinioară înfundată, pornind din rue des Ecoles, urcînd şi deschizîndu-se acum în coapsa Pantheonului.
La numărul 20, în camera dinspre stradă unde aprindeam lumînările policandrului între două oglinzi, dăruindu-mi iluzia apartamentelor vaste şi a feeriilor viitoare, am scris, la douăzeci de ani, *Înşir'te mărgărite*, *Poemele singurătăţii* şi sutele de articole trimise *Luptei* din Budapesta, *Tribunei* din Arad şi *Dimineţii*.
Le-am scris în acel salonaş, locuit înaintea mea de E. Lovinescu, sau în odăiţa mai ieftină de-alături, sau la cafenelele „Vachette" şi „Cluny" din apropiere... Rue des Carmes... În faţă, un restaurant grecesc — şi acum, cînd mă gîndesc la el, mi-e foame — sub o casă cenuşie ce-şi răsfrîngea tristeţea pe fereastra mea mică. Zile ploioase triste, zile de toamnă, sărăcie, aşteptarea unor bani din ţară care nu mai soseau, vizitele bietului Adrien le Corbeau — mai sărac decît mine, fiindcă nu era singur — şi în acelaşi timp fericirea imensă pînă

la frenezie de a mă găsi la Paris. Mă trezeam noaptea cîteodată visînd că nu mai sînt acolo şi mă sculam să mă încredinţez că somnul minţise. Plecam, la două dimineaţa, să întîlnesc zorile la Arcul de Triumf, apoi coboram întraripat pe cheiul Senei, plină de „matinale rememorări campestre", ca să mă închid pînă la orele crepusculare în aceeaşi odaie cu policandrul şi lumînări istovite, aşteptînd ore întregi o sonerie prietenă...

Ce triste-s serile de toamnă
. . . . . .

Cînd lumea ta îţi pare moartă ;
Cînd stai şi-asculţi... şi-aştepţi zadarnic
Să-ţi bată cineva la poartă !...

(1910)

Acesta e primul meu Paris, iar ultimul, după douăzeci şi cinci de ani, înseamnă rue de Rivoli, lîngă rue Castiglione şi Place Vendôme — monumentul cel mai fastuos de pe glob.

Am locuit de rîndul acesta, printr-o întîmplare excepţională, într-un apartament princiar, cu vedere spre grădina Tuileriilor, un apartament cu goblenuri veritabile, cu mobile vechi, valorînd un singur fotoliu mii de franci, cu vase de Sèvres care aparţinuseră împărătesei Eugenia, cu tablouri originale de la Fragonard pînă la Henri Martin :

— Aici puteţi ţine şi consilii de coroană ! ne-a spus doamna Danton, proprietăreasa, încredinţîndu-ne cheile. Alături, Hotelul „Maurice", unde în fiecare zi descindeau celebrităţi mondiale ; de la cutare rege detronat la cutare neîncoronată regină a filmului.

Priveam cum ninge pe grădina Tuileriilor, ale cărei desene trase de Lenotre apăreau arhitectonic pe hîrtia albă a zăpezii, sub copacii de cărbune.

În anotimpurile vegetale, aceste minunate linii se pierd. Masivul cenuşiu al Luvrului, cu marginea balcoanelor înălbite de stratul subţire al promoroacei, îmbrăca forme inedite... Pe acele ferestre, pe balcoanele acelea se aplecaseră regii Franţei. Priveam îngîndurat şi-mi aduceam aminte...

Rue de Rivoli îşi purta spre cartierul Saint-Paul imensa procesiune de coloane, sub care douăzeci şi cinci de ani în urmă coboram obosit, flămînd şi surîzător din cine ştie ce pădure de la marginea Parisului... Coboram spre Cartierul Latin, mă opream în faţa vitrinelor cu rufărie şi cravate de lux, a restaurantelor care îşi afişau meniul pe cartoane aurite. Aurite erau şi tavanele acelor misterioase, inabordabile săli de hotel, luminate de miile de romburi şi mărgele ale policandrelor.

Un salon descoperit, ca şi Piaţa San Marc din Veneţia — iată ce ţi se pare nesfîrşita rue de Rivoli, între Piaţa Concordiei şi Palais Royal !

Vitrine strălucite, mozaicuri, femei elegante, străini fabuloşi, limuzine de toate mărcile...

Decorul acesta suprem l-am locuit cîteva luni fără nici o iluminare, cu strania impresie a unui exil...

Exilat din Paris în rue de Rivoli !...

Căci nu era Parisul meu, Parisul tinereţii mele. Ceea ce-mi aparţinea acum aievea înlocuia frumuseţea frumuseţilor dorite, mult mai reală decît cea realizată.

Am regăsit Parisul meu într-o zi cînd m-am dus la o dactilografă ieftină dincolo de Bastilia... Case cu trepte înguste, cu scînduri, fără covor, mirosind a gaz aerian şi a bulion fiert... Cafenele mici, cu bănci de piele roasă şi vecini care se cunoşteau şi factor poştal care saluta pe toată lumea...

Acolo departe, în rue de Montreuil, unde n-a pătruns modernismul care a suprimat şi scumpul nostru Cartier

Latin, acolo m-am simţit în strada mea, în Parisul celor douăzeci de ani.
Regăsisem, după douăzeci şi cinci de ani, strîmta şi afumata mea rue des Carmes şi m-am simţit ca în patrie. Ce căutam eu dincolo ?!...
Cînd te-ai desprins din portul tinereţii, cele mai frumoase limanuri spre care ai pornit nu sînt, nu pot fi decît un exil...

AMINTIRI ŞI POLEMICI

1942

ICONOMO

Pe bunicul meu patern, Timco Ceavo, nu l-am cunoscut. A murit cînd tatăl meu, Ghergo, avea zece ani, strivit de un copac, în munţii natali ai Epirului albanez, unde tăia păduri.

Nici pădurile acestea nu le-am mai văzut. Au fost retezate de mult; arbore înalt nu mai sporeşte la poala Gramozului şi a Liseţului, numai vlăstare pe care oamenii le taie cum au ridicat capul, ca să se încălzească şi să-şi fiarbă ceaunul.

Pămînt sărac. Boboştenii pleacă de veacuri spre alte ţări mai îndestulate. Unii spre Moreea, alţii în Egipt sau Asia Mică. Cei mai mulţi în România; şi, de vreo cincizeci de ani, în America. Unii s-au îmbogăţit acolo. În România tot aşa. La Piteşti, de vreo sută cincizeci de ani, s-au întemeiat numeroase familii ai căror capi veneau din Boboştiţa: profesori universitari, mari financiari, înalţi demnitari ai statului, miniştri, ba şi doi prim-miniştri sînt originari din Boboştiţa.

La Boboştiţa şi în comuna învecinată Drenova se vorbeşte o veche limbă slavă, cu rezonanţe mediteraneene, fără acele neplăcute *ă* şi *î* introduse de slavii nordici şi de bulgari şi în limba română, care, fără ele, ar fi şi mai muzicală.

La Boboştiţa, sărutării i se spune *bacio*, cartofilor *patate*. Nu este limba dalmată, care s-a stins de cîteva decenii: ultimul moşneag ce mai vorbea graiul acesta

a murit o dată cu el în acest veac. E o slavă cu sonorităţi latine.
Despre Boboştiţa şi Drenova, d. André Mazzon, profesor la Colegiul Franţei, a scris o voluminoasă lucrare ilustrată cu fresce de biserică, pagini manuscrise, fotografii de-ale locuitorilor mai cu vază ai satului, printre care bunicul meu matern, papa Thodor Cociu — din pricina sarcinilor sale ecleziastice numit Iconomo —, o nepoată a lui, Polixena Cuneşcova, o mătuşă a mea Lena, a lui Tudor Tanţu. Acestea din urmă trăiesc şi azi. Familiile Ghermani şi Gherassi vin tot de acolo.
Boboştiţa a dat şi un estet, un mare colecţionar, un animator fără pereche al artelor plastice româneşti, dar care ne-a cam făcut obrazul de rîs prin desele lui frecături cu parchetul: Al. Bogdan-Piteşti.
O inteligenţă diabolică. Din păcate, un cinic.

*

Acum cîţiva ani, la Paris, am fost poftit acasă la d. André Mazzon. După masă eminentul savant îmi spuse:
— Am să-ţi fac o surpriză!
Trecurăm în birou, unde, pe masă, era o carte mare — foi îngălbenite de vreme, lipite recent pe cartoane. Un scris fin, slove elineşti pe cuvinte slave, umplea acele pagini.
— E manuscrisul bunicului d-tale Iconomo; traducerea *Evangheliei Sfîntului Ioan!* îmi spuse profesorul.
Protoiereu al comunei, papa Thodor Iconomo slujea în limba greacă.
Tot în greceşte ne învăţa la şcoală şi unchiul meu, Tudorake Cociu, un cocoşat foarte inteligent şi glumeţ, care ne bătea cu o nuia colosal de lungă de pe catedră şi ne spunea mereu că sîntem *gomari*, adică măgari.

Dar, după lecţii, unchiul şi, după biserică, bunicul vorbeau cu noi limba satului sau româneşte, româneasca de la Bucureşti. Amîndoi fuseseră în tinereţea lor în România, pe la Piteşti.
Sub vechiul regim turcesc, creştinii n-aveau decît biserici şi şcoli greceşti, lucru de care sînt şi azi adînc recunoscător sultanului, fiindcă ne-a deprins de mici să cunoaştem pe Homer şi pe evanghelişti în original.
Abia acum îmi dau seama că, fără acea copilărie care m-a învăţat *Odiseea* în limba clasicismului, n-aş fi scris atîtea tragedii din antichitatea elenă.

*

Dar bunicul meu Iconomo nu găsea că evangheliile trebuie să rămînă închise în înţelegerea sătenilor, mai ales a femeilor, care nu ştiau carte.
De aceea, în satul său umil din munţii Epirului albanez, a făcut ceea ce cu un mileniu în urmă, în Palatul Sacru din Bizanţ, făcuse şi viitorul ţar Simeon : a tradus pe înţelesul tuturor, ca să citească duminica în biserică, *Evanghelia Sfîntului Ioan*. Cum n-avea la îndemînă alfabetul chirilic, această evanghelie slavonă a scris-o cu litere greceşti. În cartea d-lui André Mazzon, despre Boboştiţa, sînt fotografiate şi rînduri manuscrise ale lui papa Thodor Iconomo.

*

Multe datoresc eu lui Iconomo, care mai este şi bunicul talentaţilor actori de la Teatrul Naţional, Tantzi Economu şi Kyril şi al Mirei Miralena, care face filme în Italia, soră cu Kyril şi vară cu Tantzi.
Noţiunea de patriarh e legată în inima mea de prezenţa acestui moşneag înalt, cu barba mare, albă — în tinereţe fusese roşie —, care era nu numai preotul satului, dar

conducătorul său, sfătuitorul, judecătorul suprem. Un freamăt de venerație trecea la apariția lui Iconomo, fie că slujea în odăjdii, fie că prezida tribunalul duminical, instituit după serviciul divin în curtea bisericii Sfîntul Nicolaie de Jos, fie că, încovoiat asupra țarinei, cu poalele răsfrînte, își ara ogorul sau își plivea grădina.
Un om blînd, care privea cu un surîs de indulgentă ironie printre pleoapele închise șiret... Era complicele nostru, al nepoților, în lupta cu femeile din casă, mama sau bunica — preoteasa. Cu o clipire a ochiului stîng ne dezlega să mîncăm de dulce în zi de post sau ne asigura că ne va da el cele cinci parale, zadarnic solicitate mamei, pentru acadele.
Cînta și povestea frumos. Era glumeț și bun. Se pricepea la toate. Își lucra singur pușca de vînătoare sau uneltele de pescuit. Mi-l aduc aminte cum lustruia odată un pat de pușcă, tăiat de el în lemn de nuc, cum îl rezema de obraz și, examinîndu-l cu un ochi închis, îi controla proporțiile, linia, echilibrul, strălucirea.
Această grijă a desăvîrșirii, a acelui *fini* de care vorbesc francezii, m-a urmărit și pe mine totdeauna, în ciuda modelor care proclamă efectul de artă al dezordinii, elogiul lucrului neterminat, puterea sugestiei trecînd dincolo de elocvența travaliului împlinit.
Mărturisesc, spre rușinea mea, că am pus tehnica mai presus de inspirație.
Păcatul mărturisit este pe jumătate iertat.

*

Iconomo era și-un mare iscoditor al puținelor bogății ascunse în pămîntul Boboștiței.
Cunoștea unde sînt, pe sub munți, pîrîiașele cu mrene, smîrcurile cu raci, dîmburile cu melci, pe care îi culegea după ce nu mai miroseau a pămînt. Iată dudul unde, în ajunul Sfintei Marii, granguri galbeni ca aurul și mierle negre veneau să ciugulească dude albe și se îngrășau pentru alicele noastre.

Mă lua cu el la vînătoare. Mi-a arătat, la poalele dealului cu bisericuţa Sfîntului Ilie, un izvor de ape sulfuroase unde vin să se adape *guacii*, mari porumbei sălbatici, vînat rar. Acolo mi-am făcut odată, din ramuri verzi, un adăpost de unde să-i pîndesc cu puşca-n mînă. Dar cînd s-a lăsat stolul uriaşilor hulubi, mi-a bătut inima şi n-am mai ştiut cum să trag. Eram obişnuit cu mierlele şi cu grangurii, pe care îi împuşcam dintr-un nuc în grădina noastră de sus — aveam două, le avem şi acum — în capul satului: grădina de sus şi cea de jos, împrejmuite de zid, despărţite de o potecă.

În grădina de sus era şi un cireş înalt, care făcea mii şi mii de cireşe mari, pietroase, şi-n care mă cocoţam ca o veveriţă, mă legănam fără frică pe vîrful ramurilor încărcate de roade. După ce se treceau cireşele, mă urcam în nuc; cu puşca gata şi în aşteptarea prăzii, mîncam nuci fragede pe care le scobeam cu briceagul. Cînd venea grangurul în dudul din faţă, îl ocheam, coboram, îl adunam, îmi umpleam iar puşca prin vîrful ţevii. Îmi miroase şi acum a praf de puşcă — *barut* —, îi văd strălucirile de oţel, care mă ademeneau, mă tulburau, fiindcă nu puteam să cumpăr decît prea puţin şi nu de cîte ori voiam.

Odată — prin 1905 — am adunat o recoltă bogată de granguri şi de mierle. Era în postul Sfintei Mării şi, deşi aveam dezlegarea tacită a lui Iconomo — o clipire şireată a ochiului stîng —, n-am îndrăznit să le mănînc, nu numai fiindcă n-aveam unde să le frig — acasă s-ar fi supărat şi mama, şi bunica, preoteasa, simţind mirosul fripturii —, dar fiindcă încercam şi o teamă creştinească, în fundul inimii, să nu fac lucruri oprite, sfială care mi-a rămas şi azi. N-am mîncat mierlele şi grangurii. Le-am sărat şi le-am pus în bucătărie pentru ziua Precistei, care nu mai era departe. Dar pînă să sosească mult aşteptata zi, mi le-a furat o pisică, lucru care m-a făcut să mă gîndesc, cu melancolie, că Dumnezeu nu e drept cu fiii săi cei buni

şi că viaţa este a ticăloşilor care nu ştiu de învăţături cuminţi şi n-au inima sfioasă.

*

Alături de Iconomo am învăţat tainele altarului. Îi duceam la biserică evangheliile şi epitrahilul, care miroseau a fum de tămîie, îl ajutam să se îmbrace, îi dădeam sfîntul potir. Din jumătăţi de nucă făceam candele, umplîndu-le cu untdelemn şi înşirîndu-le, aprinse mic, pe un lemn al uşii dintre altar şi naos. Era umila mea slujbă religioasă, primele focuri de rampă, de înscenări mistice. Învăţasem textul preotului şi răspunsurile paracliserului.

Mi-amintesc de noaptea de Paşti... Ce creştini au încercat învierile Boboştiţei de odinioară ?

Ei cunosc supremei sărbători numai apoteoza, nu şi acea inimă strînsă, acea teamă cu care ne duceam noi la slujbă, tîrziu, după miezul nopţii... Venea pîndarul satului, cu puşca pe umăr, şi ne însoţea pînă la biserică, afară din sat, şi bărbaţii aveau puştile pe umăr, nu numai ca să salute cu o salvă proclamarea lui *Hristos anesti !*, dar şi ca să se apere împotriva bandelor de arnăuţi coborîte din munţi ; nu o dată aceşti albanezi turciţi înconjuraseră biserica şi ridicaseră ostatici, pentru a căror răscumpărare cereau întregii comune biruri grele.

Cînd venea tata de la Bucureşti — era omul cel mai înstărit din Boboştiţa — şi ne ducea pe colinele împrejmuitoare, schimba totdeauna locul de plimbare, fiindcă văcarul satului avea grijă să vestească pe tîlharii din munţi de cîte ori sosea cîte un om cu dare de mînă din străinătate să-şi petreacă vara în satul natal.

Ca să nu le cădem în capcană, umblam tot pe locuri înalte, deschise, de unde puteam surprinde orice mişcare insolită. Colinele din jurul Boboştiţei — Vicipretoer, Galinata, Lescata, Maceali — domină peisaje de toată frumuseţea. Poate că păreau neasemuite numai

copilăriei noastre. De atunci am văzut prea multe ţări ca să mai cred că nu este pe lume loc mai frumos decît cel unde te-ai născut. Dacă ar fi aşa, n-ar mai pleca de acasă nimeni niciodată.

Ne sculam devreme şi porneam cu tata, care, din cînd în cînd, trăgea focuri de revolver, ca să ştie hoţii cu cine au a face. Dimineţile miroseau proaspăt a cimbru, a pîrîu şi a soare nou. Boboştiţa e clădită pe înălţimi şi domină întreaga cîmpie a Corcei.

*

Om de la munte, nu mă simt bine decît de pe la Cîmpina în sus, urcînd spre altitudini, în drum spre Transilvania. Bărăganul nu-mi prieşte. Poate de aceea s-au dus atîţi macedoneni în Banat şi în Transilvania. Sînt mai multe asemănări între ei şi cei de acolo decît cu oamenii şi stările vechiului regat.

*

Într-o după-amiază de vară, în zi obişnuită, cînd nu se duce nimeni la biserică, Iconomo m-a dus la Dolna-Ţarcva, pustie şi rece. Numai în mijlocul ei, întins pe o masă, un om mort, un bătrîn al satului. Nu ştiam încă ce este un mort. Am văzut şi omul care-i săpa groapa în curtea bisericii, printre alte morminte, şi toate lucrurile acestea îmi păreau ciudate, nu le înţelegeam. Nu mi-a fost frică. Eram numai mirat. De ce trebuie să fie şi morţi pe lume şi de ce trebuie să se sape casă sub pămînt pentru oameni ?

Iconomo odihneşte în acelaşi cimitir din jurul bisericii lui Sfet Nicola, nu departe de crucea întîiului mort pe care l-am văzut...

*

Intrarea bisericii, şi la dreapta, şi la stînga ei, avea două laviţe acoperite cu lespezi subţiri.

După slujbă, credincioşii se aşezau acolo, bărbaţii de o parte, femeile de alta — şi-n biserică erau despărţiţi —, aşteptînd ofranda morţilor...
La locul de onoare se aşeza Iconomo, apoi bătrînii, bărbaţii, tinerii, copiii. Prin faţa lor se perindau femei care le ofereau, pe tăvi, prescuri, colivă, artos şi măsline mari negre.
La stînga, de-a lungul zidului bisericii, pe altă bancă de piatră se înşirau femeile, cărora, la rîndul lor, erau prezentate spre gustare şi luare acasă, în basmale, bunătăţi ce rămîneau după ce se îndestulau bărbaţii.
In curtea acestei Biserici de Jos a lui Sfet Nicola — patronul mărilor are şi pe deal o mănăstire care-i poartă numele — este şi azi un pavilion unde se petrece ritualul împărţirii pomenii cînd se burzuluieşte vremea. Acolo am văzut într-o duminică o judecată.
Fuseseră prinse două ţigănci turcoaice cu nişte saci de alune furate din Lescata, pădurea de aluni a comunii. Bunicul prezida acest tribunal. Nu ştiu ce pedeapsă li s-a dat hoaţelor. Ştiu însă că, spre marea mea mîhnire, mi-a fost spulberat în acea zi un dulce vis : să mă duc o dată la Lescata şi să mă întorc cu buzunarele anteriului pline de alune. Trebuia să renunţ la minunata aventură, ca să n-ajung şi eu în faţa bătrînilor care mîncau, printre morminte, după oficiul divin, colivă, pîine albă unsă cu miere şi măsline dolofane.
Mai tîrziu am aflat că n-aş fi pătit nimic — ţigăncile prinse cu prada în pădure erau din alt sat şi regretul meu a fost cu atît mai mare.

*

Boboştiţa era vizitată nu numai de *haramii*, tîlharii arnăuţi, dar şi de bande favorabile : *antarţii* veniţi de prin Tesalia, cete de insurgenţi greci care, în virtutea unei tradiţii revoluţionare, se mai îndeletniceau cu o romantică şi platonică luptă cu turcii. Ei îşi făceau un mijloc de existenţă, solicitînd ajutorul satelor creştine prin intermediul aceluiaşi văcar, omul tîlharilor.

Nici aceştia nu erau atît de cumpliţi cum îi înfăţişa legenda. Tatăl lui Kyril Economu, unchiul meu Milio, mort acuma cîteva luni, ne-a povestit cum au fost furaţi din biserică, el şi cîţiva săteni, şi duşi în munţi de o bandă. Erau nişte sărmani oameni necăjiţi, zdrenţăroşi, prost înarmaţi, care făceau pe hoţii fiindcă n-aveau noroc în altă meserie. Tot aşa şi *antarţii*, care s-au anunţat într-o zi prin ciobanul cuţovlah al comunei şi au venit noaptea, primiţi de o delegaţie în frunte cu Iconomo şi cu Leoni Ceavo, un văr al tatălui meu, care fusese *antart* în tinereţe, înainte de a se fi îndeletnicit cu arderea cărbunilor la poalele Olimpului.
S-a făcut o colectă de merinde pentru apărătorii creştinismului, care au fost petrecuţi la marginea satului cu acelaşi oftat de uşurare cu care se sfîrşeau pertractările între fruntaşii Boboşteni şi ceilalţi fii ai pădurilor, *haramii*, după ce răpeau pe cîte unul de-ai noştri.

*

L-am văzut ultima oară pe Iconomo în 1906. Îmbătrînise mult şi mult n-a mai trăit.
Cu cît trec anii, cu atît îmi dau seama ce-au însemnat pentru mine sîngele şi învăţătura moştenite de la el. Dacă aş fi urmat îndemnul venit dinspre tata şi,-n loc de Iconomo, aş fi imitat pe străbunul meu patern Iovanache, nu mi-ar mai fi plăcut atîta să cînt şi să scriu poveşti. Aş fi călătorit ca el la Viena, unde-l purta în fiecare an negoţul şi de unde aducea Iovancei, soţia lui, conduri de atlaz alb. Aş fi poposit pe alte meleaguri, poate ajungeam baron şi mitropolit ca Andrei Şaguna şi jucam cărţi cu împăratul Franz Joseph, poate nimeream, ca Dumba, la Washington, ambasador al imperiului, poate — mai ştii ? — ajungeam mare maiestru de vînătoare, ca d. Mociony.
— Iconome, Iconome, ce-ai căutat la Piteşti ?

Redacţia *Vieţii literare* a lui Coşbuc, Gorun şi Chendi era în vechea casă a pictorului Satmary, din strada Enei, 7. O casă infectă, cu un singur etaj. Cînd intrai în gang, în curte, cînd urcai scara, trebuia cu o mînă să-ţi acoperi ochii şi cu alta să te ţii de nas. Nu o dată, pe trepte, dădeai peste o femeie grasă, enormă, sordidă : mama lui Alexandru Satmary, soţia lui Carol de Satmary, admirabilul peisagist al Bucureştilor de odinioară.

Mi se pare că acea femeie veşnic posomorîtă şi atît de neplăcută la vedere era unguroaică. În orice caz, o străină. Şi cînd te gîndeşti că fusese o frumuseţe, că N. Grigorescu a pictat-o şi că portretul ei farmecă şi azi pe vizitatorii Muzeului Simu !

Tot aşa, Laura de Noves, pe care a cîntat-o Petrarca şi a făcut-o celebră din viaţă, apărea — celor ce veneau de departe s-o vadă — sub forma unei matroane voluminoase, înconjurată de copii dolofani.

*

Ilarie Chendi ocupa o odaie spaţioasă, cu ferestrele spre strada Enei, un „salon", cum i se spunea pe vremuri.

Am o impresie de întuneric, de prăfuit cînd încerc să-mi reamintesc redacţia *Vieţii literare*. Acolo l-am văzut întîia oară, cu emoţia cuvenită, pe George Coşbuc, care citea un ziar şi nici nu m-a băgat în seamă. L-am cunoscut după cîţiva ani. Se jucase *Înşir'te mărgărite*.

Eram cu E. Lovinescu pe scara unei berării de pe bulevardul Elisabeta, unde ne-am încrucişat cu badea Gheorghe.

Nu ştiu cine m-a prezentat.

— Eftimiu ? întrebă Coşbuc, Eftimiu care publică poezii în *Tribuna ?* Bravo ! Păcat că te-ai apucat de teatru. Am pierdut un mare liric !

Părerea lui George Coşbuc m-a măgulit, firește, deşi n-am pus prea mare preţ, vreodată, pe vocaţia mea poetică.

Spirit independent, iubind claritatea şi lumina, optimist, încrezător, activ, dornic de aventură, precis, ordonat, lipsit de orice fel de morbideţe, eu n-am prea fost înclinat spre reverie. N-am trăit niciodată o intensă viaţă interioară. În afară de problema existenţei şi de realizarea victorioasă a strădaniilor mele, n-am cunoscut frămîntări lăuntrice, îndoieli, obsesii, invidii, fanatisme, prăbuşiri, extaze şi renunţări. Iar poezia este o acumulare de neguri fulgerate. Sau, cel puţin, ceea ce se înţelege azi prin poezie.

Poeţii damnaţi regizează de la o vreme viaţa literară şi au început prin a răsturna pe cei normali, pe cei împăcaţi cu ei înşişi şi contemporanii lor. Baudelaire a detronat pe Victor Hugo, Verlaine pe Alfred de Vigny, Mallarmé pe Lamartine, Eminescu pe Alecsandri. Şi aşa mai departe. Scos din lirică, îmi mai rămîn alte raioane. Pare-se că sînt un excelent memorialist şi autor de aforisme.

Cînd voi fi eliminat şi de acolo, mă voi reîntoarce printre poeţi, dezgropînd citate favorabile şi publicîndu-mi versurile, care, deşi tipărite, sînt inedite. Am destule. Şi versuri, şi certificate.

Regretatul profesor N. Iorga, primul care mi-a elogiat, sub semnătură, debuturile, credea în darurile mele de poet.

Mi le-a subliniat chiar în acea *Istorie a literaturii române* în care-mi nimiceşte tot teatrul şi încheie spunînd

că mai bună decît toate piesele mele la un loc e drama *Învinşii* a d-lui Kiriţescu (?).

*

Indiferenţa cu care m-a întîmpinat în redacţia *Vieţii literare*, la început, Coşbuc — eram un copil, puteam prea bine să fiu un ucenic care aduce corecturile de la tipografie — am mai întîlnit-o şi la alţi mari scriitori. Firește, nu era nimeni obligat să se extazieze în faţa acelui băieţandru anonim, sigur de el însuşi, care-şi închipuia că viitorul său miriadar îl precedează aşa cum buzduganul repezit de zmeul zmeilor din depărtări ajungea înaintea lui acasă.

Prin 1905, pe o zi ploioasă, pe la Făgădău, acolo unde strada Teilor se întîlneşte cu strada Romană, vîntul zburase din mîinile unui domn tînăr, înalt, voinic şi fără mustaţă, un maldăr de foi de manuscrise, pe care le dăruia noroiului. Inimos, săritor, m-am repezit să le adun şi le-am oferit posesorului deposedat de vînt. Tînărul domn mi le-a luat din mînă fără să-mi mulţumească, fără măcar să se uite la mine. Aş fi vrut să-mi surîdă. Nu-i ceream nimic mai mult. N-am cerut niciodată, oamenilor şi vieţii, mai mult decît un surîs.

Dar acel trecător dintr-o zi ploioasă a adolescenţei mele — era, pe drept cuvînt, contrariat de neplăcutul accident — nu mi-a zîmbit. Nu ştiam cine era, dar i-am ţinut minte chipul. Mai tîrziu am aflat cum îl cheamă, iar impasibilitatea lui de-atunci mă intimidează şi azi. Tînărul domn voinic şi îngheţat începea să publice povestiri prin reviste şi se spunea că are mult talent.

Eu nu-l citisem încă. Mai tîrziu l-am citit şi, desigur, l-am admirat, ca toată lumea. Dar pot să mai citesc o sută de volume din el şi la fiecare volum admiraţia mea să crească aşa cum a crescut necontenit: prima imagine rămîne neştearsă din inima mea.

— Mihail Sadoveanu ?... Un trecător căruia, într-o zi ploioasă a adolescenţei mele, vîntul i-a răvăşit manuscri-

sele... Şi eu i le-am adunat din noroi şi el nici măcar nu mi-a surîs...

*

Tot cu inima în ofrandă, candid şi încărcat de binecuvîntări, m-am dus şi la Barbu Delavrancea, pe care-l citisem din cărţile de şcoală şi-l zeificam, şi tot atît de decepţionată mi-a fost prima întîlnire.
În copilăria mea, tatăl meu cumpărase de la un anticar de pe strada Sfinţilor două lăzi cu vechituri. Erau acolo, pe lîngă o serie de scrisori autografe ale lui Heliade-Rădulescu — nu le mai am — multe cărţi şi manuscrise preţioase. Am găsit şi o veche ediţie ilustrată din Molière — o am şi azi. I-am dăruit-o acum treizeci de ani lui Em. Gîrleanu, pentru biblioteca Teatrului Naţional din Craiova, pe care-l conducea. Am regăsit-o acum cîteva luni în mîinile unui anticar de pe strada Cîmpineanu, în momentul cînd se tocmea cu un cumpărător : i-o vînduse un fost actor de la desfiinţatul teatru craiovean. Mai erau în acele lăzi şi cîteva pachete cu scrisori de-ale lui Barbu Ştefănescu, precum şi un caiet cu poezii frumos caligrafiate, cu înfloriturі, ale aceluiaşi Barbu Ştefănescu. Scrisul semăna aidoma cu al marelui prozator, avocat şi tribun, Barbu Delavrancea. Am păstrat cu sfinţenie acel caiet, sigur că am pus mîna pe o comoară. În neantul de avuţii cu care intram în viaţă, în nesiguranţa destinului meu, ştiam că nu sînt singur, că tăinuiesc o bogăţie care-mi va deschide drumuri însorite : versurile inedite scrise de mîna însăşi a lui Barbu Delavrancea.
Doi-trei ani le-am purtat cu mine.
Pe la şaptesprezece ani, cînd începeam viaţa de boem şi eram singur, abandonat pe caldarîmul Bucureştilor — familia mea rămăsese în Macedonia —, m-am gîndit să scot la iveală ascunsul capital şi să-mi clădesc începutul de viaţă pe temelii solide.
— Am să iau taurul de coarne, mi-am zis. Mă duc direct la Delavrancea !

Delavrancea locuia într-o casă mică, patriarhală, în fundul unei grădini, pe strada care se cheamă astăzi N. Bălcescu, iar pe atunci, mi se pare, Primăverii.
Fericit că a regăsit, în sfîrşit, pierdutul manuscris al versurilor sale, autorul *Trubadurului* va strînge în braţe pe tînărul trubadur ce-i adusese marea veste, îl va întreba dacă nu cumva scrie şi el poezii şi, în cazul acesta, se va obliga el, Barbu Delavrancea, să-l lanseze, să-l fericească, începînd prin a-i dărui o sută de lei. Nu ştiu de ce, eu vedeam această întîlnire cu Delavrancea soldată nu numai cu apoteoza morală, dar şi cu darul acelei fantastice sume care reprezenta asigurarea pe cel puţin o lună a existenţei mele. E adevărat, locuinţa modestă a lui Delavrancea ar fi trebuit să-mi mai reducă din pretenţii, dar celebritatea omului era atît de mare, încît echivalentul ei în aur nu putea fi decît un munte. Iată-mă în biroul gloriosului orator şi literat. I-am spus, solemn şi misterios, ce mă aducea.
— Aha ! zise Delavrancea, fără măcar să-şi răsfoiască opera tinereţii... Bine că le-ai găsit dumneata, să le arunc în foc !...
A fost prima mea cădere din nori (mai tîrziu le-am prins gustul). Acestei decepţii i-a urmat însă foarte curînd o mică satisfacţie : maestrul s-a arătat mai indulgent decît cu propriile sale stihuri cu versurile mele dintr-un caiet mic, *Zări senine* sau *Nopţi albastre*, nu-mi aduc bine aminte. Era acolo o poezie care-i plăcea, *Cula arsă*, şi din care reţinuse un vers :

O, şi cîte spune vîntul,
Cînd jeleşte prin ruine !...

Spus de Barbu Delavrancea, versul acesta căpăta muzică şi amploare, se legăna plin de pustiu şi de nostalgie. Dar suta de lei nu mi-a dat-o. Nici nu i-am cerut-o, bineînţeles. Iar dacă mi-ar fi dat-o, după ce declamase aşa de grav şi de larg :

O, şi cîte spune vîntul,
Cînd jeleşte prin ruine !...

aş fi roşit, aş fi refuzat-o, i-aş fi spus că n-am nevoie şi că scriu fiindcă n-am ce face, din plictiseală. Aş fi adăugat că sînt băiat de bani gata şi că umblu deghizat în boem şi că, dacă el, Barbu Delavrancea, are nevoie de cîteva mii de lei împrumut, să nu se jeneze.

*

Nu ştiu dacă Barbu Delavrancea şi-a amintit vreodată de acel tînăr sfios care-i călcase pragul cu două volumaşe manuscrise în mînă. Dar ştiu că mai tîrziu, după strălucitele succese pe care le cunoscuse în teatru cu *Apus de soare* şi *Viforul*, n-a arătat prea mare prietenie scriitorului tînăr al cărui *Înşir'te mărgărite*, *Akim* şi *Cocoşul negru* mergeau paralel cu trei căderi ale sale, *Luceafărul*, *Irinel* şi *Hagi-Tudose*.

Pentru mine, Delavrancea continuă să fie oratorul fără pereche, marele scriitor de nuvele şi de teatru care-mi încîntase adolescenţa ; în cronicile dramatice publicate în *Universul* şi aiurea mi-am exprimat nu o dată admiraţia ce continuam să i-o port. Dar el nu mi-a spus o vorbă bună niciodată. Se uita la mine alături, peste umăr. De multe ori mă întrebam dacă ştie măcar cine sînt.

Cînd am citit *Cocoşul negru* la Carmen Sylva, era şi el de faţă. Se uita în pămînt, încruntat. Poate era supărat şi din pricină că Alexandru Davila, entuziast din fire şi exagerat, îi spusese la o întrerupere a lecturii :

— Barbule, putem să facem ceva pe teatrul nostru !...

Lauda lui Davila era excesivă, desigur, cum era şi nedreaptă diminuarea dramaturgiei lor proprii. Nu împărtăşeam irespectul conului Alecu şi eram prea surprins, prea timid şi, în acelaşi timp, prea preocupat de lectură ca să protestez.

Delavrancea a continuat să mă vadă străveziu, chiar după ce n-a mai scris teatru.

O singură dată m-a oprit în drum :

— Am auzit că ţi-a murit părintele ! Condoleanţele mele !

Mai tîrziu am aflat prin gura unei fiinţe scumpe că maestrul îi spusese despre mine :

— Ăl de-a scris pe *Akim* e cineva !...
Păcat că această vorbă bună trubadurul nu mi-a spus-o mie, direct. Mi-ar fi fost mare bucurie şi încurajare.

*

Personalitatea copleşitoare a lui Delavrancea mă umple şi azi de stimă şi de admiraţie. Afecţiunea pe care nu i-am putut-o acorda lui, fiindcă-i era absolut egală, o revărs din plin pe fruntea inteligentă a fiicelor sale. Cella Delavrancea este o făptură excepţională şi regret că nu am nici o putere în această ţară ca s-o pun la locul pe care îl reclamă geniul ei multilateral şi farmecul ei unic.

*

Mi se pare că şi la Ilarie Chendi tot cu versurile lui Delavrancea, ca introducere, m-am dus. La *Viaţa literară*, sub pseudonimul *Cronicar*, Chendi a publicat după aceea un articolaş cu un facsimil al lui Barbu Ştefănescu. Din culegerea de versuri *Zări senine* sau *Nopţi albastre*, Chendi mi-a tipărit o serie de strofe, apoi nuvele, apoi cronici rimate.
Prima cronică — un lung program — am publicat-o în numărul de Anul nou, 1908.

In ţara mea sînt lucruri mai frumoase,
Sînt caraghioşi şi scurţi[1] încurcă-lume,
Sînt şerpi bătrîni ce şi-au sfîrşit veninul
Şi scuipă dîrji cînd vor să facă glume...
Spinări ce se-ncovoaie să te-nşele,
Sînt gînduri mari în cranii mititele,
Sînt rînjete ce-ascund înfrînta ură
Şi babe ce se vaietă şi-njură,
Sînt cavaleri sfrijiţi cu cap de pară
Ce poartă-n mîini de mult tocita spadă —
O jalnica, ridicola grămadă
A donchişoţilor de-odinioară !

[1] Aluzie la Ion Scurtu, criticul *Semănătorului* (n.a.).

Cînd vor cerca de mine să se lege
Îi voi privi zîmbind, se înţelege,
De m-or lovi cu vorbe grele, hîde
Şi vor scrîşni din dinţi, eu voi surîde
Şi drept răspuns, nu vorbe triviale,
Ci glumele-mi căta-vor altă cale :
Un bobîrnac mai sus de mustăcioară,
Să-i usture puţin, dar să nu-i doară.
Fereşte-mă de glume răsuflate,
De rime vechi, de rime căutate,
Fereşte-mă de proaste calambururi
Şi, Anule, ţi-oi mulţumi de-a pururi.

*

Şi cronica scrisă din îndemnul lui Chendi continuă cam tot aşa.

Începeam să ne împrietenim. El mă invita deseori la birt — iată un lucru care nu se uită niciodată mai ales cînd problema mesei ţi-a fost, la un moment dat, suprema preocupare —, mă invita la o cîrciumă, „La doi stejari", prin spatele Ateneului, sau la restaurantul „Frascatti", unde ne întîlneam cu Em. Gîrleanu, cu Panait Cerna, cu Cincinat Pavelescu, cu C. A. Giulescu, cu Sandu-Aldea, N. Pora, morţi cu toţii, sărmanii, înainte de vreme. Dintre cei vii : Al. Cazaban, Ion Minulescu, Barbu Constantinescu, profesorul Garabet — nu Ibrăileanu —, uneori Corneliu Moldovanu, — Chendi îi spunea Cornilă — şi Eugen Porn şi Aurel P. Bănuţ.

Grigoraş Dinicu îşi începea frumoasa carieră, vrăjindu-ne cu arcuşul lui. De la „Frascatti" mi-a rămas, amestecată cu un gust de tort Moca pe cerul gurii, *Matinatta* lui Leoncavallo şi *La Feuillée,* cîntate de Grigoraş.

Sînt impresii îngemănate, care se cheamă una pe alta sau vin în grup, violent, transpunîndu-te brusc în lumea de atunci, un salt imens într-o secundă, o regăsire imediată, miraculoasă. Cine păstrează atît de fragede senzaţiile de demult ? Ai tras uşor cutiuţa unui scrin şi toate balsamurile şi armoniile închise acolo au reînviat şi te-au

copleşit. Reînviază nopţile de vară, divinele seri bucureştene, pe care le celebram în *Cronicêle rimate* ale *Vieţii literare*, sub pseudonimul străveziu E. Victor, şi serile de iarnă cînd n-aveam unde să mă duc :

S-o iau înspre „Gambrinus" ?
O, nu, căci azi Grigore [1]
Nu ne mai cîntă arii
Cum i-ar plăcea lui Pora [2].
Duminica-i la modă
Chindia, sîrba, hora,
Iar sufletul îmi bate
În ritm de *Trovattore*...

Lui Chendi îi plăceau mai ales localurile mici de pe la periferie, cu un lăutar, doi, care cîntau vechi romanţe bucureştene. Cîntam şi noi cu ei. Ca şi lui Goga, îi plăcea să cînte la chef. Era un sentimental, un romantic. În faţa unui pahar de vin, acea armură de paladin veşnic gata de luptă, lancea şi scutul plin de ţepi cădeau. Se lăsa dus de valul veseliei şi al reveriei, în juvenile transporturi, în abandonuri entuziaste.
Romanţa lui favorită era cunoscutul lied *Unde eşti ?* al lui Theodor Şerbănescu, pus pe muzică de Cavadia :

Unde eşti ? Unde eşti ?
În zadar în larga lume
Caut să te mai găsesc,
Tu l-al cărei dulce nume
Şi azi încă-ngălbenesc !
Dacă tu tot mai trăieşti,
Unde eşti ?... Unde eşti ? [3]
. . . . . .

[1] Dinicu (n.a.)
[2] N. Pora făcea „Cronica muzicală" a *Vieţii literare*, sub pseudonimul „Barbu Lăutarul" (n.a.)
[3] Lăutarul spunea : *Onde eşti, onde eşti ?* (n.a.).

Tu, steluţa vieţii mele,
În ce nopţi te-ai cufundat[1] ?
În zadar te cat prin stele,
Stelele încă te cat :
Ca şi mie le lipseşti.
Unde eşti ?... Unde eşti ?

Şi astăzi, după treizeci şi cinci de ani, cîntecul acesta îmi aduce aminte de Ilarie Chendi şi nu-l pot auzi fără să nu mi se umezească ochii.
Uneori, duminica, Ilarie Chendi mă lua cu el prin împrejurimile Bucureştilor, unde mîncam, prin cîrciume podite cu pămînt, cu ţăranii. Odată am fost la Chitila şi am auzit pe un lăutar bătrîn cîntînd pe Iancu Jianu :

Mă tot mir şi mă gîndesc
Pe ce cale să pornesc,
Pîinea să-mi agonisesc,
Copilaşii să-mi hrănesc ? !
Săbioara s-o fac plug,
Pistoalele să le-njug,
Să trag brazda dracului
Pînă-n capul satului,
Drept uşa bogatului !

Pare-se că această doină răsuna mult pe atunci, fiindcă răzmeriţa n-a întîrziat. După glorificarea domniei regelui Carol I, în 1906, iată şi reversul medaliei : răscoalele ţărăneşti.
Al. Vlahuţă a publicat în *Viaţa romînească* poezia *Minciuna stă cu regele la masă...*, iar Chendi i-a reprodus-o în *Viaţa literară...*

*

Vara trecută mă duceam spre Obor. La un moment dat m-am simţit umblînd pe locuri de demult, în alte

[1] Lăutarul spunea : *confundat* (n.a.).

vremuri, într-un peisaj familiar. Vechi amintiri mă cutreierau. Cînd mai văzusem eu casele şi grădinile acestea, fundătura aceasta care porneşte din drum şi se pierde printre gospodării ?

I-am spus prietenului care mă însoţea :

— N-am mai fost de mult pe aici... Da... da... Pe strada asta am trecut eu odată, într-o duminică, spre Obor, cu Ilarie Chendi !

Şi m-am lăsat pradă amintirilor. După cîţiva paşi, uitîndu-ne la o tăbliţă indicatoare, aflarăm unde ne găseam : „Strada Ilarie Chendi"...

Stranie, emoţionantă coincidenţă... Lumini din subconştient, chemări din altă lume !...

*

Viaţa literară, prin retragerea lui Coşbuc şi a lui Ion Gorun, a încetat să mai apară. Chendi a scos cu ajutorul d-lui Virgil Cioflec, în acelaşi format, cu aceiaşi colaboratori, *Viaţa literară şi artistică*. Eu făceam secretariatul, corecturile. Vineri seara revista ieşea gata din teascurile *Adevărului* şi mirosea proaspăt a cerneală de tipar şi-a hîrtie velină.

— Gata număru, Eftimică ! exclama Chendi satisfăcut.

Şi refrenul răsuna în fiecare vineri seara, jumătate serios, jumătate în ironie. Rîdea el însuşi, strengăreşte, de acel „gata număru !", strigăt care era, de fapt, bucuria unei recompense, dulcea răsplată a rodului copt, ofranda unei recolte săptămînale... Plecam cu trofeul să-l arătăm băieţilor... Dintre aceştia, cel din urmă cu care mai vorbeam despre Chendi, bietul N. Pora, s-a dus şi el de curînd, cum s-au dus toţi prietenii de odinioară... Cu cine să mai pomenesc astăzi pe dragul nostru Ilarie şi numărul proaspăt apărut al *Vieţii literare* şi nepăsarea zilelor de atunci şi bucuria de a tipări o poezie într-o revistă ?

Pe-atunci şi ceva mai tîrziu, pe vremea *Flacării* lui Const. Banu, numărul nou al unei reviste era aşteptat cu nerăbdare ; tineretul citea : o schiţă, cîteva strofe publicate în *Semănătorul, Viaţa romînească, Viaţa literară* sau *Flacăra* lansau un nume, atrăgeau favorabil atenţia publicului şi chiar a conducătorilor vieţii publice asupra noului talent. Debutanţii de azi trăiesc vremuri vitrege. Poemele lor izolate, plachetele înseşi, cărţile lor de poezii ies una după alta şi cad în anonimat cu o deplorabilă viteză. Cine să mai citească versuri ? !

E adevărat că se şi scrie mult şi de toate ; talente nu lipsesc, peisajul literar e mult mai interesant, mai variat, mai surprinzător decît odinioară, dar preocupările unanime sînt cu totul altele. Poezia e mîncată de vîrcolaci.

*

Octavian Goga m-a luat la Sibiu, la *Ţara noastră.* De acolo continuam colaborarea la *Viaţa literară şi artistică,* iar Chendi ne trimitea şi el articole de fond, foiletoane şi notiţe pentru rubrica literară. Încetînd să mai apară revista de la Bucureşti, Il. Chendi devine codirector al *Ţării noastre.*

Într-o „cronică rimată" din *Ţara noastră, O fată june pe patul morţii,* comentam cam astfel dispariţia *Vieţii literare :*

Din Bucureşti, o veste tristă
Ne-aduce *Viaţa literară :*
Cu numărul trecut, revista
A încetat să mai apară.

Cam ştiu motivul încetării :
Boier Cioflec s-o fi gîndit
Că cerul Nisei e albastru
Şi portocalul e-nflorit.

Or, poate vîntul primăverii,
Bătînd la geam în strada Enii,
O fi şoptit lui Gh. Dumbravă
Să se mai dea o clipă lenii.

De astăzi, Cazaban în pace
Sitari şi iepuri va vîna,
Căci Chendi n-o să-l mai întrebe :
— Ai scris, Alecule, ceva ?

După cîteva luni ni se făcuse dor unii de alţii. Ilarie Chendi, nesupus militar, nu putea trece graniţa să vină la Sibiu, şi-atunci ne-am înţeles cu toţii să ne întîlnim la Rîmnicu-Vîlcea, unde era director de prefectură Caton Theodorian. Acesta petrecuse o scurtă vacanţă la Sibiu, ne împrietenisem. Ajunşi la Rîmnicu-Vîlcea înaintea lui Chendi, l-am aşteptat pe peron, Octavian Goga şi cu mine. S-a dat jos dintr-un vagon de clasa a treia un Ilarie Chendi palid, îngîndurat, absent. Nici o urmă din voioşia lui de odinioară, din exuberanţa lui, din acel zîmbet care-i îmbujora obrajii şi-i făcea ochii să-i strălucească jovial şi demonic.
La un moment dat, Goga mi-a şoptit :
— O fi supărat că i-am trimis bilet de clasa a treia !...
(Octavian Goga avea totdeauna teancuri de bilete gratuite pe C.F.R., pe care i le puneau la dispoziţie miniştrii de comunicaţie de la Bucureşti.)
Ne-am dus cîteşitrei să ne plimbăm prin Zăvoi, frumosul parc al frumoasei capitale vîlcene.
Chendi era foarte straniu. Se despărţea de noi şi smulgea din tufele de la marginea drumului bule albe de lemn-cîinesc, pe care le arunca în văzduh ca prestidigitatorii şi le prindea în gură. Nu eram obişnuiţi cu astfel de exhibiţii ale „Zapciului", cum îi spuneam în intimitate. Goga se uita la mine mirat. Nu ştiam ce să credem.
Mai tîrziu am aflat, vai, de ce se schimbase Chendi aşa. N-a fost întîlnirea mult aşteptată. O pîclă se lăsase

peste noi. După alte cîteva luni, împlinindu-se cei zece ani de interdicţie, Ilarie Chendi a putut să vină la Sibiu. Nu-mi aduc aminte nimic din acea vizită în oraşul pe care îl dorise atîta, unde aşteptase amar de zece ani să se reîntoarcă. La cine a locuit, cît a stat, cu cine-a petrecut, cînd a plecat ? Nu-mi aduc aminte. Fiindcă veselia îi pierise şi nemiloasa boală îl mina, schimbîndu-l fundamental, acea trecere a lui Chendi prin Sibiu a rămas anonimă. Mi-aduc aminte un singur lucru : acolo trăia poeta Maria Cunţan, care îl iubea şi care i-a dedicat lui Chendi atîtea frumoase strofe. Se prefăcuse într-o bătrînică puţintică... Alerga să-l vadă... Eram cu Chendi în trăsură cînd poeta ne-a văzut şi venea spre noi.

— Eftimică, dă-mi pieptenele ! îmi spuse Chendi, ultima lui glumă, ultimul accent sarcastic pe care i l-am auzit.

Îmi cerea pieptenele din poveste ce se prefăcea în munţi înalţi cînd îl arunca eroul din zborul calului să-l scape de Muma-Pădurii... Dar ce minunată replică a dat biata poetă replicii drăceşti a lui Chendi ! Cîteva versuri. Au apărut în *Ţara noastră.*

Acum, cînd numai pietre de morminte
Trecutu-n amintire ni-l mai ţin,
De ce-ai venit să-mi mai aduci aminte ?
De ce-ai venit să pleci ca un străin ?

Au trecut luni. Scrisorile pe care mi le trimitea Chendi mă îngrijorau : scrisul său, fin, energic, ascuţit, începea dens, apoi se rărea, se lăbărţa din ce în ce, se irosea. Am aflat nenorocirea. Bunul prieten fusese fulgerat, la rîndul lui, ca Eminescu şi St. O. Iosif, ca atîţia alţi scriitori. A fost internat la un ospiciu.

Ne-am dus cu Octavian Goga să-l vedem. Drumul pînă la Pantelimon a fost unul dintre cele mai penibile pe care le-am făcut vreodată. Numai drumurile spre cimitir, pe urma unor fiinţe dragi, mi-au amintit acel

calvar. Cu inima strînsă am trecut poarta casei de nebuni. Chendi era în curte, palid, îngîndurat. Nu-şi pierduse luciditatea spiritului, nu ştia cît este de bolnav. Mi-a spus că se simte mai bine. Dar nu mai rîdea, nu mai glumea. Copacii toamnei erau plini de ciori. Un croncănit sinistru fremăta prin tot parcul pustiu al Pantelimonului.

— Ar fi bine aici..., dar sînt prea multe ciori... Croncăne toată ziua şi toată noaptea. Să mai veniţi să mă vedeţi... Prea multe ciori !...

Au fost ultimele cuvinte pe care le-am auzit din gura omului atît de zglobiu, atît de comunicativ, atît de sănătos şi de optimist pe care îl cunoscusem şi care trebuia să sfîrşească atît de trist, în plină tinereţe, însurat de curînd şi tată a doi copilaşi...

Şi nu l-am mai văzut. Dar i-am păstrat şi-i voi păstra mereu amintirea înduioşată, emoţionată, grea de gratitudine.

Mi-a fost ca un frate mai mare, bun şi iubitor. Îi datorez mult lui şi lui Pompiliu Eliade. O biată închinare pe prima filă a unei cărţi e tot ce le-am putut oferi, drept recunoştinţă. Ilarie Chendi şi Pompiliu Eliade mi-au deschis drumul şi mi-au călăuzit primii paşi în literatură şi în teatru. Au făcut-o cu atîta dragoste, cu atîta simplicitate, încît nu le pomenesc numele şi chipul fără să-mi simt inima învăluită de lacrimi şi de surîsuri. Iată doi oameni cărora le refuz orice defect. Îi păstrez în amintire fără nici o pată, fără nici o amărăciune. Cine ştie cum aş fi pornit-o şi unde aş fi fost fără luminoasa lor călăuză. Urez şi altor scriitori tineri să întîlnească în drumul lor o lumină atît de favorabilă, îndemnuri atît de binevoitoare. Mulţi, foarte mulţi visători nu s-au realizat fiindcă n-au simţit pe umerii lor, la început, o mînă prietenească. Nu poţi lua drumul Himerei numai cu scrîşnete de dinţi şi cu amarul singurătăţii tale.

Cu mîna lui Ilarie Chendi pe umărul drept, eu n-am pornit-o singur la începutul drumurilor mele...

AJUTOR DE REPORTER

I

Prin anul 1906 mă împrietenisem cu Mihai Vulpe, reporter.
Fiindcă n-aveam ce face, mă ţineam toată ziua de el. Cutreieram împreună cu el mahalalele cele mai depărtate ale Bucureştilor. De cîteva ori pe săptămînă ne abăteam la cîte un spital unde fusese „transportat corpul în agonie al sinucigaşului" sau „eroina dramei din Gara de Nord".
Orizonturi noi, neaşteptate mi se deschideau.
Capitala asta, atît de prozaică, netulburată parcă de nici o întîmplare emoţionantă, îşi arăta faţa ei adevărată.
Atîtea drame închide necitita rubrică a „Faptelor diverse" !
Afară de tejghetarul romantic şi de guvernantele sentimentale, nimeni nu se uită la coloanele ultime din pagina a treia ale unei gazete. Acolo, la „Întîmplări din capitală", se închide totuşi ce au Bucureştii mai interesant. „Sinuciderea din strada cutare", „Crima unui nebun", „Cadavrul misterios" sînt vechi clişee în dosul cărora se ascunde o dramă, totdeauna nouă în dezlănţuirea patimilor.
Eterna poveste a fetei înşelate care sfîşie cu vitriol obrazul amantului, tragedia visătorului neiubit care într-un amurg de toamnă se spînzură de un castan la Şosea ; romanul casierului care pierde la cărţi averea publică şi sfîrşeşte cu tîmpla găurită şi afumată de un glonte ; veşnicul cîntec al adulterinilor omorîţi într-o noapte de iarnă de soţul reîntors fără veste ; dureroasa dramă a văduvei care închide ferestrele, aprinde un mangal şi

adoarme, ca să nu se mai scoale, în mijlocul copiilor bolnavi şi nemîncaţi ; moartea tainică a unui frate în ajunul deschiderii unui testament — toate acestea şi atîtea altele se repetă aşa de des, că nu-ţi mai vine să cercetezi amănuntele ! Armele răzbunării sînt aceleaşi, cauzele par aceleaşi.

Şi, totuşi, ce interesantă e pregătirea înceată a dramei, chinurile sufleteşti ale celor ce mîine vor fi întinşi pe o masă la morgă sau azvîrliţi în chilia unor temniţi !

Numără clipele de cînd mortul ce-l ai sub ochi s-a întîlnit cu vinovatul pe care-l descoase judecătorul de instrucţie. Vei prinde firul unei poveşti totdeauna nouă, îl vei depăna încet şi vei găsi înnodări surprinzătoare. Te va uimi noutatea unui amănunt. Chipuri de melodramă, alături de oameni dintr-un roman de Dostoievski, te vor pune pe gînduri. În familia unui atît de prozaic funcţionar de minister, în ştearsa căsnicie a unui băcan vei găsi tresăriri de suflet neobişnuite. Drama, atît de veche în liniile ei generale, are abateri care uimesc pe cel mai îndemînatic nuvelist.

Acolo unde nu e vorba de fatalitatea oarbă, un scriitor realist va copia pagini uriaşe.

Un foc grandios, siluetele pompierilor lunecînd pe acoperiş, căderea unuia, zdrobirea lui de pămînt ; prăbuşirea unei case vechi peste o familie adormită ; cadavrul unui înecat, descoperit după săptămîni în fundul Teilor ; un lucrător cu mîna smulsă de cureaua unei maşini ; un cal speriat de automobil năvălind pe uliţi, răsturnînd copii, sfărîmînd trăsura legată de el ; o bătrînă călcată de tramvaiul electric şi toate „accidentele" atît de stereotip transcrise în condica poliţiei se perindă în viaţa unui reporter fără să lase urme mai adînci... E atît de obişnuit cu ele !...

Reporterul e fericit să ştie „la ce oră s-a întîmplat nenorocirea", „care sînt victimele" şi „dacă sînt speranţe de scăpare".

Apoi îşi bea caputinerul cu o linişte suverană, gîndindu-se cum ar face să scape de cutare „serviciu de minister".

— D-ta arăţi mai mult interes pentru meseria d-tale ! i-am spus într-o zi lui Vulpe. Ceilalţi reporteri n-aleargă atîta. Se mărginesc să treacă pe la poliţie şi să-şi transcrie informaţiile din condică...

— Şi eu aş face aşa dacă n-aş avea alte planuri, îmi răspunse Vulpe.

...Şi pe cînd trăsura ne ducea spre Gara de Nord, unde era aşteptat un prinţ străin, Vulpe îmi mărturisi ce avea de gînd să facă :

— M-am gîndit la un roman de senzaţie. Putem cîştiga cîte un pol pe zi fiecare. Un roman din viaţa Bucureştilor.

Îl scriem amîndoi... Eu aş scrie trei fascicule pe săptămînă, d-ta, fiindcă ai vreme, ai scrie patru şi am împărţi cîştigul. Să vezi ce bună afacere !... Am începe acţiunea de pe vremea lui Gavril Buzatu, ultimul călău al Moldovei, şi am ajunge pînă azi. Am studia toate crimele celebre din ultimii ani — aş vorbi eu cu şeful Siguranţei să ne pună condicile Poliţiei la dispoziţie — şi pe deasupra am face şi o descriere pitorească a Bucureştilor, ce zici ? Frate, nu vezi cum se înmulţesc romanele traduse ? Toată lumea citeşte : *Crimele Inchiziţiei* şi *Vînzătorul de femei*. De ce n-ar citi şi pe al nostru ? Îi zicem *Aur şi sînge* sau *Cavalerii roşii*, hai ?

— Nu e rău titlul. Eu zic să-i zicem *Sodoma şi Gomora* sau *Cavalerii roşii*, roman din misterele Bucureştilor. Dar cavalerii roşii cine sînt ?

— Nu ştiu ! Îi găsim noi !... îmi răspunse Vulpe rîzînd. Ar fi un fel de „Mafie", care se luptă cu toţi eroii din roman. În urmărirea lor am avea prilej să descriem unghere necunoscute de-ale capitalei şi am da de rostul tuturor crimelor misterioase. Să nu crezi că e ceva neserios ! Am eu documente. Putem face ceva foarte interesant. O icoană a Bucureştilor în a doua jumătate a veacului trecut, cu bătăile de la poliţie, cu înfiriparea

spitalelor şi a Morgii, cu obiceiurile care dispar ale mărginenilor !... Rămîne să găsim un editor... Îl găsesc eu !...

Peste cîteva zile, Vulpe venea spre mine cu ochii strălucitori de fericire.

— Ce e ?... zic. Ai găsit editorul ?

Vulpe se posomorî...

— A, pentru roman ? Nu, altceva : mă las de reportaj !

— Cum aşa ?

— M-am întovărăşit cu un doctor şi deschid o fabrică de oţet...

— Păi cum aşa dintr-o dată ?

— Dragă, eu sînt om cu familie. Nu pot să mai alerg în toate părţile. Vrei să-mi iei locul ?... Are să-ţi placă...

Am primit.

La 1 iunie am fost numit reporter în locul lui Vulpe, care, o dată mai mult, împlinea proverbul : „În gazetărie ajungi orice, cu o condiţie : să ieşi din ea".

II

Prin 1906, într-o zi de mai pe la amiază, o trăsură se opri repede lîngă mine şi, pînă să întorc ochii, o mînă voinică mă fură de pe trotuarul Podului Mogoşoaiei.

M-am pomenit alături de prietenul Vulpe, cel mai bun reporter de pe atunci.

— Încotro ?

— Un cadavru ! îmi răspunse clipind şiret tovarăşul din dreapta.

Şi în tropotul cailor, în lucrarea roţilor de gumă, în tăcerea ciudată de pe Calea Victoriei, auzii destăinuirile pripite ale lui M...

— Nu ştie nimeni. Mi se pare că nici cei de la poliţie nu ştiu. În gropile Pleşoianu, lîngă cimitirul Sf. Vineri, e cadavrul unui necunoscut. Mergem acolo. Acum e unu

şi jumătate. Peste două ceasuri trebuie să fim înapoi. La 5 apare gazeta. Să vezi ce senzaţie o să facă !...

Ce pustii sînt străzile Bucureştilor în amiezile călduroase !... Asfaltul încins dogoreşte ca o uriaşă lespede de cuptor ; acoperişurile varsă valuri de fierbinţeală pe spatele rarilor trecători. Rareori ne întîlneam cu vreo trăsură. La cotitura Căii Griviţei, un camion ; mai încolo, un tramvai gol. Din cînd în cînd o stropitoare de-a primăriei ridica nori de praf. Plouase cu două zile înainte şi, totuşi, apa se usca repede-repede, lăsînd în urmă băşicuţe amestecate cu pulbere şi un miros de ţărînă răscolită.

Pe Calea Griviţei, acoperişuri lungi de pînză pătau cu umbra lor pătrată cimentul luminos al trotuarelor ; de la Matache Măcelaru încolo, oamenii erau mai deşi. Cîte un bagaj melancolic trecea strada şi se încrucişa cu un oltean cu zarzavat sau cu vreun ucenic de tinichigerie. Vardişti albi îşi bălăbăneau tesacul la un colţ de casă.

— Ei, vardist, încotro sînt gropile Pleşoianu ?

— Dreapta... stînga... dreapta, să trăiţi ! şi după cîteva tăieturi ale aerului mîna Siguranţei publice se înfipse lîngă cozoroc.

Ieşim din oraş. Miroase a pîine caldă. Cîrciume scunde, case aproape ţărăneşti, prispe acoperite cu *Ţara*, ferestre căptuşite cu *Universul literar*.

Mahalagii în cămăşi lungi, foarte comode, dormitează în umbra salcîmilor prăfuiţi. O căruţă de brutărie goneşte nişte gîşte, un pici îşi înalţă zmeul „cu speteze".

Unde încetează caldarîmul încep gropile şi băltoacele. Roţile noi ale trăsurilor taie în felii noroiul ; birjarul, un muscal voinic îmbrăcat în manta de catifea, înjură. Trăsura se apleacă gata să se răstoarne. Picioarele de abanos ale armăsarilor s-au murdărit pînă mai sus de genunchi. Pe noi ne împroaşcă gloanţe de tină umedă. Iar birjarul înjură şi-şi blestemă norocul.

Ieşim în cîmp. Un glas tînguitor de clopote ne vesteşte că cimitirul e pe aproape. La dreapta şi la stînga şoselei

sînt „gropile Pleşoianu" : imense depozite de gunoaie culese din toate colţurile Bucureştilor.
Copii cu cămaşa sfîşiată alături de rîmători mărunţi, printre cete de cîini jigăriţi, răscolesc gunoaiele. Unul ţine în mînă un fund de pălărie, altul o cutie de conserve goală, altul mîneca unui frac. Cîinii dezgroapă oase şi coji de ouă. Găini cenuşii ciugulesc într-un colţ. O culoare uniformă îmbrăţişează întreaga lume a gunoaielor. Acelaşi cenuşiu, acelaşi galben-închis înfăşoară copii, cîini, pălării rupte, găini şi schelete de cai ; şi aceleaşi raze curate sărută necurăţenia movilelor putrede.
Cercetăm gropile, căutînd în zadar grămada de oameni în jurul mortului ; o femeie din mijlocul cîmpului ne vede şi fuge spre noi.
— Pe cine căutaţi ?
— Nu s-a găsit nici un om mort pe-aci ?
— Nu măiculiţă, vai de mine !... Au mai fost nişte boieri de la gazetă, a mai fost şi de la poliţie, da' s-au întors, că nu era nimic !
— Bună ziua !...
Prietenul meu nu se descurajează. Ne întoarcem spre oraş. Cel dintîi vardist întîlnit ne îndrumă la secţia apropiată.
Aici un ipistat cu urechile străvezii crede că mortul e aiurea.
— În gropile lui Tonola poate... treceţi bariera Dorobanţilor, aha, mi se pare că şi pe-acolo sînt nişte gropi ale lui Pleşoianu !
Între bariera Griviţei şi a Dorobanţilor e o bună depărtare. Casele şi prăvăliile de pe marginea şoselei amintesc tîrgurile de provincie, cîte o cherestea cu scînduri şi stîlpi uriaşi se înalţă deasupra streşinilor pitice.
În zare se desluşesc coşuri de fabrică.
Ne oprim „La Roata Lumii". Cine n-a auzit de cîrciuma aceasta din capul Bucureştilor, unde „mititeii" de cîte cinci parale sfîrîie în tovărăşia arcuşurilor ? Ce bucureştean n-a făcut cel puţin un chef acolo ?
Proprietarul, gras şi cumsecade, ne trimite :

— Colo, în stînga, cotiţi şoseaua, o luaţi pe cîmp şi daţi de gropi. Acolo e mortul. A fost şi aseară la mine. Era cam beţiv şi nu trăia bine cu nevasta. Lucra la cărămizi.
Vulpe surîde.
— Aşa e c-aveam dreptate ? L-am găsit ! Un reporter conştiincios trebuie să aibă răbdare, dragul meu ; mai avem două ceasuri pînă să iasă gazeta !
Un pîlc de oameni, răsfiraţi pe o muche de deal sub nişte uluci unse cu păcură, ne vestesc că mortul e acolo.
Un sergent de oraş fuge spre noi.
Coborîm din trăsură şi ne apropiem de ulucile unse cu păcură. Cadavrul nu se vede încă. E în fundul gropii. De lîngă uluci pînă la el, pămîntul e rănit de tîrîtura piciorului.
Cine l-a ucis ?
Nimeni nu se poate apropia pînă nu vine procurorul.
Pentru noi însă e voie. Ocolim cadavrul. E al unui om trecut de cincizeci de ani. Faţa e lipită de pămînt şi nu i se văd decît urechile, grozav de învineţite. Lîngă ele ghicim sînge. Mîinile adunate sub el în prăbuşire s-au întors cu podul palmei în sus şi-şi arată degetele zgîrcite. Gîtul mortului e frînt.
Tovarăşul meu nici nu tresare. Îşi notează în carnet, se apleacă, se ridică şi clatină capul, încercînd să afle ceva.
— Duşmani n-avea, săracu ! zice o femeie.
Iar un chiabur, de colo, de pe muchia dealului :
— Da' nu l-a omorît nimeni !
— S-o fi îmbătat iar şi o fi sărit ulucii !...
— Mai avem un ceas ! îmi şopteşte Vulpe.
Pînă nu vine procurorul nu putem şti nimic mai mult. Dar procurorul vine abia mîine-poimîine şi nu-l putem aştepta aici !
Birjarul ne face semne desperate. Strigă de departe că i-au flămînzit caii.

Totuşi, ne mai oprim o dată : o femeie cu şorţul la ochi venea spre noi.
— Spuneţi să mă lase, domnilor !
— Cine ?
— Vardistul...
— Ce să faci ?
— Eu sînt nevasta lui, săracu, şi vreau să-l iau !
— N-auzi că nu se poate ? Aşteaptă să vină procurorul !...
— Barem să-l caut în buzunar, că avea 14 lei şi nu ştiu dacă nu i-o fi luat şi pe ăia !...

. . . . . .

Două ceasuri apoi, şi gazeta vestea că „o nouă crimă s-a comis în jurul capitalei".
Trăsuri şi biciclete porneau afară din oraş, purtînd pe bucureştenii curioşi să vadă „misteriosul cadavru de la bariera Dorobanţilor". Fac prinsoare că domnul procuror lipsea dintre ei...

În acele grele vremuri n-aveam de ales cum aleg debutanţii de azi, care îşi preţuiesc atît de stratosferic geniul, încît măsoară cu astrale cumpeni şi cu pretenţii jupiteriene orice însărcinare pe care le-o oferi ca să-şi cîştige, prin condei, începutul existenţei.
La şaptesprezece ani eram ajutor de corector de noapte la *Adevărul*. Unica retribuţie : libertatea de a dormi pe biroul redacţiei, pe o saltea de ziare, între orele 4 şi 7 dimineaţa, cînd se făcea o pauză între ediţii.
Ajutor de reporter, onorific, m-am remarcat prin relatarea cîtorva crime din jurul Bucureştilor şi am devenit colaboratorul şefului meu la traducerea în fascicule a unui roman, *Marchiza blestemată*, care apărea cotidian în pavilionul tipografic al *Adevărului* la Expoziţia din 1906. Cele şaisprezece pagini ale fasciculei erau plătite cinci lei, din care eu luam jumătate, cu obligaţia de a face traducerea integrală. Fericirea n-a ţinut prea mult : romanul ajungea spre final vertiginos. L-am lungit dincolo de intenţiile autorului, dînd viaţă şi fapte noi personajelor prin propria mea imaginaţie. Cu vreo zece fascicule l-am lungit...

*

Prima sumă importantă pe care am avut-o în palmă au fost 14 lei de argint, leafa pe o săptămînă la *Cronica* lui Toma Basilescu, un cotidian a cărui redacţie era în strada Cazărmii. Scriam şi acolo multe şi de toate.

Cînd am luat leafa primei săptămîni, nu-mi venea să cred. Mutam banii dintr-un buzunar în altul, îi mai număram o dată şi iar îi treceam în altă mînă. Mi-e foarte vie în amintire — nu ştiu de ce mi-a rămas atît de precis acel moment şi acel peisaj — o numărătoare extaziată făcută în piaţa Sfîntul Gheorghe, lîngă magazinul de fierărie „Radu Gologan". Ce grele mi se păreau monedele de doi lei !... Şi ce euforie !

Pe urmă am fost corector de noapte la *Epoca*. Lucram pînă-n zori, iar pe la patru dimineaţa, pe nişte vifore cumplite, plecam la poştă să iau ultimele telegrame ale agenţiei Havas şi le aduceam înapoi la tipografia din strada Academiei, cam pe unde este acum un restaurant lîngă hotelul „Stănescu", pe vremuri hotel „Regal". La *Epoca* eram destul de bine plătit — aveam cinci lei pe noapte —, dar n-am putut rămîne mult, fiindcă m-am îmbolnăvit de gălbinare. Acolo l-am cunoscut pe maestrul Timoleon Pisani, care era director, şi m-a văzut o singură dată, cînd m-a sfătuit să scot afară litera *l* de cîte ori era adăogată la *d*.

— Acest *l* e inutil. Ajunge d. Nicu Filipescu, nu trebuie scris dl. Nicu Filipescu ! mi-a recomandat d. Pisani şi de atunci i-am urmat sfatul cu sfinţenie.

Cam în acelaşi timp apărea la Bucureşti *Bibiloiul*, o revistă „galantă", tipărită pe hîrtie roşie, care se vindea foarte bine.

Revista n-avea redactor. Cele şaisprezece pagini erau alimentate de colaborarea trimisă prin poştă a cititorilor.

Hotărît să facă sacrificii pentru a-şi îmbunătăţi roşul *Bibiloi*, editorul mă însărcină cu redactarea lui în schimbul a cinci lei săptămînal. M-am pus pe treabă cu juvenil devotament şi ardoare, scriind întreaga foaie, temperînd ţinuta ei prea „galantă", făcînd corecturile, alegînd ilustraţii din revistele străine de specialitate în frunte cu *La vie parisienne*.

Dar pe măsură ce „îmbunătăţeam" revista, tirajul scădea. Editorul mă ameninţa cu suprimarea *Bibiloiului* şi

începu în prealabil să-mi reducă la trei lei salariul săptămînal.
Descurajat, n-am mai scris, n-am mai tradus nimic. Dădeam la tipar proza vulgară şi versurile scrîntite ale colaboratorilor externi, fără să le mai îndrept, fără să le mai citesc măcar şi fără să mai fac corecturile. *Bibiloiul* redeveni tipăritura oribilă, cu text idiot, cu greşeli gramaticale şi cu litere sărite, cu rînduri amestecate, cu clişee năclăite... Şi tirajul începu să crească...
Explicaţia e firească. Orice publicaţie are cititori de un anumit nivel. Scriitorul, de orice categorie, este cu măcar un deget superior nivelului cititorilor săi. Acest deget de superioritate ajunge. Dacă te înalţi mai mult, intri în abstracţie.
Te-ai depărtat de lectori, încep să te ocolească. Publicul îşi face el singur scriitorii, artiştii, revistele, teatrul ; nu-l facem noi pe el.
El e cel care ne indică drumul ; nu sîntem noi cei care îi îndrumăm. Cine crede altfel e un prezumţios. Îşi pierde vremea şi pierde banii naivilor care îl subvenţionează.

*

În aceeaşi tipografie din strada Doamnei a apărut şi revista *Ţivil-Cazon*, de o factură superioară, scrisă de oameni foarte talentaţi, cum era B. L. (care semna Bélé), autorul unui ingenios catren adresat revistei de pe vremuri *Litere-arte*.

Litere-
Arte :
Ţitere
Sparte...

Scriau şi alţii, pe care nu-i mai recunosc, sub noianul pseudonimelor.
Eu însumi, răsfoind deunăzi această veche revistă, nu mi-am recunoscut propriile pseudonime. Dacă n-aş fi regăsit unele poezii din *Ţivil-Cazon*, retipărite în *Viaţa*

literară şi artistică a lui Chendi prin 1907, n-aş fi ştiut că sînt ale mele aceste două poezii, printre multe altele, strofe abracadabrante, parodii ale poeţilor în vogă şi polemici în versuri :

NUNTA IN ALBASTRU

. . . . . .

...Iar Luceafărul stă ferchеş
Că e mîndru ginere
Şi-l sărută stele multe,
Babe sau mai tinere.

La o parte Iupiter
Firele îşi deapănă,
Iar alături, lumea-ne
Se-nvîrteşte ţeapănă.

Se-nteţesc încet cu-ncetul
Horele şi cîntecele
Şi se umflă, măi băiete,
Capete şi pîntecele.

Iată, măi, că stelelor
Soarele se-ncruntă
Şi se duce dracului
Şi ospăţ, şi nuntă !...

NOCTURNE

Cum trec şi-n zarea amurgului
Fîşii de nori alunecă,
Se stinge-n zare soarele
Şi mările se-ntunecă.

Crăiasa mîndr-a stelelor
S-avîntă iar cărărilor
Şi rîde întunericul
Pe-ntinsurile mărilor.

Şi stelele, puzderie,
La sfat s-au pus cu toatele
Şi Carului mai-marelui
Opritu-i-s-au roatele.

Îl ţin pe loc şi-n juru-le
Se-mprăştie steluţele
Şi Carul mic s-apropie
Şi scîrţîie căruţele.

— Măi bade tu, măi Iupiter,
Mai unge-le ţiţînele,
L-îndeamnă stele tinere,
L-îndeamnă şi bătrînele...

. . . . . .

În nopţi albastre-arareori
Vreun mîndru Soare-ncalecă
Şi de-i în drumul Carului
Îl vede şi descalecă.

— Da' ce păţişi, măi moşule,
De sparte ţi sînt roatele ?
— M-au dat în şanţ, vericule,
Ia, stelele, netoatele !

În genul acesta de poezie, mult talentatul G. Topîrceanu şi-a făcut, mai tîrziu, o specialitate şi un renume.

ÎNTR-UN AJUN

Peisajul bucureştean se schimbă în fiecare zi şi memoria nu mai poate reconstitui, în vălmăşagul atîtor alinieri de edificii noi, unde era şi cum era cutare colţ de demult.

Undeva pe strada Doamnei, în fundul unei curţi înguste şi lungi, prin 1907, era o tipografie.

Mă duceam acolo în calitate de redactor al ziarului *Prezentul* şi al revistelor *Bibiloiul* şi *Ţivil-Cazon.*

Director al *Prezentului* era eminentul confrate H. Streitmann, veşnic agitat, veşnic în căutarea celor 60—70 de lei cotidieni cu care trebuia să plătească, seara, ediţia. Colegi de redacţie aveam pe fostul căpitan de marină Teodoru şi pe ziaristul Urzică. Fiind mult mai tînăr decît ei şi dornic să-mi văd slova tipărită, scriam mai toată gazeta, o corectam, făceam secretariat de redacţie, fericit că mai-marii mei mă lăsau să zburd în voie. Aveam o rubrică „În treacăt" — însemnări cotidiene —, iar în foileton publicam un roman din Macedonia, *Părintele Sofronie,* scris sub impresia unei recente călătorii prin locurile natale şi apărut în volum, pe vremuri, sub titlul *Două cruci.*

Redacţia *Prezentului* era în Pasajul Maca, într-o vastă odaie îngheţată. Deşi nu era foc niciodată, stam cîteşitrei în jurul sobei de tuci din mijlocul încăperii şi ne frecam mîinile la o dogoare imaginară, mulţumindu-ne cu amintirea cărbunilor ce vor fi ars acolo cu un an înainte, ca-n poezia lui Eminescu *La steaua care-a răsărit.*

Sobele de zid, sobele albe, chiar dacă n-au foc în ele,

sînt familiare, îţi înviorează sufletul. Soba aceea, stinsă de un an, mirosea trist a toate exilurile : gări întunecate, condamnaţi abandonaţi pe cheiuri pustii, între mogîldeţe de cocs, pivniţe de transatlantic torpilat.

De cîte ori văd o sobă înaltă de tuci, îmi miroase a zgură din redacţia *Prezentului*, un miros de vulcan stins, amestecat cu emanaţiile de rachiu numit „moldoveancă" pe care le exalau cei doi vulcani etern nestinşi, colegii mei de redacţie Teodoru şi Urzică, supranumit *Nascitur*, fiindcă de cîte ori îmi cerea cîte un mic serviciu mă flata cu proverbul latin „Poetul se naşte, oratorul se face".

Domnul director trecea de vreo două-trei ori pe zi pe la redacţie. Venea pe la prînz ca o vijelie şi lăsa în palmele noastre, întinse elocvent, cîţiva gologani. Eu aveam leafă doi lei, primită în trei rate : patruzeci de bani la amiază, şaptezeci pe înserat, iar a treia rată o aştept şi azi.

Mi-aduc aminte de un ajun de Crăciun cînd şeful nu venise pe la redacţie toată ziua. Semn bun. Însemna că voi vedea, seara, întreaga sumă de doi lei : cifră impozantă şi absolut necesară pentru sărbătorile ce se vesteau cu zăpezi abundente şi foame tînără. Dar bietul director se vede că nu găsise cotidiana subvenţie, fiindcă n-a dat prin Pasajul Maca nici după aprinsul lămpilor.

Am plecat să-l caut pe Calea Victoriei, unde ştiam că umblă, *in extremis*, foarte repede pe lîngă marginea trotuarului, de la „Capşa" la „Continental", în căutarea mecenatului salvator.

Îl pîndeam şi eu, alergînd cu ochii-n patru, zgribulit în mantaua de liceu, căreia îi scosesem fireturile galbene, sub căciuliţa neagră, creaţă, cu care salutam respectuos cîte un confrate matur.

Ningea repede, fulgii danţau în jurul luminilor portocalii ale lămpilor cu petrol, în jurul becurilor verzui cu gaz aerian.

Sunau zurgălăii săniilor, iar în vitrinele aburite scînteiau jucării, Moş Crăciuni, cărţi luxoase, prăjituri şi mezeluri, mai ales mezeluri. Forfoteală... sănii... cupeuri... doamne

cu pachete, domni gălăgioşi, treceau toţi, numai directorul meu nu trecea.
În faţa farmaciei Bruss, iată pe Ilarie Chendi, cu ochii scînteietori, cu obrajii îmbujoraţi, vesel şi bătăios ca totdeauna.
— Ce e, Eftimică ?
— Îmi caut directorul... N-a fost toată ziua la redacţie.
— Hai să-l căutăm amîndoi !...
Şi a rămas cu mine vreo jumătate de ceas, însoţindu-mă de vreo zece ori între „Capşa" şi „Continental". Ilarie Chendi scotea *Viaţa literară şi artistică*, unde începusem să colaborez şi eu. Scriam poezii, nuvele, cronici rimate... El îmi spunea „Eftimică", iar eu îl botezasem „Zapciul", nume pe care le adoptase şi Octavian Goga şi Virgil Cioflec... Multe din scrisorelele pe care le-am primit mai tîrziu de la Ilarie Chendi au fost semnate ani întregi „Zapciul". Lui Virgil Cioflec, care subvenţiona *Viaţa literară şi artistică*, îi spuneam „Boierul".
Porecla aceasta i-am păstrat-o şi după mai bine de treizeci de ani.
— Nu-ţi mai vine directorul, Eftimică ! îmi spuse Chendi, luîndu-şi rămas bun.
— Nu vine, Zapciule...
— Servus !
Şi Chendi plecă repede, lăsîndu-mă pe marginea trotuarului singur şi sărac, în acel ocean bucureştean care, sub fulgii sfîrşitului de decembrie, îşi agita impetuos talazurile, în aşteptarea unui vesel Crăciun, bunul şi frumosul Crăciun de odinioară.
Cînd, abătut, cu lacrimile-nghеţate, m-am hotărît să curm zadarnica aşteptare şi să plec de pe acel tragic Pod al Mogoşoaiei, să plec fără să ştiu bine încotro, vîrînd mîna în buzunarul mantalei, am dat de o rece şi colosală monedă de argint : Ilarie Chendi îmi strecurase cinci franci...
Un gest pe care nu l-am uitat şi n-am să-l uit niciodată... Visasem ziulica-ntreagă doi lei ; îi pierdusem şi iată-mă

acum cu cinci lei, suma cea mai impozantă, cea mai binecuvîntată ce mi-a trecut cîndva prin mîini.
Întregul peisaj atît de melancolic, atît de ostil pînă atunci se schimbă brusc în cea mai paradiziacă feeric. Zurgălăii săniilor sunau ca într-o cavalcadă celestă, îngeri şi pegaşi scuturînd clopoţei de-argint. Mă înţepau în tîmple ace înghețate şi fierbinţi : inima care se revărsa în artere şi voia să ţîşnească în văzduh. Ocroteam şi fericeam pe toţi, ca un vrăjitor magnanim. Marşuri eroice mă cutreierau. Treccam aproape zburînd prin faţa vitrinelor, cumpăram, în imaginaţie, toate şi, ca un nabab risipitor, împărţeam comori peste comori, plin de compasiune şi iubire pentru tot ce mă înconjura. Cutreierat de impetuoase muzici inedite, voiam să fac ceva măreţ, prevedeam viitoruri miriadare, vorbeam lui Baiazid ca Mircea din satira lui Eminescu şi recitam tirada actorului din Hamlet : „*Şi niciodată n-au căzut ciocanele ciclopilor pe armele lui Marte, călite pentru veşnică durată, cu mai puţină milă decît acum însîngerata spadă a lui Pirus pe Priam cade!*".
Era în mine un preaplin, o întrecere de elanuri generoase care mă întraripau. Singura mea suferinţă era lipsa de mijloace cu care să-mi exprim această simfonie tumultuoasă, această cosmică transfiguraţie.
O oră de beatitudine pe care puţini muritori au încercat-o şi pe care eu însumi n-am mai regăsit-o, cu toate feeriile pe care le-am trăit aievea din acea neuitată seară de iarnă cînd am găsit în buzunarul mantalei de licean argintul greu.
Ah, n-a fost sămînţa aruncată printre mărăcini !
Dacă mai tîrziu m-am învrednicit să ajut, la rîndul meu, confraţi mai tineri, prieteni strîmtoraţi, nu primeam pentru mine recunoştinţa lor, nu mă simţeam eu însumi măgulit : o închinam, înduioşat, în inima mea, memoriei scumpe a lui Ilarie Chendi, care într-o seară bucureşteană, grea de zăpezi proaspete şi de zadarnice aşteptări, mi-a dat un îndemn înalt, o nobilă învăţătură...

CAFENELE DE ODINIOARĂ

A dolescența mi-am petrecut-o în localuri modeste, începînd cu ceainăriile de pe Calea Văcărești... Debutau pe atunci Gala Galaction, T. Arghezi, V. Demetrius, N. D. Cocea și bietul Radu Baltag, care a murit la Paris după ce a tipărit, sub pseudonimul Adrien le Corbeau, cîteva romane mult apreciate.

Eram legat mai ales cu Radu Baltag și cu V. Demetrius, care locuia prin acele cartiere depărtate. Pe urmă am trecut la centru, în ceainăria „Macedonia" din Pasajul Doamnei, cu N. Georgescu-Gocoș, cu I. Chiru-Nanov, Aurel Savela și confrații de la *Duminica*, în frunte cu bunul și mult talentatul B'Ar.

A urmat „Küblerul", „Imperialul", „High-life", „Terasa Oteteleșanu", împletite cu cafeneaua „Habermann" (astăzi „Bulevard") din Sibiu și „Jägerhorn" din Budapesta, cu „Arkaden-Kafé" din Viena, cu „Vachette", „Cluny", „Soufflet" și „Napolitain" din Paris... Pretutindeni, în aceste localuri, mă simțeam într-un mediu familiar.

De la „Tokatlian", din Istanbul, pînă la cutare hol de hotel din Edinburg sau Glasgow, trecînd prin atîtea metropole europene, viața mea e străbătută de o procesiune de mese de cafenea, lespezi de marmură sau dreptunghiuri de lemn, acoperite cu piele verde sau mătase vișinie, călimări de toate desenurile și dimensiunile, penițe

de toate formele și de toate capriciile, cerneluri cu toate culorile curcubeului în reflexele negrului sau violetului lor amar. Chelneri taciturni mi-au vegheat reveriile, chelneri vorbăreți m-au odihnit, întrerupîndu-mi lucrul, fie la „Florian" în Veneția, fie sub Galeriile Milaneze, la „Cafeneaua teatrului" din Lausanne, la „Cafeneaua comerțului" din Chartres, unde am tradus în franțuzește *Înșir'te mărgărite* și *Cocoșul negru*. Era prin 1917. Bombardamentele aeriene ne goneau din Paris în umbra uriașei catedrale celebrate de Huysmans. O fereastră și o masă, cînd evocam la „Tokatlian", feeria unei excursii pe insula Prinkipo, peisajul de mitologie pe care-l desena pe marea albastră pînza unei corăbii cu aceeași formă ca a celor de acum trei mii de ani; o masă sub o fereastră, în sala de corespondență a hotelului gării din Glasgow, cînd lăudam *Omul în armură* al lui Rembrandt din muzeul orașului, sau, la Edinburg, viziunea de basm medieval a castelelor scoțiene: monumentul uriaș al lui Walter Scott, o recepție pe terasele de la Holyrood, fascinate de spectrul Mariei Stuart.

Ca într-un film halucinant, unde trenuri se încalecă și aleargă în direcții diferite, pe poduri suprapuse, în etaje numeroase, așa se întretaie și se alungă și se întrec mesele de cafenea ale vieții mele, unde-am scris sute și mii de articole, risipite sub formă de scrisori în atîtea publicații, mai ales ardelenești: de la *Lupta*, lui Birăuț, din Budapesta, la *Țara noastră*, a lui Goga, din Sibiu, la *Tribuna* lui Sever Bocu din Arad sau la *America*, foaia românilor din Cleveland...

Scrisori din Budapesta... Un volum întreg... Viziunea Dunării, noaptea, cu miile de lumini aprinse pe dealurile Budei — cele dintîi impresii trimise la București prin 1909... Prima întîlnire cu Vasile Lucaci și Iuliu Maniu la cafeneaua „Jägerhorn". Apoi Viena, alt volum, poate două... „Arkaden-Kafé"... și odăițele *Românici june*, unde dormeam alături de violoncelul lui Ciprian Porumbescu.

La „Arkaden-Kafé" am ticluit, după gazete franţuzeşti, primele scrisori din Parisul spre care plecasem şi în care nu ştiam dacă am să pot ajunge vreodată... Pe unde vor mai fi paginile despre *Hamletul* şi *Faustul* lui Keinz, la Burgtheater, şi cronicile despre *Electra* lui Strauss, la Opera Mare, sau despre cutare spectacol, Schidkraut şi Alexander Moissi într-un circ din Prater cu *Fiul risipitor* ?

În romanul *O dragoste la Viena* am notat amintiri proprii, impresii personale strecurate în personajele închipuite şi totuşi atît de familiare mie, prin toate evocările cu care le-am încărcat.

Şi iată Parisul... Un volum, două, poate zece volume de impresii, de-a lungul celor treizeci de ani în care l-am văzut atît de des din 1909 pînă în 1939, scrisori trimise foilor din România şi din Statele Unite ale Americii.

Iată masa din cafeneau „Vachette" unde am zvîrlit primele versuri din *Înşir'te mărgărite* şi iată cafeneaua „Cluny", ceva mai departe, tot pe Bulevardul Saint-Michel, unde se bea cafeaua cea mai aromatică din lume. La masa din fund, pe hîrtie de scrisori cu pătrăţele, adăpostită într-un caiet mare, gros, negru, moale, acel *bouvard*, acel *de quoi écrire* pe care localurile pariziene îl oferă gratios clienţilor — nici plicul, nici hîrtia, oricît ai fi consumat, nu se plăteau odinioară —, pe masa din fund a cafenelei „Cluny", în vreme ce pe geam străluceau razele de ploaie şi luminau roşu becurile răsfrînte în asfaltul umed, am redactat atîtea corespondenţe cu actualităţi ale metropolei, de la vizita ţarului Ferdinand al Bulgariei, primit cu entuziasm de francezi, ca un aliat în viitorul război, pînă la vizita regelui Albert al Belgiei, primit cu răceală, ca un viitor inamic în conflictul care se vestea... Şi iată Comedia franceză, cu Mounet-Sully în *Edip* şi în *Hamlet*, cu Le Bargy în *Marchizul de Priola*... Iată aievea pe Lucien Guitry în *Chantecler*, pe Leo Slezak în *Othelo*, opera lui Verdi, şi acel inegalabil trio

Carusso-Şaleapin-Tita Ruffo, şi baletele ruseşti inegalabile...
Apoi războiul, apoi pacea, neliniştita pace, pregătitoare de cataclisme, expoziţia colonială din Vincennes, expoziţia universală de la Trocadero...
„Vachette", „Cluny", „Napolitain"... Cunoşteam pe geranţi, pe chelneri, pe clienţi, tabieturile şi maniile fiecăruia, le constatam dispariţiile, semnalam noile apariţii, schimbarea de mobilier, de patron, de *chasseuri*, înregistram cu melancolie aerul suedo-american, modernismul pe care-l îmbrăcau localurile de odinioară, nota pariziană care se ducea, ofranda lui *de quoi écrire*, care se făcea mai rară, chelnerul tînăr care nu înţelegea de ce întîrzie atît, la masa de scris, acest vechi client, şi chibriturile care dispăreau de pe masă, simbol al meschinăriei veacului, şi toate fantomele trecutului, gonite din păienjenişul colţurilor cu pulverizări de brad lichid.
Tot ce-am scris pe aceste mese de cafenea e spontan, întraripat, proaspăt, sincer... Impresii calde încă se prefăceau litere şi îngemănări de cuvinte. Nimic din rigiditatea biroului de acasă, penibilele sforţări ale unui roman, ale unei piese în versuri reîncepute în fiecare zi, transformînd divina inspirare într-o muncă de laborator, şi uneltele muncii în instrument de tortură. Articolul aşternut pe o masă de cafenea începea şi se sfîrşea într-o oră ; era o eliberare definitivă, un elan, o reculegere duminicală, o datorie împlinită, dulce ca o strengărie.
Se va găsi vreodată un editor care să adune şi să tipărească aceste scrisori din Budapesta, din Viena, din Paris, din Londra, unde palpită ceva din polenul epocii, peisajele, modele, preocupările a trei decenii europene, înregistrate de un tînăr vagabond oriental, uimit şi fermecat şi care, mulţumindu-se cu voluptatea unei mese de cafenea, a ştiut să rămînă tînăr mereu tocmai fiindcă era încîntat şi uimit mereu şi transcria cu bucurie

impresiile unei zile, evenimentul politic, artistic, social, freamătul străzii şi răspunsurile zeilor...

*

Între aceste cafenele budapestane vieneze, italiene sau pariziene, iată sala de corespondenţă a hotelului „Adlon", unde, printre *Scrisori din Berlin*, am refăcut în 1915 piesa *Ave Maria*, şi iată, prin 1922, hotelul „Elita", tot din Berlin, unde am scris *Don Juan* şi *Fantoma celei care va veni*, cu transfigurarea şi viteza unor corespondenţe pentru gazetă.

Şi iată „Café du théâtre" din Lausanne, unde în 1918 am transpus în versuri româneşti tragedia *Prometeu*, pe care o scrisesem franţuzeşte, la Paris, în nu mai ştiu care cafenea din Lyon, în timpul celuilalt mare război. Şi mai scumpă mie decît toate, iată cafeneaua „Habermann" din Sibiu, unde în 1908 redactam cu o mie şi unu de pseudonime *Ţara noastră* a lui Octavian Goga... Dar să ne reîntoarcem la Bucureşti.

*

Dacă la „Fialkowsky" se dădea generaţia dinaintea noastră — I. L. Caragiale, Barbu Delavrancea, fraţii Hodoş, Grigore Ventura, Gh. Ranetti şi Ion Brezeanu ; dacă la „Boulevard" şi mai tîrziu la „High-life" tronau Alexandru Macedonski, Mircea Demetriad şi D. Karnabatt, dacă la „Imperial" şi „Kübler" veneau Ilarie Chendi, St. O Iosif, D. Anghel, Octavian Goga, P. Cerna, Ion Minulescu, sculptorii Storck şi Späthe şi atîţia alţii, dacă la „Terasa Oteteleşanu" îşi petreceau vremea Em. Gîrleanu, Ion Dragoslav, D. Nanu, Liviu Rebreanu, Mihail Săulescu, George Gregorian şi majoritatea scriitorilor care au intrat în al şaselea deceniu, cofetăria-cafenea „Capşa" era interzisă boemei literare, fiindcă acolo mergea protipendada bucureşteană, ultimii boieri, oamenii politici şi ziariştii.

Acolo nu se discuta literatură, ci se puneau la cale interpelări în Parlament, campanii de presă, cancanuri. În „separeurile" de la „Capşa", sub arcuşul fermecat al lui Cristache Ciolac, frumoasele vremii petreceau pînă la ziuă în tovărăşia băieţilor de bani gata şi a puternicilor zilei. La ora mazagranului se vorbea de ultimul chef al cneazului Moruzzi, de ultima metresă a lui Em. Porumbaru sau a lui Petrovici-Armis, de ultima farsă datorită distracţiei intermitente a lui conu Costică Disescu, de ultima moştenire tocată de Floflo (Al. Florescu) sau de Vasilică Mortzun, mecenate al artiştilor. Mai era în discuţie întrecerea ca lungime şi frumuseţe a bărbilor lui Iancu Manu şi a tînărului, pe atunci, Tilică Burileanu.

Bietul conu Iancu Manu ar fi trecut cu vederea orice concurenţă, chiar a noilor purtători de bărbi patriarhale, Pascal Vidraşcu şi Georgescu-Ştefăneşti, atît de încredinţat era că nu-l poate întrece nimeni. Dar îl scotea din fire Iorgu Cavadia, amabilul bogătaş şi muzicant din Brăila, despre care prietenii spuneau, mai ales lui Iancu Manu, că are într-adevăr cea mai frumoasă barbă din Romînia.

Spre sfîrşitul vieţii, prin 1939, Iancu Manu, care a locuit vreme lungă la hotel „Capşa" şi a murit chiar acolo, a făcut o ultimă călătorie la Paris şi, ca să mai întinerească o dată, şi-a rotunjit de jur împrejur, micşorînd-o, venerabila podoabă argintie care făcuse pe ştrengarii bucureşteni să-l numească „tatăl lui Dumnezeu".

*

Vitrinele „Capşei" m-au intimidat totdeauna. Încă din copilărie... Mi se părea că acea cofetărie cu preţuri mari, cu clientelă aleasă, cu reputaţie prestigioasă îmi va fi interzisă de-a pururi. Am rămas pînă azi cu această îndepărtată impresie, cu o strîngere de inimă ; tot mi se pare că nu voi fi primit, că, aşezîndu-mă la o masă, n-am

să fiu servit, că trebuie să plec foarte repede ca să las loc boierilor şi ziariştilor de mîncă...

Mi-a rămas, poate, această stranie senzaţie din vremea cînd, băiat sărac, trecînd pe Calea Victoriei, vedeam dîndu-se jos din cupeuri şi birji muscăleşti şi intrînd la „Capşa" doamne frumoase, dispreţuitoare... La măsuţe, pe trotuar, şedeau picior peste picior, mîncînd îngheţată cu fisticuri sau sorbind din pahare lungi siropuri colorate sau brune mazagranuri în pahare înalte, personaje cunoscute, băieţi de bani gata, proaspăt picaţi de la Paris, viitori deputaţi, prefecţi şi profesori universitari.

Printre aceştia se strecurau şi unii filfizoni, care nu o dată jucau roluri echivoce în societatea bucureşteană, în preajma doamnelor bogate, în a doua sau a treia tinereţe.

Se spune că Iancu Brezeanu, după o noapte de chef, cumpăra din piaţă cîte o ştiucă sau un crap, îl lega de coadă cu o sfoară şi, tîrîndu-l după el cum îşi duc alţi oameni căţelul, trecea pe trotuarul din faţa „Capşei" şi, arătînd cu coada ochiului peştele, spunea cu amabilitate tinerilor matinali de pe la mese:

— *Sans à-propos! Sans à-propos!...* (Fără nici o aluzie!...)

Se ducea uneori la „Capşa" şi Nicu Filipescu, chiar Petre Carp, şi era nelipsit ziaristul Papamihalopol, directorul *Ţării*. L-am văzut acolo şi pe fostul meu director de la *Epoca*, maestrul T. Pisani, precum şi pe fraţii Ranetti şi pe strălucitorul C. Congopol.

Scriitorii, actorii, cîntăreţele străine în trecere prin Bucureşti, mai ales francezi, erau ospătaţi la „Capşa" în saloanele rezervate meselor intime.

Mi-aduc aminte de un dejun oferit actriţei Réjane de către V. G. Mortzun, cînd a vorbit foarte emoţionat I. Al. Brătescu-Voineşti despre *le frisson de la France*... Pe urmă alt dejun, tot în separeurile dinspre strada Edgar Quinet, tot de Mortzun oferit, Suzanei Després şi lui Lugne-Poe...

Oaspeţii plecau spre Paris încărcaţi cu cutii de lemn, pline cu acele bomboane unice în Europa... La Paris, la Berlin, la Budapesta, la Viena am fost întrebat, nu o dată în decursul anilor, dacă mai există „Capşa" şi dacă mai are o ciocolată tot atît de savuroasă.

Reputaţia de „casă subţire", de calitate aleasă, de rafinament a vechiului hotel, cofetărie, cafenea şi restaurant din colţul Căii Victoriei cu strada Edgar Quinet ţine de multe decenii şi nu s-a dezminţit niciodată.

După războiul celălalt şi în timpul acestui război, „Capşa" s-a mai deschis şi altora, nu numai boierilor şi viitorilor miniştri. De altfel şi speţa acestora s-a mai rărit.

Avem acum curajul să mai intrăm şi noi, cei pe care zeii nu i-au favorizat...

Pritenii de demult s-au dus, aşa cum s-a dus şi „Küblerul", şi „Imperialul", şi „Terasa"...

Numai la „Capşa" mai poţi întîlni din cînd în cînd, printre vitrinele tot mai puţin opulente, vechi tovarăşi de odinioară. Evocăm cu melancolie, în această primăvară întîrziată, pe cei ce străluceau la „Capşa" sau aiurea acum treizeci de ani, fantome ale Bucureştiului tot mai schimbat şi tot mai fantomatic.

Înainte de faimoasa „Terasă Oteteleşanu", care se afla pe locul Palatului telefoanelor, adică prin anii 1907—1910, boema literară se aduna la cafeneaua „Imperial", ţinută de vestitul papa Kübler, un neamţ gros, buhav şi foarte cumsecade.

„Imperialul" făcea colţul Străzii Imperiale spre Calea Victoriei, acolo unde se ridică astăzi aripa cu teatru, neterminată, a Palatului regal.

Veneau la cafeneaua lui Kübler : Artur Stavri, J. B. Hétrat, Ilarie Chendi, St. O. Iosif, D. Anghel, Andrei Naum, P. Cerna, I. Dragoslav, C. Sandu-Aldea, Ion Adam, Ion Bîrseanu, N. N. Beldiceanu etc.

Dintre cei vii : Mihail Codreanu, D. Nanu, Corneliu Moldovanu, Al. Cazaban, Zaharia Bîrsan, N. Davidescu, N. Dunăreanu, A. Mîndru, I. U. Soricu, C. Ardeleanu şi alţii, pe care îi rog să-mi aducă aminte.

Ţi-aduci aminte, iubite N. Davidescu, de acel scăpărător Andrei Naum, cu care ne duceam noaptea la o mustărie de pe la Făgădău şi mîncam de cinci parale ficat fript ? După Iuliu Săvescu şi Ştefan Petică n-ar fi vremea să dezgropi şi versurile lui Naum, să evoci acel cap de faun, ochii lui inteligenţi, rîsul lui mărunt şi sardonic? Peste drum, acolo unde astăzi nu mai este nimic, fusese cafeneaua „High-life", pe urmă un garaj de automobile, pe urmă cafeul-restaurant „Corso", cel mai frumos al Bucureştilor, închis şi dărîmat în 1938 ca să lase loc acelui bărăgan dezolant din faţa Palatului regal.

La „High-life" trona, în faza lui finală, Alexandru Macedonski, înconjurat de tinerii săi ciraci, printre care răposaţii Oreste şi Ionel Pavelescu şi de şeful „splendidei generaţii", poetul Al. Stamatiad.

Faza finală — întrucît companionii maestrului, în frunte cu fermecătorul Mircea Demetriad, adepţii de odinioară ai cafenelei şi grădinei „Boulevard", se duseseră unii cîte unii.

Izolat în epoca Eminescu, Slavici, Caragiale, Vlahuţă, Delavrancea, Coşbuc — Alexandru Macedonski ocolea şi la bătrîneţe „oficialitatea literară" a vremii: St. O. Iosif, D. Anghel, Octavian Goga, I. Al. Brătescu-Voineşti, Mihail Sadoveanu, Mihail Codreanu, reuniţi la un moment dat de revista ieşană *Viaţa romînească*, ai cărei corifei sînt ostili şi astăzi bietului maestru defunct.

Atunci a făcut irupţie, proaspăt reîntors de la Paris, un poet cu barba roşcată, cu şapcă şi ochelari, Ion Minulescu.

Exuberant, familiar, cu gesturi largi, dezordonate, cu ţipete stridente, cîntăreţul *Romanţelor de mai tîrziu* năvălea ca un torent din metropola de care era plină imaginaţia noastră, spre care tindeau toate aspiraţiile sufletului nostru nostalgic... Aducea amintiri şi cîntece din Cartier, din Montmartre şi de la „Noctambules", cîntate de Paul Delmet, Maurice Boukay, Xavier Privas, Vicent Hispa, Maurice Legay, pe care, după doi-trei ani, i-am auzit şi noi.

Poezia lui Ion Minulescu este un fermecător amestec al contribuţiei simboliste cu arta şansonetiştilor. Înainte de a deveni el însuşi, fiecare artist e tributar celor ce l-au precedat în aceeaşi sensibilitate şi preocupări. E aceeaşi familie, care se îmbogăţeşte ca să nu se stingă...

Primele poezii ale lui Ion Minulescu, apărute în *Viaţa literară* a lui Coşbuc, Gorun şi Ilarie Chendi, îl făcură îndată popular. În atmosfera saturată de rusticism, de opinci şi crîşmăriţe, el aducea un vocabular nou, sono-

rităţi magnanime, o muzicalitate generoasă, o inspiraţ bogată, care nu mai erau motivele sămănătoriste.
Literatura românească se împrospăta, se înviora la adierile, la freamătul, la suflul vijelios al lui Ion Minulescu.
Minulescu încînta atît pe rafinaţi, pe iubitorii de noutate, de armonii ample, cît şi pe tinerii însetaţi de poezie, care îi învăţau pe dinafară versurile, le recitau, le imitau.
Dacă astăzi publiciştii sterili care se îndeletnicesc cu critica literară nu recunosc poetului locul pe care îl deţine în literatura ţării, vina nu este a lui, ci a sărăciei lor sufleteşti, dacă nu a relei lor credinţe.
Materialul exotic folosit de Minulescu, ritmurile lui generoase, amploarea versului său triumfal contrastau cu bonomia, familiaritatea, bucureştenismul temperamentului poetului reîntors din siderala Luteţie.
Poate acest bizar amestec m-a făcut să-l parodiez în mai multe cronici rimate, din care *Romanţa celor trei sarmale* a apărut în revista umoristică *Belgia Orientului*:

În şapte sute şapteş' şapte de mustării
Din Bucureşti,
În şapte sute şapteş' şapte
De mustării ai să găseşti
Sarmale verzi,
Chiftele blonde,
Cîrnaţi cu must şi mititei.
Dar ori de cîte ori umbla-vei
Din Dealul Spirei
Pînă-n Tei,
N-ai să auzi din dring,
Din cobză,
Din mandolină,
Şi tambale
Decît romanţa fără vorbe:
Romanţa celor trei sarmale!
Cînd fumul doamnelor,

Fumul,
Ce din grătar și clește saltă,
Picta-va glasuri violete
Deasupra papurii de baltă,
Cînd fumul va urzi povestea
Vreunui templu ninivan
Și, aiurînd,
Va scri pe boltă
Versețuri albe din *Coran*,
Tu să comanzi un chil
Și-o fleică
Aduse-n talere de-argint
Și-n cinstea lor,
În cinstea-amantelor ce mînt,
Să dai pe gît clondirul palid,
Întreaga fleică s-o mănînci,
Să-ngîni romanțe fără vorbe
Din vremea cînd umblai pe brînci,
Apoi să ceri :
Condei,
Hîrtie,
Nisip de Gange
Și-ne-un chil,
Să-ți amintești c-aveai o minte
În zile cînd erai copil,
Și, astfel, stînd
Ca o paiață
Pictată-n geam de panoramă,
Să scrii trăsnitele poeme
Ce zbor din gînduri fără mamă
Și într-un cîntec,
Cel din urmă,
Strîngîndu-ți versurile tale,
Să-nchizi în strofe șapte șute
Romanța celor trei sarmale !

A parodia pe Ion Minulescu nu este greu : cu cît un poet este mai original, cu atît va fi mai ușor de imitat,

fie în serios, fie caricatural... Cine-ar putea parodia cutare mediocritate ? Accentul cere accent...
Parodia mea a făcut oarecare zgomot în cafeneaua literară şi a fost urmată de altă serie de strofe umoristice ale confraţilor de-atunci...
Mitif, poetul florilor (D. Anghel), de cîte ori lua masa cu Minulescu, îl tachina, întrebînd chelnerul :
— Aveţi sarmale verzi, chiftele blonde, cîrnaţi cu must şi mititei ?...
J. B. Hétrat, un francez pripăşit la noi, profesor şi poet, autorul volumului de poezii *Aevea*, pe care din pricina bărbii cărunte mîncate de molii îl porecliserăm *Barbă-putredă*, întîlnind pe Minulescu în ziua cînd apăruse *Romanţa celor trei sarmale*, îl întrebă, compătimitor şi indignat, cu accentul său caracteristic :
— Am auzit că ţi-a făcut unul, Eftimiu, o parodie... Ce impertinenţă ! A publicat-o undeva ?
— Uite-acolo ! îi răspunse Minulescu, arătînd cu degetul un colţ din *Belgia Orientului*, care ieşea din buzunarul lui Jean-Boniface Hétrat.

POLEMIZÎND CU CINCINAT

Unul din discipolii favoriţi ai lui Alexandru Macedonski a fost Cincinat Pavelescu, magistratul-poet, egal de apreciat pentru lirismul său vaporos, ca şi pentru verva-i epigramatică.

În vremea debuturilor mele — acum vreo treizeci şi cinci de ani — Cincinat se rupsese din cenaclul marelui poet damnat şi cocheta cu oficialitatea. L-am întîlnit, prin 1908, în casa d-lui profesor Mihail Dragomirescu, pe strada Gramont, în epoca de glorie a *Convorbirilor critice*, la reuniunile săptămînale unde se citeau poezii şi nuvele cu acea credinţă în literatură, în importanţa ei pe care cei de azi n-o mai cunosc. Fapta scrisului nu mai minunează pe nimeni, iar vremea e prea scumpă ca s-o mai cheltuim cu emoţii delicate.

Cincinat era elegant, frumos, cu ochii vii, scăpărători de inteligenţă. Purta lavalieră neagră, jiletcă de catifea, pantaloni cu dungi, ghete de lac cu piele de antilopă. Proaspăt ras şi pudrat totdeauna. Părul începea să-i încărunţească. Debutanţi tineri şi săraci, eram impresionaţi de strălucirea fizică şi spirituală a tînărului maestru, care pe-atunci ni se părea bătrîn : avea vreo treizeci şi cinci de ani.

Începătorii îşi reciteau producţiile cu stîngăcie, intimidaţi de atîtea prezenţe aproape celebre.

Cincinat era în voia lui, oaspete rar al acestor festine sufleteşti, şi îşi declama cu o ştiinţă cuceritoare, cu ochii plini de vis şi cu un gest elegant al mîinii grăsuţe, cu inele, celebrele poezii *Necunoscutei, Serenada,*

Pentru ochii tăi cei dulci, Îți mai aduci aminte, doamnă..., Frumoasa mea cu ochii verzi..., O insulă aș vrea să fiu...

Noi îl ascultam respectuoși, cu admirație și puțină invidie. Mi-aduc aminte că într-o noapte, după o ședință bogată în care verva lui Cincinat dominase iarăși reuniunea, am plecat cu cîțiva tineri confrați și, pe străzile pustii, neavînd curajul să-mi recit propriile versuri, am început să spun, cu patos și mister, strofele unui poet necunoscut, G. Bacovia, a cărui artă mi se părea de altă esență decît a maestrului sărbătorit în cenaclul din strada Gramont.

Cincinat Pavelescu a rămas în amintirea tuturor ca un trubadur modern, un improvizator talentat, un liric plin de grație, un epigramist redutabil, pe cît era de curtenitor în raporturile cu oamenii.

Avea cîteodată mici răutăți, ceva din amărăciunea de a nu se fi realizat pe deplin în literatură, de a fi socotit un diletant, de a nu fi luat în serios, poate fiindcă nu se lua în serios nici el.

Îi plăcea destul să fie în preajma puternicilor zilei, să înțepe vreun confrate mai puțin norocos, adulînd pe cei ajunși pe piscuri, cum era, de pildă, Octavian Goga, intrat zgomotos în 1906 în celebritatea literară și politică.

Odată, la cafeneaua „Imperial", eram la masă cu mai mulți scriitori, printre care Ion Adam, autorul romanului *Sybaris*, un om încă tînăr, roz la față, cu părul roșcat, cu un barbișon cum purta Titu Maiorescu, pe care-l imitau destui intelectuali ai epocii.

Ion Adam a murit de mult, fără să fi apucat, sărmanul, să realizeze frumoasele promisiuni ale începuturilor.

De la o altă masă, Cincinat ne trimise un catren care suna cam așa :

Adame, biblicul tău nume
Orice discuție o curmă :
Ca om, ești cel dintîi pe lume,
Ca scriitor, ești cel din urmă !

Cel lovit a roşit tot. Simţeam că-l duruse ; mai combativ decît e moldoveanul blajin, am improvizat, ca să-l răzbun pe Ion Adam, aceste rînduri şi le-am trimis prin acelaşi chelner lui Cincinat, pe marginea albă a unei reviste :

Epigrama ce ne-arunci
Ce păcat că o ştiam :
O făcu, nu-i mult de-atunci,
Un francez lui Paul Adam !

Prin 1907—1908 Cincinat nu-şi scosese încă volumul de poezii, deşi scria de aproape douăzeci de ani. Îl amîna mereu. Într-o seară ne-a invitat pe cîţiva la restaurantul „Enache", ca să-i sărbătorim cei treizeci şi cinci de ani de viaţă. Nu ţin minte cine a luat parte la acea masă colegială, dacă banchetul era oferit de Cincinat sau de alţii, dacă am fost de faţă, dacă în timpul acelui supeu Cincinat m-a provocat... N-am nici o amintire precisă din acea seară.
Ştiu numai că după cîteva zile am scris aceste strofe :

Enache-a pregătit deunăzi
Un foarte copios supeu ;
Fiindcă bardul Cincinatus
Sărbătorea un jubileu :

Treizeci şi cinci de ani de viaţă
Rapsodul nostru împlinea...
Aşa au spus-o, barem, unii...
Eu nu mă jur pre legea mea.

Dar vezi, afacerea se-ncurcă ;
O domnişoară mi-a şoptit
Că de la prima-i epigramă
Atîţia ani a împlinit.

Iar alta, mai maliţioasă,
Mi-a spus că bardul Cincinat
Sărbătoreşte ziua-n care
De Macedonski s-a lăsat.

Fiindcă zvonurile-acestea
Se adunară cu duiumul,
Eu cred c-a împlinit atîta
De cînd şi-a amînat volumul...

Ca orice om căruia îi place să frîngă săgeţi în alţii, ca toţi criticii, polemiştii sau epigramiştii — mi-aduc aminte şi de susceptibilităţile lui George Ranetti —, Cincinat era foarte sensibil la glumele altora.
Mi-a făcut un răspuns drastic, vehement şi bine întors. Ca să fie deplin înţeles, acest contraatac are nevoie de explicaţia în proză pe care o dădea verbal maestrul, şi anume : „Măgarul moare la vîrsta de nouăsprezece ani, deci un măgar mort e mai bătrîn decît un om viu, fie acesta cît de înaintat în vîrstă" :

Poţi fi mai tînăr decît mine
Şi-n glume mult mai priceput,
Dar eu ţi-o spun de la-nceput :
Vorbind de vîrstă, nu faci bine.

E lege, legile-s fatale,
Că omul, chiar sexagenar,
Mai tînăr e ca un măgar
De vîrsta dumitale !

Nu m-am lăsat bătut şi i-am dat lui Cincinat o replică mai puţin incisivă, mai puţin savantă decît cele două strofe ale sale : simple răutăţi, inutil brutale şi lipsite de spirit, în felul acesta :

Că nu te-am înţeles, mă iartă,
Aştept să fiu sexagenar
Şi poate voi pricepe gluma
În care m-ai făcut măgar.

Dar pîn-atunci aş vrea o vorbă
Să-ţi spun încetişor, poete :
Mai bine-ai fi murit la vîrsta
Cînd te purtai şi tu cu plete...

Că vezi, pe vremurile-acelea —
Mă iartă dacă-s insolent —
Aveai ce nu mai ai acuma :
Aveai şi spirit, şi talent.

Cincinat n-a mai replicat. Dar mi-a arătat prietenie totdeauna, mai ales cînd eram între patru ochi.
N-am să uit niciodată delicateţea cu care, în 1913, după premiera nereuşită a *Cocoşului negru*, cînd toată lumea, începînd cu confraţii literari, mă ataca, Cincinat Pavelescu m-a felicitat într-un ungher şi m-a consolat.

PATRU POEŢI ŞI O POEZIE

Toamna lui 1911... Era director la Teatrul Naţional din Craiova Emil Gîrleanu, iar secretar literar Liviu Rebreanu, pe vremea ministeriatului acelui om amabil, surîzător şi prieten al artiştilor, C. C. Arion.
Pentru că era înalt, blond, cu ochii albaştri-cenuşii şi foarte calm, Liviu Rebreanu fusese botezat, de către Gîrleanu, *Neamţul*. Aşa i-am spus noi cîţiva ani, pînă a murit Emil Gîrleanu şi ni s-au despărţit cărările fiecăruia şi nu ne-a mai ars de rîsete şi de glume.

*

Gîrleanu îşi inaugura prima direcţie cu *Înşir'te mărgărite* şi *Rapsozii*, un act inedit al meu, scris pentru această festivitate, o apoteoză a lui Alecsandri şi Eminescu.
Un grup de scriitori au pornit din Bucureşti spre Craiova cu bilete galbene, oferite de bunul ministru. Erau printre ei Octavian Goga, D. Anghel, St. O. Iosif, Cincinat Pavelescu.
Deşi mai tînăr, şeful acestei caravane era însuşi autorul pieselor de deschidere, în care o actriţă cu vocea melodioasă şi multă sensibilitate, Fanny Rădulescu, interpreta principalele roluri feminine.
Parcă mă văd în compartimentul de clasa I cu Octavian Goga şi St. O. Iosif, tineri cu toţii, Goga şi cu mine foarte veseli, rîzînd mereu, iar bietul Steo — proaspăt rănit de o dramă familială, părăsit de femeia iubită, tot o scriitoare, care călătorea în acelaşi tren,

în alt vagon, cu D. Anghel —, St. O. Iosif, trist, cu un surîs amar pe buze, cu ochii tiviţi cu roşu de atîta plîns.
Pe la Slatina sau Piatra-Olt, la una din ferestrele gării — probabil locuinţa şefului — o tînără femeie privea trenul şi-i urmărea plecarea cu melancolie.
Şi-n ritmul roţilor, cu imaginea acelei tinere femei în suflet, am început să scandăm, cîteşitrei — Goga, Iosif şi cu mine — poezia *Nevasta şefului de gară...*, apărută mai tîrziu, sub o semnătură triplă în revista *Flacăra*.

Ducîndu-şi viaţa solitară,
Un suflet trist şi visător,
Nevasta şefului de gară
S-a-ndrăgostit de-un călător.

Dar trenul a plecat, şi-n goana
Cu care monstrul a trecut,
În suflet i-a lăsat icoana
Frumosului necunoscut...

De-atunci trec zile, nopţi, de-a rîndul
Şi trenuri trec neîncetat,
Ea stă şi astăzi, aşteptîndu-l
La geamul veşnic luminat...

Şi trenuri vin şi pleacă iară
Şi nu ştiu rănile ce-o dor...
...Nevasta şefului de gară
S-a-ndrăgostit de-un călător!

La un moment dat a venit în vagonul nostru Cincinat Pavelescu, căruia unul din noi îi citi poezia.
Cu spiritul său epigramatic, Cincinat ne propuse un alt final:

Şi trenuri vin şi pleacă iară
Şi, plictisită-ntr-un tîrziu,
Nevasta şefului de gară
A deraiat c-un macagiu...

Şi iată cum, în anul de graţie 1911, s-a realizat colaborarea a patru poeţi români în drum spre Cetatea Banilor.

D. NANU

O personalitate de elită în literatura noastră este poetul Dimitrie Nanu, singurul dintre laureaţii premiului naţional care n-a intrigat pentru obţinerea acestei supreme recompense, singurul care a fost surprins aflînd că i s-a decernat, de către confraţii reuniţi în conclav, răsplata frumoasei sale activităţi de autor şi de traducător.

Simpatia şi admiraţia noastră unanimă, cei din comisia de premiere, a mers spontan către D. Nanu, acest mare izolat, căruia i s-a pierdut urma de cîţiva ani : pare-se că poetul s-a retras departe de lume, în Cîmpulungul natal, în peisajul de autentic caracter românesc al acestei vechi reşedinţe domneşti.

Excepţional a fost Dimitrie Nanu prin puritatea sufletului său, prin credinţa în poezie, prin lipsa oricărui cabotinism, a oricărei aroganţe, a oricărei invidii şi ipocrizii, a oricărui spirit de negaţie, care stăpînesc, vai, majoritatea scriitorilor noştri şi învenineaza o atmosferă care ar trebui să fie numai solidaritate profesională şi cordialitate.

Stăpînind o vastă cultură clasică, păstrînd o demnă atitudine literară, dacă n-a avut succesele răsunătoare — cele mai multe de faţadă — ale altora, D. Nanu va rămîne în scrisul românesc ca o puternică şi armonioasă coloană, tăiată în material nobil, înfruntînd anii şi modele trecătoare, armonios şi suveran...

*

Distracţia lui D. Nanu e proverbială.
Mulţime de anecdote se povestesc — le-a povestit de altfel el însuşi — pe seama blîndului poet, în al cărui cap demonic luceau doi ochi de îngerească uimire şi candoare.
Plecase în tinereţe spre Bruxelles.
În inima Belgiei, ajungînd într-o gară impresionantă, s-a dat jos din tren şi s-a oprit cincisprezece zile acolo. Localitatea l-a cam decepţionat : auzise atîtea minuni despre Bruxelles şi nu găsea decît un orăşel ca oricare altul.
A şaisprezecea zi, uitînd să se dea jos din tramvaiul pe care-l lua de mai multe ori pe zi, s-a pomenit, după vreo douăzeci de minute, în centrul unui oraş superb, cu străzi largi, cu palate monumentale, cu şiruri de lămpi electrice luminînd o neobişnuită forfoteală de lume.
— Ce oraş e ăsta ? întrebă Nanu buimăcit.
— Bruxelles, *parbleu !* îi răspunse conductorul tramvaiului, măsurîndu-l din cap la picioare.
Bietul Nanu locuise două săptămîni într-un tîrguşor belgian din apropierea capitalei, convins că se află la Bruxelles !

*

Tot aşa, bietul Niţă Jinga, un boem parizian plecat din cea mai fragedă tinereţe şi venit să moară în ţară, s-a oprit şi a stat două zile la Ploieşti, convins că se află la Bucureşti !
Dimitrie Nanu şi-a luat bagajele şi s-a mutat într-un hotel modest din Bruxelles.
S-a spălat repede şi a pornit pe jos să viziteze oraşul. Cînd să se reîntoarcă, uită şi numele hotelului, şi strada. Ce era de făcut ? Îşi aducea aminte numai atît : locuinţa lui se afla pe una din străzile laterale, perpendiculare pe bulevard. Bulevardul nu-i fu greu să-l găsească. Luă pe rînd micile străzi paralele, oprindu-se la fiecare hotel :

— Mă rog, n-a sosit astă-seară la dv. un român, Dimitrie Nanu ? Un domn aşa şi pe dincolo ? întreba el pe portar sau pe însuşi patronul.
— Nu, domnule !
Şi bietul poet bătu mai multe străzi, iscodi cîteva zeci de hotelieri, pînă cînd, în sfîrşit, nimeri.
— Mă rog, nu şade la dumneavoastră un pasager român, Dimitrie Nanu, care a venit astă-seară ? Un domn aşa şi pe dincolo ?
— *Parbleu*, îi răspunse hotelierul care-l recunoscuse, nu eşti dumneata ? !

*

Într-un noiembrie friguros, D. Nanu se afla cu St. O. Iosif la hotel „Boulevard", în cafenea. Nanu avea pardesiu, Iosif n-avea.
La plecare, ca să-i facă o farsă, Iosif luă din cuier pardesiul lui Nanu, îl îmbrăcă şi plecară amîndoi pe Calea Victoriei, biciuită de primele şfichiuri ale crivăţului.
Bietul Nanu dîrdîia de frig. La un moment dat îi spuse lui Iosif cu admiraţie şi cu oarecare invidie :
— Bine de voi, ăştia de aveţi pardesiu...

*

De Nanu mă leagă o veche prietenie, o stimă şi o admiraţie care n-au şovăit niciodată, cu toate că la începuturile mele literare, în acei ani care sînt un amestec de năzuinţe idealiste şi de cruzime, i-am făcut cîteva versuri răutăcioase.
Prieten al d-lui Mihail Dragomirescu, unul din cei mai sinceri apreciatori ai săi, colaborator al *Convorbirilor critice*, D. Nanu şi-a publicat, totuşi, ultima poezie la *Convorbiri literare*, al cărei director era pe-atunci d. profesor S. Mehedinţi.
Între cele două reviste era o oarecare rivalitate. Gestul lui Nanu m-a surprins.
I-am adresat aceste rînduri versificate :

D. Nanu, trubadurul fără rol
Ce pentru mine-i veşnic un simbol :
Găină ce aleargă zăpăcită
Cu oul jumătate suspendat
Şi nu-şi găseşte loc pentru ouat.
Pe Mihalache l-a lăsat
Îndurerat,
Scrîşnind din dinţi,
Şi oul jumătate suspendat
Şi l-a plasat
La Mehedinţi !

Replica lui D. Nanu n-a întîrziat. Nu mi-a adresat-o mie, ci lui Il. Chendi, în a cărui *Viaţă literară* apăruse atacul. Nu-mi aduc aminte unde şi-a tipărit Nanu răspunsul, nici conţinutul exact. Ştiu însă că era precis, scurt şi înţepător. Ţin minte ultimul vers, în care Nanu îşi apăra oul şi spunea că-l va plasa oriunde mai bine :

Decît în cuibul tău de pupăză să-l pun !...

Mai tîrziu, la un sonet al meu apărut în *Flacăra* prin 1916 :

Îmbătrînim, maestre, bagi de seamă ?
Pe-al nostru scris trec ani şi ani de zile,
Începem să contăm printre fosile,
Revistele ce ies nu ne mai cheamă.

Cu rime noi, cu ritmuri mai subtile
Au răsărit atîţi poeţi de seamă,
De scrisul nostru nimeni n-are teamă !
Nu-nvie morţii, e-n zadar, copile !

Şi totuşi, tot mai ai o bucurie
Cînd vezi că vreo cucoană te mai ştie
În unele reuniuni burgheze.

Dar mai ales îţi creşte bucuria
Cînd vezi cum, achitîndu-şi datoria,
Confraţi mai tineri vin să te lanseze !

D. Nanu îmi răspunse în aceeaşi revistă printr-un alt sonet :

Aşa e, dragă Victore, nici unul
Nu poate sta în culmile splendorii :
Aidoma, ca la orînda morii,
Azi cade Erzerum şi mîini Verdunul.

Şi cum goneşte crivăţul cocorii,
Ne mînă-n zări nostalgicul, nebunul
Avînt al morţii. Prohodească tunul
Sau clopotul — la fel cad muritorii !

Oricum — e comedia prea pitică...
Te-ai vrea, în conştiinţă, mult mai brav ;
Dar simţi în ochi o lacrimă ce pică,

Şi gemi, muşcîndu-ţi buza-n ciudă, grav :
Furtună creşte, Sorbul se ridică...
...Pe cînd o să mă-ntreacă Dragoslav ?

OCTAVIAN GOGA

— L-am văzut pe Octavian Goga ! ne spuse într-o zi Lazăr Iliescu, poetul care, împreună cu Victor Rath de la *Viaţa nouă* a lui Ovid Densusianu şi cu mine, reprezentam prin 1907 promisiunile liricii de mîine ale României încă mici.

Octavian Goga debutase triumfal cu volumul de *Poezii* tipărite la Budapesta.

O strună nouă vibra în literatura ţării. Ni se dăruia un poet viguros, cu vocabularul de plugar, de cronicar şi de uricar, cu ritmuri care nu mai fuseseră încercate în metrica românească.

Ceva din amintirea acelui Petőffi mort prea tînăr la Sighişoara, acel Petőffi a cărui statuie domină orgolios centrul orgolioasei capitale de pe malurile Dunării.

Tot aşa, Eminescu intrase în poezia românească aducînd o doină nouă, cadenţele şi preocupările liricii germane ; pînă la el, influenţa franceză copleşea versul românesc ; claritatea şi elocvenţa romanticilor elegiaci vibra în Grigore Alexandrescu, Dimitrie Bolintineanu, Vasile Alecsandri şi alţii mai mărunţi. Un cîntec nou a adus „hoinarul de la Ipoteşti".

Bardul din Răşinari a tras şi el o brazdă nouă. Octavian Goga, în ritmuri de pustă, turna jalea şi visul Transilvaniei.

Ca şi la Eminescu, motivele naţionale se împletesc cu cele sociale. Tot aşa a fost şi revoluţia lui Horia. Iată un prea frumos colind, obidă şi scrîşnet de dinţi, al

poetului care de la începutul începuturilor sale a fost şi poet naţional, şi poet social :

Moş Crăciun, Moş Crăciun !
La casa de om sărac
S-a gătat făina-n sac
Şi n-avem să-ţi dăm colac,
Moş Crăciun !

Moş Crăciun, Moş Crăciun !
Pe toate răzoarele,
Pe toate ogoarele
Ne-am trudit picioarele...
Moş Crăciun !

. . . . . .

Moş Crăciun, Moş Crăciun !
Slujim slujba satului,
Ţarina bogatului,
Pajura-mpăratului...
Moş Crăciun !

Chemare a Transilvaniei robite, trîmbiţa lui Octavian Goga a răsunat în România într-un moment propice. Mîndria naţională, încrederea în destinele acestui popor prindeau trup în toate provinciile, şi toate năzuinţele erau, de acum, îngăduite.
Într-o atmosferă de optimism au sosit stolurile de păsări cîntătoare de peste Carpaţi, strofele întraripate ale lui Octavian Goga.

*

— Şi cum e Goga ? l-am întrebat noi pe Lazăr Iliescu.
— Era cu Iorga. E un bărbat scund — alături de Iorga părea şi mai scund —, un tînăr blond, cu mustaţa

lăsată, cu ochelari negri şi cu haine de mătase galbenă ! Aceasta e prima imagine pe care am primit-o a noului poet.

Nu ştiu în ce împrejurări l-am cunoscut. Poate prin Chendi. Unde l-am văzut întîia oară ? Nu ştiu... Mi l-aduc aminte într-o bodegă de pe bulevardul Elisabeta, la Cosman. Acolo chefuia mai în fiecare noapte. Mă duceam şi eu cu el şi cu alţii, deşi n-am putut rezista niciodată orelor nedormite.

Asemenea lui Coşbuc, lui Ilarie Chendi, lui St. O. Iosif, lui Zaharia Bîrsan, îi plăcea şi lui Goga, ca majorităţii ardelenilor, să întîrzie la un pahar de vin.

Într-o noapte ne-a citit la cîrciuma lui Cosman o frumoasă poezie, apărută mai tîrziu în *Viaţa romînească*, *Un om* — mi se pare —, închinată trupului neînsufleţit al unui muncitor cu sapa şi căruia unealta lui îi spune :

M-ai frînt de glia tuturora,
Dar n-am săpat moşia ta !

Cincinat Pavelescu era entuziasmat.

— Asta poezie, Moldovene, nu ale tale ! i-a strigat el, din senin şi cu destulă brutalitate, lui Corneliu Moldovanu, care era de faţă.

Cincinat a admirat mult pe Goga şi l-a măgulit de cîte ori se întîlneau. Avea însă un fel inuman de a admira : lovea totdeauna în alt scriitor care era de faţă.

(Octavian Goga a luptat mult, mai tîrziu, şi a obţinut pentru Cincinat premiul naţional de poezie.)

*

„Feciorul popii din Răşinari" era un om plin de farmec ; un pumn de om, dar o energie, o voinţă, o vibraţie cum rar mi-a fost dat să întîlnesc. Nu puteai să scapi vrajei lui Octavian Goga. Inteligent, scăpărător, amabil, feminin, grav, entuziast şi abil, el a cucerit şi cu farmecul personal, nu numai cu imensul său talent de poet, de ziarist şi de orator.

Prestigiul de poet naţional, de bard al Transilvaniei asuprite au dat greutate acestor daruri, care, la rîndul lor, întraripau pe cîntăreţul pătimirii noastre.

*

Nu ştiu cum ne-am împrietenit. Mi-a propus să mă duc cu el la Sibiu, să lucrez la revista *Ţara noastră*, care apărea săptămînal sub auspiciile „Astrei", în acel centru de viaţă spirituală românească a cărei intensitate şi puritate, al cărei idealism nu l-am mai realizat noi, de atunci, decît după unire, la Cluj.

Octavian Goga se ocupa prea puţin cu *Ţara noastră*, pe care o redactam aproape în întregime eu, cu colaborarea lui Ilarie Chendi.

Chendi a scris foarte frumoase şi înţelepte articole nesemnate în fruntea *Ţării noastre*. Puţini cunosc rolul de ziarist militant al criticului, care la Bucureşti făcea numai literatură, iar în foile de peste munţi scria pentru Transilvania lui scumpă coloane întregi, grele de gînduri şi de simţiri.

Nici ca secretar al „Astrei" nu muncea prea mult poetul; greul îl ducea Octavian Tăslăuanu, directorul *Luceafărului*, prietenul şi sfătuitorul său cel mai apropiat.

*

Într-o zi Octavian Goga veni la cafeneaua „Habermann", rîzînd cu hohote, să-mi povestească o scenă petrecută în biroul „Astrei". Cineva îi bătuse în uşă.

— Intră!

Prin crăpătură se ivi capul de diavol isteţ al unui ţăran, care îl întrebă:

— Dumneata eşti domnu ăla?

— Eu!

— Eu îs ăl cu roata!

— Ce roată?

— Că nu-i una, că-s două. Una o pui pe Olt şi alta umblă de capul ei !...

Acel ţăran inventase moara (roata care o pui pe Olt) şi bicicleta (roata care umblă de capul ei) şi venea să ofere noutatea „Astrei", care organiza un muzeu de instrumente şi podoabe ţărăneşti.

Iubitor al săteanului ardelean şi-a cărui inteligenţă şi bună-cuviinţă e unică, scriitorul din Octavian Goga mai admira şi vocabularul plastic, direct al feciorilor de pe plaiurile Transilvaniei.

Această comuniune a păstrat-o pînă la sfîrşitul vieţii.

*

Am stat vreun an la Sibiu şi acest an este cel mai plin din viaţa mea şi e dominat de prezenţa fermecătoare a poetului. Mă duc şi azi de cîteva ori pe an la Sibiu şi totdeauna mi se strînge inima la gîndul că Octavian Goga nu mai este acolo, că n-am să-l mai întîlnesc la masa din cafeneaua „Habermann", astăzi „Bulevard", la biroul de secretar al „Astrei", n-am să-l mai conduc pe sub arini, la vila pe care o locuia prin 1908 împreună cu prima lui soţie, suava Hortensia Cosma.

Nu pot să despart acest frumos oraş de amintirea lui Octavian Goga, un Octavian Goga altul decît cel pe care l-am întîlnit mai tîrziu, un Octavian Goga vesel, copilăros, care rîdea mereu, din toată inima, care cînta frumos şi era plin de toate neliniştile întraripate ale unui viitor miriadar.

Ce mult am mai rîs noi cu Octavian Goga în acei ani tineri ! Rîdeam din orice nimic, cu hohote, homeric...

După cum pe alţii îi leagă aceeaşi credinţă, aceleaşi preocupări, aceleaşi vicii, pe noi ne lega rîsul. Rîdeam de toată lumea. Victimele noastre de atunci au ajuns la mari situaţii, în administraţie, în cler, în conducerea statului. Nu cruţam pe nimeni, mai ales el.

Cum îi domina pe toţi cu inteligenţa şi cu vioiciunea lui !...

Prea puţini au cunoscut această latură a lui Goga, fiindcă l-au cunoscut mai tîrziu, cînd nu mai trebuia să rîdă, fiindcă tinereţea trecuse şi viaţa se făcea din ce în ce mai gravă, răspunderile tot mai mari.
Eu îl cunoscusem tînăr, nepăsător, în beţia nevinovată a gloriei literare şi-l iubisem pentru comoara lui sufletească şi abandonul candid cu care se dăruia.
Am impresia că şi Octavian Goga a ţinut la mine, m-a iubit mai mult ca pe alţi confraţi şi prieteni. Eram cu vreo opt ani mai tînăr decît el, el era glorios, eu abia începusem ; îl admiram şi-l iubeam mult şi el simţea lucrul acesta, simţea sinceritatea mea — nu m-am putut preface niciodată — şi mă răsplătea cu afecţiunea şi încrederea lui.
Alţii — nişte intriganţi probabil — mi-au spus mai tîrziu că Goga mi-e ostil. Se prea poate. Dar nu la început.

*

Asemenea lui N. Iorga, asemenea multor puternice personalităţi, Octavian Goga nu vedea, nu voia să vadă, nu tolera succesul altora. Cu mai puţină vehemenţă decît Iorga, desigur fără să izbucnească, fără să-şi trădeze în public nemulţumirea (Octavian Goga era un om cu apucături alese, fin, politicos şi amabil totdeauna), fără să-şi urmărească victimele pînă-n pînzele albe, el n-auzea, totuşi, cu plăcere de izbînda unui scriitor, a unui orator, a unui om politic. Întorcea capul şi cînd indivizi de altă specialitate înregistrau, în domeniul lor, vreo victorie.
Nu admitea să fie altcineva centrul unor preocupări. Încrunta uşor fruntea cînd se vorbea favorabil de alţii.
Odată a trecut repede mai departe ca să nu vadă doamnele ce-l însoţeau vioiciunea unui băieţaş, care luase-n braţe stîlpul unui felinar şi se căţăra ca o veveriţă, cocoţîndu-se în vîrf şi salutînd graţios cu o mînă, în

vreme ce cu cealaltă se ţinea aninat, fără să dea impresia unei sforţări, de gîtul numitului felinar.

*

Această ciudă împotriva oricărui moment senzaţional care nu era el însuşi am surprins-o la poet chiar privind propria-i persoană.
Odată, răsfoind vechi fotografii, mi-a arătat una din prima lui tinereţe. Era un băieţandru, un Goga fraged, fin, cu mustaţa subţire, cu ochii plini de vis, un Adonis blond, spiritualizat. Am scos un ţipăt de surprindere, de admiraţie. Goga s-a încruntat. Deşi n-avea decît douăzeci şi opt de ani, i se părea că entuziasmul meu pentru chipul de acum zece ani era o trădare a celui de azi. S-a mai uitat o dată la acea fotografie şi mi-a spus cam sceptic, cam dispreţuitor :
— Lasă, că n-am fost aşa niciodată !

*

Într-o bună zi, prietenia care ne lega a trebuit, fără vina noastră, să pălească, să se irosească.
Dar asta e altă poveste.
Octavian Goga s-a înstrăinat de mine.
Eu nu m-am înstrăinat de el niciodată.
Valul măririlor l-a luat, l-a dus, a făcut din el un alt om. Îşi recruta clientela politică-literară din micii arivişti care îl linguşeau, i se impuneau. Din delicateţe, el nu respingea pe nimeni. Eu pornisem pe alt drum.
După ce s-a săvîrşit din viaţă prea devreme, am cules într-un volum *Oglinzile*, din poemele mele ce mi s-au părut mai bune şi, în amintirea tinereţii noastre, le-am închinat memoriei lui Octavian Goga.
De cîte ori sînt invitat la şezători literare, spun şi din versurile lui uitate. Fiindcă cei care au fost în jurul lui

în vreme de strălucire şi-l aduc tot mai puţin aminte. Şi-ar fi de datoria lor să nu-l uite.

*

Am plecat, după vreun an, din Sibiu cu inima grea, mai îndrăgostit ca oricînd de acest oraş, mai legat decît oricînd sufleteşte de Octavian Goga. Epoca în care l-am iubit mai mult ca totdeauna.

După cîteva luni, întîlnindu-mă la Bucureşti, mi-a propus să mergem la Budapesta. Îngrijorat de boala unei surori, mă codeam. El a insistat. L-am urmat.

Cînd ne-am apropiat de capitala maghiară şi i-am văzut înaltele coşuri de fabrici, Goga mi-a spus — mă vedea obosit, neliniştit de lungimea drumului — că mai avem cinci ore de tren pînă la Budapesta.

Voia să-mi facă o surpriză plăcută, fiindcă peste o jumătate de oră intram în gară. Nu ştiu ce treburi misterioase avea Goga acolo, dar îl simţeam grăbit să se ducă la o întîlnire. Am impresia că era o nelinişte sentimentală şi că relua o idilă întreruptă. Nu l-am întrebat, nici el nu mi-a spus nimic. Mai tîrziu mi-am dat seama că şi la Budapesta îl urmărea în 1909 marea lui dragoste, cu care a şi plecat în mormînt, marea lui obsesie, mai mult decît dragoste, tulburarea, revolta, blestemul.

Aşadar, ca să scape de mine, m-a dus într-o cafenea — n-am s-o uit toată viaţa —, „Központi-Kavehaz" (Cafeneaua centrală), şi mi-a spus să-l aştept acolo. O oră, două, trei ore au trecut şi Goga nu mai venea. Eram singur şi fără lescaie şi nu cunoşteam pe nimeni în acel mare oraş.

Nu ştiam ungureşte, nici măcar nemţeşte. Începeam să fiu îngrijorat. Niciodată nu mi-au părut orele mai lungi. Chelnerii se uitau miraţi la acel tînăr sfios care nici nu consuma, nici nu citea gazetele, nici nu scria. Aş fi scris bucuros ceva. Masa de cafenea mi-a fost totdeauna bună tovarăşă de singurătate şi de reverie.

Dar la „Központi-Kavehaz" nu-mi ardea să fac corespondență pentru ziarele din țară. Mi-era tare urît. Unica distracție mi-o procura un cocoșat brun, cu pantofi de lac, care juca biliard de unul singur. L-am privit, l-am examinat atît de mult, cu atîta intensitate, încît l-aș recunoaște și azi chiar dacă ar purta barbă albă, ghete galbene, chiar dacă ghebul i s-ar fi subtilizat între omoplați.

Și Goga nu mai venea. Încă o oră, încă două. Mă întrebam cum poate cineva să întîrzie atîta, cum poate să aștepte cineva atîta și cum poate juca cineva biliard singur atîtea ore. Poetul a venit în sfîrșit. Probabil petrecuse cîteva ceasuri foarte agitate, dacă nu plăcute : nu i se părea de loc ciudat că mă lăsase atîta vreme singur într-un local străin. Nimic nu mi s-a părut, de atunci, mai lung decît acea emoționată și interminabilă așteptare de la „Központi-Kavehaz".

Toate orele, săptămînile, lunile pe care le-am petrecut în nenumărate rînduri la Budapesta, adunate, nu fac la un loc eternitatea primei mele ajungeri acolo.

De cîte ori mă opresc în monumentalul oraș de pe malul Dunării, mă duc în pelerinaj la „Cafeneaua centrală". Caut în unghere, mă uit pe fereastră, mă uit pe ușă, tot așteptînd să vină cineva.

Dar Octavian Goga nu va mai intra niciodată pe acolo și nici tinerețea mea depărtată.

Se va strecura, cel mult, cocoșatul care juca biliard de unul singur...

*

Au trecut ani. Ne-am întîlnit de cîteva ori la Paris, i-am vizitat împrejurimile întîi singuri, apoi în tovărășia soțiilor noastre. Mai am și cîteva fotografii din acea vreme, luate de Agepsina Macri și de Tani — Or-

tensia Cosma, soţia lui. S-a făcut războiul cel mare, marea unire s-a împlinit.
Octavian Goga s-a însurat a doua oară, cu doamna Veturia Murăşanu, privighetoarea Ardealului, cîntată de poeţi.
Membru al Consiliului dirigint, apoi ministru al cultelor şi artelor, Octavian Goga mi-a propus să fiu secretar-general. I-am răspuns că prefer teatrele. Primul ministru îi ceruse postul pentru un partizan politic. Goga i-a răspuns :
— E numirea cea mai importantă din minister şi aş dori să desemnez eu însumi titularul.
Cu sprijinul cald al ministrului, am reuşit să fac multe lucruri bune, atît la Teatrul Naţional din Bucureşti, cît şi în provincie. Am trimis turneuri pretutindeni, am etatizat Opera din Bucureşti. După douăzeci şi doi de ani, Opera română rătăceşte din şandrama în şandrama, fără local şi fără orchestră proprie, dar cu multe milioane subvenţie.

*

În 1924 Octavian Goga trece printr-o epocă de deprimare... A părăsit de aproape doi ani Ministerul Cultelor. Guvernarea liberală se prelungeşte. Presa îl atacă. În ianuarie, îmi scrie la Paris de la Ciucea :
„În frămîntarea mea de aici, care ia proporţii tot mai mari, am ajuns în timpul din urmă să concentrez asupra mea uri nesăbuite şi săgeţi de fiecare clipă. Tu ştii foarte bine că nu mă dau înapoi şi sînt foarte mulţumit să trag de păr mulţimea de idioţi care ridică fruntea la noi. Tot ce regret e că în goana asta fără răgaz zilele trec fără emoţii superioare într-un colţ ferit şi că firele cărunte mă năpădesc la tîmple fără a avea măcar semnificarea unor friguri creatoare. M-a robit actualitatea şi m-am nămolit în zgura cotidiană. Tu eşti

fericit că te-ai putut smulge din furnicar şi de o jumătate de an ţi-aĭ dăruit toate avantajele distanţei. Cînd vii acasă ? Dacă te întorci pe la Viena—Budapesta—Oradea-Mare, atunci dă-te jos negreşit la Ciucea, dar înştiinţează-mă de cu vreme, să fiu acasă. — Te aştept cu nerăbdare aici pe stînca mea sălbatică.“

După cîteva luni de la primirea acestei scrisori, m-am dus la Ciucea, chemat de Octavian Goga, ca să mergem, în cadrul unei festivităţi oficiale, la mormîntul lui Avram Iancu. Era în august 1924.

Am dormit la Ciucea o noapte, iar dimineaţa am plecat cu trenul, apoi cu automobilele spre Ţebea. Ne-am oprit la Brad, unde urma să petrecem noaptea. Venise şi generalul Averescu.

Pe atunci drumurile nu erau asfaltate, majoritatea automobilelor deschise. Eram plini de praf, totuşi generalul Averescu propuse să nu ne mai schimbăm hainele pentru masa de seară.

Cum însă printre invitaţi mai era şi o frumoasă doamnă din Timişoara şi mai multe alte doamne, fără să mai ţin seama de recomandarea viitorului mareşal, am arborat, în onoarea lor, veston negru şi jiletcă albă. Cînd m-a văzut sosind la masă aşa, generalul Averescu se uită pe sub sprîncene la mine, îşi frecă vîrful barbişonului şi mă întrebă demonic în faţa cucoanelor :

— Da' de ce te-ai deghizat ?

*

Dimineaţa am plecat spre Ţebea în automobil : generalul Averescu, Octavian Goga şi cu mine.

În drum, Octavian Goga se opri un moment la Orăştie. Iată-ne curînd la Ţebea, pe dealul cu cimitir, unde e biserica, gorunul lui Horia şi mormîntul lui Avram Iancu.

Am trăit acolo cea mai frumoasă, cea mai deplină dimineaţă din istoria românilor.

Alaiul venea din vale de la gară şi se apropia încet de colina sfinţită. Străluceau în argintul albastru al zilei de septembrie uniformele ofiţerilor, costumele albe ale ţăranilor. În fruntea alaiului veneau călare, în dangătul prelung al clopotelor şi în lungi chemări de tulnice, femei din Ţara Moţilor, îmbrăcate ca pe vremea Craiului Munţilor. O dimineaţă de paradis. O poveste. O legendă.

*

Festivităţile de la Ţebea au fost continuate la Cîmpeni, unde s-au ţinut cuvîntări şi conferinţe.
Poate prea multe şi prea lungi. Cel din urmă a vorbit Octavian Goga, care şi-a citit studiul despre Avram Iancu.
Auditoriul, obosit, s-a înviorat ca prin farmec. Magia lui Goga, talentul său literar şi oratoric trezeau şi încordau toate atenţiile. Subiectul tratat, arta poetului, atmosfera sărbătorească, mirosul acela de ramuri tinere care împodobeau pavilionul şi care, tăiate dimineaţa, se veştejeau pe înserate dădeau un farmec rustic, patriarhal zilei de pomenire a Craiului Munţilor.
Octavian Goga a cunoscut în acea zi unul din momentele sale de apogeu, prilejul care-i reunea toate darurile : ale luptătorului naţional, ale scriitorului, ale vorbitorului cu rezonanţe adînci, cu vibraţii grave, toate se contopeau armonios şi făceau din el, în acele clipe mari, cîntăreţul inspirat al unei zile unice.
Am simţit atunci că Octavian Goga va fi şi el într-o zi un nume de legendă în povestea Transilvaniei. Acea zi a venit. Dar prea curînd. Prea curînd.

*

Acest om care ştia să se facă iubit, adorat — poate şi din pricina aceasta — nu iubea el însuşi prea mult sau nu arăta.

Avea un dispreţ olimpian pentru oameni. Răsfăţat de toţi, putea să-şi permită această izolare în propria-i personalitate.

A cunoscut succesul de tînăr, a trecut din izbîndă în izbîndă. Ştia să poarte masca afabilităţii, a prieteniei faţă de oameni perfect indiferenţi, dacă nu antipatici. Poate că şi afişarea acestui dispreţ era o atitudine menită să ascundă un fond afectuos. Poate chiar şi fermecătorul cinism pe care-l flutura uneori era tot o sensibilitate care se apără, se ascunde. Dar nu-l entuziasmau prea mult oamenii.

Eu, cel puţin, n-am colecţionat păreri bune ale lui Goga despre alţii.

Rămăsese numai cu admiraţiile din tinereţe. Altele noi, propria-i celebritate nu i le permitea. Admira, de pildă, pe Caragiale şi pe Vlahuţă, în casa căruia am fost deseori poftiţi împreună.

Ascensiunea politică a lui Octavian Goga, ca mai toate ascensiunile, se datoreşte, în afara meritelor sale, şi părăsirilor. Un om tare, care vrea să se realizeze pe sine însuşi, un şef, nu poate sta prea mult în umbra altui şef. Cel ce nu cunoaşte arta de a pleca la momentul oportun să nu rîvnească piscurile însorite.

Goga a fost stăpînit totdeauna de oboseala ajungerii. Era un predestinat.

Voia să urce cît mai sus şi cît mai curînd.

Pe vremea neutralităţii româneşti mi-a spus că Ionel Brătianu îi oferise postul de ministru la Berna.

— Nu sînt nici atît de tînăr, nici atît de bătrîn ca să iscălesc paşapoarte !... a răspuns Goga, în care se zbuciumau alte ambiţii.

În toamna anului 1918 mă aflam cu el, din nou, la Sibiu. Ne-am dus la casa părintească din Răşinari, casa pe care cu atîta evlavie o păzeşte astăzi sora poetului, doamna Claudia Bucşan, poetă ea însăşi, de un frumos talent (Simina Bran).

Octavian Goga era înamorat de viitoarea lui soţie, pentru care culegea, în grădina părinţilor, flori înalte,

galbene şi purpurii, un morman întreg. Avea ochii plini de reverie ai îndrăgostitului.
La reîntoarcere, în automobilul care ne ducea spre Sibiu, era tăcut, gînditor ; mi se părea mai preocupat decît oricînd de vechea lui dragoste, de femeia care îl aştepta în oraş.
Trezit brusc din visare, Goga îmi spuse un lucru cu totul străin de gîndurile pe care i le presupuneam :
— Ascultă, Eftimiu... Mi-a citit o vrăjitoare-n palmă... Mi-a spus c-am s-ajung preşedinte de republică !

*

Cînd mi-a spus că va ajunge preşedinte de republică, nici n-am surîs, nici nu mi-a trecut prin minte să-l contrazic, să-l descurajez. Ii cunoşteam nu numai fanteziile, dar şi posibilităţile. Toate drumurile erau deschise acestui mare inspirat. Şef de stat n-a fost, dar a fost şef de guvern.
Nu l-am contrazis atunci şi fiindcă-mi aduceam aminte o scenă de la Paris, în august 1914. Izbucnise celălalt mare război. Ne aflam la cafeneaua „Cluny", cu el şi cu E. Lovinescu.
Goga fremăta tot. Era nerăbdător să vină în ţară să scrie articole, să ţină discursuri, să pregătească opinia publică pentru dezrobirea Transilvaniei. Ardea să se vadă plecat cît mai curînd.
Sceptic din fire, E. Lovinescu îl asculta. La un moment dat, el puse capăt ardoarei lui Goga, aruncîndu-i un dezolant :
— Grăbeşte-te, că ţi-o ia Take Policrat înainte !
A-l compara pe Octavian Goga cu Take Policrat — un avocat de treabă din Bucureşti, care făcea politică demagogică, un mic tribun popular, împreună cu Aurel Iliescu — însemna a bagateliza elanurile, năzuinţele bardului transilvănean. Dar temperamentul fiecăruia se dă de gol pe negîndite.
Prima mişcare a lui Lovinescu este totdeauna o reflecţie ironică, descurajantă. Dacă nu te-ai dezumflat, dacă

persişti, dacă ai succes, autorul *Istoriei civilizaţiei româneşti* îţi devine un aliat convins.
Mai tîrziu şi-a dat eminentul nostru critic seama că zeflemeaua făcută lui Goga nu-şi avea rostul.

*

„Înainte, mereu înaine ! Sus ! Tot mai sus !" era lozinca intimă a lui Goga, pe care darurile sale de animator, menirea lui de făclier îl împingeau spre culmi din ce în ce mai înalte. Omul acesta, mistuit de un foc viu, a ars el singur, şi-a cheltuit propria viaţă, trecînd pe lîngă ea, escamotînd ora prezentă pentru himera de mîine. N-a cunoscut nici una din voluptăţile imediate — care i s-au oferit din belşug —, nu le-a gustat, nu le-a preţuit. Trăia mereu în viitor.
Octavian Goga e unul dintre oamenii care n-au ţipat ţipătul lui Lamartine din *Le lac.*

O, temps, suspends ton vol !

Niciodată n-a hrănit absurda iluzie de a prinde timpul de gît, de a-l înţepeni locului, de a prelungi clipa de faţă.
Pentru el, clepsidra nu avea decît un rost : să-şi cearnă cît mai repede apa sau nisipul, să-i pregătească ţinta finală. Şi cînd a ajuns-o, cînd abia apuca să-şi dea seama că atinsese limanul dorit, culmea visată, s-a prăbuşit brusc, intrînd înainte de soroc în împărăţia veşnică, de care i-a fost groază din adolescenţă. Impresionat de moartea timpurie a unei surori, Octavian Goga, la cea mai mică febră, temînd atacul ftiziei, cădea la pat şi-şi privea rudele şi vizitatorii cu ochi cercetători, plini de alarme. Dar moartea nu i s-a tras din golul plămînilor, ci din uzura arterelor. A căzut fulgerat, într-o bună zi, la Ciucea, venind cu automo-

bilul de la Cluj cu bunii săi prieteni, soţii Alexandru Hodoş.
Acuma doarme departe de satul său natal, în loc să hodinească în cimitirul de la Răşinari, alături de bunii săi părinţi, Iosif preotul, şi de acea femeie atît de aleasă, căreia îi semăna atît la chip şi la suflet, o comoară de înţelepciune, de cultură, de graţie şi de inimă românească, preoteasa lui Iosif, născută Bratu.
Îl mai aşteptau pe dîmbul sădit cu viorele al vechii biserici din Răşinari fratele său Eugen, pe care l-a iubit atîta, şi Victoria, sora lui, care i-a inspirat duioasa poezie *Dăscăliţa*. Octavian ar fi dormit alături de ei, alături de cripta celuilalt mare transilvănean, venit şi el, ca şi strămoşii lui Goga, din depărtate meleaguri, mitropolitul Andrei Şaguna, macedoneanul.
Fiindcă Octavian Goga se trăgea şi el din păstori macedoneni. Mi-a spus-o singur. Numele Goga, unic în Transilvania, e foarte frecvent în munţii Pindului. Iar vioiciunea lui n-avea nimic ardelenesc.
Ardelenesc era numai sufletul său şi este astăzi trupul său, care se topeşte şi se înfrăţeşte cu ţărîna de la Ciucea.

CONTEMPORANI AI LUI EMINESCU

Dintre scriitorii marii generaţii, contemporani şi urmaşi imediat ai lui Vasile Alecsandri şi Eminescu, am cunoscut pe Titu Maiorescu — prea puţin — pe Iacob Negruzzi, pe I. Slavici, pe Caragiale, pe Macedonski, pe Vlahuţă...

Am avut norocul să intru foarte tînăr în viaţa literară şi, cu acest paşaport care este publicistica, mi s-au deschis uşor graniţele unei lumi fabuloase. Confraţilor de azi li se pare, cînd le vorbesc despre aceşti venerabili scriitori, că am trăit eu însumi pe vremea lui Ienăchiţă Văcărescu, a lui Heliade-Rădulescu, a lui Paris Momuleanu, a lui Grigore Alexandrescu.

Tot ce-a fost înaintea celuilalt război, cînd ea încă nu se născuse, generaţiei noi i se pare poveste antediluviană. Să trecem la diluviu...

*

Cînd l-am cunoscut în 1915, Titu Maiorescu îşi trăia apogeul, deci declinul.

Era un bătrîn unanim respectat şi trecut cu vederea. Acum, animatorul „Junimii", scriitor şi om de stat, urmărea frămîntările ţării, care trebuia să aleagă de partea cui va trece în războiul încins pe năbădăioasa planetă.

Ca şi P. P. Carp şi Al. Marghiloman şi ca toţi junimiştii şi membrii partidului conservator, cu educaţia germană şi legături la Berlin, Titu Maiorescu urma o

tradiţie: dacă nu alăturea de puterile centrale, cel puţin o strictă neutralitate. Teza acestora, precum se ştie, n-a precumpănit.

Titu Maiorescu a rămas un învins, alături de ceilalţi. Alte forţe se impuneau la conducerea politică şi culturală a ţării. Impetuosul Barbu Delavrancea trecuse şi el de partea inamicilor puterilor centrale. Întreaga mişcare era însufleţită de prezenţa luptătorilor transilvăneni, preotul Vasile Lucaci şi poetul Octavian Goga. Era o înflăcărare generală, pe care spiritul lucid, logic al lui Titu Maiorescu, P. P. Carp şi al celorlalţi n-o putea răcori cu judecata lor rece, cu imperativul vechilor alianţe.

În literatură, Titu Maiorescu pierduse de mult conducerea. Şef spiritual era acum N. Iorga, pe care, în *Luceafărul* de la Sibiu, d. Octavian Tăslăuanu îl numea „împăratul cugetării româneşti".

Convorbirile literare nu mai trezeau ecourile de demult. *Revista nouă* a lui Hasdeu aduna talentele care nu militau în jurul *Literatorului* şi al lui Macedonski. *Viaţa* lui Coşbuc şi Vlahuţă dădea naştere *Vieţii literare* a lui Coşbuc, Gorun şi Chendi, *Vieţii romîneşti* de la Iaşi a lui Stere şi Ibrăileanu, *Vieţii noi* a lui Ovid Densusianu şi *Vieţii literare şi artistice* a lui Chendi.

Diferite curente se încrucişau, se străbăteau, se combăteau, se împleteau fecund în literatura ţării.

N. Iorga lua conducerea *Sămănătorului,* întemeiat de Vlahuţă şi Coşbuc, şi începea o mişcare acut naţionalistă, cu ecouri în *Luceafărul* din Budapesta şi în *Ramurile* lui Făgeţel de la Craiova.

Se afirma impetuos talentul lui M. Sadoveanu, Sandu-Aldea, St. O. Iosif, Octavian Goga.

La *Viaţa nouă,* Ovid Densusianu încerca o firavă reacţie europeană, sprijinit de talentul său poetic şi de-al altor colaboratori, destul de anemic.

D. Mihail Dragomirescu scotea *Convorbirile critice,* lansînd talente tinere, căutînd să opună lui M. Sado-

veanu pe Em. Gîrleanu, lui Octavian Goga pe Panait Cerna şi creînd un freamăt literar care n-a fost zadarnic. Iar Titu Maiorescu supravieţuia mai inactual decît azi, cînd luciditatea, armonia şi echilibrul său renasc prin omagiul copios al foştilor săi discipoli, al unor oameni de talia lui E. Lovinescu, el însuşi exemplu de armonie şi luciditate, de măsură clasică şi de altitudine spirituală. Era, cînd l-am cunoscut eu, Titu Maiorescu, un moşneag întîrziat, mirat că veacul trece peste el — umbră venerabilă pe care o salută toţi, dar o urmează prea puţini... Contempla evenimentele cu olimpiană înăcreală, atît cît poate fi de înăcrită o divinitate — adică imperceptibil şi suveran —, ironică, dispreţuitoare şi indulgentă.

L-am întîlnit în casa boierească, primitoare, a cumnatului său Iacob Negruzzi, unde, fără să-mi dau seama, încheiam cu lectura pieselor mele seria glorioasă a reuniunilor „Junimei literare".

Iacob Negruzzi era perfectul intelectual. Nu exercita nici o aroganţă boierească. Era un om fin, amabil, discret, uşor ironic.

*

Venise vorba de N. Iorga şi de drama mea *Ringala*, pe care o citisem cu cîteva luni în urmă acolo şi pe care Ministerul Instrucţiei Publice, sesizat de o întîmpinare a Academiei Române, o scosese de pe afişul Teatrului Naţional.

Titu Maiorescu ne-a povestit ce necazuri avusese el şi guvernul în 1906, cînd Iorga a asmuţit studenţimea împotriva doamnelor din elita bucureşteană care urmau să joace în franţuzeşte în scop de binefacere, o singură dată, la Teatrul Naţional, avînd ca spectatori legaţiile şi pe oaspeţii străini din Bucureşti, comedia *Madame Flirt*. Titu Maiorescu nu găsea îndreptăţită toată acea revoluţie de stradă, fiindcă încercarea cu *Madame Flirt* era întîmplătoare, iar doamnele care jucau erau excelente

romînce şi n-o făceau din dispreţ pentru limba ţării, ci ca să dovedească străinilor darurile artistice şi culturale ale elitei bucureştene. Oare director al Teatrului Naţional, centru al acestei manifestaţii, nu era însuşi A. Davila, autorul celei mai tradiţionaliste, mai subliniat-naţionale drame româneşti, *Vlaicu-Vodă ? !*

Dacă un indiscret care era de faţă la convorbirea cu Maiorescu n-ar fi tipărit, într-un cotidian al vremii, o reflecţie a eminentului academician despre Academie, n-aş mai reproduce-o azi : am cea mai desăvîrşită stimă pentru venerabila instituţie.

Mai ales că era cît pe-aci să-i devin şi eu unul dintre companioni. Am aflat aceasta din ziare, mi-a spus-o Ion Minulescu la Lugoj, unde ne aflam în turneu literar cu alţi colegi. Propus în 1922 de Iacob Negruzzi şi de I. Bianu la fotoliul rămas vacant prin moartea lui Duiliu Zamfirescu, mi-a lipsit un vot, al lui Octavian Goga. A fost ales profesorul G. Murnu, traducătorul *Iliadei.*

Goga m-a întîlnit după cîteva zile pe străduţa, desfiinţată azi, care, în dosul Palatului regal, unea strada Cîmpineanu şi Calea Victoriei. Mi-a întins mîna ca să-şi întărească afirmaţia :

— Îţi dau cuvîntul meu că te-am votat !

— O fi intrat bila lui într-a mea !... mi-a replicat a doua zi, sarcastic, Iacob Negruzzi, cînd i-am reprodus protestarea lui Goga.

Apoi cu melancolie :

— Nu mai am pe nimeni în Academie... Am rămas singur... Ai mei s-au dus toţi... Cel din urmă a fost Duiliu Zamfirescu...

...Iacob Negruzzi trăia pe atunci al nouălea deceniu al vieţii sale.

*

Aşadar, vorbind de amestecul colegilor săi în trebile teatrului, Titu Maiorescu a declarat :

— Academia a făcut multe pînă azi, dar asta e cea mai boacănă !
Apoi adăugă, subliniind cu gestul celor două degete împreunate şi aruncate sus, spre dreapta :
— Boacănă — cuvînt moldovenesc !

*

Titu Maiorescu a murit în momente care nu-i erau propice. Posteritatea imediată l-a trecut sub tăcere.
Astăzi, o zodie favorabilă îi poartă iarăşi numele în triumf. Ar trebui, poate, scrisă o carte şi despre ultimii ani ai vieţii sale, un Titu Maiorescu-Epilog, aşa cum l-am cunoscut eu.

*

Ca şi Titu Maiorescu, Ioan Slavici avea alte credinţe politice decît cele care, în 1916, au aşezat România de partea Angliei şi a Franţei.
Credinţele fiecăruia sînt respectabile, bineînţeles cînd sînt sincere, nu cînd acoperă cu perfidie interesul personal, cînd avantajele momentului dictează atitudini.
Ioan Slavici urma tradiţia junimist-conservatorilor : alăturarea la puterile centrale.
După încheierea războiului, prin dezmembrarea monarhiei austro-ungare şi dezrobirea Transilvaniei, a început prigoana împotriva celor ce nu fuseseră la Iaşi. I-a căzut victimă alături de distinşi intelectuali, ca Virgil Arion, C. Stere şi alţii, şi bătrînul povestitor I. Slavici, cel mai de seamă prozator pe care ni l-a dat Transilvania şi din care se trag Ion Agîrbiceanu, Liviu Rebreanu şi alţii.
A trecut şi el pe la Văcăreşti împreună cu alţi publicişti, a fost înlăturat din viaţa publică, a fost lovit cu o cruzime inadmisibilă faţă de un venerabil scriitor al ţării. A ieşit de acolo cu fruntea în pămînt. Aşa l-am cunoscut eu imediat după război : o biată epavă ome-

nească, el, omul citit în cărţile de şcoală, citat în antologii, prietenul lui Eminescu, maestrul prozei româneşti !

*

Nu ştiu cum va fi fost în anii săi tineri, dar la bătrîneţe Ioan Slavici nu amintea pe un bărbat a cărui inteligenţă scăpărase. De altfel, cu excepţia lui Ilarie Chendi şi a lui Octavian Goga, scriitorii transilvăneni pe care mi-a fost dat să-i întîlnesc — Ioan Slavici, George Coşbuc, St. O. Iosif, Ion Agîrbiceanu, Liviu Rebreanu — mi-au lăsat impresia unor oameni care n-au ţinut să se valorifice printr-o excepţională strălucire a spiritului. Opera lor vorbeşte pentru ei şi vorbeşte destul de elocvent.

*

Pe I. L. Caragiale l-am cunoscut puţină vreme înainte de moartea lui năprasnică, săvîrşită la Berlin în 1912. L-am văzut de cîteva ori la Bucureşti, mi se pare că am mîncat o dată cu el la Al. Vlahuţă. Îl cunoşteam şi din scris, şi din reprezentaţiile comediilor sale pe scena Teatrului Naţional şi, mai ales, din cele povestite despre el. Se spunea că e un grec dat dracului, foarte inteligent, maliţios, cu ieşiri brutale împotriva proştilor, acerb în judecarea confraţilor — pe bunul său prieten Barbu Delavrancea îl bîrfea unde putea şi cum putea —, mare beţivan, mare meloman, admirator fără margini al lui Beethoven şi al curăţeniei străzilor berlineze („Mă, acolo pui caşcavalul pe trotuar, îl tai şi nu rămîne urmă de praf !"), cheltuitor fastuos a tot felul de moşteniri şi subvenţii publice, om fără prea multe convingeri şi scrupule, dar, în toate, nepăsător, amabil, graţios, scăpărător.

Am stat în preajma lui Caragiale o noapte întreagă la Blaj (1911), în grădina bunului A. Ciura, şi m-a uimit verva, rezistenţa, forţa lui fizică : a băut şi a vorbit pînă

în zori în cămaşă, fără să-i pese de răcoarea ce ne înfiora pe toţi ceilalţi. A vorbit o noapte întreagă, cu glasul lui dogit de nicotină, de şprituri şi de elocvenţă.
(Într-un alt capitol despre Caragiale, în cartea de amintiri *Fum de fantome,* am evocat această noapte de la Blaj.)
Pe urmă nu l-am mai întîlnit, dar l-am recitit, i-am revăzut piesele, care nemaifiind susţinute de admirabilii interpreţi de odinioară, mi-au părut din an în an mai depărtate de noi, cu tot dialogul lor atît de firesc şi de scînteietor şi cu toate personajele lor pitoreşti. Caragiale nu mă mai entuziasmează. Am depăşit zona sufletească în care se integra, sau, poate, a rămas ea în urmă. Văd că faima îi creşte.
Iată, mărturisesc, un om pe care nu m-aş duce să-l caut, cel dintîi, în Cîmpiile Elizee cînd aş avea la îndemînă o întîlnire cu Platon sau Aristot, cu Voltaire şi cu Goethe, cu Leonardo şi cu Tolstoi. Oamenii sardonici, cu inteligenţa destructivă mă neliniştesc. Îi ocolesc cît pot. Îmi tulbură armoniile sufleteşti, îmi crispează nemărginita dragoste de făpturile lui Dumnezeu.
Pe măsură ce îmbătrînesc şi tot ce poate fi pur, serafic, generos, idealist în sufletul omenesc creşte şi înăbuşă în mine alte sentimente, mă simt mai jignit de cinismul, de brutalitatea, de sarcasmul, de meschinăria, de ipocrizia, de răutatea oamenilor. Iar Caragiale, despre care am aflat mai tîrziu atîtea lucruri, nu mai este omul ireproşabil despre care am scris în tinereţe pagini calde.
Cînd l-am cunoscut, m-a cucerit printr-o exuberanţă, o fosforescenţă a spiritului ce nu puteau să nu impresioneze pe un debutant care trăise printre oameni mediocri.
Prestigiul de mare scriitor al maestrului mă intimida, iar cuvintele cu care m-a întîmpinat mă măguleau. Am mai aflat că era amabil pe faţă, iar cînd întorceai capul te batjocorea.

Şi n-o făcea cu ironia, graţia şi indiferenţa scepticului, în genul unui Anatole France, dar cu o anumită familiaritate de bătrîn ştrengar bucureştean, de stîlp al berăriilor, minimalizînd toate, batjocorindu-se în primul rînd pe el.
— Te uiţi la fruntea mea, mă ? S-a pleoştit aşa din pricina strămoşilor care au dus tava cu plăcintă-n cap !

*

Prin 1909—1910, Caragiale se afla la Budapesta. În drum spre Berlin, el se oprea cu plăcere printre românii din fosta monarhie. Transilvania şi transilvănenii îi erau familiari.
La Arad apăreau două foi : *Românul* şi *Tribuna*. *Românul* aparţinea elementelor ponderate ale partidului naţional, bătrînii, iar la *Tribuna* lui Sever Bocu scriau cei tineri, dinamicii, în frunte cu Octavian Goga. Proaspăt apărut, cu subvenţii de la Bucureşti, *Românul* îşi plătea mai bine colaboratorii. Printre aceştia fusese cîştigat şi Caragiale. La Budapesta însă, Conu Iancu se complăcea printre cei tineri, cei care îşi trimiteau manuscrisele la *Tribuna*.
Într-o zi, la cafeneaua „Jägerhorn", unde se adunau românii, Caragiale sta de vorbă şi la glume cu tineretul.
— Bine, coane Iancule, îndrăzni unul, dumneata îţi rîzi şi-ţi petreci cu noi şi, cînd e vorba de scris, scrii la *Românul* ? !
Caragiale se uită la el peste ochelari şi-l repezi :
— Ascultă, mă, eu nu sînt maşină de treierat... Eu sînt ceasornic de precizie. Pe mine şterge-mă şi unge-mă !
...Şi încheie cu o înjurătură românească.

*

Înjura uşor conu Iancu.
Aceasta îi sporea farmecul bucureştean.
Caragiale ar avea succes şi azi în cafenelele, bodegile, redacţiile şi chiar saloanele capitalei, fiindcă firea zefle-

mistă a românului, hazul pe care îl face pe socoteala celorlalţi nu-l vor schimba secole.

*

Aş fi vrut să-l cunosc pe Eminescu. Am impresia că l-aş fi adorat pentru caracterul său ales, pentru înaltele-i aspiraţii, pentru sufletul său frumos. Din cîte mi-au povestit contemporanii săi, mai ales Al. Vlahuţă, reiese că nefericitul poet era un om senin, grav, demn, discret, respectuos pentru înaintaşi, cuviincios ; avea cultul prieteniei, al iubirii, o permanentă dorinţă de a se ridica spiritualiceşte pe măsură ce fiziceşte se degrada.

De altfel, întreaga sa operă este a unuia care a crezut, care a satirizat, dar n-a zeflemisit, care a tins spre elevaţie şi nobleţe, spre îndreptarea societăţii, spre ridicarea neamului său.

Această forţă morală adaugă o frumuseţe permanentă scrisului lui M. Eminescu, scris care păstrează în eternitate incandescenţele astrale iradiate de un cămin generos.

*

Nu cred că o simplă epigramă închinată lui Eminescu şi apărută chiar în ziua cînd nefericitul poet intra în casa de nebuni a întunecat cariera lui Al. Macedonscki, i-a adus oprobriul în care a trăit pînă la sfîrşitul vieţii şi cu care acest mare scriitor e urmărit şi astăzi în unele cercuri.

Alexandru Macedonski făcea gafe peste gafe, şi, de cîte ori noi, tinerii săi admiratori, profitînd de lipsa lui din Bucureşti, căutam să-l reabilităm, să dăm numelui său strălucirea cuvenită, maestrul pica asemenea muştei în lapte şi ne zădărnicea imaculatele pînze albe cu care îi înveleam statuia.

Avea o imaginaţie bogată, exuberantă, dar nu-i putea găsi ritmul, îi era peste putinţă s-o pună în cea mai re-

lativă concordanţă cu realităţile... Fantast pînă la farsă, morbid pînă la elucubraţie, el transporta în cafenelele patriarhalului Bucureşti o anumită atmosferă de boemă a Cartierului Latin, moştenită de Paul Verlaine, Laurent Tailhade şi Sar Peladan, de la precursorii lor Théophile Gautier şi Charles Baudelaire : floră halucinantă a unei Luteţii sordide, cu emaiuri şi camee făcute din sticle colorate, cu erudiţie de dicţionar, cu magie neagră, cu negrese şi efebi, cu vise de opiu şi fasturi imaginare, tot ce poate stîrni admiraţia şi oroarea burghezului mijlociu, toată fanfaronada de rigoare a unor copii teribili şi geniali, ale căror jocuri pot trece nebăgate în seamă în Parisul tuturor indulgenţelor, dar se lovesc ca nuca în perete de gardurile cetăţii lui Bucur, unde bateria la gheaţă e viciul suprem, iar cheful cu lăutari suprema perversitate.

Macedonski avea mereu nevoie de bani. Îi căuta şi-i obţinea prin toate mijloacele, fie ca să-şi întreţină numeroasa familie, fie ca să călătorească, fie ca să perfecţioneze invenţii abracadabrante, în genul hîrtiei sidefate a fiului său, Nikita. Nu se sfia să trimită bileţele emfatice puternicilor zilei, mecenaţilor, negustorilor bogaţi, linguşind pe unii, ameninţînd pe alţii. Însura sau numai împerechea pe unii discipoli cu femei mature şi bogate şi le estorca pecunii. Odată mi-a propus să scoatem o revistă literară, care, dată fiind indiferenţa burgheziei faţă de artă, trebuia alimentată cu fonduri de proveniente inedite. Îmi propunea, anume, maestrul să înfiinţăm, la sus-zisa revistă, o pagină „care să cuprindă lista ultimilor morţi ai capitalei şi în dreptul fiecărui nume să punem indicaţia : „s-a căutat cu doctorul cutare". Medicii care nu voiau să-şi vadă numele lîngă pacientul decedat trebuiau să verse administraţiei anumite oboluri. Procedeul nu putea fi calificat drept şantaj, nu friza Codul penal, elementul de calomnie şi ameninţare dovedindu-se inexistent.

Costumele mirobolante ale maestrului, redingota şi jobenul cenuşiu, jiletcile, cravatele de mătase grea şi mul-

ticoloră petrecute de cîteva ori în jurul gîtului, ţigaretul de chihlimbar, inelele mari, bastoanele de fildeş, mustaţa răsucită, unsă şi ţepoasă ca un spin, dinţii stricaţi, rîsul său sardonic, polemicile sale, tot acest aparat exterior impresiona pe cei care, în loc să-i cerceteze opera, se agăţau de aspectul fizic şi de tribulaţiile fanteziste ale poetului damnat.

Despre darurile poetice ale lui Macedonski şi sufletul său cald, vibrant, despre dragostea lui de artă şi camaraderia cu care primea pe un debutant — prin contrast cu ceilalţi mari scriitori ai vremii, egoişti, egocentrici, închişi la orice vibraţie a celor tineri — am scris aiurea [1]...

Deşi n-a făcut parte din aceeaşi şcoală, l-am adăugat contemporanilor lui Eminescu şi ai lui Vasile Alecsandri şi pe Alexandru Macedonski, care n-a scutit de săgeţile sale nici „pe-acel rege-al poeziei, veşnic tînăr şi ferice", de care vorbeşte respectuosul Eminescu.

Pare-se că în acel Zoil, poetul ratat şi veninos din *Fîntîna Blanduziei*, Alecsandri vizase pe autorul *Nopţii de mai*, fiindcă Macedonski i-a adresat un catren care suna cam aşa :

Orbit de-al gloriei nesaţiu,
Albit de ani, dar tot copil,
E lesne să mă faci Zoil
Cînd însuţi tu te crezi Horaţiu !

Cu spiritul său tăios, cu sarcasmul său feroce, era firesc ca Alexandru Macedonski să-şi facă atîţia duşmani. Decenii întregi şi-a risipit el în toate direcţiile săgeţile care se întorceau împotriva lui.

[1] *Macedonski*, în *Fum de fantome*, vezi ediţia de faţă, pp. 31—36 (n.a.).

Lui Chendi, care, sub pseudonimul Gh. Dumbravă, scrisese că spada maestrului a ruginit, Macedonski i-a răspuns drastic într-o epigramă :

Hei, Dumbravă scofîlcită,
Tu cu gluma prea te-ntreci :
Spui c-am spada ruginită,
Doar ţi-oi da-o să mi-o freci !

*

Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi, Ioan Slavici, I. L. Caragiale, Alexandru Macedonski, nume mari cu ecouri de aur în bolţile Panteonului românesc, umbre venerabile, alături de umbrele dragi ale lui Al. Vlahuţă, Ilarie Chendi, D. Anghel, Octavian Goga — ce nume dintre sutele care zumzăie azi, ce nume vor mai răsuna asemenea vouă, peste o jumătate de veac, venerabile şi triumfale ?

— Băieţelul meu o să se facă poet ! îmi spuse, jumătate ironic, jumătate încîntat, un vechi prieten.
— Cum aşa ?
— Vorbeşte numai în versuri. Face compuneri despre Decebal, despre Moş Crăciun, la comandă. Cum aude ceva, numaidecît dă o replică rimată. Ieri i-am spus : „Ionel, vin'la tăticu !" El mi-a răspuns pe ţanc : „Să vedem ce spune Nicu !" (Nicuşor e un frate al lui mai mic). Aseară l-a chemat nevastă-mea : „Vino, Ionel, la masă !" el a răspuns fără măcar să se gîndească, aşa de repede compune poeziile : „Să-mi fac lecţia la clasă !"
— Are şi cui semăna ! mi-am măgulit vechiul coleg de liceu. Şi voi, părinţii, îi vorbiţi în versuri, îi stimulaţi talentul poetic. „Ionel, vin' la tăticu" e un vers ; „Vino, Ionel, la masă !" e altul. Al doilea vers vine foarte uşor !
— Aşa e, frate ! aprobă, numai pe sfert ironic şi pe trei sferturi încîntat, prietenul de demult.
Ce poate fi poezia decît uşurinţa de a rima ?

*

Întrebat ce mai face, Mallarmé a răspuns unei frumoase domnişoare :
— Semăn tenebre...
Iată un întreg program, toată estetica ermetismului.
În risipa însorită, abundentă şi orbitoare a liricii franceze, Mallarmé a adus acea umbră care dă valoare, susţine, consolidază fosforescenţele gîndului.

Cuvîntul comprimat, muzica, sugestia. Poezia lucrului care nu s-a spus, ci numai s-a insinuat, densitatea, înlăturarea facilităţii, primatul tehnicii. Magia întunericului. Prestigiul sfinxului.
Toată poezia se cuprinde între aceste două formule :
— Băieţelul meu vorbeşte în versuri !
Şi :
— Semăn tenebre...
Între aceste extreme îşi găseşte fiecare zona de poezie corespunzătoare sensibilităţii şi evoluţiei sale cerebrale.
Cîteva exemple.

*

Acum vreo treizeci şi cinci de ani, pe Calea Victoriei, un domn cu barbă roşie, cu ochelari şi cu şapcă spunea foarte tare altuia cu care mergea destul de repede :
— Poezia, mă, e un cal sălbatic... o ia razna pe cîmp... şi se duce, se duce !...
S-au dus şi cei doi domni în forfoteala Podului Mogoşoaiei.
Pe cel cu barbă roşie, a cărui impetuozitate de vorbă şi gest mă impresionase atîta, l-am cunoscut, după cîteva zile, la cafeneaua „Imperial" ; era poetul Ion Minulescu, proaspăt debarcat de la Paris.

*

Ne adunam prin 1906 în jurul unui pahar de ceai — costa cinci parale — la o ceainărie pe Calea Văcăreşti. Băieţi săraci, visători, plini de idealuri. Asemenea grenadirilor lui Napoleon, fiecare dintre noi purtam în raniţă bastonul de mareşal. Al literelor, bineînţeles.
Alesul însă, incontestabilul, mi se părea un tînăr palid, cu bărbuţă neagră, care scria sau transcria numai versuri

dezolate şi ni le spunea cu o voce stinsă, plîngătoare, în fumul rece al ceainăriei :

Şi mă învinge
Un gînd amar
Ştiind c-odată
Şi peste groapa mea uitată
Vor trece corbii şi va ninge...

Strofa era a lui Traian Demetrescu. Ani mulţi au trecut de atunci. Tînărul palid s-a făcut anticar. Acum e gras şi chel.
Surîdem, înduioşaţi, la amintirea ceainăriei din Calea Văcăreşti, unde trăisem noi suprema poezie. Pe atunci, poezia nu putea fi decît visul în sărăcie, pletele lungi, puţină ftizie, multă dragoste pentru om şi cîine, suferinţa sub ferestrele adoratei, întrebări amare cu privire la neant şi răzvrătire socială.

*

Cînd îşi declama Cincinat Pavelescu *Serenada, Necunoscutei, Pentru ochii tăi cei dulci,* punînd o mînă albă de episcop pe velurul negru al jiletcii în dreptul inimii, rămînînd cu ochii duşi, nu era nimeni în salon să nu se fi simţit cutremurat de fiorul sacru al Poeziei.

*

În faţa a trei mii de oameni, în dărîmatul azi palat „Trocadero", Mounet-Sully recita *Greva fierarilor* a lui François Copée.
Torente de aclamaţii răsplăteau clamorile superbului tragedian. Ochi înlăcrimaţi, feţe congestionate de entuziasm, delir.
Trei mii de oameni se simţeau duşi în slăvi de arhanghelul Pegas.
Fiorul sacru al Poeziei vibra şi acolo, aproape material.

*

În apartamentul întunecos din rue Caumartin sîntem trei-patru prieteni şi admiratori ai lui de Max. Îl rugăm să ne spună versuri. De Max deschide volumul lui Georges Rodenbach şi, înainte de a ataca prima strofă, păleşte emoţionat, respiră adînc, nările îi palpită, o lacrimă îi încolţeşte în coada ochiului... Interpretul s-a şi transpus în atmosfera poemului... Înserare, tristeţe infinită... ceaţă... Rodenbach !
Cîteva versuri numai, prea puţine, spuse cu o voce voalată de lacrimi din adînc de inimă. Două minute. Dar sîntem copleşiţi toţi. Niciodată n-am simţit mai intens poezia.

*

Poezia, fee miraculoasă, vizitează uneori, mai rar astăzi decît acum un sfert de veac, finalurile de *five o'clock* sau de întîlniri vinovate în alcovul de odinioară, în studioul modern, perechile sentimentale, care simt nevoia să răsfoiască un Albert Samain, un Henri de Regnier între două sorbituri de Porto, între două fumuri de ţigarete parfumate. Tributul a fost plătit şi muzelor şi, pre a mea lege, n-a fost momentul cel mai displăcut al finalului.

*

Actorii Elena Zamora şi Ionescu-Brună, într-o revistă, aveau un număr foarte poetic : în lumina violetă a unei lămpi înalte, junele-prim şedea visător cu cotul rezemat pe masă, iar partenera îi citea, pe franţuzeşte, versuri din *Toi et moi* de Paul Geraldy. Mi se pare că în culise tremura nostalgic un violoncel.
Nu ştiu dacă toată sala leşinase de lirism, dar în primele bănci am văzut persoane foarte atente într-un extaz aproape religios. Poezia, incontestabil, le vizita în acel moment.

*

Acum cîţiva ani am căzut ca o muscă în lapte în casa unui critic bucureştean, care, înconjurat de cîţiva ciraci, descifra *Salutul* din fruntea poeziilor lui Stephane Mallarmé :

Rien, cette écume, vierge vers
A ne désigner que la coupe ;
Telle loin se noie une troupe
De sirènes mainte à l'envers.

Fiecare biet cirac era pus să dezlege enigma — nou Edip în faţa căţelei întraripate de la porţile Tebei. Condamnaţi la poezie distinsă, criticii generaţiei, apologeţi ai ermetismului, unul mai nedumerit decît celălalt, transpirau laolaltă în împlinirea sacerdoţiului. Îi vizita şi pe ei Poezia. Aceeaşi iluminare, aceeaşi transfigurare, aceeaşi beatitudine pe faţa lor, aceeaşi sacră halucinaţie pe care am citit-o odinioară pe feţele anemicilor consumatori din ceainăria Văcăreştilor, a burghezilor şi lucrătorilor din sala „Trocadero", unde oficia Mounet-Sully, a spectatorilor teatrului „Majestic", unde oficia Elena Zamora, în saloanele bucureştene consacrate lui Cincinat Pavelescu, în apartamentul parizian al lui de Max, la şezătorile transilvane unde Ion Minulescu era răsplătit cu ropote de aplauze după ce declama :

Eu ştiu c-ai să mă-nşeli chiar mîine...
Dar fiindcă azi mi te dai toată...

*

Poezia, ah, poezia, domnii mei, nu este numai cea din definiţia dramaturgului M. Sorbul :
„...o artă care se exprimă prin cuvinte, după cum muzica se exprimă prin note, iar pictura prin culori..."
Mai este Poezia o nimfă care nu locuieşte în sufletul poetului, ci într-al cititorului. Cititorul este lacul care ştie să facă rotogoale graţioase, pline de catifelări

crepusculare, de selenare irizări atunci cînd îl loveşte în inimă piatra zvîrlită de pe mal.
Poetul este numai un abil aruncător de pietre, un jongleur al verbului, a cărui magie nu pe el, dar pe ceilalţi trebuie să-i vrăjească. Posedat el însuşi, va face scamatorie proastă. Sentimentele care zguduie sufletul omenesc, motivele de inspiraţie — iubirea, durerea, mila, entuziasmul, spaima de moarte — nu se pot transcrie cu cerneală, în rînduri mai scurte sau mai lungi, rimate sau nu, cu vocabular exuberant sau harpagonic, în momentul în care le simţi. Cel ce pledează contrarul frizează şarlatania.
Poezia este ceea ce adaugă, prin propriu-i acompaniament sufletesc, lectorul chemat să descifreze notaţiile meşteşugite ale profesionistului literar. Lichidul care dizolvă pastila. Huma care descompune şi fructifică sămînţa. Credinţa. Iluzia pe care şi-o face fiecare, nevoia de frumuseţe pe care şi-o potoleşte fiecare, pe măsura lui, în contact cu tehnicienii scrisului. Ceea ce merge la inima fiecăruia. Iar această inimă trebuie să fie puţin scrîntită. Omul deplin sănătos nu se complace în poezie. Poezia cere o anumită morbideţe. Unii nu pot gusta poezia pînă n-au afumat prin odaie cu *papier d'Arménie*.

CUM SE SCRIE O POEZIE...

Acum vreo zece ani, într-o noapte, între două adormiri, pe la două dimineaţa, după o zi toridă, obositoare, deprimantă — după lungi întîrzieri în anticamerele-etuvă ale ministerelor, aşteptări zadarnice, intervenţii fără rezultat, amînări, aprobări pe care le ştii mincinoase, refuzuri pe care le simţi definitive nu fiindcă ministrul ar putea rezista unor noi presiuni, dar fiindcă nu mai ai dumneata puterea să mai insişti —, după o zi de cuptor, sîcîietoare şi copleşitoare, zi stearpă, zi inutilă, pe la două dimineaţa, între două adormiri, o cadenţă s-a insinuat, inexplicabilă, în mine :

Peisajul e duminical...

Şi s-a deschis, în aţipirea tîrzie, un luminiş surîzător, cutreierat de chimvalele serafimilor.
Ritmuri graţioase lunecau, împerecheri de cuvinte se alungau ca turturelele... Nu ştiu cît a ţinut acel popas de poezie şi cînd am adormit.
Dar din acel dans de flăcări catifelate şi sonore m-am trezit a doua zi cu o zgură : nouă versuri... „Peisajul e duminical" tîrîse după el alte opt rînduri cadenţate.
Iată, le public aici, fiindcă numai în cotidiane se mai citesc poeziile :

In zarea leneşă, Ardealul...
Biserici clopotă solemn.

Ciocănitoare muşcă lemn,
Ţărani cu cizme urcă dealul.

În Chryslerul imperial,
Cu noi, e contele von Shultze...
Femei cu salbe şi desculţe
Ne dau bineţe de pe cal.

Peisajul e duminical...

*

A doua zi, alegînd între o vizită la dentist şi o nouă audienţă la un ministru, am preferat să stau acasă şi să comentez cele două strofe. Întîi le-am comentat didactic şi favorabil, asemeni unui critic de treabă.
Iată geneza imaginată de acel critic :
„Poetul, într-o tovărăşie distinsă, arată unui oaspete de marcă frumuseţile ţării... E o splendidă duminică de vară ; satele, nevăzute, înecate în verdeaţă, îşi trimit spre cer sărbătoreasca rugă a clopotelor. Departe, învăluite în fumul depărtării, se văd colinele şi văile Transilvaniei... Ghionoaiele ciocănesc în arborii drumului... Pîlcuri-pîlcuri de ţărani urcă spirala pe care o coboară elegantul automobil ; bărbaţii, vînjoşi, merg pe jos, lăsîndu-şi nevestele călare. Ţărancele sînt gătite în straiele lor cele mai bogate, vin de departe, fără îndoială. Au obosit mergînd pe jos : picioarele lor goale dovedesc truda zilei...
Oaspetele străin e fermecat de această viziune etnică ; el va duce în ţara depărtată o nepieritoare amintire a pămîntului românesc..."

*

Istoria literară, ca orice istorie, se scrie cu aranjamente postume. Toate sînt întocmite logic, simplist şi armonios, ca într-o vitrină. După ce am dat o interpretare oficială şi onestă genezei, am descompus pentru mine însumi cele două strofe şi am verificat autenticitatea materialului poetic. Am descoperit cu surprindere că

toate notaţiunile aveau un substrat real. Disparat, dar autentic.
Ţărancele cu salbe, ţăranii cu cizme îi întîlnisem aievea, cu un an înainte, pe drumul Cîmpulungului, în ziua de Sf. Ilie. Veneau de la tîrg. În fiecare an, de Sf. Ilie, se adună la Cîmpulung mii de locuitori din împrejurimi. Costume splendide, salbe grele, marame lungi, de mare bogăţie, înfrumuseţează uliţele ca într-un grandios muzeu etnic, însufleţit. E cea mai caracteristică feerie a pămîntului românesc această zi de tîrg, o dată pe an, la Sf. Ilie (sau la Sf. Pantelimon, nu mai ţin bine minte, sînt două sărbători vecine).
La anul — dacă nu uitaţi pînă atunci — trebuie să faceţi neapărat, cu automobilul, drumul Curtea-de-Argeş, peste cele şapte dealuri, spre Cîmpulung, în ziua de Sf. Ilie, cînd e tîrgul maramelor. Să luaţi cu dumneavoastră şi prieteni străini: le veţi arăta cea mai surprinzătoare minune de pe aceste tărîmuri: o procesiune de peisaje şi de costume naţionale cum nu se văd nicăieri şi care justifică cele mai exagerate orgolii naţionale.

*

Să revenim la cele două versuri. Ciocănitoarele care muşcă lemn le-am înregistrat, acum mai bine de treizeci de ani, în parcul arinilor la Sibiu.
Pînă acum nu le pusesem la contribuţie literară. Ne reîntîlnim, ghionoaiele şi cu mine, într-o noapte bucureşteană, după o frămîntată şi inutilă zi de deputat majoritar.
Acel „Chrysler imperial" de care vorbeşte poetul e un bătrîn *Steyer* demodat şi înalt ca un joben. L-am făcut *Chrysler* fiindcă aveam nevoie de rimă, iar *Steyerul* nu poate fi imperial.
Tot pentru rimă am inventat şi pe contele von Shultze. Ca şi *icre*, cuvîntul *desculţe*, dacă nu mă înşel, n-are rimă.

Totuşi, prezenţa turistică a unui domn german într-un defileu românesc nu e complet inventată în această excursie estivală : acum vreo douăzeci de ani, deasupra Branului, venind de la Rucăr, ne-am încrucişat cu maşina baronului Freytag, fostul ministru al Reichului, la Bucureşti. Momentul plastic era impresionant şi nu putea trece fără urme printr-un spirit de literator... A revenit într-o strofă după ani întregi.
Imaginea Transilvaniei, care-şi deschide văile şi colinele în zarea leneşă, am avut-o acum zece ani, ajungînd la punctul culminant al drumului de la Predeal spre Bran. Acolo se desface una dintre cele mai frumoase privelişti ale pămîntului. E păcat că de la o vreme drumul a devenit impracticabil. Ni se fură o rară bogăţie spirituală, interzicîndu-ni-se urcuşul către acea neasemănată oprire.

*

Două neînsemnate strofe ce par culese-n treacăt, ca doi fluturi, au rădăcini în trecutul nostru sentimental. Ele au germinat latent, au aşteptat, se liberează, se transformă.
Nu sînt licurici spontani, ci zămisliri de demult care îşi deschid corola — o mică explozie — la scăpărarea cine ştie cărui foc al soarelui interior.
Imagini de demult înviază, se asociază, revizuite, împrospătate, transpuse, deformate, înfrumuseţate. Opera literară se hrăneşte din rezervele unor notaţii subconştiente, îndelung acumulate. Spiritul nu face decît să le organizeze. Poetul e colecţionarul răbdător al unor valori care pentru ceilalţi muritori n-au nici preţ şi pe care el le foloseşte cu dobîndă.
Poetul e un arhitect, un fierar, un cămătar ca oricare altul.

SPOVEDANIA LUI HAGI-TUDOSE

Mă întorsesem de la *Hagi-Tudose* cu amintirea înspăimîntătoare a morţii sale. O înduioşare fără margini mă cuprinsese gîndindu-mă la nefericitul hagiu, pe care îl iertasem în inima mea, căci iubise mult. Fiecare din noi purtăm o dragoste în suflet şi nimeni n-are dreptul să ne-o judece. Iubim cu toţii ceea ce ne încîntă : unii femeile, alţii stelele. Hagiul iubea aurul. Sînt frumoase toate. Cel ce moare cu ochii la unul din aceste lucruri nu e om de rînd. Pentru mine, Hagi-Tudose e mult mai măreţ decît mulţumitul Profirel şi decît nătîngul Culai. Aceştia sînt nişte oameni obişnuiţi, aproape nişte lucruri. Trăiesc şi mor ca toată lumea. Pe cînd Hagi-Tudose poartă în inima lui o dragoste mare, neţărmurită, căreia îi închină tot trupul şi tot sufletul său.

Îl urmăream cu dragoste în drumul spre Ierusalim, iar vorbele sale, frumoase ca ale unui cronicar străvechi, îmi răsunau încă în fundul urechilor, în ciuda glumelor neroade ale celor din jurul său.

Îl vedeam călătorind prin ţări necunoscute, cu oameni şi dobitoace ciudate, cu alte stele, cu alte grădini, cu alte obiceiuri. Îl vedeam ajuns la Ierusalim şi îngenuncheat în faţa luminosului mormînt al Mîntuitorului.

Şi pe cînd cei de acasă, din mahalaua Troiţei, îşi duceau viaţa de toate zilele, cu mulţumirile şi necazurile lor mărunte, veşnic aceleaşi, Tudose hagiul se înfiora de o lumină nouă, de o taină înfricoşată în mijlocul sutelor de cruci şi a sutelor de călugări cu bărbile albe, cu hainele cernite. Hagi-Tudose se împărtăşise cu o

fărîmiţă din lumea largă, lumea nouă, necunoscută celorlalţi sărmani muritori din jurul bisericii Sfînta Troiţa...

*

Mă gîndeam la toate lucrurile acestea şi nu puteam să adorm. O rază de lună se strecura pe fereastră în noaptea de iarnă şi revărsa pe podele o comoară. În liniştea singurătăţii se auzeau cum sună ramurile copacilor şi mie mi se părea că mîna iubitoare a zgîrcitului vîntură aurul de pe podele.

Cum stam aşa, uşa se deschise binişor şi cineva intră. Am vrut să aprind, dar un glas cunoscut îmi zise :

— Lasă, nu mai aprinde ! Putem vorbi şi pe întuneric. Oamenii n-au nevoie să se vadă prea mult. Cînd e lumină mai puţină, ei par ceea ce ar trebui să fie şi nu ceea ce sînt. Ne ajunge firul de lumină ce se deapănă de pe mosorul lunii. De ce să mai risipeşti lumina ?

...Cel care vorbise astfel era însuşi Hagi-Tudose. L-am cunoscut mai ales după cele din urmă vorbe. Toate gîndurile bune mi se risipiră. Sîntem buni şi îngăduitori atîta vreme cît nu e vorba de noi ; cînd am dat cu ochii de hagiu, m-am gîndit că ar putea să-mi fure din somn, ca să-mi dea în schimb un nou şuvoi de vorbe. Dragostea pentru hagiu, dumnezeiasca înţelegere a patimii sale omeneşti, pieri ca prin farmec. Nu mai aveam în faţa mea decît un străin care vine să mă tulbure.

— D-ta eşti Hagi-Tudose ? A, nu ! Scuteşte-mă... Te-am ascultat o seară întreagă la teatru. Patru acte ai vorbit, hagiule, nu-ţi ajunge ? Vrei să mă dăruieşti şi cu al cincilea act ? Mulţumesc ! Să nu-ţi fie cu supărare, dar nu mai pot să te ascult ! Mi-e somn. Iartă-mă, hagiule, dar mi-e somn !...

Şi m-am întors pe partea cealaltă. Un oftat înăbuşit răsuflă pe nările lui Hagi-Tudose şi glasul său îmblînzit mă mustră :

— De ce nu vrei să mă asculţi ? De ce nu ţi-e milă ?

— Milă ?

M-am întors repede la hagiu şi m-am uitat crunt la el. Dar ochii lui fulgerară.

— Nu-ţi cer pomană ! zise el. Îţi cer milă, îţi cer să m-asculţi. Credeam că mă judeci mai blînd decît ceilalţi.

Învins, i-am răspuns :

— Te-ascult !

Hagiul începu :

— Zgîrcitul care a vorbit toată seara nu sînt eu, ci un zgîrcit pe care l-a făcut aşa poetul. El a vorbit prin gura mea, iar nu eu. Noi, oamenii aceştia din cărţi şi din teatre, facem ceea ce vor autorii, jucăm după cum le place lor să tragă de sfoară. Am spus astă-seară despre mine multe lucruri care sînt adevărate, dar n-am spus altele care sînt şi mai adevărate. Cînd am intrat, te-ai speriat că-ţi cer pomană. Ai făcut rău. Nu este om mai mîndru decît zgîrcitul. Zgîrcitul nu se umileşte niciodată. Zgîrcitul nu cunoaşte înjositorul semn al mîinii întinse. N-am cerut pomană niciodată şi de aceea nu înţeleg să-mi ceară cineva pomană. Zgîrcitul cere numai atunci cînd îşi vrea dreptul său. Şi numai cel ce preţuieşte bunul său va preţui cum se cuvine bunul altuia. Numai cel ce cunoaşte datoriile celorlalţi le va cunoaşte bine şi pe ale sale. Eu nu m-am lăcomit niciodată la bunul altuia... Ceea ce am adunat a fost al meu. În fiecare bănuţ e un dor înăbuşit în mine. Cînd am vrut să dau ceva, fie pentru altul, fie pentru mine, am chibzuit că e mai bine să-mi opresc mîna şi n-am mai dat. N-a murit nimeni, şi eu m-am apropiat încă un pas de ţinta mea. Ca furnica am dus în spate şi am adunat fir cu fir avuţia mea. Firişoarele de apă risipite ici şi colo n-aduc nici un folos. O rază de soare le soarbe. Dar cînd s-adună gîrle şi rîuri neţărmurite se face marea, pe care nici o mie de sori n-o pot înghiţi. Pe mare plutesc corăbii, pe un pîrîiaş nu pot pluti decît netrebnicele fire de paie sau cîte un fulg de pasăre.

— Dumneata, Hagi-Tudose, vrei să asemeni pîrîiaşele cu mici semne de milă împărţite în dreapta şi în stînga

şi care îţi par de prisos. Eu cred că şi un firişor de apă îşi are rostul său atunci cînd trece la rădăcina unei flori sau lîngă leguma unui om sărac. Faptele bune, fie cît de mici, ajută omenirii. De cîte ori n-ai avut d-ta prilej să aduci o bucurie ori să alini o suferinţă, şi n-ai făcut-o !...

— Acestea sînt învechite vorbe creştineşti, care dau ghes lenei să se întindă şi săracilor să se obrăznicească. Cu gologanul meu sau fără el, e totuna cerşetorului. Nici nu-l sărăceşte, nici nu-l îmbogăţeşte...

— Vezi că, dacă-ar spune toţi aşa, n-ar mai da nimeni cerşetorilor şi ar muri de foame !...

— Nu s-a văzut încă om mort de foame. Oamenii mor din prea multă mîncare. Şi, la urma urmei, las' să moară ! Ce folos aduc bătrînii neputincioşi, orbii şi toţi betegii ce stau la marginea drumurilor ? Privelişte lor te umple de scîrbă şi de întristare... Locul lor e în mormînt, căci nici oamenii sănătoşi nu pot să-i vadă fără să întoarcă ochii şi nici ei înşişi nu văd vreo mulţumire pe pămîntul acesta.

— Dar d-ta ce mulţumire ai ? Ai înăbuşit orice dorinţă, orice poftă numai ca s-aduni bani peste bani...

— Asta înseamnă că n-am prigonit pe alţii spre îndestularea trupului meu. Sînt mai presus de cei ce-şi despoaie vecinul ca să împlinească feluritele pofte ale trupului lor gras şi veşnic nemulţumit. N-am dat altora, dar nu mi-am dat nici mie. Orice dorinţă este o deşertăciune. Cînd ţi-ai îndeplinit-o e ca şi cum n-ar fi fost niciodată. Pe cînd, dacă a rămas dorinţă, trăieşte de-a pururi în bănul care ar fi spulberat-o, în banul ce şi-a sporit comoara. Şi, ban cu ban, comoara creşte şi fiecare ban este o mărturie a dorinţei tale şi a putinţei de a ţi-o îndeplini... Şi din atîtea nimicuri ce s-ar fi risipit te-ai ales la sfîrşit cu ceva însemnat, ceva întreg, din care odată se pot făptui lucruri mari... După moartea mea, averea adunată va folosi omenirii, fie că se va zidi lăcaş Domnului, fie că se va face dintr-însa adăpost

celor săraci... Dacă aş fi împărţit-o, din viaţă, pe mărunţişuri, nu s-ar fi ales nimic de pe urma mea. Precum învăţatul adună vorbă cu vorbă şi face cartea plină de înţelepciune, aşa şi eu am adunat cartea mea de aur, care este cea mai înţeleaptă.

— Dar cîte învăţături rele nu sînt închise în această carte! Lacrimi vărsate de prisos, rugăminţi, îngenuncheri. Ai despoiat o lume, ai dat bani cu camătă nelegiuită.

— Am spus omului dinainte cît îi cer camătă, nu l-am silit. Nu l-am furat. Furt se cheamă cînd iei omului fără ştirea lui şi jaf cînd îi iei fără voia lui. Iar eu n-am făcut nici una, nici alta.

— Ai înşelat, hagiule, ai vîndut surcele şi-ai spus că e lemn sfînt din crucea Mîntuitorului.

— Lemn sfînt? Ei, şi ce dac-am vîndut lemn sfînt? N-am înşelat pe nimeni! Toţi cîţi au cumpărat de la mine mi-au fost recunoscători, deoarece tot ce au dorit ei li s-a îndeplinit. E adevărat că nu „lemnul sfînt", ci credinţa lor le-a fost mîntuirea. Dar, dacă n-ar fi avut în ce să creadă, n-ar mai fi crezut de loc. Omul are nevoie să creadă în ceva, fie ce-o fi, altminteri credinţa lui rămîne acoperită ca un şuvoi de apă sub o stîncă. O piatră scumpă are nevoie de razele soarelui ca să lumineze, altminteri şade în fundul pămîntului şi-o înghite bezna veşnică...

— Mă iartă, Hagi-Tudose, d-ta vorbeşti ca un adevărat hagiu, dar să nu schimbăm vorba... Ai înşelat ori nu lumea cu lemnul sfînt? Ce-o să zică Dumnezeu de robul său Tudose?

— O să zică aşa: „A făcut şi el, bietul om, ceea ce fac, de veacuri, sfinţii părinţi de la Ierusalim, care vînd credincioşilor lemn sfînt din crucea lui Hristos, cu toate că ştiu prea bine ce fel de scîndură e marfa lor. «Lemnul sfînt» nu l-a născocit Hagi-Tudose, care e un zgîrcit şi un ticălos, ci preacuvioşii călugări şi episcopi, care sînt

slujitorii mei şi propovăduitorii cuvîntului meu"... Aşa o să zică Dumnezeu. Şi te încredinţez că Dumnezeu are să primească la dreapta lui pe bătrînul Tudose, care se face acum tot mai străveziu şi începe să se înalţe la cer, pe Tudose care a fost la mormîntul Mîntuitorului şi s-a rugat, şi s-a minunat, şi a plîns, pe Hagi-Tudose din care nu mai rămîne acuma în odaia ta decît firul luminos din ghemul de aur al lunii.

LA COMEMORAREA LUI PANAIT ISTRATI

Despre Panait Istrati nu se poate vorbi înainte de a vorbi de oraşul său natal, de acea surîzătoare Brăilă, amestec de rase şi de climate, prag al Orientului cu o mie şi una de legende.

Mai mult decît Constanţa însăşi, bătută de valurile Helespontului şi halucinată de infinitul orizontului marin, de toate plecările spre Bosforul miriadar, Brăila este un sfîrşit şi un început de lume, primul cîntec de muezin al Asiei apropiate.

Panait Istrati e legat de acest colţ al pămîntului prin toate moştenirile primite şi pe care le va duce cu el oriunde s-ar afla, fie sub bolţile de palmieri şi de piperi ai Coastei de Azur, fie în lumea convenţională a Parisului, în severa cetate cenuşie unde nu s-a simţit bine niciodată.

Brăila are mulţi români, mulţi greci, destui evrei bogaţi şi destui ţigani săraci. Sîngele s-a amestecat. Dacă nu s-a amestecat sîngele, s-au amestecat razele soarelui şi năravurile, aspiraţiile, nostalgiile.

În clocotul acesta brun, în ochii negri, focoşi ai brăilenilor inteligenţi, dinamici, fosforescenţi, talentaţi şi puţin farsori, lipoveanul blond din bălţile Dunării a adus resemnarea farmecului slav, ostroave de reverie, în care alţi meridionali nu poposesc. Iată caicciul turc, matelotul italian sau britanic, şi iată omul din Egipt mijlocind asigurări şi schimburi. Toate seminţiile pămîntului.

Am cunoscut această Brăilă în epoca ei de splendoare, pînă către 1916. Păstrez încă vie amintirea petrecerilor fastuoase în casele bogătaşilor de acolo, primirea lor plină de graţie şi de abundenţă şi, în acelaşi timp, paralel, nedespărţită de această viziune de baluri şi de sarabande, cîteva drumuri desfundate, sub ploaie, în periferie şi munţii de aur din port, imense depozite de porumb vînturat pe cheiuri în dimineţi însorite.

De cîte ori plecam din Bucureşti spre Brăila aveam impresia că pornesc spre adevărata capitală a ţării, atîta viaţă, bogăţie şi voie bună se mistuiau acolo, atîta risipă de inteligenţă şi de forţă în oamenii pe care îi întîlneam.

Ce făcea pe atunci Panait Istrati, fiul bietei spălătorese pe care o evocă atît de pios în scrierile sale ?

Pe la 1915 nu-l cunoştea nimeni. Într-o scrisoare pe care mi-a trimis-o prin ziare, după opt ani, de la Paris, cînd se afla pe piscurile de glorie, autorul *Kirei Kiralina* povestea cum m-a văzut în casa unor fruntaşi brăileni, punînd în scenă, pentru nu ştiu ce societate de binefacere, o comedie. Urmau s-o joace amatori din lumea bună a oraşului, în vreme ce Panaitache, tocmit zugrav în acea casă, întindea vopseaua pe pereţii camerei vecine şi trăgea cu urechea la repetiţiile din salon. Nu o dată, mai tîrziu, mi-a vorbit Panait Istrati de mirajul scenei, de atracţia prestigioasă pe care o exercita fantasmagoria rampei asupra lui, de serile feerice pe care le-a trăit în înghesuiala galeriei Teatrului Naţional la *Înşir'te mărgărite* şi *Cocoşul negru*.

Într-o bună zi, calfa de zugrav din Brăila a plecat în lume. A călătorit prin Turcia, prin insulele greceşti, în Egipt. Pe urmă iată-l fotograf ambulant la Nisa. Povestea o cunoaşteţi toţi... Într-o zi, sătul de viaţă, şi-a tăiat beregata. Din spital i-a scris lui Romain Rolland, căruia îi trimitea şi primele încercări literare. Pacifistul, uma-

nitaristul de la Geneva a fost prins de la întîile pagini ale lui Panait Istrati. Găsise un scriitor autentic, un inspirat a cărui pană vibra muiată în sînge, în mocirlă şi în azur.

Vieţi umilite, suspine înăbuşite, scrîşnet de dinţi şi dor de mai bine treceau în foile acelui vagabond sud-oriental, amintindu-i pe celălalt vîntură-lume, paladinul stepelor ruseşti, pe Maxim Gorki.

Un Gorki balcanic — iată ce era Panait Istrati al nostru. Toţi iluminaţii pămîntului l-au citit, toţi nemulţumiţii, toţi cei ce visau ceva mai bun, mai omenesc. L-au citit şi esteţii revistelor din metropole şi snobii saloanelor şi toţi au fost vrăjiţi de darul povestitorului. Nici un artificiu literar. Numai peisaje văzute, numai viaţă trăită. Simplitate. Putere de a evoca oameni şi fapte scăldate în lumină. O paletă scînteietoare. O magie a cuvîntului, pe care prea puţini — chiar dintre cei mai mari — au stăpînit-o.

Cei mai mulţi oameni şi cele mai multe decoruri le-a adunat Panait Istrati din peisajul brăilean. Toţi şi toate mărturisesc amestecul de lume, declasarea, verva, îndurerarea şi întrariparea acestui port dunărean, care-a dat României atîţia oameni de seamă şi literaturii universale pe fiul bietei spălătorese...

*

Într-o zi vagabondul a trebuit să plătească, prin renunţarea trupului, toate peregrinările, toate privaţiunile, toate umilirile unei vieţi prea lungi în suferinţă şi prea scurtă în satisfacţii.

S-a reîntors în ţară, poate să mai lucreze, poate să moară. Peste hotare, steaua începea să-i apună. Editorul său parizian a tras obloanele. Fiul risipitor s-a reîntors la cămin. Feeria a încetat. Triumfătorul de departe, omul legendar, era întîlnit prea des în spitalele sau cafenelele Bucureştilor. O ducea greu. Mediocrita-

tea capitalei îl prindea în plasa-i necruţătoare. Avea şi o familie pe cît de întinsă, pe atît de strîmtorată. Trebuia să ceară şi pentru ea. Trebuia să trăiască din ajutorul oamenilor pe care îi dispreţuise pînă atunci : potentatul politic, industriaşul-caracatiţă...
Şi vagabondul-poet a închis ochii pe vecie acum şapte ani.

*

Panait Istrati a fost un admirabil povestitor, povestitorul ideal. În alte ţări, în alte veacuri, ar fi fost un trubadur, un colaborator al Şeherazadei, un rapsod al insulelor homerice. Pentru că freamătul mulţimilor sărace îi însufleţea opera, pentru că acest freamăt l-a ridicat, el a crezut că trebuie să fie şi un luptător social. Şi-a atribuit misiuni revoluţionare. A militat în acest sens după ce povestise. Toate locurile comune ale umanitarismului i-au împănat scrisul final.
Ftizia proletarului în opoziţie cu opulenţa parvenitului, foamea visătorului şi ignominia bancherului, ipocrizia forţelor constituite care condamnă pe un biet asasin, dar dezlănţuie cataclisme universale, nesimţirea burgheziei bogate, care, la teatru, înecată în blănuri şi în diamante, varsă lacrimi, pe sfîrşitul *Damei cu camelii*, dar dispreţuieşte pe nefericitele dame cu camelii autentice de la colţul străzii, toate aceste clişee tocite renasc candid, primar în tiparniţa acestui imaginar apostol.

*

Un admirabil povestitor, care a dus faima numelui românesc pe toate colţurile globului, acesta a fost Panait Istrati şi nu i se pot găsi destule cuvinte de laudă şi de recunoştinţă. Pentru că a scris în altă limbă, unii îi refuză titlul de scriitor român. Dar toate darurile sale,

simplitatea, luminozitatea, verva, ironia, coloritul, umorul său, sînt specific româneşti. Mai mult decît sîngele cuiva, mai mult chiar decît graiul în care oficiază, *spiritul* cuiva îi scrie numele în patrimoniul unei naţiuni. Iar spiritualitatea lui Panait Istrati, fiu al unui colţ caracteristic al acestei ţări, a trecut biruitor hotarele, a cucerit sufragii spontane, contribuind, mai mult ca multe ambasade oficiale şi subvenţionate, la cunoaşterea şi buna preţuire a acestui popor atît de înzestrat.

DOUĂ SCRISORI ALE LUI PANAIT ISTRATI

Cînd, în 1924, Panait Istrati a avut acel fulgerător succes parizian şi era tradus în atîtea limbi, era frămîntat de gîndul răsunetului său în ţară şi se întreba ce vor spune cei de acasă de această frumoasă izbîndă. Dar cei de acasă, în frunte cu N. Iorga, l-au atacat. De ce ? Totdeauna se găsesc motive ca să loveşti într-un confrate care reuşeşte. Răsfoind deunăzi colecţia unui hebdomadar literar care nu mai apare, am dat de răspunsurile pe care, din străinătate, le trimitea Panait Istrati celor ce-l atacaseră, printre care şi colegii săi de proză, d-nii Al. Cazaban şi Liviu Rebreanu.

Tot acolo am găsit şi aceste două scrisori trimise mie de Panait Istrati. Pe vremea aceea nu-l cunoşteam. L-am cunoscut mai tîrziu, către sfîrşitul sărmanei sale vieţi... A venit odată, la o repetiţie a *Meşterului Manole*, în foaierul Teatrului Naţional. Apoi m-am dus şi eu să-l văd, la sanatoriul Filaret, unde era bolnav. Acolo am întîlnit şi pe tînăra, frumoasa lui soţie, care-i cultivă şi azi memoria cu devotament.

Ne-am întîlnit apoi, destul de des, la cafeneaua „Corso", astăzi dărîmată.

Pare-se, după cum mărturiseşte el în prima-i scrisoare, că ne mai întîlniserăm o dată de mult (1915).

Dar să lăsăm pe Panait Istrati să vorbească :

Masevaux, Rinul de Sus
7 iulie 1924

. . . . . .

Şi acum, nu-i aşa c-ai să cazi din nori cînd ţi-oi spune că mă aflam printre simandicoasele persoane cărora le citeai piesa

d-tale Sfîrșitul Pămîntului, *la Brăila, în saloanele lui Mișu Băsărăbeanu? — Mă aflam, dar... cam pe după ușă! Nici nu se putea altfel: aveam pensula de vopsitor în mînă și eram îmbrăcat în costum de lucrător zugrav. Mai era o pricină care mă împiedica de a sta tolănit pe sofa alături de boieri: nu scrisesem încă pe* Kira. *Vezi ce nedreaptă e lumea? Dar chiar dacă aș fi avut-o scrisă pe* Kira *și pe mama „Kirei", tot treaba aia ar fi fost: îmi mai lipsea patalamaua lui Romain Rolland! Și dacă e așa nu-ți vine d-tale să te întrebi nedumerit: cum poate să existe un singur artist demn de acest nume care să nu se revolte la gîndul că cine știe cîte opere de valoare zac prin sertarele Riederilor din lumea întreagă, putrezesc și dispar fără să vază lumina tiparului? Adică cum? Pentru ca un om să ajungă a-și face dovada capacității sale, pentru ca să i se îngăduie a arăta ce poate, fie ca artist, fie ca deschizător de drumuri noi în domeniul necunoscutului, trebuie ca mai întîi să se spînzure? să-și taie burta? să se arunce în puț? sau să plesnească de mizerie vreo treizeci de ani? sau chiar să moară de-a binelea?*

Și aici am să fac apel la memoria d-tale, ca să ilustrez și mai bine niște afirmații care nu sînt de loc literatură și mofturi artistice, ci cruda realitate.

Îți vei aduce, poate, aminte că, pe vremea cînd îți băteai capul zile întregi ca să faci pe proștii din casa lui Mișu să învețe rolurile din piesa d-tale, mai era un tînăr lîngă mine, un lipovean român, cu bărbuță neagră și chipeș la înfățișare. Ai vorbit cu el și mi-ai adresat și mie un cuvînt: eram amîndoi antreprenorii pîrliți ai lucrării lui Băsărăbeanu, acea casă care strălucea de uși ripolinate, pereți în ulei, plafoane pictate, totul executat cu adevărată artă de meșteșugari și unde am muncit amîndoi un an încheiat și ne-am ales cu... praful de pe tobă. (Căci bietul Mișu — om milos și darnic cum rar mi s-a întîmplat să întîlnesc, inimă de aur, amic fără fasoane — n-a putut să se sustragă putregaiului care descompune burghezia trîndavă: a risipit toată averea de la „răposatu", arunca banii cu pumnul tuturor lichelelor, dar pe lucrătorii care transformau fosta casă a lui Crisoveloni într-un palat îi lăsa să aștepte la

poartă pînă ce-i venea poftă să iasă şi să le arunce o sutime din ce le datora, aşa că am muncit toţi pe veresie.)

Ei bine, tînărul lipovean, de care cred că-ţi vei aminti, era sobar-zidar de meserie, dar pictor din vocaţie. Tablourile lui sînt astăzi mărturie netăgăduită a talentului ce se ascundea sub nămolul de var care-l îneca de la cap pînă la picioare.

E vorba de Samoilă Petrov, nume ce trebuie reţinut şi reabilitat. Reabilitat, da! Şi d-ta, care eşti cineva în arta română, nu vei putea decît să onorezi breasla artisticească dovedind cu bruma rudimentară ce ne-a rămas de la Petrov cît de mare e nedreptatea ce se face vieţilor clocotitoare care au nenorocul să se nască astăzi.

Samoilă Petrov, sergent în batalionul de pontonieri din Brăila, după ce-a scăpat teafăr din Balcani, a fost înghiţit de urgia războiului de unde a ieşit România umflată de glorie, pe care o vedem. N-a voit, nenorocitul, să mă însoţească în Elveţia, în martie 1916, cînd am plecat ca să nu mă mai întorc; şi s-a dus să-şi dea sufletul într-un spital din Odesa, lăsînd în urma lui o mamă — încă una lîngă milioanele care îşi plîng şi azi feciorii!

Dar Petrov nu era numai artist, ci şi una dintre cele mai rare perle ale amiciţiei distinse şi dezinteresate, un suflet generos, o inteligenţă rafinată care se avînta cu sete spre tot ce interesează gîndirea, un om cu a cărui prietenie s-ar fi putut desfăta prietenul cel mai greu de mulţumit.

D-ta poate că ai să rîzi de naivitatea ori pretenţia mea cînd îţi voi spune că, pe cînd te trudeai să-ţi creezi actori de pripăşeală în zilele acelea, noi, Petrov şi eu, eram singurii care te pricepeam şi-ţi înţelegeam necazul, deşi eram nuli şi neexistenţi pentru d-ta. Ceilalţi, actori şi actriţe de „ia-l de pe mine că-l omor", repetau ca papagalii, fără pic de suflet, fără dram de emoţie, fraze care, exprimate de d-ta, făceau pe Petrov să sară în sus de nerăbdare:

— Ce dracu, mă, îmi spunea el, nu văd boii ăştia că nu fac decît să sforăie? Au să-i trîntească piesa lui bietul Eftimiu!

Şi ţi-au trîntit-o la Regal de i-au mers fulgii.

În seara aceea, ieşind de la teatru, Petrov se mira:

— Să n-aibă ei atîta bun-simţ, nici atîtica talent!

— N-au, Samoilă, nici bun-simț, nici talent... fiindcă au bani.
— Atunci de ce s-au încumetat și au înjosit munca unui om?
— De grași, Samoilă!
Și s-a dus Samoilă să-și dea sîngele lui prețios alături de atîția artiști care au creat cîmpia mănoasă unde pasc, se îngrașă și se prăsesc taurii furioși ce conduc azi omenirea cu coarnele și cu coada! Iar artiștii care au scăpat teferi, în loc să pună mîna pe tînjală și să croiască dihaniile ca să le înjuge la plugul activității umane, ei au luat cădelnița artei și le tămîie boturile ori le scarpină burțile, așa că un mare editor parizian a putut să răspundă într-o zi, insolent, unui om de seamă care îi aducea un manuscris din partea unui tînăr și talentat debutant:
— N-am nevoie de autori cu talent, pentru care trebuie să trag trei mii de exemplare și să le vînd în cinci ani. Am destule scrieri al căror tiraj redus și pe hîrtie de lux mi-e plătit dinainte. Și ce-mi pasă mie dacă talentele nu găsesc editori!
Unde ești tu, Țepeș-doamne, să-mi iei și pe acest editor și pe autorii lui — codoși parfumați, lăfăindu-se în pijama și pantofi de mătase — și să mi-i trimiți la ocnă să taie sare, să le treacă atît pofta de scris, cît și cea de editat.
Cu plecăciune, dragă Eftimiu. Să ne amintim că prima datorie a artistului trebuie să fie priceperea vremii lui și să ne fie rușine de judecata de mîine, aceea a Istoriei. Spunînd adevărul celor de sus, eu știu că voi pierde jumătate din talent, iar spunînd alte adevăruri celor de jos, voi pierde și cealaltă jumătate. Atunci voi fi fericit, căci voi rămîne cu două brațe și cu dreptatea de partea mea.

Al d-tale,
PANAIT ISTRATI

A doua scrisoare deschisă, Panait Istrati mi-a trimis-o curînd după cea dintîi, adăugată unui articol despre Samoilă Petrov, acel român lipovean care i-a servit de model în povestirea *Mihail*:

...P.S. — In clipa cînd închei articolul de față, poșta îmi aduce aceste cîteva rînduri, semnate de Victor Eftimiu. Îmi iau îngăduința să le public, fiind sigur că toți prietenii de ieri și cei de mîine ai lui Petrov vor împărtăși bucuria noastră:

„IUBITE ISTRATI,

Am primit mişcătoarea d-tale scrisoare, care a apărut atît în Rampa, *cît şi în* Adevărul literar.
Mult aş vrea să ne întîlnim odată şi să stăm de vorbă, în primul rînd despre d-ta, apoi despre bietul Samoilă Petrov, căruia neapărat trebuie să-i luminăm memoria.
Tot sper că mă voi putea duce, spre noiembrie, la Paris: ne-om întîlni acolo.

Cu multă dragoste,
VICTOR EFTIMIU"

Cît sînt de fericit, dragă Eftimiu, că nu mi-ai înşelat speranţele cînd m-am hotărît să fac apel la stindardul d-tale! Ah, fir-ar a dracului de viaţă, tot merită să fie trăită! Şi tot e bine să arzi uleiul sfînt al simţirii la înşelătoarea icoană a iluziei cînd răsplata vine cîteodată să-ţi umfle inima pînă la lacrimi! Da, să ne întîlnim şi să vorbim, dar în primul rînd despre Samoilă, nu despre mine. Dintre noi toţi (aşa cum glăsuieşte anonimul amic al lui Petrov), „el a avut sfîrşitul cel mai trist". Nu vom putea face mare lucru, căci sărmanul artist a trăit prea izolat de marile focare de artă şi deci n-a făcut decît să dibuiască în întuneric, condus de singură flacăra geniului său. Cum nu mă cunosc în pictură — ca de altfel nici în muzică, nici în sculptură, în nimic —, nu ştiu ce vom putea proba cu pînzele sale dacă or mai fi existînd.
Nu-i vorba însă să facem vreo scofală, ci să dovedim acelora care gem, cum a gemut el, în cine ştie ce colţuri de pămînt, că pe lume tot mai dăinuieşte un crîmpei de dreptate şi că deci cei ce simt în ei căldura creaţiei să continue a crede şi a lupta. *Să nu ne temem că vom da naştere unei pletore sociale de rataţi pretenţioşi şi că va fi nevoie să se înfiinţeze un minister al geniilor ignorate: în cazul nostru şi mai ales într-un viitor mai uman, selecţia naturală a lui Darwin, atît de combătută azi şi cu dreptate uneori, îşi va aplica legile cu mai multă logică şi justiţie decît acolo unde întemeietorul ei o trîntea cu rost şi fără rost, trăgînd-o adesea de păr.*
Sper şi eu la rîndu-mi (trăim cu speranţele!) să dau o raită prin ţară pe la sfîrşitul lui septembrie. Aş vrea să pun o cruce

de piatră pe mormîntul creştinei mele mame dacă s-o mai fi ştiind locul, să strîng mîinile noilor prieteni, ca şi celor vechi, şi să recunosc unele ţinuturi româneşti din partea Buzăului care vor servi de cadru volumului Les Haïdoucks, *al treilea şi ultimul din seria „Povestirilor" lui Adrian Zografi. (Ce noroc a avut brînzarul bucureştean! Adoptînd pe Zografi, eu m-am gîndit la grecescul:* zoos *şi* grafos, *pictor de dobitoace.)*

Astfel, dragul meu Eftimiu, cred că ne vom întîlni mai curînd şi vom vorbi dinaintea unui hartan de pastramă şi a unei ulcele de Odobeşti, ca la unchiul Anghel.

Şi-ţi voi povesti atunci cum te-am urmărit vreun sfert de ceas pe Podul Mogoşoaiei din Lausanne, iarna lui 1918—19, ori spre primăvară cînd te plimbai într-o zi singur, cu un aer amărît: priveai vitrinele şi te plictiseai cît şapte haiduci puşi să toarcă.

Eu eram dindărătul d-tale, purtînd două oale de vopsea şi-o scară.

(Feriţi-vă de vopsitori!)

P. I.

V. DEMETRIUS SAU TRAGEDIA OMULUI EXCEPŢIONAL

Cînd vechiul şi bunul meu prieten George Stratulat, amic al poeţilor, poet el însuşi, mi-a spus că V. Demetrius e bolnav şi că ar dori să mă vadă, mi s-a strîns inima.

Îmi telefonase în ajun şi fiica poetului să trec pe la spitalul Colţea să-l văd pe dragul nostru Demetrius, dar ezitam. Aveam impresia că-i voi purta nenoroc. Îmi aminteam de altă vizită la acelaşi spital, cu douăzeci şi opt de ani în urmă, tot la un scriitor, bolnav cam de aceeaşi boală care l-a răpus şi pe autorul *Treptelor rupte :* Em. Gîrleanu.

Am fost să-l văd pe Gîrleanu într-o zi de iunie şi i-am dus un braţ întreg de crini. El m-a primit surîzător că se face bine :

— Dacă-mi pare bine că am scăpat, îmi spunea Gîrleanu, sînt mulţumit numai să văd ramura asta de salcîm legănîndu-se sub fereastră !

Toată dragostea de viaţă, bucuria de a reîncepe, lumina în ochii negri, imenşi, în faţa palidă, suptă a bietului Emilgar.

După cîteva săptămîni mă aflam la Camaret, în Bretania ; o carte poştală venită din Bucureşti îmi anunţa moartea scumpului prieten, a nuvelistului atît de talentat, care mai avea de spus atîtea...

M-am dus, fără voia mea, să-l văd şi pe Demetrius. Era palid şi el, sub coama albă ce-i aureola fruntea, cu surîsul împăcat al omului ce s-a făcut bine şi urmează să

părăsească spitalul în cîteva zile. După cîteva zile am aflat că a murit. La groapa lui a vorbit atît de simplu şi de frumos, pentru noi toţi, Gala Galaction, tovarăşul începuturilor literare ale lui Demetrius. (Erau patru buni prieteni : V. Demetrius, Gala Galaction, T. Arghezi, N. D. Cocea. Mai tîrziu li s-a adăugat şi Radu Baltag-Adrien le Corbeau).

Cel care a făcut mai puţină vîlvă a fost V. Demetrius. Şi, totuşi, n-a fost lipsit de talent. A început cu un volum de *Versuri* şi s-a realizat deplin în *Trepte rupte*.

Cărţi care nu mai circulă acum. În nenumărate rînduri l-am îndemnat să le retipărească, să le impunem generaţiei noi, să cucerim pentru autor premiul naţional...

Domniţă, crească mătrăguna
Pe căile pe care noi
Purtam, încoronat cu luna,
Un singur suflet amîndoi !

Omul care scria acum patruzeci de ani asemenea suave strofe n-a meritat umbra în care a fost ţinut decenii...

Sînt astăzi şapte ani ; îl scot.
Sicriul ? Nu-i, a putrezit,
Groparii-aruncă liniştit
Ţărînă... oase... şi e tot ?

Privesc adînc, îngălbenind...
Aşez ciolanele pe rînd...
Cu-al nefiinţei mele gînd
Nu pot, nu ştiu să mă deprind.

. . . . . .

E-acelaşi chip, priveşte-l bine !
Acelaşi cap pletos, buclat...
Sărută fruntea ce-a visat
Şi plîngi, gîndindu-te la tine.

. . . . . .

Cu titva asta te-a iubit ;
In aste orbite murdare —
Tenebre reci de dezgustare —
Eşti tu, de-atîtea ori privit.

Nu-l mai cunoşti ! Îţi pare straniu !
Voiesc în cugetu-ţi să sap...
Ia-ţi mîna, plimbă-ţi-o pe cap ;
Eşti mort — şi porţi acelaşi craniu !
. . . . . .

Versuri muzicale, ca ecouri prelungite, armonioase şi nostalgice versuri, de esenţă pură, cum n-au lăsat atîţia mari beneficiari ai micii glorii româneşti :

Tu apăreai cu luna pe capul tău nimbată,
Cu umbra ta nainte, ce înnopta pămîntul
Culcată lung, fantastic, pe iarba-ncet mişcată ;
Căci tu veneai cu luna, cu noaptea şi cu vîntul...

Dar V. Demetrius, care avea ciudate încăpăţînări, nu şi-a republicat poeziile debuturilor. Tipărea lucruri noi — volumul *Cocorii*, în care se află hieratice strofe, inspiraţii nobile, dar reci, fără acea tinerească vibraţie, fără candoarea ce-i însufleţea primele culegeri —, volumul *Cocorii* a apărut cîteva săptămîni înainte de stingerea poetului. Paralel cu poemele sale, V. Demetrius publica, în mizerabile condiţii tehnice, romane din viaţa periferică a Bucureştilor, romane grave în care nu vibra umorul şi vulgaritatea mahalalei, ci preocupările de umanitate ale unui suflet distins, care se apropia de oameni şi de lucruri cu multă înţelegere şi delicateţe.
A fost într-adevăr un suflet delicat, un poet aşa cum se închipuiau poeţii în acea vreme, un izolat, un timid, aproape un ursuz, un om care trăia numai pentru visele-i interioare, în lumea poeziei lui, fără alte preocupări...

Cînd i-am vorbit ultima oară să scoată o ediţie nouă a vechilor lui poezii, i-am enumerat şi titlurile poemelor pe care le admiram eu mai mult... Din convorbirea noastră, Demetrius n-a păstrat propunerea care i-ar fi fost de folos, ci numai omagiul admiraţiei mele pentru anumite bucăţi. S-a dus acasă, le-a transcris pe toate şi mi le-a trimis ca amintire... Le păstrez şi azi, daruri fără preţ ale unui sacrificat, unul din oamenii făcuţi să rămînă învinşi în viaţă...

*

Nu e numai vina societăţii. E şi propria lor vină ; parcă se încăpăţînează în voluptatea de a lăsa posterităţii amintirea unor mari nedreptăţiţi. Aşa a fost Al. Macedonski, aşa este şi E. Lovinescu.

Cînd măsori opera acestor scriitori şi o compari cu a altora care au cunoscut toate satisfacţiile, te întrebi cu revoltă dacă au fost orbi sau răi pînă la nebunie cei ce împart răsplăţile în lumea literară ?!

Nu vreau să jignesc nici o venerabilă umbră, dar gîndiţi-vă cine erau poeţii glorioşi ai neamului cînd trăia Al. Macedonski !... De ce l-au prigonit ? Răposatul maestru, e drept, n-a făcut nimic ca să dezarmeze ostilitatea contemporanilor. Dimpotrivă. Nu ştia ce să mai inventeze ca să şi-i înstrăineze.

Cît a mai călcat în strâchini bietul Macedonski !...

Iar oamenii n-aşteaptă decît cea mai mică greşeală a ta ca s-o mărească, s-o difuzeze şi să-ţi fure dreptul, recompensa ce ţi se cuvine, transformîndu-te dintr-o victimă într-un vinovat.

Scriitori ca V. Demetrius cad victimele propriului lor orgoliu : cu cît un artist se bucură mai puţin de recunoaşterea contemporanilor, cu atît creşte în el conştiinţa valorii şi certitudinea apoteozei postume ; cu cît are mai puţin succes, cu atît îşi sporeşte, în propria lui imaginaţie şi în cercul restrîns al familiei, meritele şi

speranţele în răsplata posterităţii. Cei ce au gustat din plin roadele operei lor şi s-au bucurat de aplauzele mulţimilor sau de consacrările oficiale sînt mai puţin înăcriţi, deci mai puţin orgolioşi. Nevoia firească a omului de a fi măgulit le-a fost îndestulată dincolo de orice pretenţii. Nu mai fierbe în ei setea de celebritate, bolnava febră care mistuie pe muritori. Un scepticism amabil îi face să se apropie de semenii lor cu mai multă modestie. Numai modestia oamenilor glorioşi e sinceră. A celorlalţi este vanitate disimulată.

*

V. Demetrius a dus o viaţă fără strălucire. Împovărat de o familie grea, el n-a cunoscut decît bucuriile intime, feeriile interioare. În vreme ce numele altora răsunau de toate trîmbiţele succesului, bietul poet corecta, umil, poeziile şi proza celorlalţi : era redactorul „Bibliotecii pentru toţi". Ca orice redactor, se numea director şi făcea corecturile. Cînd l-am văzut ultima oară în biroul de la „Socec", tocmai revizuia o ediţie nouă a unui poet de mare circulaţie pe vremuri.

— Ce rău mi-a făcut canalia asta mie ! îmi spuse V. Demetrius, arătîndu-mi broşura din „Biblioteca pentru toţi".

Eram nedumerit : autorul acelor mici poeme lirice a fost şi este un om delicat, pîinea lui Dumnezeu. N-a făcut nimănui nici un rău, n-a atacat pe nimeni, n-a jignit pe nimeni, nici cu vorba, nici cu scrisul, niciodată şi nici n-a avut nevoie să trăiască din literatură, deci să-şi înlăture după datină, cîineşte, confraţii din drum.

— Cum aşa ?... l-am întrebat.

Ochii lui Demetrius se înrăiră, buza de jos îi fremătă cu ură.

— Din pricina lui n-am avut eu succesul care mi se cuvenea cînd am început. Toată lumea citea fleacurile lui. Cum era să mă citească pe mine ?

Omul atît de afabil, atît de şters care era autorul *Tinereţii Casandrei* avea, despre sine şi despre ai lui, păreri cosmice, epocale, catastrofale.
Ele contrastau violent cu aspectul modest, cu tonul potolit în care le arunca luminii soarelui şi bolţii azurate.
Prin anul 1930 eram director la Teatrul Naţional. V. Demetrius veni să mă vadă şi să-mi solicite un angajament pentru fiica sa, d-ra Lucia Demetrius, care, înainte de a-şi descoperi frumoasa vocaţie literară, voia să se facă artistă dramatică.

*

Înainte de a-mi solicita un angajament pentru fiica sa, cîţiva ani înainte îl întîlnisem de cîteva ori pe V. Demetrius şi-mi arăta o oarecare rezervă. Cum felul acesta de purtare al unor prieteni dragi mă nelinişteşte, cum mi-e frică totdeauna să nu-i fi jignit fără voia mea, ţin să mă explic numaidecît. Detest echivocul. Îmi plac situaţiile clare. Despre V. Demetrius ştiam că scrisesem numai lucruri bune totdeauna. Întrebat odată de un reporter dacă voi lua în acel an premiul naţional de poezie, i-am răspuns că nu mă gîndesc la această supremă recompensă înainte ca ea să fi fost acordată înaintaşilor mei, unui Al. Davila, D. Nanu, V. Demetrius...
Dar V. Demetrius îmi răspundea în monosilabe. M-am dus la librăria „Alcalay", unde lucra pe atunci, şi l-am întrebat :
— Ascultă, Demetrius, am impresia că eşti supărat pe mine... De ce ?
— Mă mai întrebi ?... M-ai făcut poet de duzină !
— Eu ?...
— Da. În cutare articol. Ai spus că sînt unul din cei zece mari poeţi pe care i-a avut ţara de la Eminescu.
— Aşa cred eu...
— Da, dar eu cred că sînt cel mai mare !...

— Uite ce e, dragă Demetrius — i-am răspuns cu multă blîndeţe —, nu trebuie să te simţi micşorat, fiindcă, uite, ceilalţi zece sînt, în primul rînd, Alexandru Macedonski. Recunoşti şi tu că e un mare poet.
— Asta da. Recunosc.
— Pe urmă Coşbuc. Pe urmă Duiliu Zamfirescu. Pe urmă — dar nu-l mai socotesc, fiindcă ştiu că nu-ţi place — Al. Vlahuţă. Cred că o comparaţie cu D. Anghel nu te înjoseşte.
— Nu.
— Nici cu St. O. Iosif. Nici cu Panait Cerna. Fără să mai numesc pe cei care n-au trecut de patruzeci de ani, cred că recunoşti şi tu că Octavian Goga, Ion Minulescu, Tudor Arghezi, G. Bacovia sînt scriitori a căror comparaţie nu te înjoseşte...
— Ai dreptate! admise Demetrius oarecum îngîndurat.
— Vezi, prin urmare, că n-am vrut să te depreciez! Sînteţi o duzină, dar cred că nici unul din voi nu e un poet de duzină!...
Fiindcă argumentele mele îl convinseseră, îl învinseseră şi fiindcă era rîndul meu acum să fiu supărat, i-am adăugat, înăsprindu-mi puţin tonul:
— Eu, dragă Demetrius, te-am socotit printre cei zece mari poeţi care au urmat lui Eminescu şi rămîn la această părere. Dar să ştii un lucru: nu crede toată lumea aşa. Numele tău — din vina ta, fiindcă nu-ţi republici poeziile — nu mai circulă de mult. Dacă s-ar face o anchetă cu întrebarea: care sînt nu cei zece, dar cei o sută de poeţi care au urmat lui Eminescu, nu cred să te voteze cineva... Nu! Nu! Ai să vezi o mulţime de nume... tot felul de nume noi, dar pe-al tău n-ai să-l întîlneşti, fii sigur! Aşa că altă dată să nu mai fii supărat pe mine, să nu-mi mai spui că te-am făcut poet de duzină!...

*

Din acea zi V. Demetrius nu m-a mai privit cu ochi distraţi, nu mi-a mai întins o mînă indiferentă. Am impresia că, dimpotrivă, afecţiunea pentru mine îi sporea necontenit. Pe măsură ce creştea indiferenţa noii generaţii, pe măsură ce Demetrius îmbătrînea şi consacrarea mult aşteptată nu se arăta, parcă se apropia mai mult de vechiul său prieten şi admirator. Fiindcă, să ne înţelegem, V. Demetrius n-a văzut niciodată în mine un coleg de breaslă, ci permanentul său admirator devotat. Nu mi-a vorbit niciodată despre vreo piesă de-a mea, despre vreo carte, despre vreo poezie. N-am avut niciodată impresia că era în curent cu faptul că mă ocup şi eu cu literatura. Eram numai cititorul său, admiratorul, lacul în care-şi cultiva narcisismul. O carte a lui Demetrius — mi se pare *Trepte rupte* — poartă această singulară dedicaţie : „Cititorului meu Felix Stamatiade". Atît şi nimic mai mult.

Oameni ca el au numai cititori, admiratori. N-au nici prieteni, nici camarazi. Trec prin viaţă călărind nu Pegasul, ci însăşi planeta Sirius. Din Sirius, unde va fi planînd acum, să mă ierte bunul V. Demetrius că în loc să-i aduc numai laude i-am arătat şi unele slăbiciuni omeneşti. Dar aceste rînduri au şi o menire creştinească : să deschidă şi altora ochii că nu este mai mare duşman al omului, al artistului decît el însuşi, nemăsurata încredere în el. Mai puţină zădărnicie şi veţi avea mai multă răsplată. Şi mai puţine amărăciuni.

Cazul patetic al lui V. Demetrius ne îndeamnă să căutăm a umple, cît ne este omeneşte cu putinţă, prăpastia dintre părerea pe care o avem noi înşine despre noi şi ceea ce, vai, cred despre noi ceilalţi, din nefericire mai numeroşi.

RADU D. ROSETTI

Poetul a tipărit de curînd, sub titlul *Odinioară*, o serie de evocări ale vieţii bucureştene de acum cîteva decenii.

Citite la radio, difuzate prin răspîndite ziare ale noastre, amintirile poetului Radu D. Rosetti îşi pregătiseră din vreme un lot de lectori pentru cartea de azi, care urmează volumelor *Eri* şi *Vechituri*, epuizate. La rîndul ei, se află pe cale de epuizare şi această nouă culegere de suvenire.

Memorialistica e un gen cu mare căutare azi. O apreciază mai ales oamenii de o anumită vîrstă, fiindcă le aduce aminte o lume apusă, lumea adolescenţei şi a tinereţii lor, peisajul, chipurile şi împrejurările în care au intrat în viaţă. Pe măsură ce se lărgeşte şi se adînceşte prăpastia dintre generaţii, cei de ieri se caută, se regăsesc în amintirile comune, în evocarea unei epoci familiare cînd se gîndea şi se simţea la fel, cînd aspiraţiile aveau acelaşi ritm şi aceeaşi sursă, cînd limba pe care o vorbeau oamenii, deşi la fel ca cea de azi, avea înţelesuri mai apropiate pentru fiecare, fiindcă exprima un unison de preocupări şi de sensibilitate.

Cei tineri nu citesc amintirile bătrînilor, fiindcă nu le spun nimic. Vor citi peste patruzeci de ani pe ale contemporanilor lor şi se vor consola, într-o lume care nu-i mai înţelege, amintindu-şi cu duioşie epoca de azi, ce li se va părea epocă de aur, cum tuturora li se pare aur metalul în care şi-au turnat cel dintîi pătrar de veac.

*

Radu D. Rosetti este cel dintîi poet pe care l-au citit şi l-au admirat oamenii din generaţia mea. Îmi spunea deunăzi la Orăştie, unde ne duseserăm cîţiva scriitori să recităm versuri, îmi spunea Ion Minulescu poezii, pe care le ţine şi astăzi minte, din Radu D. Rosetti.
Circulau şi fotografiile poetului: ochi visători, mustaţă blondă, plete, lavalieră, dar nu lavaliera şi pletele boemului neîngrijit, ci ale tînărului frumos. Circula şi legenda donjuanului: *Universul* lui Cazzavillan reporta cu patetice detalii încercarea de sinucidere a cutărei frumoase şi talentate domnişoare, victimă a trubadurului fatal, cum am fi vrut să fim şi noi peste zececincisprezece ani. Imaginaţia ni se aprindea... Iată şi bardul triumfător, răsfăţat, răzbunător al gintei, nu numai trubadurul-victimă, acel nefericit Eminescu mort de nebunie, acel romantic ftizic Traian Demetrescu, alt idol al adolescenţei noastre.
Traian Demetrescu şi Radu D. Rosetti au fost buni prieteni. Amîndoi realizau genul clasic al poetului de acum cincizeci de ani. Lirismul lui Heinrich Heine amestecat cu umanitarismul, revolta socială a unui François Copée... Nici Baudelaire, nici Parnasul şi mai puţin hermetismul lui Stephane Mallarmé, care împreună cu Paul Verlaine reînnoiau poezia franceză.
Radu D. Rosetti nu s-a închis în nici un turn de fildeş. A scris şi a tipărit — şi foarte bine a făcut — în publicaţii populare, în ziare de mare tiraj, la „Biblioteca pentru toţi", care îl făceau accesibil marelui public. Aceasta e menirea scriitorului. Revistele grave, necitite aduc un prea restrîns serviciu literaturii, care, mai ales în ţările tinere, trebuie să se împrăştie cît mai larg şi mai adînc în masele cititorilor. Fiorul poeziei găseşte un teren mai fraged, mai propice, o vibraţie mai sinceră, o fecundare mai generoasă în inima celor tineri, care, de obicei, sînt săraci şi nu pot cumpăra cartea grea, fascicula pretenţioasă.

Băiat de neam, boier ca şi Constantin Mille, care i-a încurajat debuturile, Radu D. Rosetti, ca şi Const. Mille, n-a rămas în Olimpul dispreţuitor al castei, ci s-a dăruit, s-a risipit, truver şi proletar, oriunde a fost un elan, o suferinţă, o întraripare. Nenumărate simpatii i-a adus firea aceasta prietenoasă, caldă, afectuoasă, delicată, temperată de discreţie.

•

Volumul de amintiri apărut zilele acestea e scris luminos, cu vervă, cu umor, cu duioşie, cu o uşoară ironie, fără nici o răutate, şi evocă fie un colţ al Bucureştilor de odinioară, fie oameni şi stări de atunci...
Trec figuri din protipendadă, frumoasele de odinioară, boieri şi boemi, trec strigătele oraşului, ca şi biete dobitoace cu povestea, personalitatea şi rolul lor, trece prin această carte — melancolică şi evocatoare — un surîs printre lacrimi, ca orice lucru care vorbeşte de o vreme de demult, de oameni şi peisaje care nu mai sînt. Poetul e prezent la fiecare pagină, fără să acopere, fără să încurce pe narator, şi lectura acestor pagini de odinioară e cu atît mai captivantă, mai emoţionantă.

JUBILEUL LUI ION LIVESCU

Prietenii şi admiratorii lui Ion Livescu, actorul binecunoscut, profesorul de conservator, fostul director de teatru şi scriitorul apreciat, îi vor sărbători zilele acestea cei cincizeci de ani de activitate artistică şi culturală. Urmînd exemplul lui C. I. Nottara, al lui Iancu Petrescu şi al celui mai norocos dintre toţi, al lui Paul Gusty, Ion Livescu a avut norocul să fie o jumătate de secol prezent la datorie, aşa cum vom sărbători în curînd pe N. Soreanu sau pe Niculescu-Buzău sau pe Al. Demetrescu-Dan de la Craiova.

Cincizeci de ani de muncă într-o ţară tînără, unde toate sînt de făcut, iată o nobilă pildă, un îndemn, o răsplată. Singura adevărată răsplată, fiindcă altele nu sînt şi, chiar dacă ar fi, n-ar putea egala voluptatea sacrificiului, a sforţării, a luptei, a biruinţei.

Ion Livescu duce mai departe linia vechilor actori, trasă de Matei Millo, continuată de C. I. Nottara, Ştefan Velescu, Vasile Leonescu, Petre Liciu, Petrache Sturdza, Ar. Demetriad, Aristizza Romanescu, Agatha Bîrsescu... Aceasta înseamnă bună-creştere şi cultură adusă de acasă, un plus la plusul de învăţătură şi experienţă proprie, o moştenire care face din actor mai mult decît histrionul menit să desfete publicul de teatru şi de berărie : un învăţător.

De la Ion Livescu au învăţat elevii săi o ţinută aleasă şi o bună dicţiune, mai multă lumină în pătrunderea şi redarea unui rol şi o demnitate în viaţa de toate zilele, care se pierde tot mai mult în lumea actoricească.

Spectatorii au admirat un comedian de mare prestanţă, cu timbrul sonor, cu modulări de sarcasm în vocea baritonală, cu o rară inteligenţă în interpretarea atîtor texte, atît de variate, de la *Tartuffe* pînă la polonezul declasat din *Taifun*, de la *Slutul* pînă la Napoleon...
Director, Ion Livesou a condus teatrul Ligii culturale. A fost şi subdirector al Teatrului Naţional din Bucureşti.
Dar Ion Livescu cel adevărat, cel care este mai mult decît oricînd el însuşi, cu epoca lui de glorie — a lui şi a celorlalţi trei —, epoca de glorie a unei întregi generaţii, momentul actoricesc culminant al acestei ţări, Ion Livescu rămîne legat în amintirea noastră de anii cînd împărţea aceeaşi cabină cu Petrache Sturdza, cu Ar. Demetriad, cu N. Soreanu la Teatrul Naţional, deasupra cabinei lui C. I. Nottara.
Mă urcam deseori să-i văd acolo, cînd, mult mai tînăr decît ei, am avut norocul să-i am ca interpreţi sau onoarea să le fiu director.
Erau în puterea bărbăţiei, buni camarazi, fiecare cu temperamentul lor, bine dispuşi totdeauna, glumeţi, aruncîndu-şi înţepături, dar respectîndu-se atît ca oameni, cît şi ca artişti.
Ar. Demetriad şi P. Sturdza au plecat prea devreme. Livescu şi Soreanu mai sînt printre noi. Şti-vom să le mulţumim cu vrednicie, să le arătăm toată recunoştinţa noastră pentru tot ce ne-au dat şi pentru exemplul lor de entuziasm şi de energie, sorbite chiar în cupa amărăciunilor ?

*

Personal, am fost legat de Ion Livescu mai puţin decît de alţi actori. A jucat prea puţin în piesele mele. L-am admirat mai puţin decît pe alţii, şi aceasta nu din vina lui, nici dintr-a mea, dar a unei întîmplări din copilărie, a unei decepţii care şi-a pus pecetea neîndurată şi indestructibilă pe întreg capitolul Ion Livescu din cartea vieţii mele.

Aveam vreo unsprezece sau doisprezece ani şi trăiam primul meu an de teatru, adică primul meu an de spectator teatral, fiindcă actor, autor şi director eram de cîţiva ani, jucînd cu mult succes, cu un realism impresionant, în grădinile mahalalei Silvestru, pe cîrc-serdarul Stoica din *Iancu Jianu* şi alte roluri, din piese proprii sau confecţionate după nuvele şi puse în scenă tot de mine, administratorul trupei, directorul artistic şi corifeul.

Trăiam dar fantasmagoria primelor contacte cu lumina rampei, cu spectrul bătrînului rege al Danemarcii, cu vrăjitoarele şi grotele violete din *Macbeth*, cu indienii şi naufragiul din *Ocolul pămîntului*.

Adunam cu mari sacrificii şi ingenioase combinaţii în cursul săptămînii cei cincizeci de bani cît costa o galerie la Teatrul Naţional, la matineul de duminică. (Matineuri de sîmbătă nu existau; le-am înfiinţat eu în prima mea direcţie a acestei instituţii, în 1920.)

Cumplită înghesuială!

Făceam minuni de echilibristică — galeria era nenumerotată — ca să pot zări, între două capete lipite ale altora, sub un braţ întins, între genunchii unui privilegiat, un colţ de decor, să prind o frîntură de dialog.

Spectacolul întreg nu l-am văzut niciodată. La *Ocolul pămîntului* fusesem de două ori şi de fiecare dată în altă parte a galeriei. Surprinsesem alte colţuri de peisaj, auzisem alte crîmpeie de text şi reconstituiam în mine însumi această feerie modernă, în aşteptarea zilei binecuvîntate cînd o voi putea vedea întreagă.

Şi acea binecuvîntată duminică sosi. M-am dus devreme la teatru şi mare mi-a fost bucuria cînd am văzut galeria aproape goală.

M-am instalat boiereşte la marginea unei bănci de la mijloc, în primul rînd, deşi n-aveam bilet cu număr. Într-o atenţie emoţională, într-un extaz pe care-l retrăiesc şi azi, cu inima sus, aşteptam să se ridice cortina cu îngeraşi a lui Romeo Girolamo. (Tot eu am desfiinţat-o. N-am să-mi iert niciodată această pro-

fanare !) Aşteptam să-l văd pe Liciu în Fileas Fog, pe Ion Brezeanu în Sfredeluş, pe Al. Catopol într-o haimana şi, mai ales, pe Vasile Cernat în şeful indienilor.
Anticipam cu voluptate succesiunea numeroaselor tablouri ale acestei atît de spectaculoase comedii.
Mare mi-a fost decepţia cînd cortina s-a ridicat peste primul act din *Vai de cei învinşi* a lui Richard Voss ! Piesă cu personaje şi decoruri puţine, în care Ion Livescu (cine era domnul ?) juca pe Napoleon. Aşteptam pe Cernat-indianul şi iată pe Ion Livescu. Aşteptam pe Liciu-Fileas Fog şi iată pe Napoleon ! Aşteptam pe Ion Brezeanu-Sfredeluş şi iată pe Ion Livescu ! Aşteptam pe Al. Catopol în diferite deghizamente şi iată pe Napoleon ! Ce dezolare imensă ; neuitată tristeţe... catastrofală decepţie !
O schimbare de afiş în ultimul moment, acum patruzeci de ani, îmi întunecă astăzi bucuria unui entuziasm şi a unei laude totale pentru sărbătoritul de mîine. Dar am să-mi răscumpăr această rezervă peste zece ani, cînd Ion Livescu va împlini şaizeci de ani de teatru...

GLORIA SCRIITORULUI ROMÂN...

În vremuri excepţionale, teatrele sînt pline. La noi şi aiurea. La Iaşi, pe vremea celuilalt război, la Teatrul Naţional, se dădeau cîteva reprezentaţii zilnic. Din fericire pentru noi toţi şi din nefericire pentru întreprinzătorii de spectacole, vremurile acestea excepţionale sînt trecătoare.

Privaţiunile pe care, în mijlocul unei mari prosperităţi a altor profesionişti, le cunosc dramaturgii şi comedienii noştri fac pe servitorii Thaliei să nu se înţeleagă între ei, să-şi arunce vina unii asupra altora, ca în orice menaj sărac.

— Avem actori de mîna-ntîi, avem un public excelent, dar n-avem autori ! spun directorii de teatru, deşi le stă repertoriul universal la dispoziţie.

— Avem cel mai bun public de teatru, dar n-avem actori şi n-avem directori de scenă ! spun autorii.

— Actorii noştri ştiu să joace numai un anumit gen de comedie, iar regizorii n-au o viziune personală, nu reuşesc să dea fiecărei opere dramatice acel ritm, acel tempo care s-o ducă la izbîndă !

*

Cred, dimpotrivă, că avem autori dramatici de mîna-ntîi, admirabili actori, excelenţi directori de scenă, dar n-avem public.

Înainte de a discuta calitatea acestui public, ne plîngem de lipsa lui. E mai mare ruşinea ca un oraş de peste opt sute de mii de locuitori, fără să mai socotim pe provinciali, să nu dea nici trei mii cinci sute de spectatori

pe seară, adică nici jumătate om la suta de oameni!

Căci nu ne trebuie mai mult de trei mii cinci sute de persoane ca să umplem Teatrul Naţional, Opera, teatrele „Comedia", „Majestic", „Sărindar" (cinematografele şi teatrele de revistă nu ne interesează). Foarte rareori — numai la unele sărbători — ele reuşesc să trezească din inerţia lor trei mii cinci sute de bucureşteni. Au fost zile în preajma sărbătorilor sau primăvara cînd toate sălile din Bucureşti n-au adunat o mie de oameni.

Şapte sute de mii de cetăţeni ai capitalei României stau acasă în serile de iarnă. Şaizeci de mii se duc la berărie, treizeci şi şapte de mii la revistă sau cinematograf şi trei mii la teatru.

Nu e păcat de atîtea sforţări ale directorilor, autorilor, actorilor, regizorilor?! Trei mii de spectatori într-un oraş de peste opt sute de mii locuitori! Va mai fi existînd într-o capitală civilizată această proporţie?

Cum poate fi posibil un mare efort din partea nefericiţilor oameni de teatru care nu ştiu cum să se mai dea peste cap ca să trezească publicul din apatie?

Dacă s-ar urni măcar a zecea parte din locuitorii capitalei înseamnă că am avea optzeci de mii de spectatori împărţiţi la cinci-şase teatre, cu Operă cu tot, şi am putea juca de cel puţin o sută de ori aceeaşi piesă. Un public fidel, optzeci de mii de cetăţeni, care şi-ar face o obligaţie din a vizita Opera română şi celelalte teatre bucureştene de patru ori pe an, ar asigura directorilor răgazul necesar unei pregătiri lente — două şi trei luni — a spectacolului viitor... Altfel va învăţa un actor rolul, alte efecte ar scoate un regizor dintr-un text bine ştiut, din nişte decoruri şi costume în care ar repeta cel puţin o lună!

Cu publicul restrîns pe care-l avem — acelaşi, mereu acelaşi — trebuie inventate piese noi, repetate la repezeală de nişte bieţi actori al căror creier s-a făcut terci

de atîtea pagini înmagazinate şi care, în loc să interpreteze, trăindu-l intens, în fiecare amănunt, personajul creat de autor, se uită în cuşca suflerului sau se feresc să nu şteargă vopseaua proaspătă a decorului.

*

Să mă ierte colegii care cred contrarul, dar convingerea mea este că ceea ce oferă teatrele noastre e mult superior spectatorului. E mult mai multă calitate, onestitate, bună-credinţă pe scenă decît în sală. Nu publicului blazat, indiferent, pretenţios şi care plăteşte atît de puţin îi este iertat să se plîngă de producţia noastră dramatică, ci noi toţi, autori, regizori, directori, traducători, atît de prost răsplătiţi, avem dreptul să protestăm.

Entuziasmului, dorului nostru de o artă cît mai înaltă, mai conştiincioasă, publicul răspunde cu indiferenţa burghezului bine hrănit, care nu ne priveşte decît ca pe uneltele amuzamentului său. În ce măsură i-am facilitat digestia — iată unicul criteriu al publicului bucureştean. E foarte departe de noi. Străin. Implacabil. Nici un credit, nici un îndemn, nici o indulgenţă. Nici o posibilitate de colaborare.

Nu există autor sau actor român care să se poată lăuda cu un public al lui. Nu admiratorii platonici, care te felicită la colţuri de stradă, ci cîteva mii din zecile şi sutele de mii care te-au aplaudat şi care să vină cu încredere, să se împărtăşească din ultimul dumitale freamăt: piesă sau rol.

Ai jucat sau ai fost jucat de sute de mii de ori. Ai arătat în fiecare an, cu fiecare manifestare de artă, că nu te-ai veştejit, că meriţi să ţi se consacre o seară. Ei bine, nu vei găsi zece oameni care, înainte de premieră, să cumpere bilete pentru al doilea spectacol. Fiecare aş-

teaptă să vadă „cum a fost", dacă nu cumva snobii primelor reprezentaţii s-au păcălit...

*

În România nu există oredit. Trebuie să dovedeşti mereu că eşti om cinstit sau, în artă, că nu te-ai cretinizat brusc.

Dacă un actor cu trecere ar anunţa că joacă pe *Edip* al lui Sofocle sau un rol prestigios din repertoriul modern, credeţi că sala va fi vîndută dinainte pentru cîteva reprezentaţii de dragul interpretului ?

Nu. Va fi, poate, o primă reprezentaţie bine populată, fiindcă lumea se duce la toate premierele. Dar pentru ca admiratorii actorului cu trecere să se îmbulzească la *Edip* va trebui ca spectacolul să fie excepţional din toate punctele de vedere, iar tragedianul să se fi întrecut a suta oară pe sine însuşi. În orice caz, „bani înainte" nu-ţi dă spectatorul român, să-l tai.

*

Nici prestigiul lui Tony Bulandra, nici faptul că zeci de mii de oameni văzuseră *Înşir'te mărgărite, Akim, Cocoşul negru, Ringala* etc. n-au fost în stare să aducă două sute de persoane la prima reprezentaţie a lui *Prometeu*.

Mi-aduc aminte de seara tristă, acum douăzeci şi trei de ani, cînd dădeam tîrcoale, nedumerit, teatrului „Comedia" şi număram rarii spectatori ai premierei.

Constatam, cu juvenilă melancolie, ce puţin însemnăm în faţa publicului, care, dragă Doamne, „ne răsfaţă".

N-ai dat nimic cîţiva ani şi totuşi stîrneşti atîta curiozitate printre scumpii dumitale admiratori, încît nu sînt în stare să-ţi umple o biată sală de şase sute de locuri la o piesă nouă !

Prometeu a făcut o serie lungă, desigur. Dar aceasta nu înseamnă că bucureştenii ne răsfaţă. Cel mult, li s-a pă-

rut că nici piesa, nici interpretarea n-au fost o păcăleală, şi au venit. După seria lungă a lui *Prometeu* a trebuit să reiau experienţa de la capăt : nici trei bilete nu s-au vîndut pentru a doua reprezentaţie a *Tebaidei* la Teatrul Naţional.
După cele cincizeci şi mai bine de spectacole ale *Tebaidei,* nu s-au vîndut, în anul următor, două bilete pentru a doua reprezentaţie a *Meşterului Manole.* După cele şaizeci şi mai bine de reprezentaţii ale *Meşterului Manole* a trebuit să se convingă lumea că *Glafira* nu este o dobitocie ca să se ducă să vadă şi această piesă. Şi cu toate că s-a jucat *Marele duhovnic* de şaptezeci de ori în şir, n-a cumpărat nimeni bilet înainte de premieră pentru reprezentaţiile altor piese ale „răsfăţatului" autor !

*

Un butoi fără fund — iată ce este reputaţia unui scriitor sau actor român.
— Gloria la noi, dragă poete — îmi spunea odată Alexandru Macedonski —, e o stîncă pe care trebuie s-o ridici în fiecare dimineaţă pe umeri, iar seara s-o laşi jos, şi în dimineaţa următoare s-o ridici iar... Şi iar... şi iar... în fiecare zi...

LA GROAPA LUI DE MAX

De cîte ori m-am aflat la Paris în noiembrie, de ziua morţilor s-a făcut primăvară.
Ploile repezi ale sfîrşitului lui octombrie, vîntul care mitralia frunzele rănite, acoperind cu nămeţi de cadavre peluzele încă foarte verzi, anunţa incontestabilul final, moartea zilelor frumoase, peştera de funingine plouată a iernii pariziene.
Şi iată noiembrie, un mare surîs înduioşat, priviri amicale din zenit, un regret, o remuşcare, o nouă făgăduială.
Şi iată soarele peste crizanteme şi pe crucile din cimitire, ca un prieten sigur, făcînd un semn de voie bună :
— Aveţi încredere în mine. N-am să vă părăsesc niciodată !...
Cutreierînd cimitirele pline de lume, rude, prieteni, admiratori ai celor îngropaţi sau numai simpli curioşi, în această primăvăratică renaştere a firii mi-aduc aminte melancolia prietenului mort cu care am dus cele dintîi violete la mormîntul lui Baudelaire, demult, demult, într-un început de noiembrie tot atît de luminos şi de nostalgic ca acesta :
Cu fine foi de verde-tînăr în ziua morţilor, castanii se-mpodobesc : e primăvară sub scoarţa lor şi cred în ea. Parisul poartă crizanteme şi ciripit de rîndunea şi toate criptele acuma sînt mici altare cu litanii.
Nu-i nici o înmormîntare nouă, de aceea printre campanile nu vezi alaiuri funerare, ci numai văduve perechi. E ziua morţilor şi morţii sînt astăzi numai morţii

vechi, şi în cinstea lor nu moare nimeni trei nopţi întregi şi două zile.

*

Treceam printre vechile morminte, vorbind cu milă de cei îngropaţi acolo :
Les morts, les pauvres morts...
Bietul Adrien le Corbeau, cu cîtă duioşie vorbea de cei plecaţi şi cum nu-şi putea închipui că va pleca şi el odată !
Ne înduioşam pe mormîntul lui Alfred de Musset la cimitirul Père-Lachaise, pe mormîntul lui Heinrich Heine la Montmartre sau la cimitirul Montparnasse, unde mortul cel mai ilustru e poetul Charles Baudelaire.
Acolo, în fundul unei alei, se ridică monumentul funerar al celui ce-a scris : *Les fleurs du mal.* Baudelaire e culcat asemeni regilor, episcopilor sau cavalerilor medievali, pe dala de piatră... Iar deasupra, ridicîndu-se din zid, iată geniul său, acel demon straniu pentru care a pozat de Max. Şi acest monument e astăzi locul de pelerinaj nu numai al admiratorilor lui Baudelaire, dar şi al tragedianului ilustru de la moartea căruia s-au împlinit zilele acestea zece ani. De Max a fost unul dintre cei mai fanatici propagandişti ai lui Baudelaire, pe care îl socotea cel mai mare poet pe care Franţa l-a avut de la Racine.
În vreme ce alţi actori culegeau succese facile cu versurile uşor de spus şi mai uşor de înţeles ale lui Lamartine, Victor Hugo, Alfred de Musset, Jean Richepin sau Edmond Rostand, de Max recita strofele satanice ale poeţilor blestemaţi, în frunte cu Baudelaire. El a impus Franţei contemporane o întreagă literatură şi a trecut printre clasici nume pe care marele public abia îndrăznea să le pronunţe.

*

Zece ani s-au împlinit de la moartea lui E. de Max, marele tragedian, care a închis ochii ca societar al

„Comediei Franceze", după ce un sfert de veac a interpretat, pe alte scene pariziene, o serie întreagă de eroi, de la personajele antichităţii pînă la Regele din comedia modernă a lui de Flers, Caillavet şi Em. Arène şi pînă la parodia lui *Chantecler* pe o scenă de reviste din Montmartre.

O slujbă religioasă în pomenirea ilustrului nostru compatriot s-a oficiat la biserica românească din Cartierul Latin. Apoi camarazii lui de Max s-au dus la cimitir şi i-au depus flori pe mormînt. Yonnel a spus cîteva strofe în omagiul marelui său prieten şi premergător. Printre numeroasele buchete de crizanteme uriaşe, cu toate culorile toamnei în foile lor catifelate, s-a strecurat şi se ofileşte în această zi a morţilor povara de garoafe albe pe care Mary Marquet de la Comedia Franceză a dus-o lui de Max, bunul ei prieten.

La slujba religioasă şi la cimitir a apărut şi o biată femeie bătrînă, Maria, care a fost mai bine de treizeci de ani servitoarea lui de Max. Toţi cei ce l-au cunoscut pe tragedian şi i-au călcat pragul au cunoscut-o şi pe buna Marie.

Cîteva luni înaintea morţii stăpînului ei, Maria a fost greu bolnavă.

— Începuse să-şi rîcîie cearceaful cu unghiile ! mi-a spus de Max într-o zi. Semnul cel mai evident că moartea nu e departe. Eu n-am lăsat-o să moară ! I-am strigat : „Îţi interzic să mori înaintea mea !" Şi Maria m-a ascultat şi n-a murit. Cît o vezi de slabă şi de palidă, să ştii că nu va muri pînă nu-mi va închide ochii !

Într-adevăr, sînt zece ani de cînd de Max s-a dus de printre noi. Maria vine la toate comemorările funebre ale stăpînului căruia i-a fost atît de devotată. Aduce o floare modestă, varsă cîteva lacrimi şi nu-i vine să creadă că omul plin de viaţă, de atîtea vieţi multiple, s-a prefăcut ţărînă, iar dînsa, o bătrînică fără pic de

viaţă în pieptul şubred, mai poartă umbră pământului.

*

În vremea neutralităţii româneşti am făcut împreună cu de Max un turneu de propagandă în mai multe oraşe.

De Max recita poeme războinice, eu vorbeam despre de Max. În unele localităţi, soţii Bulandra sau Agepsina Macri spuneau versuri, în altele trupa lui Mişu Fotino juca *Ariciul şi sobolul*. De Max şi cu mine însă ne duceam peste tot.

Iată-ne la Constanţa în toiul sezonului. Oraşul, plin de vizitatori: armatori din Brăila, greci măslinii, armeni de culoarea tuciului şi turci din Constantinopol, foarte bogaţi, foarte înzorzonaţi.

Trebuia să înflăcărăm acest public în cazinoul cel nou, funebru ca un mauzoleu. Atmosfera era înnăbuşitoare.

Sala indiferentă. Conferinţa mea nu făcu nici o impresie. Îmi amintii că în unele oraşe care ne întîmpinau îndoielnic spuneam o poezie care entuziasma. Am spus-o şi la Constanţa. Nimic. Nici o flacără patriotică nu-mi lumină auditoriul. Era cald, declamasem fără convingere şi publicul avea tot dreptul să fie nemulţumit.

— Lasă că ne scapă de Max! mă gîndii.

Şi de Max înaintă foarte emoţionat.

Dar strofele sale eroice răsunară în zadar; nu se mişcă nimeni.

Atunci, îndîrjit, încăpăţînat, cu desperare, el atacă *Mîinile*, bucata-i de rezistenţă.

Plînse întîi copiii şi moşnegii martirizaţi; apoi, cu părul zbîrlit, răsturnîndu-şi capul, agitînd braţele, tăie mîinile Kaiserului cu o frenezie nouă, sălbatică.

Credeam că se vor nărui pereţii de aplauze: de Max se întrecuse. Dar n-a fost nimic.

În sală, armatorii din Brăila, grecii măslinii, cu nasul de plumb, şi turcii obosiţi se priveau cu mirare ; de politeţe, ei bătură cu neglijenţă din palmele grele, grase şi umede.
Jenaţi, decepţionaţi, părăsirăm scena şi, fără să spunem nimic, ieşirăm pe terasă să ne răcorim. Atmosferă apăsătoare. Toate erau de plumb. Cerul apăsa marea. Marea, strivită, dobitocită, nu mai respira.
Ne aduseră îngheţată. Îngheţata era călduţă. În sicriile de cositor ale linguriţelor, cadavrele smeurei se topeau jalnic.
Cărăbuşii de plumb, beţi de căldură, ne cădeau în pahare.
În dosul geamurilor, în sala de joc, siluete de jucători treceau, aplecate, ca într-un panopticum.
Tăceam cu toţii... Aerul era irespirabil. Înăbuşeam... A fost o noapte de plumb, pe care nu o dată, cîţiva ani în urmă, am evocat-o cu de Max, scuturînd din umeri într-un fior de neplăcută suvenire.

*

Dar de Max mai avea atîtea şi atîtea amintiri, mult mai înălţătoare... O carte întreagă... Nu ştia nimeni să povestească aşa, să evoce o reprezentaţie a lui *Hamlet* pe zidurile vechiului castel din Carcasona, un *Prometeu,* în amurg, la arenele din Beziers, o viziune însorită a Algerului cu trandafiri mulţi, cu cer albastru, sub care e atîta calm că nu se desprinde o petală de roză fără să n-o vezi... N-am cunoscut un mai mare poet al vieţii ca de Max. Sînt o mie şi una de poveşti. Am să le scriu odată...

*

La Paris e obiceiul ca lucrările de teatru ale autorilor să fie iscălite de un francez. *Hamlet* care se joacă la „Comedie" nu e de Shakespeare : e de Alexandre Dumas

şi Paul Maurice. *Othello* e de Jean Aicard. *Shylock* de Edmond Haraucourt.
În prefaţa *Cadavrului viu* de Tolstoi, traducătorul spune că s-a dus din director în director şi toţi l-au întrebat :
— Cine e autorul ?
— Tolstoi.
— N-are importanţă pentru noi. Cine e dramaturgul francez care o iscăleşte ?
Şi fiindcă traducătorul n-a admis un aranjator parizian, *Cadavrul viu* nu s-a jucat nici pînă azi.

*

— Repetam pe Tiresias din *Edip rege* la „Comedia Franceză", îmi povestea într-o zi de Max. După ce mi-am isprăvit tirada, m-am dezbrăcat şi m-am dus în sală. Lîngă mine era un domn bătrîn care urmărea cu mare atenţie repetiţia, cam nervos.
— Cine a jucat pe Tiresias ? mă întrebă el. E tare prost !
Înţepat, l-am întrebat :
— Pardon, *monsieur*, din partea cui, dumneata ?
— Din partea familiei autorului !
— Familia Sofocle ? m-am răstit eu.
— Nu. Meurice ! Meurice ! insistă el.
...Era un fel de nepot al traducătorului, profund convins că face parte din familia autorului...

*

Se îmbolnăvise un biet figurant bătrîn, şi de Max, inimă bună, căruia-i veneau repede lacrimile în ochi şi mîna la buzunar, scoase cinci franci, îi puse în pălărie şi începu să facă chetă printre camarazii săi societari, printre pensionarii teatrului.
Pălăria trecu din mînă. Cînd i-o aduseră înapoi lui de Max, peste cei cinci franci ai săi se mai adunaseră

vreo şaptezeci şi cinci de bani în monede de aramă de cîte cinci parale.
De Max se duse la un colţ al foaierului, îngenunche şi-şi ridică ochii şi mîinile în rugăciune.
— Ce faci acolo, de Max ? îl întrebă Silvain.
— Mulţumesc lui Dumnezeu că după aşa chetă mai mi-au dat pălăria înapoi !

*

Pentru Mounet-Sully avea o admiraţie care mergea pînă la adoraţie.
— Cîtă vreme va trăi amintirea lui Mounet-Sully în *Edip*, n-am să mă ating de rolul ăsta, în care moşneagul era copleşitor !
Mounet-Sully aprecia şi el pe compatriotul nostru, ale cărui debuturi le salutase cu bunăvoinţă.
Faptul însă că de Max fusese chemat la „Comedie" oarecum ca să-l înlocuiască nu putea fi pe placul venerabilului decan, actor de geniu, dar om ca toţi oamenii şi actor ca toţi actorii.
— N-am auzit nimic ! îi spuse el lui de Max după primul spectacol al acestuia la Teatrul francez.
— Mounet-Sully mi-a servit asta ca o răutate, îmi povestea de Max... De fapt însă bătrînul nu auzise într-adevăr nimic : asurzea !
Trebuia să-l vedeţi pe de Max imitînd pe Mounet-Sully, ţuguind buzele, uitîndu-se cruciş şi vorbind ca el, ca să-i puteţi savura anecdotele :
— Odată veneam cu Mounet-Sully de la Bois-de-Boulogne. Birjarul nostru se luă la ceartă cu altul care-i trînti o înjurătură stranie.
— *Curieux !* exclamă Mounet-Sully. Şi tot drumul nu mai spuse nimic. După trei sferturi de ceas ajunseră la „Comedie."
Mounet se dete jos din trăsură, îmi întinse mîna şi-mi zise, încă impresionat ;
— *Très curieux !*

Apoi se depărtă cu maiestate, drapîndu-se regal în pelerină.

*

— Bietul Paul Mounet !... A stat aproape patruzeci de ani în slujba „Comediei Franceze", a economisit, s-a privat. Cînd s-a retras, a pus, în sfîrşit, mîna pe economiile care sînt idealul oricărui francez, posibilitatea de a trăi restul vieţii fără griji : patru sute de mii de franci. Ba patru sute optzeci, dar cei optzeci de mii nu i-a mărturisit. A rugat administraţia să-i dea pe alt cec, ca să nu afle nevasta. Şi-a luat banii, i-a adus acasă, s-a culcat şi nu s-a mai sculat : a murit peste trei zile...
Şi de Max, povestindu-mi asta, încheie :
— Cu mine n-are să se întîmple aşa, fiindcă eu n-am economisit nimic !...

*

Mă întreb dacă n-a fost mai fericit el, care a murit sărac, dar a trăit risipind, gustînd viaţa din plin, decît scumpul său Paul Mounet, care a răbdat patruzeci de ani, ca să moară pe o jumătate de milion de franci !... Două temperamente, două ţări. Toată România. Toată Franţa.

UNUI POET DE GENERAȚIE...

Am citit, scumpe nou poet, sfaturile pe care mi le dai în ultimul număr al revistei *Libelula*; m-a copleșit indulgența cu care mă reabilitezi în ochii publicului, generozitatea cu care cei douăzeci de ani ai dumitale îmi fixează locul în scrisul ultimului pătrar de veac. Ai făcut-o răspicat, definitiv, incontestabil, iremediabil.

Este un act de bravură care te onorează. Era și timpul să se facă puțină ordine. Din douăzeci în douăzeci de ani își lua această nobilă sarcină d. Sanielevici. Domnia-sa însă renunță repede: ni-l răpesc înalte preocupări continentale. Dumneata vei fi, cred, mai persistent.

Ești mai tînăr ca d. Sanielevici și nu-l cunoști încă pe Romain Rolland. Poate că ai să ne rămîi...

*

Tînărul meu domn, dă-mi voie să mă plătesc de sfaturile literare pe care mi le oferi prin cîteva consilii de strategie literară. Trăim vremuri grele, pe care nu le înțeleg și nu le învinge decît cei care au avut prudența să se plaseze pe la diversele fundații. E ziua numărătoarei. Scadențele. Pregătirile.

Trebuie să alegi: ori ești duiosul poet, ori ești temutul polemist. Fiecare din aceste două vocații însă își are avantajele. Amîndouă la un loc însă îți aduc numai dezavantaje.

Mi te-a arătat, deunăzi, cineva pe fereastra cafenelei; eşti prea înalt pentru slăbiciunea d-tale, prea palid, cam adus de spate, cam miop: pardesiul d-tale, prăzuliu şi pirpiriu, atestă că părinţii nu-ţi trimit suficiente subsidii din depărtatul tîrguşor moldovenesc. E grav. Nu poţi rămîne decît duiosul poet.

*

Dac-ai fi ceva mai robust, mai îndesat, dacă ai avea măcar una din mese asigurată, eu te-aş sfătui — deşi genul, ca literatură, s-a demodat, deşi vocabularul pitoresc al companionilor e cam pe drojdie — să te menţii în ordinul temutului polemist.
Neavînd o operă, n-ai în ce să fii atacat. Eşti mai invulnerabil decît Ahile, care-şi lăsase călcîiul descoperit; nu tipări nici o carte. Răsplata nu întîrzie prea mult, iar sforţarea intelectuală nu-ţi dă nici o meningită; negi. În negaţie e mult mai multă materie creatoare, verva spumegă mai repede şi urechile atente ale celorlalţi vin perechi-perechi, pe urmă stoluri-stoluri, freamătă ca nişte aripi vesele, roind spre d-ta, confratern: le spui lucruri agreabile, alini dureri proaspete, mîngîi locul de curînd rănit prin urletul de muncă, prin ţipătul de triumf al altora. Vei fi totdeauna binevenit. Temutul polemist este marele consolator al gintei literare. Sterilitatea e invulnerabilă.
A *la longue*, ies şi ceva parale...

*

Dumneata însă eşti cam şubred. Rămîi duiosul poet. N-ai umeri să te lupţi. De aceea păstrează-ţi atitudinea serafică de învins al soartei, de visător dezarmat. Trăieşti într-o ţară de oameni generoşi şi vei putea oricînd să-ţi faci un rost. Eşti cam slăbuţ de piept, mi s-a spus. Aceasta te apropie de Traian Demetrescu şi de Oreste. Oricînd vei găsi prielnice solicitudini: la

un camarad mai ajutorat, la un admirator anonim, la o gazetă, la un minister, la asociaţiile de publicişti. Fantoma scriitorilor morţi în floarea vîrstei, de oftică şi de mizerie, este singura moştenire pe care ne-au lăsat-o înaintaşii. Profită de această dulce teroare, caută-ţi de sănătate şi taie-ţi drum prin viaţă ; fac prinsoare că peste zece-douăzeci de ani vei fi mai dolofan ca cel mai temut dintre temuţii polemişti şi-ai să ne îngropi pe toţi.

Vorbesc de adevărata înmormîntare. Cea literară n-are o prea mare importanţă ; te îngroapă unii, te dezgroapă alţii ; e un joc amuzant de marionete şi năluci. Stîrvul recalcitrant poate fi asezonat la intervale fie cu sosuri tradiţionaliste, fie ca muştar englezesc. Înmormîntările literare nu durează...

MAGIA CUVINTELOR

1942

Furtuni pe coaste şi în interiorul Franţei, ploi şi zăpadă, şi-acuma fulgi mari cad peste grădina Tuileriilor topindu-se pînă s-ajungă pe pămîntul umed, acest sfîrşit de februarie îşi marchează agonia cu manifestările „babelor" supărăcioase din Orient.
De vreo zece zile, Sena urcă în matcă, se agaţă de parapete, ca un copil care vrea să vadă Parisul. De douăzeci şi cinci de ani nu i-am zărit faţa atît de sus.
Să sperăm însă că nu va sări dincolo de zăgazuri, cum a făcut pe vremuri.
Parcă a fost ieri! În ziarele din ianuarie 1910 am publicat cîteva corespondenţe despre inundaţiile de atunci, iar acum, trecînd pe malul apei ameninţătoare, ascultîndu-i vuietul suspect, mi se pare că pauza de un sfert de veac s-a topit... Priveliştea continuă. Cheiurile sînt aceleaşi, aceleaşi, scuarurile înecate, cu vîrfuri de copaci şi felinare gîtuite, răsărind peste valuri.

*

Curge Sena şi se umflă printre vechi ziduri de piatră cenuşie, aceleaşi turnuri care se răsfrîng de secole şi secole se vor mai răsfrînge în apele ei tulburi ce cresc în primăvară. Apa trece, matca rămîne, oamenii trec, Parisul rămîne, creşte, se schimbă, şi totuşi acelaşi mereu, în eternitate...

*

Acolo unde Sena e mai frumoasă ca oriunde fiindcă i s-a zidit un decor mai amplu şi mai variat, un rege al Franţei a poruncit să se construiască o piaţă, Piaţa Dauphine, înconjurată azi de case vechi — unele rămase chiar din anii monarhului.
E linişte mare în acest adăpost al metropolei. Vara e umbră multă şi bănci singuratice sub adăpostul înfoiaţilor castani, colţ de veche provincie franceză în mijlocul Parisului zgomotos şi dinamic.

*

La numărul 12 al Pieţei Dauphine, într-o casă bătrînă, a cărei scară, clasată monument istoric, începe cu o graţioasă curbă de piatră, locuieşte de ani mulţi pictorul nostru Th. Pallady.
De patruzeci de ani şi mai bine stă Pallady în cetatea care cheamă zeci de mii de pictori din toate colţurile lumii.
Lumina filtrată prin granitul bătrînei Luteţii cade pe vegetaţii, pe undele Senei şi pe acoperişuri. Purificată de zgură şi de scîntei, ea dă peisajului proporţii şi reflexe juste, nimic incandescent, fantasmagoric, monstruos, ireal.
Dar nici nu-l turteşte cu lovituri de realism brutal. O calmă binecuvîntare a luminei înnobilează faţa Parisului şi o scaldă într-un extaz discret, fără patetismul grimasă al conglomeratelor din climate fosforescente. Th. Pallady răsfrînge în sufletul şi în arta sa Parisul. Adevăratul Paris, nu Parisul parizian, din care străinii şi-au făurit o imagine de frivolitate : clinchete şi foşnet de mătase, culori vii, bazar persan, carte poştală colorată şi oameni care se veselesc, prin cabarete, pînă la ziuă.
Parisul grav, cu surîs melancolic, mai mult al frunţii decît al buzelor, Parisul cărţilor şi-al pietrelor auguste.

Lumină a cărei prezenţă o simţi. Smulgi frumuseţea care se ascunde, Parisul avar, închis ca o stridie ce nu vrea să i se fure mărgăritarul, Parisul cu lumină de perlă. Şi această lumină, a cărei prezenţă o simţi la Th. Pallady mai mult ca la oricare alt colorist — căci, fiind puţină, e mai preţioasă şi se cere culeasă şi împărţită cu gelozie de alchimist —, lumina aceasta ordonatoare s-a împletit în toată făptura sufletească a pictorului nostru.

*

Cel mai intelectual dintre plasticii români. Un artist al cărui simţ pictural nu s-a dezvoltat solidar, creînd un elefantiazis local, ci armonios, paralel cu gustul şi discernămîntul literar (ce poate realiza un pictor, un actor, un muzicant fără lecturi ?). Cu preocuparea circulaţiei ideilor şi a realităţilor contemporane, Th. Pallady şi-a muiat penelul nu numai în vopsea crudă, dar şi în lumină de gînd.

Acest moldovean şi-a potolit tumultuosul temperament oriental, a renunţat la bogăţia imaginilor aduse de acasă, la feeria celor o mie şi una de nopţi, la risipa, la dezordinea care ne regizează pe toţi, ca să-şi creeze, an cu an, o personalitate liniară, arhitectonică, spiritualizată, chintesenţială.

Marea învăţătură a Parisului este arta de a elimina. Materia grasă, mineralul fără valoare, cuvîntul fără greutate, ideea fără întraripare, hohotul de rîs, plînsul zgomotos, atitudinea dizgraţioasă, gestul disproporţionat, patetismul indiscret, entuziasmul vulcanic cad, lest zgrunţuros, din preocuparea unanimă în cimitirul mediocru al inutilului.

Rămîne esenţa spiritualizată. Acesta e Th. Pallady, în florile sale imateriale, în femeile sale care nu plac tuturor (fiindcă din femeile goale ale lui Pallady s-a topit orice notă de senzualism : rozul cald şi impudic al cărnii s-a prefăcut în flăcăruia spectrală de dincolo

de viaţa materială), în peisajele diafan-catifelate, în naturile sale moarte — strofe din Baudelaire.
Esenţa spiritualizată.
Th. Pallady nu este numai primul nostru pictor, unul dintre cei mai nobili artişti ai epocii, dar mai reprezintă o minunată sinteză a intelectualităţii româneşti, o biruinţă a acestui neam mult înzestrat şi mult risipitor.
Bucuria de a trăi în acelaşi veac cu Th. Pallady mi-a dictat aceste rînduri fugare într-un sfîrşit ploios de februarie parizian.

MĂRŢIŞOARE

Februar...
Vitrinele freamătă de invazia luminoasă, multicoloră şi poliformă a stolului de giuvaericale care vestesc primăvara...
Pe albastrul catifelelor stau înfipte sute şi mii de mărţişoare lucrate în metal fin, în abanos sau coral, bătute în pietre scumpe sau în banale cioburi de sticlă, care imită rubinul, smaraldul, safirul sau ametistul.
Cei săraci îşi dau iluzia că dăruiesc surioarei, iubitei sau nepoţichii feeria unei bijuterii de preţ. Pentru nouăsprezece lei poţi cumpăra un mic elefant de fildeş, cu trompă de mărgean şi ochi de diamant, prins într-un inel de aur, legat cu un lănţişor de platină.
Îl va purta la încheietura mîinii, aducător de noroc, în preajma celor nouă babe burzuluite ale lui mart.
Se va bucura copila, gîndindu-se la un viitor de poveste, cînd de 1 martie va primi un trifoi în smarald autentic sau o rîndunică de peruzea. Mărţişoarele scumpe nu se văd în vitrine, căci fiecare e gelos de gîndul lui, de forma pe care a dictat-o giuvaergiului, de materialele supreme în care şi-a turnat prinosul de iubire, devotament sau gratitudine. Mulţi nu vor să li se cunoască darul, fiindcă pe aceste vremuri de sărăcie a celor mulţi oamenii prea bogaţi se feresc să le ştim comorile, cui le dau şi cum le-au adunat... Fericiţii pămîntului dăruiesc.
Fantezia fiecăruia lucrează prin imagini originale, personale, amintiri sau simboluri, de la puternicul zilei

care oferă favoritei un semn de întrebare, făcut din şapte perle, pînă la combinajul politic... Acesta dăruieşte doamnei ministrese un cerc de platină, în care îşi întinde pînza un păianjen cu pîntecele de diamant albastru. În schimb, ceea ce cumpără săracii, de la cinci pînă la nouăzeci şi nouă de lei, sînt subiecte cunoscute de toată lumea, de zeci şi zeci de ani aceleaşi : un calvar în dinte de elefant, un porumbel alb cu o ramură verde în cioc, un coşar, o ancoră... Cîteodată această ancoră de aluminiu străpunge o inimă. Altă dată inima e trasă de magnetul unei potcoave.

O ciupercă albă, cu boabe roşii. O gînganie roşie — boul lui Dumnezeu — cu picăţele negre. Sau un purcel trandafiriu cu ochii de nisip. O bicicletă. O locomotivă. Un aeroplan. Sau trei papagali verzi pe-o ramură roşie. Pe urmă vine Tartacot, cu faţă de copil.

Un căţeluş, o pisicuţă, o cucuvea.

Iată şi fluturele, cu toate luminile curcubeului pe aripi. Un peştişor lîngă o făzăniţă şi un as de pică. Dar negrul acesta mic, ce caută lîngă floarea de miozotis ? Ce legătură este între acest mărţişor în formă de cheie şi corabia cu trei catarge ?

Numai în vitrinele de la sfîrşitul lui februarie mai poţi vedea un asemenea amestec de subiecte disparate, atîtea simboluri gingaşe, mistice, comice ori sinistre, cum e această cifră treisprezece într-un cerc negru, sau acest cap de mort cu un belciug înfipt în ţeastă.

*

Vitrinele sînt pline de florile metalice ale sfîrşitului lui februar, iar sub zăpada care se topeşte îşi scoate sfios capul ghiocelul, acest mărţişor al celor care nu pot da nici măcar cinci lei pe un ghiocel de sticlă prins de o aţă roşie.

Se vesteşte primăvara pretutindeni, se pregăteşte...

Zăpezile şi-au strîns desagii. Februar.
Florile-n adînc îşi coc polenul,
Ciorile se purică în vîrf de par,
Primăvara fumegă pe bălegar
Şi-aşa cum stau la geam şi zboară trenul,
Sperietorile de vrăbii mă salută cu jobenul...

Vitrinele acestea, în care au năvălit sutele şi miile de gîngănii de metal înflorit şi colorat, îmi aduc aminte ceva de demult, de treizeci şi cinci de ani şi mai bine, cînd, printre mărţişoare, mi-au apărut într-o vitrină pe Calea Victoriei primele versuri. O sută de catrene, dedicate fiecare unui obiect expus spre vînzare.
O reclamă comandată în bloc de negustor. Numai vechiul meu prieten Alex. F. Mihail îşi mai aduce aminte de aceste versuri. El ştie că mi-au fost plătite douăzeci de bani unul. Eu eram convins că am primit cinci lei pentru o sută. După ce m-am despărţit zilele trecute de Alex. Mihail, mi-am dat seama că el avea dreptate. De la o vreme mă gîndesc mult pînă să cred că eu am dreptate, fiindcă de cele mai multe ori, am băgat de seamă, dreptatea e de partea celuilalt. Nu vă închipuiţi cîtă uşurare este să nu te încăpăţînezi în convingerile tale şi să treci altuia răspunderile unei amintiri sau ale unei acţiuni !

*

Aşadar, cele o sută de catrene — debutul meu anonim în vitrina bucureşteană — mi-au fost plătite douăzeci de lei. Cei cinci lei pentru o sută de versuri mi i-a dat un vechi confrate, Deleanu, mort de mult.
Un ziar de seară instituise un premiu pentru un vers care să însemne o imposibilitate. A cîştigat cel ce-a reprodus proverbul :

Cînd o face plopul mere şi răchita micşunele.

Eu confecționasem lui Deleanu o sută de versuri astrale cu o sută de imposibilități de ordin metafizic, superrealist, și am fost consternat să văd premiată o expresie populară atît de uzată. Facem foarte des greșeala de a ne izola în stratosferă atunci cînd scriem versuri, cugetări sau piese de teatru destinate marelui public. Stilul trebuie să fie direct, expresia simplă, iar gîndirea la îndemîna oricui.

Pățania cu cele o sută de versuri pentru răposatul Deleanu nu mi-a folosit nici pînă în ziua de azi, căci tot mai scriu lucruri din stratosferă pentru niște cititori sau spectatori care cer realități imediate, spuse simplu și care să le meargă la inimă.

DOI DUŞMANI

Doi duşmani stau faţă în faţă: directorul şi spectatorul, unul mai exigent decît celălalt.

Directorul, poetul dramatic, actorul, regizorul au nobile aspiraţii către o artă dramatică mai înaltă, de esenţă pură, un teatru în care creierul şi inima lor să se simtă palpitînd în voie, fără acele constrîngeri pe care le numim „concesii publicului". Ei vor să respire într-o zonă de sufletesc şi intelectualitate. O nobilă aspiraţie spre ideal.

Pe de altă parte, publicul nostru, care este cel mai nervos, cel mai puţin capabil de atenţie, de concentrare, nu înţelege să facă nici o sforţare ca să împlinească acest deziderat al animatorului teatral.

Românul se duce la teatru, în primul rînd, ca să se distreze. Nu vrea numaidecît să rîdă. Dar cere emoţii intense.

Emoţii cît mai apropiate, cît mai familiare lui. Sentimente pe care le-ar putea încerca şi el. Abstracţia o respinge. Peisajele sau problemele străine îl neliniştesc, îl indispun.

Întunericul, penumbra, cazul de conştiinţă, analiza prea adîncă, insistenţa în dezvoltarea unei stări sufleteşti, procesiunea de simboluri, gîndul fără pasiune, mizeria, tristeţea — tot ce nu e direct, concis, luminos şi dinamic — nu se bucură de simpatia spectatorului nostru.

Insuccesul unor lucrări onorabile, cu tendinţe de elevaţie, care s-au jucat în ultima vreme, trebuie să pună pe gînduri pe esteţii din teatru, dezolaţi că anumite

producții, amestecuri de vodevil, farsă, revistă și operetă fără muzică țin afișul cu lunile.

*

Între acest gen de spectacole și piesele „de idei", literatura nebuloasă preconizată de esteți cu mentalitate nordică, există comoara inepuizabilă a dramaturgiei universale. Marii poeți ai scenei, începînd cu Sofocle și sfîrșind cu Ibsen, trecînd prin Shakespeare, Molière, Schiller, Musset, Gogol, Victor Hugo, Tolstoi etc., au fost desăvîrșiți oameni de teatru. Operele lor satisfac toate dorurile de înălțare în muncă, ale traducătorului, actorului, regizorului. Ei nu se pierd în abstracție, lungimi, întuneric și confuzie.
Iar publicul nu i-a respins niciodată atunci cînd i-au fost prezentați cu credință și perfecțiune.

*

Să renunțe deci directorii atît la lucrările ușoare, menite să măgulească tabieturile spectatorului bucureștean (fiindcă nu totdeauna piesa aleasă pentru succesul cu orice chip a avut succes), cît și la repertoriul unor autori de a doua zonă, care pot fi, în original, poeți de frunte ai țării lor, dar n-au materialul uman universal și etern, filtrat prin magia unei tehnici suverane, care ar putea interesa popoarele cu cer luminos, obișnuite să trăiască intens, voios, în aer liber și a căror libertate, dacă le-ai răpit-o vreme de trei ore, cere măcar în focurile rampei o feerie grațioasă.

JUDECATA LUI SOLOMON

La un teatru bucureștean va trece, în curînd, traducerea unei drame străine. Deocamdată s-a făcut împărțirea rolurilor. Două actrițe au fost distribuite. Dar nici di-

rectorul, nici regizorul nu ştiu un lucru : cele două roluri sînt unul singur. Femeia din piesă poartă două nume. De acolo toată încurcătura. Probabil că nici directorul de scenă, nici directorul cel mare n-au citit opul şi fiecare crede că l-a citit celălalt. Aştept cu nerăbdare ziua cînd vor începe repetiţiile, să vedem cum o să împartă cele două actriţe convocate un singur rol. Un nou Solomon va trebui să-şi spună cuvîntul.

*

Graba, superficialitatea, oboseala, renunţarea directorilor este explicabilă prin multele probleme pe care le au de rezolvat de dimineaţa pînă seara.

Eu însumi, deşi nu aveam decît un an peste treizeci, am păţit-o odată în primul meu directorat la Teatrul Naţional.

Bunul şi talentatul Christian Duţulescu, distribuit într-o piesă originală, a venit să-mi ceară sfatul cum „să ia rolul".

— Ce fel de tip joci ? l-am întrebat.

— Un intrigant !

— Ia-l cocoşat şi cu părul roşu ! i-am răspuns mai în glumă, mai în serios : eram foarte ocupat.

Duţulescu s-a conformat întocmai indicaţiilor directorului general.

La o repetiţie l-am văzut jucînd contorsionat şi teribil, cocoşat şi cu părul roşu, ca în melodramele tipice.

Din text însă reieşea că personajul înfăţişat era un amorez modern, care intrighează ca să-i reuşească nu ştiu ce chestie sentimentală. Cocoaşa şi părul roşu nu erau absolut indispensabile. Am rugat pe Duţulescu să revină asupra deghizamentului şi a interpretării subliniat-diabolice.

De atunci am învăţat că un director trebuie să fie mereu prezent pe şantier, fiindcă subalternii săi îi execută nu numai ordinele, dar şi sugestiile, şi, dacă directorul gre-

şeşte, îşi pierde şi bruma de autoritate pe care i-au mai lăsat-o permanentele neînţelegeri cu onoratul public şi cu mult prea onorata critică dramatică.

NOTTARA ŞI DIRECTORUL

Sub acest titlu, săptămînalul de teatru *Bis* a publicat în numărul 6 următoarele :

„Un eminent fruntaş al scenei noastre, fost societar al Teatrului Naţional, povestea deunăzi la cafeneaua «Elita» următoarea scenă :

— Era prin 1920. Venise director proaspăt Victor Eftimiu. Îl cunoşteam toţi ca pe un autor de mari succese, amabil cu toată lumea şi darnic. Dar aşteptam să-l vedem cum se va purta ca director, fiindcă mulţi oameni sînt pîinea lui Dumnezeu ca particulari şi, cînd ajung într-o situaţie înaltă, se schimbă, nu te mai cunosc, se uită la dumneata ca prin sticlă, avînd aerul că te întreabă :

«Cine e domnul ?»

Aşadar, aşteptam pe Eftimiu cu nerăbdare, mai ales tineretul, care-şi pusese mare încredere în el.

N-a fost mică decepţia noastră cînd într-o zi ne-a fost dat să-l vedem pe Nottara, decanul venerat al scenei româneşti, bruftuit cum rareori ne-a fost dat să auzim. Anticamera directorială era plină. Autori, actori, ziarişti. Printre cei înscrişi la audienţă era şi Nottara, pe care directorul îl primi cel dintîi.

Abia intrase maestrul în cabinetul directorial şi auzirăm vocea puternică a lui Eftimiu, care striga, aproape urla. Eram indignaţi, consternaţi. Nu se vorbeşte pe asemenea ton unui Nottara, oricît ar fi celălalt de autor celebru şi director general. Eftimiu nu avea decît treizeci de ani, iar Nottara trecuse de şaizeci. Toată lumea din anticameră se privea cu ochi nedumeriţi. Pe feţele tuturor se citea indignarea.

Indignarea ajunsese la culme cînd l-am văzut pe maestru ieşind din cabinetul directorial cu faţa aprinsă şi cu ochii plini de lacrimi.
M-am luat după el, intrigat, revoltat :
— Ce s-a întîmplat, coane Costache ?
— Ce om ! Ce om !... îmi răspunse Nottara încă emoţionat. Dar glasul lui nu trăda revoltă. Dimpotrivă. Admiraţia, satisfacţia.
«Am intrat la director cu o chitanţă, îmi povesti Nottara, un avans de trei mii de lei pe leafă. Cînd a văzut chitanţa, Eftimiu s-a făcut roşu de mînie, a bătut cu pumnul în masă şi a început să strige :
— Cum se poate ? Teatru e ăsta ? Ţară e asta în care un Nottara are nevoie de trei mii de lei avans ?...
Pînă nu şi-a vărsat focul, nu s-a lăsat. Şi mi-a semnat gratificaţia asta de douăzeci mii de lei... Ce om ! Ce om !»
Şi Nottara îmi arătă chitanţa."

*

Nu-mi aduc aminte de această scenă, dar povestea pare verosimilă :
1. Cînd am venit prima oară la direcţie (1920), l-am găsit pe Nottara, ca şi pe Gusty, plini de datorii pe piaţă.
2. Am cîştigat bani mulţi, pe care i-am împărţit actorilor, scriitorilor, pictorilor, sculptorilor.
3. Am o voce excepţională, căreia, din cînd în cînd, în faţa unei nedreptăţi, cu voie sau fără voie, îi dau drumul în mod epic : străbate cele mai betonate ziduri. Cel care mi-a atras atenţia, cel pe care l-a impresionat întîia oară volumul vocii mele a fost regretatul actor Vasile Leonescu, despre care se ştie că a avut un glas măreţ în teatrul românesc. Repetam cu el *Tebaida* — juca pe Creon, prin 1925 — şi, cum dădeam indicaţiile din fundul sălii, tot teatrul era sonorizat : vibrau pînă şi căptuşelile lojilor. Vasile Leonescu s-a oprit din repe-

tiţie, a înaintat la rampă şi şi-a exprimat profunda admiraţie pentru atîta desfăşurare de tonuri, pentru volumul fără egal al vocii mele. Admirabilă, incomparabilă e vocea mea, dar n-am ştiut să fac nimic cu ea : a rămas simplă moneda-hîrtie, nu s-a transformat în valută-aur. Dacă mă făceam cîntăreţ, aş fi fost un bas-baritonal egal cu Şaleapin. Dar, iată, nu m-am făcut cîntăreţ. Tot aşa e şi cu spiritul meu.

Sînt un om foarte spiritual, n-am întîlnit încă un om atît de spiritual.

Am replici geniale. Dar totdeauna cu cel puţin un sfert de oră întîrziere. Uneori şi cu anii. Deunăzi am găsit un răspuns sublim la o mojicie pe care mi-a făcut-o acum două săptămîni, în tramvai, un tînăr grăbit. Azi-dimineaţă m-am trezit entuziasmat de o replică pe care ar fi trebuit s-o dau unui diplomat străin în ajunul declarării războiului. Dar a trecut cam multişor de atunci şi mi-e greu să iau trenul şi diverse vapoare ca să duc acelui diplomat întîrziata replică.

Sîntem rataţi în majoritatea cazurilor fiindcă darurile noastre, în loc să coincidă, bat cîmpii.

*

Mi-aduc aminte de o astfel de ridicare de glas, homerică, iupiteriană, cu prilejul vizitei pe care mi-au făcut-o doi eminenţi societari în primele zile ale direcţiei mele din 1920.

(Nu simţiţi o vagă nelinişte cînd s-anunţă doi domni, nu unul singur ? Eu tresar şi astăzi cînd servitoarea îmi spune „au venit doi domni"...

„Doi domni" au totdeauna ceva de conspiratori, de inspectori ai Siguranţei, de reprezentanţi ai unui institut de înmormîntări... N-am să uit niciodată pe cei doi oameni de afaceri care vin la Isidor Lechat, eroul lui

Mirbeau din *Les affaires sont les affaires*, să-l sugrume în momentul cînd nefericitul află că i-a murit băiatul într-un accident.)

*

Aşadar, doi eminenţi societari se prezentară şi, cu privirile piezişe, cu rînjete ameninţătoare, cu surîsuri obsecvioase, încurajîndu-se unul pe altul, vrînd fiecare să pară mai important decît celălalt, îşi exprimară doleanţele prin gura celui mai puţin talentat, dar cel mai colţos dintre ei :

— Domnule director, noi ţinem teatrul în mînă. Cînd vrem noi, e linişte... Cînd nu vrem, lumea cîrîie... se fac greve.

Ca să am linişte, cei doi corifei veneau să-mi propună o mică tranzacţie : să le dau un supliment de leafă şi să domnesc în huzur.

Eu veneam la direcţie după Peretz, fermecătorul Gioni, un om atît de talentat şi atît de inteligent, dar fără voinţă, fără autoritate, pe care-l băteau toate vînturile, îl terorizau cei din urmă stagiari, fiindcă avea cu ei complicităţi de ţuică.

Foarte calm, dozîndu-mi efectele, am răspuns celor doi conducători de mase :

— Uite ce e, maeştrilor... Eu nu viu de la Preşedinţia Consiliului de Miniştri, ca Ion Ghica, nici de la Universitate, ca Pompiliu Eliade... Eu viu ca d-voastră, de la cafenea, şi vă ştiu pe toţi ce-aveţi în burtă...

Apoi crescendo :

— Cu mine nu merge aşa !

Ridicîndu-mă din fotoliul lui Ion Ghica şi rezemîndu-mi mîinile de biroul aceluiaşi Ion Ghica, am urcat tonul.

— Şantajul nu merge cu mine...

Şi-am început să-mi experimentez vocea, s-o scot din adîncul plămînilor, s-o modulez, s-o risipesc, cu o dărnicie de nabab, într-o splendidă ascensiune, prin toate unghiurile cabinetului directorial, plus coridoarele, plus

curtea şi dependinţele venerabilei instituţii, pînă spre uliţa lui Matei Millo şi a defunctului patriot Cîmpineanu.
Eminenţii maeştri s-au făcut una cu zidul şi-au renunţat — înţelesesem eronat propunerea lor — la complicitatea noastră bilunară.
Mai tîrziu am dus casă bună cu ei, cum am dus cu toată lumea — sîntem prieteni şi azi —, le-am dăruit gratificaţii mai îmbelşugate decît ar fi visat ei înşişi, dar părinteşte, nu ca o împărţire de pradă, cum ar fi vrut ei să ne înjosim cîteşitrei.

TONY BULANDRA

Cu prilejul acestui jubileu, cel mai mare elogiu care se poate aduce lui Tony Bulandra este comparaţia cu maestrul său şi al tuturora, C. I. Nottara.
Îl apropie de Nottara nu numai calitatea, diversitatea şi noblețea talentului, dar adînca dragoste de teatru, puterea de muncă şi disciplina.
Aceste însuşiri l-au dus la un meşteşug actoricesc, la o virtuozitate a memoriei, la o fuzionare imediată cu personajul interpretat, la desfăşurarea unui arsenal de efecte pe care numai decanul scenei noastre le mai poseda.
Ca şi Nottara, Tony Bulandra nu face parte dintre actorii de „autenticitate naţională". Am scris odată că, dacă Nottara este cel mai mare actor român, Ion Petrescu este cel mai român dintre marii noştri actori.
Din rîndul lui Ion Petrescu făceau sau fac parte : Iancu Niculescu, Ion Brezeanu, Vasile Toneanu, Maria Ciucurescu, Ion Sîrbu, Gr. Mărculescu, Sonia Cluceru şi alţii. Ei reprezintă specificul românesc. Adică excelează în piesele originale, ţărăneşti sau suburbane.
C. I. Nottara, Ar. Demetriad, V. Leonescu, Storin, Ion Manolescu, Aristizza Romanescu, Marioara Ventura,

Agepsina Macri, I. Iancovescu sau Tony Bulandra sînt din altă familie.

Ei se ridică peste pămîntul ţării, putînd îmbrăca veşmintele altor neamuri, fără să poarte în faldul mantiei sau pe pantoful de lac ţărîna românească, precum se întîmplă atît de des cu talentele pur autohtone, menite să întrupeze eroi de altă rasă.

Departe de mine gîndul de-a înălţa pe unii ca să cobor pe alţii. E o simplă constatare. Moş Tănase din *Răzvan şi Vidra* al lui Iancu Petrescu egala cele mai mari creaţii ale lui Nottara, iar Cetăţeanul turmentat al lui Iancu Brezeanu face tot cît „Hamletul" mult regretatului Ar. Demetriad.

Această separare şi clasare a forţelor creatoare româneşti se poate întinde şi în lumea literară, marcînd familia autenticilor naţionali prin Ion Creangă, Slavici, Coşbuc, Mihail Sadoveanu, Octavian Goga, Pătrăşcanu, Gh. Brăescu, Liviu Rebreanu, iar în teatru Caragiale şi acum în urmă N. Kiriţescu şi T. Muşatescu. Iar un Al. Macedonski, Duiliu Zamfirescu, D. Anghel, E. Lovinescu, I. Minulescu şi majoritatea scriitorilor moderni ar face parte din falanga prezidată, în teatru, de C. I. Nottara.

De altfel, şi repertoriul în care a jucat pînă acum Tony Bulandra este, în cea mai mare parte, străin. Faptul că a trecut prin atîtea personaje care nu aveau un colorit local însemnează că Tony Bulandra a ştiut să se ridice la ceea ce e mai preţios într-un artist : simplitatea, puterea de abstracţie şi de simbol, dematerializarea.

Însemnează că, plecat peste hotare, ar fi putut să ajungă şi să întreacă pe camarazii săi parizieni care ne cinstesc ţara. La Paris, cel puţin, n-am întîlnit actor cu resursele sale. Va fi fost aşa, în tinereţe, Mounet-Sully.

Să nu-l mai lăsăm pe Tony Bulandra să apară în comedioare sau melodramolete hărăzite teatrului de pe cheiul Dîmboviţei. A repetat şi a jucat destul de două ori pe zi, a semnat destule bilete de favoare, afişe de repetiţii şi chitanţe de electricitate. A ţinut destul replicile par-

tenerului absent de la repetiţii, ca să aibă dreptul de a se consacra exclusiv artei sale, care îl vrea herald întraripat şi luminos al purissimei poezii dramatice.
Liber, despovărat de sarcinile unei direcţii din ce în ce mai pline de greutăţi, e vremea ca Tony Bulandra să reintre în adevărata lui casă, în repertoriul său adevărat, la Teatrul Naţional.

PORTRETE...

Cînd, în vara lui 1920, am fost numit întîia oară director al Teatrului Naţional din Bucureşti, îmi închipuiam, cu tinerească naivitate, că, fiind adus acolo ca „specialist", voi putea să elaborez un plan, pe mai lungă durată, de reformă a vieţii teatrale româneşti, în capitală şi noile provincii.
În afară de reprezentarea cu elemente inedite, într-un ritm alegru şi într-un cadru contemporan, a unui repertoriu românesc şi străin de valoare literară, sintetic, reprezentativ ; în afară de tot ceea ce privea modernizarea tehnicii scenei, a chemării şi a educaţiei prin teatru a unui public proaspăt, m-am gîndit să fac din venerabila instituţie şi un muzeu de artă plastică.
Colecţii numeroase nu avem la Bucureşti, iar cele existente nu prea sînt cercetate. N-ai unde duce un străin.
La Teatrul Naţional vin cam treizeci de mii de oameni pe lună : iată, mi-am zis, un excelent public căruia să-i dezvoltăm gustul pentru pictură şi sculptură. Înainte de a începe spectacolul, şi în antracte îi vom arăta pe cei mai de seamă actori ai noştri în rolurile lor de frunte, pictaţi de primii pictori români. Îi vom arăta busturile marilor poeţi dramatici ai universului, figurile culturale ale ţării, directorii iluştri, interpretaţi şi turnaţi în bronz de statuarii cei mai talentaţi pe care îi avem. În acelaşi timp vom da în fiecare an unui colo-

rist român comanda unei cortine cu motive din basmele şi istoria românilor, pe care se vor odihni şi se vor înviora privirile şi sufletele celor rămaşi în sală.

Cîteva zeci de portrete, cîteva zeci de statui şi o cortină pe an ne vor da în zece ani o recoltă imensă, din care se va putea alege ceea ce e mai de preţ, ceea ce va cuceri sufrajele unanime ale publicului şi ale cunoscătorilor, ca să rămînă fixat pe zidurile şi în foaierele Teatrului Naţional, devenit o comoară de artă plastică românească.

Pictorii şi sculptorii vor avea de lucru. Le vom stimula talentul, le vom schimba eternele modele. Vor fi împinşi spre portret şi compoziţie vastă, nu numai un metru pătrat de peisaj cu troiţă şi cumpănă sau o natură moartă cu ulcică şi covor oltenesc, nu numai statuetele cu ciobănaşi sau fetiţe, „cap de expresie"...

O suprafaţă imensă, mobilată cu orizonturi şi chipuri de legendă — cortina.

Eroi celebri ai dramaturgiei universale, în costumul unei alte epoci şi ale altei ţări, fantasmagorie de hlamide, pelerine, rochii de secol, stofe şi mobile de stil — tabliurile.

Iar pe piedestale, de la Eschil şi pîn' la Ibsen, de la Hasdeu pînă la Delavrancea, marii dramaturgi ai lumii văzuţi de un Paciurea, un Storck, un Han, un Medrea...

*

Cînd am anunţat acest program de realizări extrateatrale, administratorul teatrului a venit la mine alarmat, împreună cu reprezentanţii actorilor în consiliul de administraţie.

— De unde banii ? se îngrozea delegaţia.

Iar reprezentantul societarilor gîfîia, prins de panică :

— Banii „noştri" să se ducă la pictori şi la sculptori ?!

Am răspuns membrului de comitet că tot pe domniile-lor, actorii şi actriţele, îi vor imortaliza pictorii, nu pe mine şi pe mătuşile mele din Albania.

— Cît despre bani, n-am să-i iau din bugetul teatrului. Îi voi cîştiga înfiinţînd matineurile de sîmbătă şi dublînd preţurile la matineurile de duminică şi sărbători. Vă convine ?

Am înfiinţat matineurile de sîmbătă, care au produs pînă azi milioane şi milioane de lei, iar diferenţa de preţuri a matineurilor de duminică şi sărbători reprezintă alte milioane.

Un singur an s-au dus bani unde trebuia, adică pentru împodobirea Teatrului Naţional cu opere de artă ; după plecarea mea, destinaţia acestor venituri neprevăzute a fost schimbată : trecute la bugetul general al teatrului, s-au evaporat printre sutele de milioane subvenţie pe care le-a primit de atunci pînă azi prima noastră scenă. Şi nu s-a mai făcut nimic. Bani risipiţi.

*

În scurta mea direcţie am comandat trei cortine, din care s-au executat ale lui C. Ressu şi Traian Cornescu. Frumoasa compoziţie a lui Teodorescu-Sion a rămas în stare de proiect. Altor pictori nu li s-a mai dat de lucru. Se pare că arta plastică românească nu are ce căuta într-un templu de artă.

În pivniţele teatrului sau prin foaiere neluminate, unde nu le vede nimeni, se tîrăsc jalnic capodoperele sculpturii naţionale : *Shakespeare, Victor Hugo, Tolstoi* de marele Paciurea. Pe Paciurea l-am văzut ultima oară în anticamera unui director, vanitos şi nepregătit — a murit şi el ! — care-l luase de sus, gata să-l dea afară. N-am să uit niciodată figura jignită, spăimîntată a bietului Paciurea, care venise să întrebe dacă trebuie sau nu să mai execute o comandă anterioară.

În ziua aceea, lui Paciurea nu i s-a făcut nici măcar onoarea să fie primit în cabinetul directorului general.

A ieşit, cum se spune vulgar, învîrtindu-se.
Acelaşi defunct director striga la repetiţii lui Nottara :
— Nu vezi c-ai îmbătrînit, Costache ?

*

La fiecare pas, marii creatori de artă ai României, scriitori, sculptori, actori, pictori, compozitori, sînt bruscaţi, umiliţi de vanităţile arogante ale mediocrităţilor pe care politica îi aruncă în posturi de conducători culturali.
N-am să uit toată viaţa cum l-am întîlnit ultima oară pe bunul şi genialul Paciurea !...

*

Superbele viziuni din antichitatea elenă ale lui O. Han : *Homer, Eschil, Sofocle, Euripide,* cu care s-ar mîndri orice ţară civilizată, zac aruncate cine ştie pe unde în hrubele Teatrului Naţional.
Sofocle al său l-am văzut contemplat îndelung, fie la Paris, în palatul Tuileriilor, fie la Bucureşti, de oaspeţii străini ; regizorul german Karlheinz Martin nu se putea despărţi de misteriosul suflet creator şi îndepărtat ce palpită în bronzul atît de prezent şi atît de tulburător al lui Han.
Dar *Dante* al său, dar *Fîntîna Blanduziei,* care trebuia să împodobească piaţa Teatrului Naţional ?
Unde sînt *Shakespeare* şi *Molière* ale bietului Boambă ?
Unde sînt *Molière* şi *Vasile Alecsandri* şi *Barbu Delavrancea* ale lui Corneliu Medrea ?
Toate aceste elanuri încremenite în bronz şi tot entuziasmul unei generaţii pasionate şi mult talentate au rămas în drum, stăvilite de acest blestemat spirit de negaţie, de dispreţ al creaţiei, de nesocotire a forţelor productive româneşti, care domină sufletul colectiv al ultimilor ani. Ni se pare că rătoiele naţionaliste, falsul patriotism, şovinismul sterp, brutalitatea şi intoleranţa pot înlocui înflorirea paşnică şi minunat creatoare de

care e capabil acest popor mult înzestrat şi pe care agitatorii şi semănătorii de vrajbă îl întorc de la menirea lui civilizatoare în acest colţ al pămîntului.

ROSTAND AL ROMÂNIEI

La Paris, în 1917.

Un distins compatriot, d. T. B., om foarte bogat pe atunci, bogat şi astăzi, îşi făcea datoria de bun român invitînd la masă oameni politici, scriitori, ziarişti care ne puteau fi de folos.

Într-o zi, la restaurantul „Larue", poftise mai mulţi parizieni importanţi, printre care Jean Finot, filozoful şi criticul binecunoscut, directorul *Revistei mondiale*.

Pînă să sosească ceilalţi oaspeţi, în salonaşul din rue Royale se alcătuiau mici grupuri. Jean Finot — la a cărui revistă am colaborat mai tîrziu —, după ce-mi povesti cîteva lucruri foarte interesante, trecu la literatură şi mă întrebă ce părere am despre Edmond Rostand.

— Incontestabil, i-am răspuns, Rostand este un excelent om de teatru, are multă vervă galică, duce mai departe, cu succes, tradiţia lui Musset şi Banville, dar arta lui nu mi se pare de prima calitate. E mult artificiu, mult clinchet, multă falsă poezie în opera lui Rostand. Sună, nu o dată, a gol. Trompetele lui nu mi se par de aramă, ca ale lui Victor Hugo, ci mai mult de tinichea. E plin de locuri comune. A adunat de pretutindeni. Invenţia proprie lasă de dorit. Aparatul scenic ascunde cu greu lipsa de suflu dramatic. Personajele sînt convenţionale, pe teme date.

Desigur, teatrul său, făcut să impresioneze mulţimile, e scris cu multă abilitate. Rostand uzează de toate sforile melodramei, ale romantismului; figuraţie numeroasă, tirade, preocupări generoase, antiteze, tot ce poate impresiona masele e folosit pînă la saturaţie. Dar lipseşte

ceva... Poate sinceritatea, candoarea, poezia adevărată, elanul, suflul, geniul. Simţi prea mult pe meşteşugar şi prea puţin pe poet. După ce ai plecat de la o piesă a lui, după ce l-ai citit, nu-ţi mai rămîne în suflet acel ecou, acea prelungire, acea tulburare pe care ţi-o lasă lectura marilor creatori de oameni şi de teatru.

Pe cînd îmi continuam cam pe struna aceasta caracterizarea gloriosului autor al lui *Cyrano* şi *Chantecler*, amfitrionul, d. T. B., care n-auzise nimic din conversaţia noastră, se apropie de grup şi exclamă :

— V-aţi şi cunoscut ?

Apoi, cu o mînă protectoare pe umărul meu drept, fără nici o intenţie diabolică, dimpotrivă, candid ca un serafim, ca să mă impună admiraţiei lui Jean Finot, mă recomandă emfatic şi mîndru nevoie-mare :

— E Rostand al nostru !

SPOVEDANII

1944

Eu am venit pe lume să aduc bucurie şi frumuseţe.
Cînd eram de cîteva luni, un frate al mamei mele, Costachi Economu, scria, de la Boboştiţa, tatălui meu, la Bucureşti :
„Victor e bun şi rîde mereu".
De atunci am rîs mereu şi m-am dus spre fiecare cu braţele deschise... Cînd am văzut oameni care mă primeau încruntaţi sau îmi dădeau peste mîna stîngă, în palma căreia eu le ofeream inima mea, nedumerit mă întrebam :
— Cu ce i-am supărat ? Eu am venit pe lume să aduc frumuseţe şi bucurie...

*

În cabana unde scriu aceste rînduri [1], în noaptea care s-a lăsat de mult şi-şi adînceşte tot mai mult singurătatea şi tăcerea, cînd ultima goarnă a amuţit şi cea din urmă steluţă e prezentă, şobolanii încep să roadă scîndura putredă. Vor să-şi facă loc pînă la mine. Au mirosit ceva şorici, un fir de brînză. Cîtă cazmă sub pămînt, cîtă trudă, biată ronţăitoare, pentru o fărîmă de hrană !
Tu roboteşti acolo în adînc cu inima cît un purice, fiindcă ţi-e frică mai mult ţie decît mie, iar eu, la

[1] Lagărul de la Tg.-Jiu (n.a.).

rîndul meu, stau şi eu cu inima strînsă, neliniştit de asaltul tău...
Pînă unde vei săpa şi unde vrei s-ajungi ? Eşti sigur că vei ajunge la mîncarea visată ? În fiecare noapte, aceeaşi poveste !
Şi, totuşi, ce uşor ne-ar fi să ne înţelegem ! Din prisosul meu, ţi-aş pune într-un colţ tainul unei zile. Ţi l-aş pune, dacă ai vrea, de două ori pe zi, ca să mai dai şi altora. Nici tu nu ţi-ai mai toci dinţii de scîndura haină, nici eu n-aş mai sta cu teama că în clipa cînd s-au potolit ultimele zvonuri ale nopţii, cînd voi putea să mă aştern gîndului şi scrisului va reîncepe vicleanul, sinistrul ronţăit subteran, pe care nu-l ştiu de unde vine şi care călătoreşte din loc în loc ca spectrul bătrînului Hamlet.
Dar, iată, nu ne putem înţelege. Nu vorbim aceeaşi limbă. Eu, om bogat, înţelept şi învăţat, nu mă pot înţelege cu tine, n-am cum, fiară flămîndă, fără minte şi fără grai. Ca noi mai sînt şi alţii. Mai-marii lumii, deşi sînt, cu toţii, oameni mai puternici şi cu mai multă minte decît restul muritorilor, nu se înţeleg nici ei între ei de mii de ani. Cum m-aş înţelege eu cu tine, şobolane, în cîteva săptămîni ?
Am să-mi tocmesc un motan — e pe-aici unul, Ghiţă, o javră bătrînă şi roşcată, care nu aşteaptă decît să-i deschid uşa. Nu i-am deschis-o pînă acum, fiindcă e mai hoţ şi mai lacom decît voi, ginta potrivnică.
Sau am să-mi cumpăr din tîrg o cursă ca să te prind. Am să te prind, şobolane !
Şi, totuşi, nu este o soluţie. O să te sfîşie Ghiţă sau o să te înghită capcana — eu tot nu voi scăpa de spaima voastră, fiindcă alţi guzgani vor veni în locul tău.
Bate vînt de toamnă, lanurile s-au golit, nu mai aveţi ce ronţăi pe-acolo şi, de pe cîmpuri, veţi năvăli spre noi, veţi da tîrcoale cabanelor, unde nu se poate să

nu fie ceva de mîncare. Povestea nu se sfîrşeşte. De mii de ani.

*

Cînd sting lumina, iar oaspetele subteran a renunţat să-şi mai taie galerii în lemn — poate a luat în serios miorlăitul meu (am învăţat să fac ca pisicile), poate că s-a speriat de repetatele mele lovituri în podea —, gazetele pe care le-am pus deasupra lemnelor, lîngă sobă, încep să foşnească.

E un foşnet uriaş, ca şi cum le-ar întoarce un pensionar nervos, la cafenea.

Cum ? A pătruns nepoftitul printr-un alt tunel ? Aprind lumina. Foşnetul încetează. Nici un şoarece n-a escaladat zidul de lemn. Sting. Ciudatul zgomot reîncepe. Ţinîndu-mi răsuflarea, mă ridic din pat cu precauţii şi linişte de fantomă. Mă apropii în vîrful picioarelor şi, din lampa de buzunar, arunc brusc o fîşie de raze. Luminez o goană precipitată de gîndaci negri, mari pe ziare. Dar ăştia ce mai vor ?

Pînă unde îşi vor întinde colcăitul negru fuga aceasta măruntă ?

Vor veni şi în patul meu ?

Cineva îmi spune a doua zi să presar prin găurile scîndurilor zahăr pisat amestecat cu praf de acid boric. Seara, amestecul fatal pune pete albe, fosforescente pe podea. Noaptea n-am mai auzit nimic. I-am omorît ? Nu e nici un cadavru negru lîngă petele albe. Poate că gîngăniile otrăvite s-au retras să expire după ritul ancestral, în locuinţa lor, printre rude şi prieteni, aşa cum elefantul, simţindu-şi ora morţii, se duce direct la cimitir şi-şi lasă fildeşul printre celelalte oase ale înaintaşilor defuncţi.

La gîndul că am otrăvit gîndacii, inima mi se strînge. Erau, la urma urmei, nişte tovarăşi ai acestei singurătăţi, fiinţe care fremătau în pustiul acesta alături de mine. Aici omul e mai bun şi mai milos. Înţelege mai

uşor orice suferinţă, preţuieşte mai cald orice tovărăşie.
Niciodată n-am avut mai mulţi prieteni ca aici, printre cîini, mîţe, vrăbii şi curcani.
Nu. Nu cred c-am suprimat uriaşele gîngănii negre. Fără îndoială, astă-noapte, după stinsul lumînărilor, au ieşit iar la chemarea primelor pîlpîiri ale focului, s-au jucat printre lemnele încălzite, şi-or fi căutat şi de mîncare. Dar, cum am avut grijă de cu ziuă să scot ziarele şi hîrţoagele care acopereau butucii din dosul sobei, n-am mai auzit foşnetul imens al gîndacilor trecut prin megafonul nopţii totale, care măreşte pînă la spaimă orice zgomot şi orice melancolie în cabana de la poala munţilor, sub cupola perfectă a cerului greu de constelaţii sonore.

*

Amintiri depărtate, o stranie filfîire de demult, poate din pricina acestor spaime şi singurătăţi, mă cercetează cu înduioşări copilăreşti, cu evocări şi chemări de alint matern, aceleaşi tristeţi şi întrebări şi nostalgii de la zece ani.
Zece ani — adică cei patru ani dintre opt şi doisprezece ani. Apoi douăzeci de ani. Între optsprezece şi douăzeci şi doi de ani. Apoi treizeci de ani — între douăzeci şi opt şi treizeci şi doi de ani.
Zece, douăzeci, treizeci de ani. Pe urmă n-a mai fost nimic. Sau am repetat cu zecile de ani ceea ce am visat, experimentat şi epuizat pînă atunci.

*

La zece ani mă căutam cu grabă, cu furie, pe mine însumi şi destinul meu. Ştiam un singur lucru : nu sînt la fel cu ceilalţi. Am o chemare. Daruri pe care ei nu le au mă încununa, apoteoze pe care ei nu le vor cunoaşte mă aşteaptă.

Eu singur nu ştiam pe temeiul căror binecuvîntări mă socotesc altfel decît ceilalţi. Nu manifestasem nimic excepţional, nici la şcoală, nici cu zmeul, nici măcar la jocurile de pe maidane. Mă căţăram uşor pe copaci — venisem cu această dexteritate de acasă, din Albania —, dar nu era ceva care să mă ridice prea sus în ochii tovarăşilor mei de joacă ; unii ajungeau mai repede ca mine în vîrful corcoduşului.
Eram numai veleităţi.
Prima smulgere din mediocritate am cunoscut-o prin clasa a treia primară, cînd, la un examen de sfîrşit de an la şcoala „Silvestru", am declamat poezia lui Vasile Alecsandri *Noaptea Sfîntului Andrei.*
Am avut un mare succes. Cred că acesta a fost darul meu de căpetenie : a spune versuri, a interpreta un poem. Am adîncit, am perfecţionat acest dar, l-am dus foarte departe. Nu cred să mai ştie cineva meşteşugul acesta ca mine. Actorii spun versurile detestabil. Am auzit mulţi oameni de teatru şi poeţi recitînd, dar nu are nici unul, reunite, înţelegerea poetică, forţa, dicţiunea, elanul meu. Lucrurile acestea le spun cu seninătate, fără nici un fel de orgoliu, şi am impresia că nici cititorul nu surîde. Fiind scriitor de meserie, mi-ar fi greu, mi-ar fi imposibil să mă exprim în felul acesta despre calitatea operei mele literare. Dar a vorbi de un lucru care nu-i este principala funcţiune socială, de pe urma căreia n-are de aşteptat nimic, cred că este dezlegat fiecare dintre noi.
Dacă aş fi actor şi aş spune : „Nu joacă nimeni pe «Hamlet» mai frumos ca mine" sau „nu spune nimeni versurile ca mine", aş părea un prezumţios ridicol. Dar am altă meserie. Mă pot deci făli cu *mon violon d'Ingres.* Faţă de această înclinaţie gratuită, care este ştiinţa declamaţiei, am toată independenţa, toată libertatea s-o judec cu obiectivitate, aşa cum un actor s-ar putea lăuda, fără să ne pară un prezumţios, că a luat premiul I la popice.

Într-o zi, la mare, un chirurg vestit îmi spunea :
— Eu sînt cel mai bun înotător de pe plajă... Cred că pe toată coasta nu există un înotător ca mine...
Şi avea dreptate.
Dacă ar fi spus : „Sînt cel mai mare chirurg din ţară", i-aş fi pus la îndoială plinătatea facultăţilor mintale. Aşa şi eu ! Sînt un lector şi un declamator înnăscut, experimentat, recunoscut.
Odată, la Paris, la o serbare franco-română ţinută în amfiteatrul Sorbonei (1916), am spus versuri franţuzeşti. De Max, cel mai mare poet al verbului pe care l-am auzit şi care urma să se producă şi el, văzînd succesul cu care fusesem răsplătit, m-a felicitat cu o expresie franţuzească ce voia să spună că e gelos pe mine şi care s-ar traduce prin :
— Mi-o făcuşi !

*

În fond, dacă aş sta să fac bilanţul activităţii mele de pînă azi şi rezultatele ei reale, cred că s-ar rezuma într-o simplă constatare :
Sînt un actor ratat.
Aceasta a fost vocaţia mea adevărată. Am scris piese de teatru, am fost cronicar dramatic, regizor şi director fiindcă n-am putut fi actor. Iar actor nu m-am făcut, cred, fiindcă nu sînt destul de înalt şi n-am mîinile destul de mari, destul de expresive. Dacă aş fi avut aceste două avantaje fizice, poate că luam calea teatrului. Aş fi fost un tragedian fără pereche. De altfel, cine mă aude recitînd sau citind, interpretînd toate rolurile dintr-o piesă, îmi spune :
— Ce păcat că nu te-ai făcut actor !
Iar eu, vexat, îi răspund în gînd :
— Mulţumesc pentru autor !

*

Nu văzusem teatru, ca să cred că dorul, iluminarea, vocaţia aceasta m-au fulgerat asistînd la vreo reprezentaţie, primind astfel Revelaţia, cu *r* mare.

N-am avut nici un fel de ascendenţă actoricească. Strămoşii mei din Munţii Pindului nu ştiau ce este rampa, grima, coturnul. În casa noastră nu se vorbea despre arta dramatică. Tot aşa nostalgia Parisului am purtat-o de mic în mine, fără ca vreunul din neamurile mele să fi fost vreodată acolo, fără ca prieteni sau oaspeţi să fi vorbit, în auzul meu, părinţilor mei despre oraşul visurilor mele de totdeauna.

Am fost dus, ca toţi copiii, la circ. Poate acolo să fi prins gustul spectacolului. Era un circ pe cheiul Dîmboviţei, circul „Sidoli". Ştiu că n-aş mai fi plecat. Pe măsură ce oficiul sacru se apropia de sfîrşit, inima mi se strîngea, o mare tristeţe mă copleşea la gîndul că feeria se consumase, că va trebui să mă reîntorc în exilul casei părinteşti, că mîine am să mă duc din nou la şcoală. Adio, călăreţe zvelte zburînd prin cercuri de hîrtie, sărind şi dansînd pe şoldurile late ale cailor albi, clovni muzicali, echilibrişti pregătindu-şi saltul în ropotul înfiorător al tobelor mici, auguşti proşti vorbind cu accent străin şi alergînd cu sărutări din vîrful degetelor pe urma dansatoarei ecvestre, adio pînă la Paşti, voi, sărbători ale inimii mele, învieri şi renaşteri fulgerătoare !

În crepuscul de iarnă, cu ninsoare abundentă, duceam în nări miros de gaz aerian, de grajd şi de portocale... Zile şi săptămîni întregi mă urmăreau cercurile de fier care atîrnau de plafon şi în jurul cărora se aprindeau şi pîlpîiau fluturi cu aripile roşietice, tivind floarea de lumină palidă şi verzuie a sutelor de becuri tremurătoare. Miros de gaz aerian, de grajd şi de portocale...

Şi astăzi, cînd miros prima portocală a anului, s-aprinde brusc în mine circul de odinioară.

Miresmele trăiesc şi ele prin amintirea lor, prin cea dintîi senzaţie încercată, proaspete oricînd, ca la izvorul lor, ca la întîia lor prezenţă.

Iată, nici astăzi n-am uitat o zi depărtată (să fi avut patru sau cinci ani) cînd m-am dus cu o verişoară, Evri-

diki, să culegem viorele pentru mormîntul unchiului Nicola, care își începea somnul de veci în Biserica de Jos a Boboștiței, la Sfeta Nedealea. Și azi, cînd respir întîia viorea, cel dintîi gînd, cea dintîi tresărire a mea este aceea din primăvara de acum cincizeci de ani : întîiul mort, întîia floare de tămîioară.

Cînd trec spre primăvară prin atelierul de pictură al Teatrului Național, mirosul cleiului de lipit decoruri, încercat de mii și mii de ori de atunci, mă transportă violent în prima zi a trecerii mele pe scenă, cînd aveam zece ani și m-am strecurat pe trepte sus, fără să cunosc pe nimeni, fără să am vreo treabă pe acolo, numai din îndemnul de a viola sanctuarul, de a mă găsi o dată la limanul așteptărilor mele înfrigurate.

Micșunele, portocale, clei de lipit pînză, de atîtea ori v-am mirosit, dar totdeauna contactul brusc cu adierea voastră m-a dus cu ani și ani în urmă, așa după cum un crîmpei de cîntec de demult învie în noi toate amintirile, toate senzațiile clipei în care ne-a pătruns întîia oară.

*

Circul de pe cheiul Dîmboviței, jocul clovnilor, pantomima care încheia uneori reprezentația au trezit pe cabotinul din mine, pe omul care vrea să facă ceva miraculos și să atragă atenția, să cucerească aplauzele. Dar nu știam să mă produc cu nimic extraordinar, nu aveam nici un fel de talent.

În grădina casei părintești din strada Silvestru construiam din nisip o arenă, o înconjuram cu un cerc de cenușă și, în această pistă, foarte convins, mă dădeam peste cap, lucru care nu provoca entuziasm printre tinerii mei spectatori, fiecare din ei putînd să se producă așijderea.

Aș fi vrut să am o jiletcă sau o pereche de pantaloni scurți tăiați dintr-o mătase violetă, cu flori mari de argint, pe care o cumpărase mama să-și facă rochie :

acest veşmînt de gală ar fi dat un alt prestigiu salturilor mele „mortale", dar visul nu mi-a fost împlinit, cum nu s-a îndeplinit nici promisiunea aceluiaşi unchi Costachi Economu, care îmi făgăduise o bicicletă dacă trec clasa.

Îmi dădeam seama de incapacitatea mea, ştiam că ceea ce făceam pe arena de nisip şi de cenuşă nu era mare lucru, sufeream în neputinţa mea de a face mai bine, dar tot speram că odată şi odată voi smulge din pieptul contemporanilor mei ţipătul de admiraţie. (La posteritate nu m-am gîndit niciodată, cel puţin pe atunci: cine are viitorul în faţă puţin se îngrijeşte de gloria postumă!)

Paralel cu exerciţiile mele de om al rampei, practicam, cu aceeaşi ardoare şi cu aceeaşi lipsă de succes, pictura şi muzica.

La început a fost pictura. Creioane colorate, apoi acuarele. Tuburile cu vopsea rămăseseră pe seama fratelui meu mai mare, Stelian, care zugrăvise pe pînză o miraculoasă năvălire a hunilor.

Eu mă mulţumeam cu peisaje. Munţi printre care răsărea luna, o corabie pe o gîrlă, un cioban lîngă o biserică. Nu aveau nici un haz. Mă simţeam după ce le terminam un nemernic. Desenul cu creionul era prea puternic, prea vizibil pentru paloarea culorilor de apă. Nu înţelegeam cum fac ceilalţi pictori, la care nu se cunoaşte conturul, la care marginea figurilor se contopeşte cu decorul. Farfurioarele de roşu, albastru, galben, violet, din care, cu pensula muiată în apă, scoteam fragede nuanţe, erau pentru mine prilej de contemplare, de vis. Mă gîndeam la toate minunile ce s-ar putea scoate din ele şi mă prădau toate melancoliile la gîndul inferiorităţii mele.

De atunci am rămas cu o mare admiraţie pentru pictori şi pentru arta lor. Îmi place să-i văd lucrînd şi nu-mi vine să cred că pot crea cu o pensulă şi cu un vierme de pastă toate feeriile de care eu am fost incapabil.

Cuvintele *carmin... violet... verde-azuriu, roşu de purpură... albastru de cobalt...* exercită asupra mea o magie irezistibilă, îmi deschid orizonturi depărtate, trezesc în mine nostalgii supreme. Un bob de vopsea ţîşnit din tubul de cositor şi sfărîmat, întins cu pensula pe un colţ de pînză sau de carton îmi dă deplina emoţie de artă a capodoperei viitoare, a capodoperei care, poate, nu va veni niciodată.

Paleta, stropită cu toate jocurile curcubeului, este ea însăşi o încîntare, o fantasmagorie. Dar pensula ? Ce poate fi mai zvelt, mai şerpuitor, mai elegant ca o pensulă ?

În orice expoziţie m-aş afla, în faţa oricărui tablou, cît ar fi pictorul de sărac, eu mă simt în extaz. Descompun... descompun... Peisajul dispare şi rămîne materia din care a fost construit. Tot aşa, o bucată de marmură, o piatră rotunjită de ape n-au nevoie să reprezinte un cap, un corp, o mînă ; numai prin simpla lor materie trezesc în mine simfonii plastice, întraripări depline, astîmpăr al nesaţiului meu de frumuseţe.

Acelaşi extaz şi aceeaşi neputinţă în faţa muzicii. În cor făceam partea a doua. Eram bas de mic. Mai tîrziu am evoluat, ca să ajung la baritonul de azi. Aş fi vrut să cînt cu un instrument. Cu ce bani să-l cumpăr ?

Întîi a fost o muzicuţă, o „armonică de gură", în care suflam pînă mi se jupuiau buzele. Scoteam acorduri pe cît de divine, pe atît de monotone. N-aş putea spune că eram pe deplin satisfăcut. Visam ceva mai mult. Într-o zi am văzut în *Universul* reclama ilustrată a „flautului napolitan". Costa un leu şi douăzeci de bani şi făcea minuni. Cu mici şi îndelungate economii, după cîteva luni, am putut să-mi cumpăr un flaut napolitan. Am învăţat fără profesor. În curînd ştiam *Suspine crude* şi *Călugărul din vechiul schit,* dar cu anumite eliminări necesare, fiindcă sau eu nu mă pricepeam, sau registrul flautului meu napolitan era limitat.

Tumultul meu interior nu putea fi satisfăcut de instrumentul acesta cu perspective reduse.

Eram plin de armonii vaste. Nu fusesem la Operă niciodată, nici la vreun concert, dar compuneam, în mine însumi, fantastice simfonii cu viori pianissime şi triumfale intrări de alămuri.
Mai ales pe înserat, pe străzi pustii, treceam parcă în zbor, dirijînd orchestre care executau compoziţiile mele. Am precisa amintire a locului în care năvăleau cutare cavalcade, a casei lîngă care potoliri îngereşti se lăsau pe instrumentele cu coarde.
Nu ştiu dacă adevăraţii compozitori au avut aceeaşi revelaţie a darului lor creator.
Eu am fost un formidabil început de componist muzical, din care nu s-a ales nimic. Ba da. Piesele mele în versuri.
Socotesc că *Înşir'te mărgărite, Cocoşul negru, Prometeu, Meşterul Manole, Tebaida, Poveste spaniolă* şi altele ar constitui excelente librete de operă. Fiecare personaj mi-a venit în imaginaţie ca un simbol şi ca o voce : iată pe Făt-Frumos, tenor liric. Iată pe Sorina, primadonă, iată pe Ileana Cosînzeana, contraltă... Zmeul-Zmeilor e bariton, Alb-Împărat — bas, Meşterul Manole — tenor dramatic, Dracul din *Cocoşul negru* — bas cantabil, ca şi Zeus din *Prometeu* sau Tiresias din *Tebaida* sau Agamemnon din *Atrizii*...
Corul troglodiţilor sau al zeilor din *Prometeu*, corul zidarilor, al curtenilor, al vlădicilor din *Meşterul Manole*, marşul triumfal din *Glafira* — sosirea oştirilor lui Gladomir şi alaiul celor trei regi —, soborul divinităţilor slave din *Theokhrys*, procesiunea episcopilor bizantini şi chiotele adoratorilor păgîni ai lui Perun, toată atmosfera balcanică a acestei drame medievale ar fi oferit admirabile prilejuri compozitorilor noştri să reconstituie, să inventeze o muzică a acestui sud-est european, o notă inedită în concertul marilor maeştri apuseni.

*

Cînd răsfoiesc paginile poemelor mele dramatice şi simt cresc îndu-mi din sufletul eroilor şi din peisajul unde

i-am purtat valuri de simfonii nescrise, cînd vibrez la orice sunet armonios care îmi străbate urechea şi cade drept pe inima mea mă întreb dacă nu cumva sînt un muzicant ratat. Actor ratat, pictor neizbutit, compozitor embrionar... Frumos bilanţ !

*

Domnia flautului napolitan a ţinut scurtă vreme. Trebuia să caut un instrument mai important care să culeagă şi să exprime măcar o parte din armoniile mele interioare, să-mi astîmpere puţin focul eolian ce mă cutreiera. Nu mă întrebaţi cum, dar mi-am făcut rost de o vioară. Am început să cînt singur, fără profesor, *Călugărul din vechiul schit*, căruia i s-au adăugat *Suspine crude* şi, mai tîrziu, *Steluţa*.

Şi-atît. Nu ştiam mai mult. Cel din urmă lăutar pe care-l auzeam mă strivea cu superioritatea lui. Ce era scîrţîitul meu faţă de siguranţa cu care mînuia arcuşul acel ţigănuş cu ochi de foc şi dinţi albi, care s-ar fi prăpădit de rîs dacă m-ar fi auzit ? !

Prăpastia nimicniciei mele n-am măsurat-o pînă în fund decît într-o zi, trecînd pe Strada Sfinţilor, unde era sediul lăutarilor bucureşteni, cafenelele lor. Am auzit revărsîndu-se pe o fereastră joasă un val de efluvii generoase, o năvală de acorduri sublime, cereşti, izvorîte din orchestra lui Cristache Ciolac, care repeta o nouă bucată. Era un potop divin, cutremurător, cotropitor ; mă prefăcea în stană de piatră, în morman de cenuşă, o comoţie pe care nu mi-au dat-o mai tîrziu cele mai mari teatre ale Apusului, orchestrele wagneriene cele mai abundente. Eram învins, copleşit, extaziat şi descurajat pînă la neant. N-aş putea spune că m-am dus acasă şi mi-am sfărîmat vioara. Dar am pierdut curajul să merg mai departe, să învăţ cu un profesor, să devin

un violonist apreciat... În schimb am ajuns director de operă.

*

Veleităţi literare nu-mi aduc aminte să fi avut pe la zece ani. Nu-mi aduc aminte eu, dar probabil că tot trebuie să fi scris ceva, fiindcă ţin minte o vorbă de descurajare a tatălui meu, care mi-a spus într-o zi :
— Ce, crezi că dacă te cheamă Victor ai s-ajungi Victor Hugo ? !
(Pronunţa pe *u* din *Hugo* româneşte, cu accentul pe prima silabă.)

*

În această permanentă dibuire a destinului meu a intervenit un factor determinant, o lanternă care mi-a răscolit şi mi-a luminat toate tainiţele sufletului : revelaţia teatrală, reprezentată printr-un fel de client al tatălui meu, un oarecare Romulus Gavrilescu, un fel de samsar sau martor de judecătorie, un bărbat mărunţel, cu cioc şi care-şi răsucea mereu între degete lobul congestionat al urechii.
Parcă-l văd. Parcă-l aud... Parcă-l miros. Îi port amintire afectuoasă, recunoscătoare.
Romulus Gavrilescu e cel dintîi om care mi-a vorbit despre teatru.
Sub copacul înfoiat din faţa casei, în strada Silvestru, ne aduna seara şi ne povestea despre marii actori ai vremii.
— Era unu, păcat că a murit, Grigore Manolescu... Ăsta se certa cu Nottara pă „Hamlet". Acum Nottara persecută pă alţi doi, Ion Petrescu şi Vasile Leonescu. Nu-i lasă să joace. Le ia el toate rolele. Da şi Nottara e mare ! Să vă duceţi voi odată cînd o juca pă Hamlet sau pă Edip !...
Şi ne vorbea despre piesele pe care le văzuse el şi pe care trebuia neapărat să le vedem şi noi. Ne povestea

subiectul celor *Două orfeline*, apoi *Cei trei mușchetari*, cu Nottara în Mordon. Tot Nottara era evocat în intrigantul din *O crimă celebră*... Apoi *Lumpatius Vagabondus* și iarăși Nottara în Hamlet.

Bunul mentor ne descria și partea spectaculoasă a acestor feerii, nu numai intriga: apariția spectrului din *Hamlet*, pe urmă trecerea roșie a numărului luminos pe care-l visează cele trei haimanale din *Lumpatius Vagabondus* și cu care vor cîștiga la loterie.

Se vede că Romulus Gavrilescu țintise cum nu se poate mai bine în sufletul meu, trezise ecourile cele mai favorabile... Teatrul deveni marea mea pasiune și, înainte de a fi văzut eu însumi o ridicare de cortină, am devenit director de trupă, autor și principal interpret. Am scris o piesă: *Costică și Polux*, care nu era decît o prelucrare a anecdotei lui Hamlet. Am jucat-o întîi în casă, în fața fraților și surorilor mele mai mici, într-o zi cînd părinții erau plecați în oraș la o vizită. Știu că dintr-un fotoliu pe care-l acoperisem cu o broboadă a mamei am făcut castelul bîntuit de fantoma tatălui lui Costică, ucis de Polux; la sfîrșitul piesei, Costică răzbună moartea părintelui său, omorînd pe asasin.

Mai tîrziu am mărit întreprinderea. Mi-am coborît teatrul în pivniță, care era mai spațioasă și împărțită în două: aveam astfel și sală, și scenă. Spectatorii ședeau pe scările de la intrare și plăteau o peniță, un nasture sau o bilă, după importanța locului. Am adus și ramuri verzi, pe care le-am plantat pe scenă ca să am o pădure naturală. Mirosul frunzelor care începeau să se usuce îl simt și azi în fundul nărilor, pe cerul gurii... E ciudat cît sînt de persistente senzațiile din copilărie, cît de proaspete impresiile primite atunci!

După cîteva luni am dat o și mai mare amploare direcției mele. Am început să fac turneuri. Popasurile erau diferitele grădini ale mahalalei Silvestru. (Iancu Petrescu mi-a povestit că tot prin grădinile Silvestrului a început și el să joace teatru.)

Mi-aduc aminte de cîteva spectacole date în grădina părintească a bunului meu amic, profesorul George Marinescu, pe care-l socotesc prietenul meu cel mai vechi, fiindcă am făcut clasele primare împreună, el fiind premiantul I, iar eu al doilea.

Acolo am jucat, cu un naturalism de speţa cea mai autentică, pe cîrc-serdarul Stoica din *Iancu Jianu*. Moartea cîrc-serdarului impresiona pe toţi tinerii mei spectatori prin dramatismul, sinceritatea şi veridicul ei. Mă rugau să mai mor o dată, lucru pe care-l făceam cu multă gentileţe. Am mai scris şi interpretat o piesă modernă: jucam pe un unchi care spunea nepotului său:

„Eşti un individ corupt pînă-n măduva oaselor!"

Textul îl alcătuisem după o foaie ruptă din cine ştie ce carte de nuvele a vremii.

*

Cu cît mă produceam mai mult, cu atît mi se făcea dor să văd jucînd pe alţii, mai mari, la un teatru adevărat, fie măcar pe Moru şi Bozianu, care dădeau în sala „Dacia" comedia feerică *Păcală şi Dracul*. Nu ştiu dacă această piesă, văzută în copilărie, n-a constituit nucleul din care a crescut mai tîrziu *Cocoşul negru*.

Visul meu era însă Teatrul Naţional.

Într-o zi, fratele meu Stelian, cu doi ani mai mare ca mine, împreună cu un coleg al său, Costică Georgescu, fiul unui preot de la Biserica Silvestru, au pus mîna pe două bilete la Teatrul Naţional, unde se dădea *Edip rege*, cu C. I. Nottara. Eram fericit că se duceau măcar ei doi — pe mine tata nu m-ar fi lăsat, eram prea mic —, ca să-mi povestească şi mie, a doua zi, ce au văzut. În seara spectacolului însă n-am mai putut să rabd atîta nedreptate şi am hotărît să mă duc şi eu. Bilet nu aveam, tata nu mă lăsa, dar trebuia neapărat să mă duc la *Edip rege*. Mi se părea că se

joacă ultima oară şi că, dacă nu mă duceam atunci, n-am să mă mai duc la teatru niciodată. E curios cum copiilor li se par toate definitive, că acea epocă este epoca supremă din viaţa lor, că n-or să mai crească, şcoala n-o să se mai termine, libertatea n-o să mai vină niciodată.

Copiii nu se văd mari. Toate se încheie cu acea epocă din viaţa lor. Cînd mă visam căpitan de vas sau rege al hotentoţilor, nu mă vedeam un bărbat în toată firea, ci tot aşa cum eram atunci, un copil. Cel mult dacă aveam mustăţi.

*

Aşadar, cei doi băieţi erau să vadă în acea seară pe Nottara jucînd *Edip rege*.

Mă încăpăţînam, mă îndîrjeam, ţinîndu-mă scai de cei doi fericiţi, care nu aveau atîta patimă de teatru şi totuşi se duceau. Tata trimise pe un băiat mai măricel, Nae — astăzi simpaticul patron al restaurantului „Mura" —, să mă răpească. Nae avu de furcă cu mine, fiindcă nu mă lăsam atît de uşor.

Urlam, vărsam toate lacrimile desperării.

Nu admiteam să fiu luat în braţe ca un simplu pachet şi dus acasă, trîntit pe un scaun sau confiscat în pat, încuiat cu cheia şi cu paznici la fereastră ca să nu sar. Vînjosul Nae mă apucase de umeri şi trăgea de mine, cu transpiraţii abundente, desprinzîndu-mă de glie ca pe Anteu şi tîrîndu-mă spre domiciliul părintesc. Eu îmi înfigeam picioarele în caldarîmul străzii Sălcuţa, numită astăzi strada Gh. Palade, şi cedam terenul numai după opintirile încăpăţînate, după asalturile consecutive ale inamicului.

Eram profund indignat, revoltat că mi se face această nedreptate, mie, celui care mai mult decît oricare dintre spectatorii ce se duceau în acea seară la teatru trebuia să fiu acolo... Mie, celui care peste patruzeci de ani mi-era scris să traduc acel *Edip rege*, interzis

în ziua cînd l-am dorit mai mult decît oricînd.
Ce căutau acolo unde eu nu puteam fi, ce căutau toţi oamenii aceia la reprezentaţia cu Nottara, ce destin îi lega pe ei de eroul mitologic al grecilor ca să aibă dreptul de a ajunge înaintea mea şi fără mine în faţa palatului teban ?
M-am dus acasă cu inima zdrenţe şi cu dinţii plini de scrîşnet.
Poate că pasiunea cu care am alergat mai tîrziu la „Comedia Franceză" ori de cîte ori Mounet-Sully apărea în acest rol, fidelitatea cu care intram în orice teatru, din orice ţară, cînd era afişată tragedia lui Sofocle, pasiunea cu care acum cîţiva ani am transpus partitura românească, dragostea cu care fac lecturi din această piesă şi gîndul de a juca eu însumi într-o zi pe fiul lui Lajos să nu fie un îndemn, o răscumpărare întraripată a renunţării de demult, o văpaie rămasă din incendiul acelei penibile seri a copilăriei ?

*

M-am dus întîia oară la Teatrul Naţional la drama *Intrigă şi iubire* a lui Schiller. Decepţie totală de la început. În primul rînd, nu înţelegeam unde se va juca piesa, fiindcă jos, unde mă aşteptam să văd arena, ca la circ, erau scaune, care începeau să fie ocupate.
Eu eram sus de tot, la galeria nenumerotată, în partea stîngă, foarte aproape de scenă. Stelian mi-a explicat că aicea nu e ca la circ. În dosul acelui oblon de fier care se ridica acum încet era o cortină de pînză, şi această cortină, pictată cu îngeraşi şi femei cu trîmbiţe, urma să urce pînă în tavan, iar spectacolul se va desfăşura pe scenă, fără cai, fără clovni, fără tumbe.
N-au apărut în *Intrigă şi iubire* nici spectre, cum ne spusese Romulus Gavrilescu, nu se îneca nici un vapor, ca în *Muşchetarii*, nu se aprindea roşu în văzduh nici un număr de loterie, ca în visul lui Lumpatius Vagabondus. Decepţie totală...

Nottara, pentru care mă dusesem şi care juca pe intrigantul Wurm, nu făcea mare lucru. Una peste alta, m-am plictisit. Am revăzut mai tîrziu drama lui Schiller cu mari actori străini, pe scene ilustre, dar, în amintirea primei mele dezamăgiri teatrale, am decis că trebuie să mă plictisesc din principiu ori de cîte ori sînt obligat să asist la această romantică poveste.

*

Într-o zi am citit în *Universul* o cronică dramatică a lui George Ranetti despre *Sînziana şi Pepelea,* feeria lui Alecsandri, reluată la Teatrul Naţional, şi am văzut din descripţia decorului, din relatarea subiectului şi din enumerarea actorilor că *acolo* era de mine.
Cîteva zile, acasă, m-am prefăcut într-un adevărat înger, ca să-l îmbunez pe tata, să-l cuceresc şi să mă ducă la *Sînziana şi Pepelea.*
Purtarea mea neobişnuită a fost, într-adevăr, răsplătită din plin. Mi-a fost dat să văd miraculoasa realizare fantastică, Zmeul-Zmeilor trecînd în zbor prin văzduh, pe Pîrlea şi pe Lăcustă-Vodă jucaţi de Catopol şi Vasile Toneanu, pe Pepelea cu Titi Gheorghiu în travesti, pe Ion Niculescu în Papură-împărat, pe Zmeu cu Vasile Cernat, prestigiosul şef de indieni din *Ocolul Pămîntului,* văzut cîteva luni mai tîrziu.
Oare nu această reprezentaţie cu *Sînziana şi Pepelea* a fost sămînţa din care a răsărit mai tîrziu *Înşir'te mărgărite,* după cum *Cocoşul negru* mi l-a dictat acel *Păcală şi Dracul* văzut la sala „Dacia" ?

*

Mai rămînea să văd marea minune, dorita sărbătoare, pe Nottara în *Hamlet.*
Tatăl meu ne auzise, probabil, vorbind mereu de această piesă, împotriva căreia prinsese o aversiune neîmpăcată.

Spunea mereu cu dispreţ :
— *Hamlet, Macbeth !...* ca să arate nimicnicia preocupărilor noastre. I se păreau aceste drame cu nume exotice ceva subversiv, imoral.
Ne lăuda, în schimb, spunînd „aşa piese !", *Voievodul ţiganilor* şi *Iancu Jianu*.
— Cînd s-o da vreuna din asta, să-mi spuneţi să vă duc...
La prima afişare a lui *Hamlet* m-am repezit acasă şi am anunţat pe tata că se joacă *Iancu Jianu*. Tata mi-a dat bani să cumpăr trei staluri ; Romulus Gavrilescu ne spusese că, dacă vede pe *Hamlet* domnu Gheorghe, o să-i placă. Şi aşa a fost.
Nu e nevoie să vă spun încîntarea mea, care sporea pe măsură ce revedeam, la matineurile de duminică, această unică fantasmagorie scenică. Eram fericit că învinsesem în lupta surdă cu tatăl meu, care a ieşit de la *Hamlet* profund impresionat : această iubire a prinţului Danemarcii pentru sărmanul părinte omorît era un exemplu care trebuia dat tuturor copiilor. Atunci am aflat că Shakespeare este şi un pedagog, nu numai un dramaturg fără egal.
Tot aşa, asistînd la o reprezentaţie a *Regelui Lear*, soacră-mea, d-na Elena Macri, a tras concluzia :
— Vezi ce păţeşti dacă-ţi dai averea copiilor ?

*

Lui *Hamlet* i-a urmat *Macbeth*. Spectacolul se lungea tîrziu după miezul nopţii şi-l urmăream cu obositoare sforţare ; aş fi vrut, totuşi, să nu se mai isprăvească. Vrăjitoarele şi cazanele lor, apariţia spectrului lui Banco la ospăţ, mîinile însîngerate ale reginei, defileul fantomelor princiare prin grota luminată violet, pădurea care pornea să învingă pe uzurpator, vijelia stîrnită de tumultuosul Macduff, toate aceste momente culminante ale faimoasei tragedii se înfigeau adînc şi pentru totdeauna în creierul meu.

— Ăsta trebuia să joace pe Macbeth ! spunea cineva lîngă mine, impresionat de impetuozitatea lui Ion Petrescu, interpretul lui Macduff.

Şi mi-am adus aminte de primele vorbe ale lui Romulus Gavrilescu :

— Nottara persecută pe Ion Petrescu şi pe Vasile Leonescu.

(Vasile Leonescu juca pe Banco, dar, cum rolul nu era prea mare, nu mi-am dat seama de valoarea acestui excelent actor.)

Am plecat de la *Macbeth* pe o noapte cu lună, care, trecînd prin ramurile castanilor din faţa Universităţii, împletea dantele de umbră pe zăpada imaculată, căzută din abundenţă peste zi şi în timpul spectacolului.

Luni întregi am stat sub imperiul lui *Macbeth*. Şi dacă n-am mai scris o dată, ca s-o reprezint în pivniţă, zguduitoarea dramă, în schimb am pictat în acuarelă scena vrăjitoarelor, munţii violeţi, costumele galbene şi roşii ale defileului regal din grotă.

După cum mi-am atîrnat în cui vioara după ce l-am auzit pe Cristache Ciolac, tot aşa n-am mai jucat teatru după ce l-am văzut pe Nottara.

Nottara a fost marele idol al copilăriei mele. Ştiam unde locuieşte, îi desenam în cărbune profilul pe casa noastră şi pe zidurile altora. Cînd îl întîlneam pe stradă îl salutam, apoi alergam să-i ies înainte la alt colţ şi să-l mai salut o dată.

Îl imitam în *Hamlet* cînd vine Horaţiu cu cei doi străjeri să-i spună că l-au văzut pe regele defunct, rătăcind, fantomă, pe esplanada de la Elsenor :

— *L-aţi văzut ? Pe cine ?*
— *Pe regele, tatăl vostru, monseniore !*
— *Tatăl meu ? Regele ? Armat ?*
— *Din cap pînă-n picioare, alteţă !*
— *Atunci nu i-aţi văzut obrazul ?*
— *Ba da, monseniore, avea viziera ridicată...*
— *Era mînios ?*

— *Mai mult trist decît mînios!*
— *Palid sau roş?*
— *Mai mult palid!*
— *De-aş fi fost colea!...*
În *Hamlet* şi *Macbeth*, apoi în *Curierul din Lyon*, unde înfăţişa două personaje, apoi în *Edip rege*, fără să mai vorbesc de rolurile în care l-am văzut mai tîrziu, Nottara mi-a dominat anii de formaţie sufletească, aşa cum, după zece ani, Mounet-Sully mi-a vrăjit tinereţea...
Cum mi-aş putea plăti dinarul recunoştinţei decît evocîndu-i cu fiecare prilej, lăudîndu-le memoria binecuvîntată, mulţumindu-le pentru toate frumuseţile pe care mi le-au dăruit, mie şi altora, de atîtea şi atîtea ori?...

*

Nu era treabă uşoară să agonisesc cele cincizeci de parale cît costa o galerie nenumerotată la Teatrul Naţional.
Cînd le aveam, bine. Cînd nu, tot mă repezeam pînă acolo duminica, ziua, să văd măcar cum se duc şi cum pleacă alţii, să întrezăresc măcar sala, iar la sfîrşitul spectacolului să văd, prin uşile lăsate deschise pentru aerisire, cortina de fier, misteriosul oblon care ascundea toate comorile califilor.
În trei rînduri am putut intra fără bani.
O dată mi-a dat drumul Moş Alecu, paznicul intrării la staluri, după ce-am dat tîrcoale uşii în timpul primelor acte din *Tudorache Sucitu*, comedia lui Ar. Marinescu şi Vasile Toneanu.
La al doilea antract, Moş Alecu mi-a făcut vînt:
— Hai, intră şi tu!
Am nimerit printre cele două rînduri de fotolii tocmai lîngă scenă şi, rezemat de balustrada orchestrei, am văzut ultimul act, în care Petre Liciu juca pe un bîlbîit, Bolborici, iar Ion Brezeanu pe Tudorache Sucitu.

Altă dată eram cu un coleg, Paciurea sau Gheorghiu, şi dădeam tîrcoale cu jind ferestruicii unde se vindeau bilete. Un domn mărunţel, cu joben şi mustaţă lungă, neagră, ne-a dat un leu şi ne-a spus :

— Na-vă şi vouă cîte o băncuţă şi duceţi-vă la galerie !

A treia oară m-a cules de la intrare o doamnă cu blană, cu nasul mic şi ridicat în sus, care m-a dus într-o lojă de rangul II, la stînga, o lojă lipită de-a artiştilor.

— Scoate-ţi căciula ! mi-a spus acea bună doamnă după ce am intrat şi m-am aşezat pe pluşul roşu al scaunului. Şi mi-a tras căciula uşor, pe nas, surîzînd, şi acea mîngîiere, care trebuia să fie o mustrare, mi-a dat un dulce fior necunoscut.

Trebuie să fi fost o actriţă, fiindcă în lojă mai era o doamnă şi un domn ras, pe care l-am identificat mai tîrziu : actorul I. Constantiniu.

Fără să le pese de mine, vorbeau de nu ştiu ce colegă a lor care „ar face orice... pentru o sticlă de parfum..."

Mai tîrziu, de cîte ori am fost director, înainte de spectacol dădeam o raită pe la intrările teatrului, la casa de bilete a stalurilor, a galeriei, şi cînd găseam copii singuratici sau în pîlcuri le dădeam drumul în sală, gratis, în amintirea înduioşată a copilului care aştepta odinioară la acele porţi, în amintirea lui Moş Alecu, a domnului mărunţel, cu joben şi mustaţă neagră, lungă şi a neidentificatei actriţe cîrne care m-a dus la *Iancu Jianu*.

*

Pe la doisprezece-treisprezece ani, fratele meu mai mare, Stelian, coleg de liceu cu A. de Herz, scrisese două piese : *Hereas*, tragedie grecească, şi *Martel*, dramă medievală. Le-a prezentat pe amîndouă comitetului teatrului, director fiind Scarlat Ghica, fiul lui

Ion Ghica. Membrul căruia îi fuseseră repartizate spre lectură era venerabilul academician V. A. Urechia, un domn puţintel, cu bărbuţă şi ochelari.
Din cînd în cînd ne duceam să luăm veşti despre soarta acestor piese. Autorul *Banului Mărăcine* locuia în strada Brezoianu, peste drum de Operă, la numărul 48. Casa există şi azi. Mai tîrziu, imobilul cochet, urcat pe trepte, a devenit restaurant, apoi cabaret, apoi nu mai ştiu ce. Şi azi, cînd trec prin faţa acelui mic castel, am aceleaşi emoţii pe care le încercam odinioară, aşteptînd verdictul ilustrului învăţat şi scriitor, bătrînul V. A. Urechia.

*

Sub pretext că mă interesez de soarta pieselor fratelui meu, am răzbit o dată în curtea teatrului, m-am urcat pe scara artiştilor, am ajuns în labirintul magaziilor de decoruri...
Era spre vară, stagiunea se închisese şi cleiul de lipit pînza se încinsese şi mirosea...
Îl simt şi-acum în nări...
Am nimerit pe scenă. Cortina era lăsată, scena luminată. În mijlocul scenei erau îngrămădite cîteva mobile. În jurul acestor mobile, cîţiva actori. Printre ei, Vasile Toneanu. Vorbeau lucruri banale, mi se pare se sfătuiau în ce încăpere să fie aşezate acele mobile. Nu m-a întrebat nimeni ce caut acolo. Dar eram fericit, fericit... Nu m-aş mai fi dus. Seara mi-am povestit acasă, fraţilor, marea aventură. Eram iluminat ca neofitul introdus întîia oară în misterele templului, aveam ceva din extazul iniţiatului în tainele de la Eleusis.
Doamne, multe ţi se întîmplă în cîţiva ani în prima jumătate a vieţii, şi repede, stearpă mai trece vremea în jumătatea a doua!
Cîtă dreptate a avut francezul care a spus că *după treizeci de ani nu ţi se mai întîmplă nimic!...*

În cîţiva ani, de la băiatul care nu ştia unde este Teatrul Liric, am devenit director de revistă *(Speranţa,* în 1905), colaborator de frunte al *Vieţii literare* (1907) a lui Il. Chendi, redactor la *Prezentul* (1907), am trecut un an prin Sibiu (1908) ca prim-redactor al *Ţării noastre* a lui Octavian Goga, pe urmă iată-mă la Budapesta, la Viena, la Paris (1909), corespondent al ziarelor din ţară. Fiecare din aceste etape mi se par infinite...

Acum mi se pare că reprezentaţiile *Tebaidei* prin 1924 au fost ieri, atît de repede au trecut aceşti optsprezece ani!

Pe vremuri numai nouă ani au despărţit copilul ce se ţinea după C. I. Nottara şi-i ieşea-nainte la fiecare colţ de stradă, ca să-l mai salute o dată, de tînărul căruia Nottara îi punea în scenă *Înşir'te mărgărite.*

Din vara cînd (1906), cu puşca pe umăr, pîndeam pe colinele natale din Epirul albanez, printre nuci şi duzi, zborul galben al grangurilor şi zborul negru al mierlelor, au trecut numai cinci ani pînă cînd am devenit tînărul domn cu joben de pe Calea Victoriei pe care îl salutau liceenii care fuseseră în matineu la *Înşir'te mărgărite.*

Pe urmă, războiul, Parisul, articolele din fruntea celor mai însemnate publicaţii ale metropolei, povestirile publicate şi lăudate cu superlative de critica franceză, apoi pacea, Elveţia, unde am scris *Prometeu,* apoi premiera acestei tragedii la Teatrul „Bulandra" (1919), apoi prima mea numire ca director general al teatrelor (1920). Numai optsprezece ani au despărţit pe băietanul care desena pe ziduri cu cărbunele profilul lui Nottara de directorul lui Nottara; importantul personaj care-mi da drumul uneori la matineu, în stal, la Teatrul Naţional şedea acum de pază la poarta cabinetului directorial: Moş Alecu.

Toate s-au petrecut din plin, foarte repede, iar de atunci, adică din vremea cînd aveam treizeci de ani şi închisesem ultimul capitol al vieţii mele, iată, s-a

scurs aproape un sfert de veac, pe care l-am expediat în marginea realizărilor de pînă atunci, reluînd, luptînd să reiau, comentînd, repetînd acelaşi lucru cu mai puţin elan, dar cu mai multă opintire, fiindcă tot mai mult se îngrămădeau stăvilarele în calea mea.

*

Nu, nimic nu ţi se mai întîmplă după treizeci de ani... Dacă aş fi închis ochii după prima mea direcţie, cînd scrisesem şi *Înşir'te mărgărite*, şi *Akim*, şi *Cocoşul negru*, şi *Corabia cu pitici*, şi *Prometeu*, şi *Poemele singurătăţii*, şi *Candelele stinse*, şi *Lebedele sacre* şi povestirile din Macedonia, iar ca director ridicasem Teatrul Naţional din tristeţea în care-l cufundaseră direcţiile precedente, pomenirea mea ar fi fost mai vie, mai rodnică decît uitarea la care mă văd condamnat fiind încă în viaţă.
Pe zidurile cetăţii s-ar mai fi ivit din cînd în cînd afişele lui *Akim* şi ale *Cocoşului negru*, ale *Ringalei* şi ale lui *Înşir'te mărgărite*.
Aş fi trăit prin opera mea, prin sufletul şi vibraţia actorilor prieteni ; roiuri noi de tinereţe ar fi fremătat în galeriile pe care le-am dus pe umeri eu însumi, de atîtea ori, odinioară. N-aş mai fi trecut, strigoi din alte vremuri, aşa cum trec de la o vreme, prin faţa teatrelor de unde nimeni nu mai iese de la piesele mele.
Nu, nu ţi se mai întîmplă nimic după treizeci de ani...

*

Totuşi, drept mărturisind, mi s-a mai întîmplat ceva nou, neprevăzut : povestea cu şobolanul de la începutul acestui capitol...

Fie-mi îngăduit ca, după treizeci şi şapte de ani, să dezvelesc misterul celor trei steluţe care ţineau loc de semnătură sub o lungă satiră politică, *Spre Mecca puterii*, apărută curînd după răscoalele ţărăneşti din 1907 în *Viaţa literară şi artistică* a lui Ilarie Chendi.

Acea cronică rimată a făcut o oarecare vîlvă ; era atribuită unor poeţi şi publicişti cu renume, cînd, de fapt, nu aparţinea decît unui tînăr debutant, care îşi semna poeziile umoristice *E. Victor*, iar pe celelalte, *Victor Eftimiu*.

O retipăresc nu pentru imaginarele ei calităţi, cît pentru marea depărtare care a crescut între noi, cei de azi, între preocupările noastre actuale şi faptele, personajele de atunci.

Cine mai vorbeşte de D. A. Sturdza, conu Mitiţă, puternicul şef al liberalilor, împotriva căruia, în acest poem satiric, se coalizează doi fruntaşi ai opoziţiei, porniţi amîndoi „spre Mecca puterii" ?

Acel „om cu monoclu" din povestea bunicului este P. P. Carp, şeful conservatorilor, iar drăcuşorul care-l ademeneşte să colaboreze cu el, acel Belzebut, care, la final, îi smulge cheia puterii, aninată de vîrful unui copac, este Take Ionescu, şeful viitorilor conservatori-democraţi.

Cînd şi-a întemeiat partidul şi o mulţime de adeziuni treceau spre noul organism politic, am publicat o cronică rimată, din care nu-mi amintesc decît două strofe :

S-anunţă zilele polare
Şi-i gol al naţiunii blid,
Inscrie-te, subcomisare,
In democraticul partid.

Să nu regreţi că-ţi laşi stăpînul,
Convinge-te, sărman copist,
Că nu-i născut poet românul :
Romînul e născut takist !

Satira *Spre Mecca puterii* cuprinde aluzii la momente şi personaje ale epocii, acel deget care trece de-a lungul acestei cronici versificate este faimosul arătător pe care conu Mitiţă Sturdza îl agita necontenit, cînd în sus, cînd, mai ales, în jos, în semn de energie, de încăpăţînare, o elocventă subliniere a voinţei sale. Revistele umoristice ale vremii publicau caricatura primului ministru liberal, din care nelipsită era mîna dreaptă cu degetul lung, gros, noduros, atît de expresiv. Desenatorii Mantu şi Petrescu-Găină îşi exersau verva reproducînd la infinit chipul cu un ochi mai mare şi altul mai mic al dictatorului liberal.

Versul *„Tăiaţi întîi pădurea, apoi vom aviza !"* este parafrazarea soluţiei pe care a dat-o P. P. Carp răscoalelor ţărăneşti : *„Intîi represiune, apoi vom aviza"*.

Învăţatul *Has-de-U* de care vorbeşte *Portarul* e uşor de identificat : este scriitorul, istoricul şi filologul B. P. Hasdeu, care a atacat, pe vremuri, violent pe Carp.

„Gugumanii" este expresia favorită a conului Petrache Carp cînd voia să caracterizeze nu numai masa adversarilor, dar şi pe propriii săi partizani.

Am dat aceste cîteva lămuriri în credinţa că ar putea să lumineze peisajul din 1907, crîmpeie dintr-o frescă ce-ar mai putea interesa pe unii întîrziaţi ai vieţii noastre publice. Iată acum şi poezia cu pricina, această parabolă ce mi se pare acuma lungă şi confuză, deşi pe vremuri a fost citită cu interes şi nu mărturisea nici un fel de ermetism :

I

A fost demult, odată — aşa-ncepu bunicul —,
În ţara unde creşte măslinul şi finicul,
A fost demult, odată, un om cu gînduri mari,
Cu ochiul prins în sticlă, dar fără ochelari.

Şi omul ăsta, dragă, avea păduri, ogoare
Ce rourau de viaţă sub veşnica dogoare,
Avea păduri măreţe cu rodii şi lămîi,
Grădini în faţa căror încremenit rămîi.

În codrii săi de dafini, de portocali în floare
Zburau în cîrduri dese mistreţi şi căprioare,
Iar printre crengi o lume de mierle şi de granguri...
Oştiri strălucitoare cu fel de fel de ranguri
Umpleau întreg văzduhul cu cînturi, ciripiri,
Vestind reînvierea sau somnu-ntregii firi.
Aci vedeai vulturul rotindu-se în nouri,
Privind cu lăcomie spre turmele cu bouri,
Aci o potîrniche pămîntul răscolea,
Voind şi ea s-ajungă, în zbor, o rîndunea.

Dar, vezi, pe omul ăsta nu-l mulţumea nimica,
Ci sta de dimineaţă şi toată ziulica
Privind în slavă zborul cocorilor nomazi
Sau în pămîntul firav, sădind molifţi şi brazi.

La toată avuţia-i el ochii închisese,
Nu-l fermeca nici codrul, grădinele-i alese,
Iar păsările rare ce-i tot dădeau ocol
Plecau îndurerate de sufletul său gol.

Avea însă o ciudă : o parte din palatu-i
Şi unde alţii, poate, ţin sfărîmate statui
El o umplea într-una cu lupi vicleni şi cruzi,
Cu viermi de preţ şi fluturi ce se hrănesc din duzi,
Cu vulpi linguşitoare, cu maimuţoi glumeţi
Şi la a căror şcoală cum să te strîmbi înveţi.
Iar peste ei un paznic încovoiat de ani
Supraveghea cu grijă pe scumpii gugumani.

Şi numai în mijlocul atîtor lighioane
Era slăvit stăpînul cel cu atîtea toane
Şi numai lîngă ele nu se putea opri
Să fie om cum altul n-a fost şi n-o mai fi.

...Şi-n vremea asta codrul se revărsa de viaţă,
Se-nviora cîmpia, grădina lui semeaţă.
Iar cerul mai albastru, mai mare, mai senin
Şi mai albastră marea din zi în zi devin.

Dar n-avea ochi bătrînul... De-l îndemnau cîndva
Să vadă răsăritul, lăsat de Iehova,
El încrunta sprînceana şi, foarte mohorît,
Lua în spate puşca să-şi treacă de urît.

Trecea prin crînguri dese cu umbră şi răcoare,
Sărea din vreme-n vreme pîraie şi izvoare
Ce se iveau sfioase sub bolţi de trandafiri,
Îşi astupa urechea la glas de ciripiri,
Zdrobea cu nepăsare ciorchinii de căpşuni
Din care ciugulise o ceată de păuni
Şi numai cînd plăpîndă, uşoară — fulg de nea —
Vedeau o capră albă, atuncea se oprea
Ca să întindă puşca... zdrelea cîteva foi...
Prilej să-i rîdă-n spate un hoţ de maimuţoi !

Şi iac-aşa, nepoate ! Să-ţi spun la ciudăţenii
Te-ar chinui nesomnul şi apăsarea genii
Şi cine ştie, poate, nici mîine n-aş sfîrşi
Dacă ţi-aş spune cîte făcea numai pe zi...

Ascultă încă una din poznele-i nespuse...
O pacoste odată pe capul său căzuse :
Omida copleşise întreaga lui pădure
Şi frunza începuse copacilor s-o fure ;
Din zi în zi mai multă omida şi mai rea
O creangă după creangă de foi dezpodobea.
Şi cînd veniră solii să-i spună ce năpaste
Primejduieşte grabnic domeniile-i vaste,
El potrivi monoclul şi zise-n zeflemea :
„Tăiaţi întîi pădurea ş-apoi... vom aviza !"

II

Cînd seara albăstrie cu ceruri colorate,
Cu stele şi luceferi în apa mării bate,
Cînd pleacă spre geamie poporul să se roage...
Se strecura din casă bătrînul fără doage,
Lăsa în urmă marea, pădurea şi grădina...
Şi se făcea că pleacă spre Mecca sau Medina.

În faţa lui pustiul îşi răsfira nisipul,
Iar luna l... hăt... departe... prindea să-şi lege chipul,
Şi pe albastrul-negru din fundul largii zări
Deosebea monoclul tot felul de-arătări :

Vedea în fumul verii cum scînteiază Mecca,
Cum oameni printre oameni îşi caută poteca.
Vedea palate mîndre, o lume de statui,
Şi toată lumea asta era numai a lui.

Doar el era vizirul, stăpîn pe orişicine,
Mai mare ca emirul poeticei Medine...
Dar cînd lăsa privirea în dreapta, stînga, jos,
Îi răsărea deodată un deget noduros.

O, cîte nopţi de-a rîndul, cîţi ani nu-l chinuise
Acel fantastic deget ! Din cîte mîndre vise
Nu-l deştepta deodată, solemn, poruncitor,
Spunîndu-i să-şi ia gîndul de-a fi stăpînitor !...

Cînd sta pe malul mării, uitat pentru o clipă,
Şi cînd simţea că gîndul uşor i se-nfiripă,
Cînd visurile roze îl ridicau în zări —
Se pomenea că ora cumplitei deşteptări
Suna, ca prin minune frumosu-i vis curmînd,
Şi-atunci o noapte neagră i se lăsa pe gînd...

Un deget... Plin de raze, strălucitor ca jarul,
Un deget lung, puternic îi răscolea amarul,
Îi sta în ochi, în suflet, în inimă şi gînd,
Verzui cîteodată, roşcat din cînd în cînd
Şi uneori albastru, cu palide văpăi,
Pînă pierea deodată în fundul lungii văi.

În urma lui, o dîră de fum şi de pucioasă
Trecea ca o nălucă uşoară, furtunoasă,
Iar după ea un diavol se strecura rînjind
C-un ochi cuprins de ură, cu altul plin de jind.

Se tot gîndea bătrînul ce pacoste să fie,
Ce rost să aibă dracul în astă istorie.
De ce cînd se ridică spre Mecca mintea sa
Un deget şi un diavol în drum îl aştepta ?

III

Într-un amurg de toamnă se tot gîndea bătrînul
La vremea cînd pe Mecca va fi doar el stăpînul
Şi cînd, ca totdeauna, se aştepta să vadă
Ieşind stafia cărei-era, de-o vreme, pradă,
În faţa lui se-nfipse isteţul drăcuşor,
Privindu-l cu blîndeţe şi prea curtenitor :

„Noroc şi voie bună ! Sînt diavolul pe care
Îl vezi cînd stai cu gîndul pierdut în depărtare.
Sînt diavol... dar n-am coarne cît se credea de lungi
Şi doar prin mine Mecca putea-vei s-o ajungi !"

Cînd auzi de Mecca, rămase bleg moşneagul...
Simţea că anii vieţii îşi reîncep şiragul.
Simţea că înainte mai are înc-un veac ;
Simţea cum intră viaţa pe-al pieptului ogeac.

„Vorbeşti minuni, băiete... Eu nu sînt guguman
Şi nu mă-ncred în vorba şiretului Satan,
Măcar că are glasul de sfînt, melodios
Şi că-i mai blînd ca mielul ce creşte-n Merinos...
Dar cu minciuni de-acestea, pe alţii, nu pe mine
Să-ncerci de-aci-nainte ca să-i momeşti, străine !"

Dar, în aceeaşi clipă, întregul glob tresare,
Un tunet... apoi altul răsună-n depărtare.
„Ce-i asta, bre ?, întreabă bogatul cel cu toane.
Da' ce, doar nu ţi-e frică ? ! Nu te-ai speriat, cucoane ? ?

În Mecca este astăzi o zi de sărbătoare,
Cînd Dumnezeu din ceruri rugat e să coboare,
Cînd se adună paşii, hogealele, prefecţii,

Cînd cei pe care-i alege poporu-nvaţă lecţii
Şi cînd li se citeşte regeasca-ntîmpinare
De unul care, singur, ca tine-ar fi mai mare...
Azi degetul magnetic nu s-a-nlesnit să vie,
Căci are mult de lucru pe deal, sus, la geamie
Şi d-aia, vezi, cucoane, venit-am numai eu
Să-ţi spun ceva la care mă tot gîndesc mereu.
Ascultă-mă, cucoane, că-i bine ce ţi-oi spune
Şi, zău, îţi dau parola că vin cu gînduri bune :
N-ai vrea să laşi în pace pustiu-ţi ţintirim ?
N-ai vrea ca, împreună, spre Mecca să pornim ?
Şi, ajutaţi de Domnul, de noi, de-mprejurări,
S-ajungem mari în ţara ce-o-ntruchipezi în zări ?

Întinde mîna ! Văd c-afacerea-ţi convine
Şi, zău, de m-ai respinge, de loc nu ţi-ar fi bine,
Căci ai rămîne veşnic străin şi singurel,
Tu, om cum nu e-n lume al doilea la fel !"

A fost destul o vorbă, şi moşul, fericit
Că sînt şi alţii-n lume ce-l cred nesemuit,
Îşi încărcă vreo patru asini şi trei cămile —
Pe care le alese din cele mai umile —
Şi chiar după o noapte, în zorile de zi,
Alăturea de diavol spre Mecca o porni...

IV

Pe drumul care duce la Mecca în cetate
O caravană tristă nisipul ars îl bate.
Pustiul nu-l poţi trece în patruzeci de zile,
Dar tot se-ncumetară şi oameni, şi cămile...
Şi trece dimineaţa cu rouă prea puţină
Şi arşiţa amiezii şi-a zilelor lumină,
Trec nopţile de-a rîndul ca filele de carte,
Dar ţara mult dorită rămîne tot departe.

Bătrînul se căieşte c-a părăsit pădurea,
Cătîndu-şi fericirea în alte zări, aiurea,
Şi-abia acuma vede ce raiuri a lăsat
Cînd a plecat de-acasă cu dracul blestemat.

Atîta îl urăşte !... ar vrea să-l ia de gît,
Să-l strîngă, să-l lovească cu pumnul într-atît
Încît să crape dracul cu toată-a lui ispită,
Iar el s-alerge-n grabă la casa mult iubită...

Dar într-o zi, cînd gata era să se întoarcă,
Zări în depărtare încornoratul, parcă,
Un zid ce se desprinde din ceaţă... O geamie.
În piept le năvăleşte potop de bucurie,
Iar moşul zice : „Frate, să-i tragem o bătută !"
Şi-l ia de gît pe diavol, şi-l strînge, şi-l sărută...

Trecu o noapte lungă cu stele mai rotunde
Şi mai licăritoare în ale nopţii unde,
Iar înspre zori, cînd cerul se lumina încet,
Trudita caravană s-opri la minaret.

V

„Ce veşti ?" întreabă dracul pe-un om ce sta la poartă.
„A degetului faimă, străinule, e moartă,
Şi-acuma în cetate nu-i nimenea stăpîn
Şi nimeni nu mai poate, ca degetul bătrîn,
Să facă rînduială în ale ţării trebi...
Vezi, asta-i noua veste. Şi dacă ne întrebi
De ce privim în zare cu ochii umeziţi,
Te-oi întreba la rîndu-mi : din care părţi veniţi
N-aţi întîlnit în cale un om ce-ar vrea să vie
Să ia în stăpînire această-mpărăţie ?"

„Dar, cum, califul vostru nu-şi caută vizir
Pe înţelepţii Meccei chemîndu-i, chiar, în şir ?"
„O, s-ar găsi, străine... Dar vezi că pe la noi
Nevoie mare este de legi, de oameni noi..."

„Ia scoală-te, cucoane, şi dă-te-ncoa niţel !
(Strigă încornoratul la omul fără ţel.)
I-auzi ce spune lumea... că legi aicea nu-s
Şi că un deget care domnea demult s-a dus !"

„Mă rog, se bagă-n vorbă un moş cu barbă mare,
Mă recomand : portarul. Cu cine am onoare ?"
„Trecînd din întîmplare prin locurile-aceste,
Un om de-aici, din Mecca, ne-a dat o tristă veste :
Ne-a spus că vă lipseşte un om cu gînduri mari,
Cu ochiul prins în sticlă, dar fără ochelari.
Fiindcă n-am o ţintă bătătorind pămîntul,
Amicului de-alături eu datu-i-am cuvîntul
Că nu mă indispune să fiu vizir aici
Unde legiuitorii sînt oameni sarbezi, mici..."

Portaru-şi trece mîna prin barba lungă, lată,
Îşi descreţeşte fruntea o clipă înnourată
Ş-apoi, cu glas puternic, dar mlădios şi blînd,
Spre călători se uită cam astfel cuvîntînd :

„Fiindcă legea noastră, prieteni, ne învaţă
Să n-alungăm pe nimeni ce ne-ar veni în faţă,
Fiindcă astăzi ţara prin grele clipe trece
Şi-un om din altă parte mai vrednic e ca zece —
Deschisă fie poarta şi, de intraţi pe ea,
Allah să vă înveţe în tot ce veţi făcea !"

Mai vrei să-ţi spun, nepoate, cu cîtă bucurie
Primi să intre moşul cu dracul la domnie ?

Dar, vezi, jupîn portarul avea să le mai spuie
O vorbă înainte ca ei pe tron să suie :
„De «domnul cu monoclu» am auzit, îmi pare...
Vecinul meu Has-de-U, ce fuse dascăl mare,
Mi-a spus că cel ce vine din depărtat hotar
A fost demult, odată, şi critic literar.
Deoarece pe-atuncea mergea şi cu minciuna,
Fiindcă minţi senine nu prea aveţi nici una,
Putea oricare chibiţ să pară învăţat,
Să fie chiar, de unii, cinstit şi admirat.
Dar, vezi, după o vreme simţi întreaga ţară
Că e cam efemeră ştiinţa-ţi literară,
Şi nimenea de-atuncea nu te-a mai proslăvit :
Scăpă literatura de încă-un parazit !
Acest vecin, Has-de-U, de felul său ursuz,
Mă face toate alea în orice zi s-auz:
Filologie, spirit, sarcasm, literatură,
Dar mai presus de toate pe dumneata te-njură...
Imi spune că trecut-au destule luni şi ani
Pînă să vadă ţara şi-ai ţării gugumani
Că tot ce-ai scris odată a fost prostie goală
Şi, dacă în privirea-ţi mai e vreo îndoială,
După puţină vreme vedea-va neamul tău
Că şi în vizirie ai fost un nătărău !"

„Îl ştiu eu pe Has-de-U : a fost un guguman
Ce-a scris o dramă,-mi pare, pe *Vidra şi Răzvan*,
Cam ai dreptate... însă, politica te-o prinde
Mai mult ca alte alea. Acum te rog întinde
Hîrtiile şi scrie ce legi mîntuitoare
Aduci pentru poporul ce suferă şi moare
Gîndindu-se că mîine va fi în toiul iernii.
Voi împărţi oraşul în cinci-şase gubernii
Şi, fiindcă ţărănimea se vaietă de foame,
O critică citi-voi asupra unei drame.
Şi dacă să se prindă n-o fi nici asta-n stare,
Am să citesc mulţimii proiectele-mi agrare..."

„Destul, destul, atîta... Allah cu tine fie :
E foarte bună legea ce-ai scris-o pe hîrtie.
Acum te urcă-n pomul ce-l vezi în calea dreaptă
Şi vei vedea o cheie ce spînzură şi-aşteaptă.
Tu ia-o... Noi cu pieptul deschis te-om aştepta
Strigînd : Mărire ţie ! Puterea e a ta !"
„A-ha !... e cheia sfîntă... Cerea-voi să mă sui,
Dar, fiindcă-s cam în vîrstă, mă urc cu dumnealui !"

Şi urcă, urcă moşul, suflînd cu greu, săracul,
Iar după el se suie, ca o maimuţă, dracul.
O cracă, încă una — că, Doamne, multe sînt ! —
Şi mult departe, Doamne, e cerul de pămînt...

Cu chiu, cu vai ajunge la vîrf de tot bătrînul ;
Privi în jos oraşul, i se părea stăpînul,
Dar cînd întinse mîna s-apuce scumpa cheie
Văzu cum peste capu-i o sabie scînteie
Şi-apoi simţi că braţul din umăr s-a desprins.
Văzu un val de sînge şi cerul, tot, aprins,
Văzu o mînă lungă că se ridică-n zare...
Aceeaşi care scris-a pe *Mane, tekel, fare...*
Şi mîna-aceea scrise pe raiul său pierdut
O vorbă, o pedeapsă, un rînjet : *Belzebut !*

PRIMUL MEU PARIS

Cei care se vor duce mîine la Paris nu vor mai găsi oraşul pitoresc al tinereţii noastre, metropola din jurul lui 1910, Parisul luminat cu gaz aerian, omnibuzele cu imperială, vaporaşele pe Sena, boema Cartierului Latin, şansonetiştii din Montmartre, viaţa ieftină şi nepăsătoare a acestor depărtate centre, cînd nu exista încă un Montparnasse cu domurile şi cupolele recente, invadate de suedezi şi de americani, cele dintîi lovituri date de modernism vechiului, pitorescului nostru Paris, Parisul pe care încleştarea de azi îl schimbă, îl va schimba şi mai mult decît războiul trecut.
Fireşte, nu va clinti nimeni din loc catedrala Notre-Dame, Domul Invalizilor, Panteonul. Nici măcar Turnul Eiffel nu va fi clintit.
Dar aspectul străzii, decoraţiile exterioare, forma şi culoarea vehiculelor, aranjamentul vitrinelor, jocul luminilor electrice, deplasarea vieţii într-un cartier în altul, aşa cum, în ultima vreme, bulevardele Montparnasse şi Sebastopol îşi micşorează animaţia ca să bată mai intens pulsul Cîmpiilor Elizee — calitatea străinilor, contribuţia provinciilor şi a coloniilor, în sfîrşit toate condiţiile impuse de sfîrşitul războiului, cu frămîntările lor politice şi sociale —, vor fi altele decît cele pe care le-a văzut ultima năvală de străini în cursul expoziţiei de la 1937.

Cei prea tineri, cei de azi, n-au încercat nostalgia Parisului. Viaţa lor a fost zbuciumată din anii copilăriei.

Cînd le-a venit sorocul să plece în lume, să înveţe carte la şcolile vechi ale Apusului, s-a auzit zăngănit de săbii şi graniţele li s-au închis.

Nouă, celor care am coborît de atîtea ori în Gara de Est sau în Gara de Lyon, inima ni se strînge la gîndul că poate va mai trece mult pînă să ne regăsim acea patrie spirituală. Cît de adevărat au grăit cei ce au spus că arice om are două patrii : pe-a lui şi Franţa !...
Am pleca din nou, cu acelaşi avînt al tinereţii, cu aceleaşi mijloace, mai mult decît modeste, cu care ne-am luat aripile odinioară...

Am sosit la Paris pe-o călduroasă zi de vară, în 1909, după cîteva luni petrecute la Budapesta şi la Viena, unde rămăsesem să pot încropi cele cîteva zeci de coroane austriece necesare drumului şi primelor zile ale ajungerii.
Am tras — nu ştiu cine m-a sfătuit — pe lîngă Gara Montparnasse, în rue de Rennes, la „Hotel de Brest". Aveam în buzunar unsprezece franci, rezultaţi din schimbarea ultimelor zece coroane economisite la Viena.
Am pornit din prima zi să descopăr Parisul. Am coborît lunga rue de Rennes pînă în Bulevardul Saint-Germain, apoi şi mai lungul Bulevard Saint-Germain şi-am ajuns la un pod al Senei, după ce cotisem spre stînga pe Bulevardul Saint-Michel.
Aş fi vrut să schimb o vorbă cu cineva. Ştiam destul de bine franţuzeşte, citisem şi recitam pe Baudelaire şi Verlaine. La *Ţara noastră* din Sibiu şi în alte reviste sau ziare publicasem numeroase traduceri de nuvele şi articole, ba tradusesem şi romane întregi, dar ca orice om care cunoaşte o limbă din cărţi, n-o puteam pronunţa uşor, mai ales că parizienii vorbesc repede, cu accentul lor, cu eliziunile impuse de graba şi dinamismul vieţii metropolei.
Oraşul de piatră cenuşie, cu uniformitatea caselor, venit după sumîzătoarea, spaţioasa Viană, mă intimida, mă în-

gheţa. Mă simţeam străin şi singur, pierdut în acel ocean de granit. Cînd am auzit vorbind doi greci, m-am ţinut după ei ca să trăiesc un climat familiar, să evadez din exilul meu...

Însera. Trebuia să mă întorc. Dar nu ştiam pe unde şi unde. Uitasem atît numele străzii, cît şi pe al hotelului. M-am adresat unui agent de poliţie, care, din indicaţiile mele, nu vedea unde puteam locui.

Cuvintele *Brest* şi *Rennes* se amestecau în mintea mea. Îi spuneam mereu „...Hotel de Brennes... rue de Brennes..."

Un trecător interveni. N-a putut desluşi nici el ceva. A plecat dînd din umeri indignat:

— Ah, străinii ăştia !...

În sfîrşit, cu puţină bătaie de cap, bravul agent de poliţie reconstitui adresa mea şi mă îndrumă pe calea cea bună.

De atunci port un mare respect sergentului de stradă al Parisului. La fiecare călătorie nouă în metropolă, admiraţia pentru el îmi sporeşte. Sînt oameni inteligenţi, calmi, politicoşi, energici, cu amabilitate, indulgenţi, filozofi. De altfel, dîndu-şi seama de importanţa lor, autoritatea superioară le cere o anumită cultură, îi plăteşte din ce în ce mai bine, le dă puteri din ce în ce mai mari. Un agent parizian e un magistrat demn şi drept.

Mi-aduc aminte de o scenă petrecută în faţa lui „Café de la Paix" cîţiva ani după pacea din 1918.

Un automobil depăşise linia de oprire indicată.

Vardistul se apropie şi ceru actele şoferului ca să-i dreseze procesul-verbal de rigoare. Apoi ceru actele domnului din interiorul trăsurii, un civil, un bătrîn cu mustaţă albă lăsată.

Lumea începu să se adune şi, recunoscînd pe moşneagul din trăsură, aclamaţii timide răsunară:

— Trăiască Foch !!! Trăiască Foch !!!

Impasibil, sergentul continuă să cerceteze actele numitului Fernand Foch, apoi le remise posesorului şi, salutîndu-l milităreşte, îi spuse:

— Vă rog să mă iertaţi, domnule mareşal, dar dv. ne-aţi învăţat să ne facem datoria.

*

Îndrumat de bunul agent, mi-am regăsit prima mea locuinţă pariziană, „Hotel de Brest", în rue de Rennes, un cartier anonim, fără nici un farmec. Nu trec nici azi cu plăcere, numai cînd întîmplarea sau nevoia mă duce pe acolo.

Cei unsprezece franci cu care ajunsesem în metropolă începeau să se topească. A treia zi erau topiţi de-a binelea. Îmi rămîneau douăsprezece monede mărunte de cîte zece fileri, pe care nu voiseră să mi le schimbe la frontieră.

Le-am plasat unui cămătar, nu departe de hotel. Mi-a dat pe ele mai puţin decît jumătate, adică şaizeci de bani. Am avut ce mînca în acea zi.

A doua zi însă n-am mai avut. Dar Providenţa îngrijeşte de fiii ei cei mai năpăstuiţi. Într-un buzunar al jiletcei, filtrată prin ruptura buzunarului, am dat de o monedă de argint de cincizeci de centime, rămasă din cei unsprezece franci. Am cumpărat o bucată de pîine şi o cutie de sardele.

Să nu vă închipuiţi că-mi plăteam prin aceste privaţiuni propriile greşeli, acea îndrăzneală, prezumţia tinerească, încrederea mea oarbă în noroc, neglijenţa clasică a boemului stigmatizat. În memoriile sale şi în inoportunul său articol *Simpatico!* (*Vremea*, 1942), E. Lovinescu a căutat să mă prezinte ca un fel de tip fantezist, nevertebrat, vorbăreţ, cu spirit de aventurier, generos, deci neserios, superficial, indiferent dacă are unde dormi şi ce mînca mîine, ceva în genul păsărilor cerului. Îi trebuia tipul clasic al boemului şi, cum nu întîlnise la Paris un poet român care să se încadreze în concepţia lui de om aşezat, m-a luat pe mine şi m-a întins pe patul lui Procust, transformîndu-mă în vaga-

bondul fără grijă, dezordonat, nepăsător şi care trece prin viaţă cu surîsul omului tolerat, oarecum în marginea societăţii. Optimismul meu îi părea inconştienţă, felul meu politicos, afabil de a mă purta cu lumea îl socotea atributul unui temperament subaltern.

Ca să ajungă la această imagine, care i se părea, dacă nu cea mai justă, cel puţin cea mai pitorească, regretatul scriitor n-a pregetat să inventeze sau să asezoneze anecdote.

De aici şi icoana greşită pe care a păstrat-o pînă la moarte despre mine, sau, poate, a voit numai s-o lase posterităţii, fără să fi fost convins de realitatea ei.

După cum mă cunosc — şi mă cunosc destul de bine, sînt prea sever cu mine însumi ca să mai suport nedreptatea altora —, nu sînt şi n-am fost niciodată un boem nepăsător, dezordonat; nu m-am dat niciodată pe mîna hazardului, nici n-am aşteptat asistenţa altora. Ordonat, corect, demn — nu mă cunoaşte nimeni sub forma unui solicitant —, dispreţuind pe omul care se plînge, nu m-am plîns nimănui, n-am căutat să înduioşez sau să captez pe cineva. Am dus-o greu de multe ori, dar n-a ştiut nimeni. Cu cît eram mai sărac, cu atîta eram mai vesel. Am un temperament curajos, dar n-am spiritul aventurier. Am plecat spre Paris cu temeritatea tinereţii, dar nu în neant. Îmi aranjasem unele colaborări, aveam promisiunea unor mici venituri, recoltate de pe urma unei munci pasionate, dar mediocru răsplătită. Acea adresă, „Hotel de Brest", rue de Rennes, mi se dăduse de la Viena şi eu o lăsasem ziarelor la care colaboram şi care trebuiau să-mi trimită acolo modestele mele drepturi: *Lupta* de la Budapesta şi *Tribuna* din Arad. Dar administraţia numitelor foi nu se ţinea de vorbă. Banii trebuia să-i găsesc eu ajungînd la Paris, nu să-i aştept atîtea zile înfrigurate. Eu nu ştiam pe atunci că în general oamenii nu se ţin de vorbă! Nu-mi închipuiam că cineva poate să nu-şi respecte un anga-

jament. Acum rămîn uimit numai cînd cineva vine la o întîlnire dată, cînd îşi îndeplineşte o promisiune.

*

În portretistică, Lovinescu nu era preocupat atît de strictul adevăr, cît de reuşita stilistică, de realizarea literară a figurinii pe care şi-o propusese şi pe care o cizela, cu mînă de meşter, sacrificînd nu o dată exactitatea informaţiei, sentimentul prieteniei, pînă şi o anumită discreţie, elementara politeţe care, mai presus de comandamentele artei implacabile, trebuie să regizeze raporturile dintre oameni. Burghez din fire, băiat cu stare, econom, era firesc ca Lovinescu să fie impresionat de curajul tînărului care înfrunta Parisul fără să aibă subsidii asigurate, o pensiune lunară venită de la părinţi sau de la o autoritate de stat şi care îşi împărţea micile cîştiguri cu confraţi mai săraci decît el. Toate acestea pe bietul conu Evghenie îl contraziceau, îl iritau.

*

A patra zi se anunţa goală şi aprigă, asemenea anticelor Gorgone. Ce mă fac ? Nu cunoşteam pe nimeni, n-aveam unde să mă duc. Dar veni din nou Providenţa la mine sub chipul unui factor poştal, care-mi aducea 25 de franci de la *Luceafărul* din Sibiu.
Mult am mai aşteptat eu, mai tîrziu, acest factor poştal, şi binecuvîntat mai era cînd sosea ; cu mari întîrzieri, nu din vina lui, dar sosea. Cu jumătate din banii *Luceafărului* mi-am plătit camera şi, luîndu-mi valizele, am plecat pe jos spre Cartierul Latin.
Era foarte cald. În faţa Facultăţii de medicină m-am oprit să mă odihnesc. Mă aşezasem pe unul din geamantane şi priveam în vag, cu gîndul la viitoarea mea locuinţă. Şi deodată, fără nici un fel de asociaţie de idei, printr-un curios fenomen spiritual, prin cine ştie ce

joc al moleculelor materiei cenuşii, m-am pomenit improvizînd versurile :

Strămoşii mei se trag din neamul
Cercetătorilor de stele
Ce rătăceau întreaga viaţă
De-a lungul anticei Elade,
Cutreierînd Arhipelagul
Din Hio pînă-n Dardanele
Şi zeilor încredinţîndu-şi
Ursita vieţii lor nomade...

Şi, odată strofa încheiată, m-am ridicat, cu valizele în mîini, am coborît Strada Şcolii de medicină, am tăiat Bulevardul Saint-Michel, am luat-o pe Strada Şcolilor şi iată-mă ajuns la destinaţie, 20 rue des Carmes.

M-am mutat într-o odăiţă spre curte, la *entresol*, în acelaşi apartament unde locuia de mai multă vreme E. Lovinescu ; el ocupa „salonul" dinspre stradă, salon în care m-am mutat eu însumi după plecarea criticului în ţară. Gazda noastră era doamna Boucheny, plasatoare la Teatrul „Sarah Bernard", o femeie care mi se părea de o mare distincţie, fiindcă vorbea elegant, preţios şi avea aerul că, după Sarah Bernard, era personajul cel mai important din acel teatru.
Doamna Boucheny îşi făcuse patul într-o săliţă îngustă a apartamentului ale cărui două camere le închiria şi locuia în acea potecuţă mobilată, deşi era o femeie corpolentă şi cu relaţii în lumea intelectuală.
În casa doamnei Boucheny, la *entresol*, 20 rue des Carmes, şi-a scris Lovinescu teza de doctorat despre criticul Jean-Jacques Weis, precum şi cîteva articole pe care le trimitea lui Mihail Dragomirescu pentru *Convorbiri critice*.
Tot acolo am scris eu însumi o parte importantă din *Înşir'te mărgărite*, poemul dramatic început la o masă a cafenelei „Vachette", fără nici un plan şi fără nici o speranţă, şi terminat în ţară peste cîteva luni.

Încă din primele zile mi-am regăsit un prieten de la Bucureşti, care a fost tovarăşul de toate zilele al primilor mei ani parizieni. Îl chema Rudolf Bernhardt; aşa cel puţin ne-a spus el că-l cheamă prin 1906, cînd i se zicea Rudi. Era, la Bucureşti, tovarăşul începuturilor literare ale lui V. Demetrius, Gala Galaction, Tudor Arghezi şi N. D. Cocea.

Redactor şi secretar de redacţie la *Prezentul*, cotidianul din Pasajul Villacros, a plecat, deşi avea trei lei pe zi. I-am luat eu locul pentru doi lei. Am rămas buni amici. Mai mare ca mine cu vreo opt-nouă ani, citise mai mult şi-mi vorbea de Balzac, al cărui urmaş trebuia să devină, de Baudelaire şi de Verlaine, de Shakespeare, al cărui succesor eram indicat să fiu eu, fiindcă aveam predispoziţii pentru teatru. Cînd l-am cunoscut la Bucureşti, era scurt, gros, cu o bărbuţă castanie, cu tenul roz şi cu ochii mici, verzi şi perfizi, volubil ca un meridional şi tot atît de imaginativ. Îmi recita versuri franţuzeşti prin Cişmigiu, compara parcul acesta cu grădina Tuileriilor, unde spunea că-şi petrecuse copilăria. Fantezii. Am aflat mai tîrziu că era fiul unui om de peste munţi pripăşit prin Turnu-Severin şi venit mai tîrziu la Bucureşti, ca portar la hotelul „Concordia" din strada Carol, mistuit prin 1905 de un incendiu.

Prin 1908 nu mai era Rudi, era Radu. Scria schiţe şi nuvele, pe care le publica, sub pseudonimul Radu Baltag, prin *Convorbirile critice* ale lui Mihail Dragomirescu şi alte reviste. A tipărit şi un volum la „Minerva", sub titlul *Feciorul*.

Apoi s-a însurat, a luat ceva zestre şi a plecat să învingă Parisul. Cînd am ajuns eu acolo în 1909, soţia lui îmi vorbea despre Claude al ei. Claude era Rudi, Radu al nostru. Claude-Rodolphe Bernhaut. Îşi luase un nume de luptă, care n-a ţinut mult. Cînd, după cîţiva ani, m-am dus iar la Paris şi l-am căutat acasă, soţia lui m-a informat că Adrien vine pe la prînz. Adrien era Claude-Rodolphe Bernhaut, devenit Adrien le Corbeau. Noi, adică Octavian Goga, E. Lovinescu şi cu mine, i-am

spus Bernake pînă cînd a murit, mai acum zece ani. Îi ziceam cînd Bernhaut, cînd Bernake, dar niciodată Radu sau Claude sau Adrien.

La fiecare revedere pariziană, afară de nume, Bernake își schimba și aparența fizică : slăbea, chelea, mergea spre tinerețe : își răsese barba, care-l îngrășa, păstrase o mustăcioară rasă jur împrejur, o linie de păr pe buza inferioară, așa-numita „muscă" prelungită pînă în vîrful bărbiei.

Își aducea de la ceafă o plapumă de păr, cu care își acoperea craniul pleșuv. Cînd saluta sau îi lua vîntul pălăria, toată această coamă se zburlea drept ca un perete, îi făcea într-o parte a capului o jumătate din coafura de pene a unui șef de piei-roșii. Trebuia să înceapă, cu un pieptene pe care-l avea mereu în buzunar, penibila toaletă.

Odată i-am spus :

— Bernake, eu, dac-aș fi ca tine, aș umbla chel !

Atît el, cît și Goga și Lovinescu au făcut mare haz de această vorbă a mea. Dar Adrien le Corbeau tot nu și-a suprimat smocurile ce-i camuflau calvîția.

Pînă cînd, într-o bună zi, m-am pomenit cu el tuns, cu o superbă frunte care mergea pînă la ceafă.

— Așa mai zic și eu ! i-am spus. Acum ai un cap mult mai interesant.

— Da, dragă ! Să vezi. Aseară eram la cinematograf la Ternes. În fața mea, un englez și o englezoaică. La un moment dat, cînd s-a făcut lumină, englezul a întors capul ; cînd a dat cu ochii de mine, a avut o mișcare de surpriză și i-a spus consoartei : „Shakespeare !"

I-am replicat lui Adrien le Corbeau cam vexat :

— Bine, dragă Bernake, era vorba că Shakespeare sînt eu !...

*

Adrien le Corbeau a publicat în editura „Fasquelle", unde intrase ca funcționar, trei romane. Cel dintîi, *Le*

Gigantesque — povestea unui arbore secular —, a avut un deosebit succes de stimă.
S-au vîndut numai 4 000—5 000 exemplare, dar critica i-a adus mari elogii, comparîndu-i stilul cu al lui Pascal şi al lui Maeterlinck. Şi-a făcut relaţii excelente în lumea literară, devenise bun prieten cu scriitorul-filozof Jean Rostand, fiul lui Edmond, care-l invita deseori la vila lui din Ville d'Avray, lîngă Paris.
Cînd am făcut cunoştinţă, în 1938, cu Jean Rostand, acesta mi-a spus :
— Vă cunosc foarte bine... mi-a vorbit deseori despre dumneavoastră răposatul domn le Corbeau !

*

Mai ales primii mei doi ani parizieni sînt legaţi de amintirea lui Radu Baltag, cu care mă vedeam în fiecare zi şi ne împărţeam sărăcia şi visurile prin Cartierul Latin. Am bătătorit cu el, mai mult pe jos, oraşul şi împrejurimile, retrăind toate lecturile noastre bucureştene, fericiţi că am ajuns, în sfîrşit, în doritele peisaje atît de familiare.
Anii treceau şi noi tot nu intraserăm în realitatea Parisului, trăiam mereu în reveriile noastre de pe malurile Dîmboviţei, cu eroii romanelor citite odinioară. Într-o zi — în toamna lui 1916 — rătăceam cu el prin cimitirul „Père Lachaise", unde sînt îngropaţi atîţia scriitori ai Franţei.
La plecare ne-am oprit să contemplăm oraşul în amurg.
Cu cîteva zile înainte îmi apăruse un articol în *Le Figaro*. Lui Bernhaut i se păruse lucrul acesta ceva extraordinar : nu era numai începutul gloriei şi al avuţiei, era gloria însăşi şi milioanele.
Bombastic ca totdeauna, în vreme ce aripa cenuşie a crepusculului acoperea Parisul ce-şi aprindea întîile lumini ale nopţii, el îmi spunea, evocînd un erou al lui Balzac :

— Acum poţi să spui şi tu : „Parisule, eşti la picioarele mele !"

*

Gascon a rămas bietul Bernake pînă la moarte.
Prin 1922, ajungînd la Paris, primul meu gînd (ca de obicei) era să-i dau semne de viaţă.
M-am dus în rue Saussier-Leroy, unde locuia la numărul 9 într-o mansardă.
— Monsieur Bernooo ! îl striga, din curte, portăreasa. Era acasă. Am urcat cele şase etaje ale imobilului fără ascensor, în odăiţa care-i servea drept birou, bucătărie, iatac, sufragerie şi unde acum se mai uscau şi nişte rufe întinse pe o sfoară. Adrien le Corbeau scosese primul roman şi era în culmea prosperităţii.
Se lăuda cu criticile ce i se făcuseră cărţii *Le Gigantesque*, cu relaţiile lui pariziene, cu prietenia contesei de Noailles şi cu toate perspectivele de traduceri şi triumfuri mondiale.
Cînd i s-a părut că prea vorbise mult de el, s-a gîndit şi la mine, omul care se rata la Bucureşti.
— Păcat că n-ai rămas şi tu la Paris. Ai fi ajuns ca mine !
Finalul frazei îl însoţi cu gestul larg al braţelor deschise, care voiau, poate, să îmbrăţişeze globul pămîntesc şi arătau, în cel mai elocvent dintre gesturi, bietele rufe cîrpite care se uscau peste patul îngust, soba de tinichea, masa de brad şi cele două scaune fără spetează care îi constituiau întreg mobilierul...

*

Mai bine de trei decenii au trecut de la prima noastră întîlnire pariziană acolo, dar nu m-am dus o dată la Paris şi nu văd cu imaginaţia Parisul fără să-mi tresară inima la amintirea bietului Bernake. De fiecare colţ e logat un gînd, un surîs, o explozie de rîs, o reflecţie, o

înduioşare, o gasconadă, o revoltă, o permanentă aşteptare a noastră. Mirajul celebrităţii, al bogăţiei... Adrien le Corbeau nu l-a putut realiza, deşi avusese un debut frumos, un mare editor la îndemînă şi posibilitatea de a-şi lansa cărţile prin contactul zilnic cu scriitorii tipăriţi de „Fasquelle" şi cu funcţionarii de la expediţie. Cizelate cu mare grijă, romanele lui Adrien le Corbeau sînt mai mult lungi poeme în proză, monologuri din care lipseşte tumultul vieţii, creaţia omenească.

De la Balzac, Maupassant şi Tolstoi, pe care îi admira atît, n-a învăţat nimic. A rămas în domeniul reflecţiilor, al abstracţiilor, al lirismului.

A murit bolnav şi sărac, mai acum zece ani, şi se macină într-un mormînt uitat din cimitirul Passy.

Eu însă nu l-am uitat. Îi recitesc cîteodată scrisorile, unele franţuzeşti, altele româneşti, scrisori pe care mi le-a trimis din metropolă pînă în ajunul morţii; îi răsfoiesc cărţile, mă gîndesc cu melancolie la anii petrecuţi împreună şi, cu cît trece vremea, cu atît sporeşte şi se înfrumuseţează în mine amintirea tinereţii noastre comune.

Paralele cu prietenia care m-a legat de Octavian Goga şi de E. Lovinescu, am să duc cu mine în veşnicie imaginea bietului Bernake, împletită cu a celorlalţi doi iluştri scriitori defuncţi, cărora, dacă le-am dat eu mai mult din inima mea decît mi-au dat ei dintr-a lor, le mulţumesc, totuşi, pentru afecţiunea pe care mi-au arătat-o mai bine de trei decenii, cu toate schimbările de temperatură ce-i cutreierau uneori şi ne înstrăinau pentru o vreme: ei rămîneau aceiaşi, dar se schimbau perspectivele, climatul. Iar omul e supus intemperiilor.

*

Să ne reîntoarcem la acea vară a lui 1909, cînd am ajuns la Paris şi cînd, împreună cu Rudi Bernhaut, am cîntat poemul foamei, întreaga ei epopee. Acolo toate

lucrurile îşi capătă amploarea cuvenită, sînt duse la perfecţiune, la maximum.
De la sublimul gîndului şi al sufletului, de la întraripare pînă la crimă, nimic nu rămîne în drum, schiţat numai. Toate se realizează pe deplin. Contrastul e ferm, opulenţa e grandilocventă, mizeria sordidă. Tot aşa şi foamea e organizată la perfecţie, cu spectrul ei consolidat de secole, cu riturile ei implacabile.
La Bucureşti, în adolescenţă, am dus ani grei de privaţiuni, dar, nu ştiu cum, în ultimul moment se găsea, dacă nu o invitaţie la masă, măcar un corn, un colţ de pîine. În definitiv, cele cinci parale cît costau cornul sau sfertul de pîine nu erau mare lucru.
Numai cînd am ajuns la Paris mi-am dat seama cît e de singur omul sărac, ce mare e voluptatea egoismului în care se scaldă ceilalţi şi cît de puţin crede sătulul flămîndului.
Zeiţa Fortuna nu-şi permite nici o fantezie, nici un capriciu cu oamenii care îi sînt indiferenţi. Ea dăruieşte din belşug sau nu dăruieşte nimic.
Noi eram printre cei dizgraţiaţi. Tineri, străini, încărcaţi de visuri, dornici să cunoaştem frumuseţile Luteţiei eterne, să ne adăpăm la izvoarele de artă care ţîşnesc la fiecare răscruce, trebuie să renunţăm, să amînăm. Nu puteam avea decît o preocupare, o degradatoare problemă: a mînca, a găsi de mîncare. Celelalte aspiraţii trebuiau să treacă pe planuri secundare.
Radu Baltag — în vremea aceea, Claude-Rodolphe Bernhaut — nu ajunsese încă Adrien le Corbeau —, Radu Baltag era însă însurat, terminase ultimele subsidii cu care venise din ţară, adică zestrea modestă a soţiei sale, şi nu mai avea un gologan. N-avea de unde să aibă. Mie tot îmi mai picau din cînd în cînd cîte zece sau douăzeci de franci pentru colaborări la revistele şi cotidianele din ţară.
Nu rupsesem toate punţile cu ţara. Nu intenţionam să-mi fac o situaţie la Paris.

Parisul, însuşi faptul că puteam trăi în el, era un liman, împlinirea unui ideal, suprema cucerire ; Bernhaut însă plecase definitiv din Bucureşti — nici nu s-a mai reîntors vreme de un sfert de veac petrecut la Paris —, plecase definitiv, încrezător în geniul său, sigur că va învinge. Soţia lui avea nişte unchi înstăriţi în lumea gazetarilor parizieni şi în nădejdea cărora tinerii căsătoriţi se aventuraseră în metropolă. Nu se putea să nu-i ajute. Săracii însă n-au rude. Nu ne recunoaştem decît rubedeniile bogate, influente. Cînd Rudi Bernhardt a cerut unchiului soţiei sale recomandaţii să lucreze undeva, a fost refuzat net.

— Dar ai atîtea relaţii ! i-a obiectat inoportunul solicitator.

— Am relaţii, i-a răspuns eminentul burghez, dar le păstrez pentru copiii mei !

Şi astfel, Claude-Rodolphe Bernhaut a rămas ani întregi fără nici o ocupaţie, pînă cînd, pe la sfîrşitul lui 1910, plecînd eu la Bucureşti pentru reprezentarea lui *Înşir'te mărgărite*, i-am lăsat cele cîteva corespondenţe pe care le aveam la ziarele din Transilvania şi care, dacă ar fi fost retribuite la timp, puteau aduce 50—60 de franci lunar.

În 1909 şi 1910 însă am dus-o greu amîndoi, mai ales că el nu era singur. Veneam mai în fiecare zi în Cartierul Latin, unde aveam prieteni o mulţime de studenţi români bogaţi, care nu se gîndeau niciodată să ne poftească la masă, dar nici noi nu ne gîndeam să le facem vreo aluzie. Mulţi dintre ei, care au ajuns mai tîrziu cîte ceva în ţară şi cărora le-am povestit privaţiunile din acea epocă, s-au arătat surprinşi că n-am făcut apel la ei. Le-ar fi fost atît de uşor să-mi îndulcească viaţa ! Le-am răspuns simplu că nu i-am solicitat fie din mîndrie, fie din convingerea că demersurile mele ar fi rămas fără rezultat.

De cîte ori nu auzi vorba amabilă : „De ce nu mi-ai spus mie ?“, care este o ipocrizie gratuită, fiindcă cel ce se laudă azi te-ar fi refuzat ieri.

Îmi aduceam aminte că nu trecuse anul de cînd, la Sibiu, traducînd pentru *Ţara noastră* un articol din *Le Figaro* al actorului Pierre Berton, care povestea tinereţea săracă a dramaturgului Victorien Sardou, îmi spuneam :

„Da, dar Sardou îşi ducea sărăcia la Paris ! Unde dă Dumnezeu să îndur şi eu cea mai cumplită mizerie, dar să fiu la Paris !"

Iată, îmi ajunsesem visul şi nu-mi trădam elanurile de la Sibiu, nu mă plîngeam : eram la Paris !

Umblam flămînzi, împreună cu Radu Baltag, în oraşul unde ispitele te îmbie mai mult ca oriunde. La amiază, subsolurile Parisului începeau să fumege unt prăjit. In alte oraşe miroase greţos a margarină. Acolo însă se găteşte numai cu unt proaspăt. De prin odăile portarilor — lojile *concierge*-lor — ieşeau aburi de *„pot-au-feu"*, rasol de vacă fiert cu legume din abundenţă. Pîini mari se răsfăţau pe masă şi sticle cu vin roşu.

Restaurantele se lăudau cu listele lor de bucate, pe care le afişau la poartă, îndemn pentru alţii, sfidare şi batjocură aduse nouă.

Noi contemplam vitrinele, citeam meniurile în chenare de aur, adulmecam aromele delicioase care pluteau în jurul ferestrelor din subsoluri la orele mesei, cu iluzia că ne împărtăşim măcar prin imaginaţie din aceste festinuri interzise.

Prin *„charcuterii"*, în vitrine, tronau şunci frumoase, pateuri de iepure şi de gîscă, păsări în gelatină, cîrnaţi de Lyon, muşchi de porc, admirabil prezentate, bunătăţi pe care bucureştenii nu le cunosc, feerii ale ochiului, rafinament de care numai parizienii sînt capabili.

După o zi de foame, de inutile aşteptări, Bernhaut pleca spre cartierul său depărtat — locuia spre Place Pereire —, iar eu mai întîrziam pînă la închisul cafenelelor şi restaurantelor, cînd tot Cartierul Latin se aduna în faţa cofetăriei-brutărie-mezelărie din faţa cafenelelor „Soufflet" şi „Vachette". Fiecare mînca prăjituri sau felii de pîine cu pateu sau franzeluţe cu felii de cîrnat.

Era ora maximă a foamei, cînd ispitele mă scormoneau cu ghearele ei de scorpie şi cînd nici unuia dintre prietenii români, studenţi plini de bani, nu le trecea prin minte să-mi ofere o consumaţie de doi gologani. Dar nici eu nu le-aş fi cerut.

Uneori ne astîmpăram foamea cu nişte biscuiţi muiaţi în vin roşu, acru, pe care mi-l dădea pe datorie proprietăreasa din rue des Carmes, madame Boucheny.

Alteori ne învredniceam cu o bucată de pîine, iar în seri triumfale adăugam de cincizeci de bani mezeluri, acompaniate de cîţiva castraveciori în oţet. Mîncam pe stradă, fericiţi, umblînd pe lîngă grilajul parcului „Cluny" sau al „Luxembourgului", aspirînd adînc parfumul melancolic al frunzelor moarte, umezite de ceaţa toamnei. Eram fericiţi că ne aflam la Paris. Nu ne venea să credem. Acolo puteam îndura orice, fiindcă visul cel mare ni se izbîndise : eram la Paris.

Trăiam intens această euforie. Mi se întîmpla uneori să visez că nu mai sînt acolo. Mă trezeam speriat, mă frecam la ochi, săream din pat, deschideam fereastra şi respiram cu fervoarea unui ftizic adierile nocturne ale cetăţii adorate. În toiul nopţii îmi părăseam odăiţa din rue des Carmes şi plecam să rătăcesc pe bulevardele metropolei, ca să mă conving că peisajul este acelaşi, că eu însumi n-am fost exilat din el.

Zorile mă găseau pe Avenue des Champs Elysées. Procesiuni de camioane încărcate cu legume se scurgeau spre hale. Mă strecuram printre ele, smulgeam din maldărul bine legat cîte un morcov, pe care-l consumam cu poftă sălbatică.

Nu o dată acel morcov a însemnat pentru mine cafeaua cu lapte, dejunul şi cina unei zile întregi. Dar eram acolo, trăiam în cetatea visurilor mele şi-mi ajungea : devorînd Parisul, îmi potoleam foamea.

E. Lovinescu făcea mare haz de aşteptările, de răbdările, de tribulaţiile, ingeniozitatea şi renunţările noastre,

boemii parizieni din 1909, privitoare la capitolul „potolirea foamei".
El primea regulat bani de acasă şi avea în permanenţă o rezervă de napoleoni aur, precauţie la care n-a renunţat pînă la moarte. Nu i se întîmplase niciodată să se culce nemîncat, să n-aibă unde dormi. De aceea asculta oarecum neliniştit, deşi îl amuzau, spovedaniile noastre. Se uita la noi ca la nişte animale curioase, antediluviene, comice şi primejdioase: erau oameni în afară de lege, pe care îi frecventezi fiindcă n-ai încotro, de necazurile cărora zîmbeşti puţin cam ironic, cam dispreţuitor. Nu i-am citit niciodată în ochi compasiunea. Mai tîrziu, în atîtea decenii, s-a obişnuit şi el cu poetul famelic, această inoportună jivină. Nu l-a mai înspăimîntat. Şi, dacă nu i-a potolit foamea (veneau prea mulţi acolo, şi „Sburătorul" era un cenaclu literar, nu o pensiune de familie), s-a familiarizat cu genul, n-a mai rotit ochii împrejur să vadă unde să se ascundă la ivirea unui boem transparent. Fiu de burghezi, cu tot contactul atîtor generaţii de intelectuali, majoritatea oameni săraci, nedreptăţiţi, răzvrătiţi şi de la care ar fi aflat multe despre adevărata condiţie umană, el a rămas străin de aspiraţiile lor, de freamătul mulţimilor. Viaţa lor nu-l interesa, nu voia s-o cunoască, o ocolea. Îi chema la el pentru scrisul lor şi, o dată sacerdoţiul împlinit, îi trimitea la plimbare.
Odată m-a invitat să rămîn la masă la el, într-o duminică seara, împreună cu generalul Văitoianu, cu soţii Ludovic Dauş, cu Dinu Nicodin şi alţi oameni înstăriţi. I-am răspuns — poate să fi fost o răbufneală din anii Parisului meu sărac, a indiferenţei lui faţă de tinereţea mea biciuită:
— Eu acuma am ce mînca, coane Evghenie, de ce inviţi oameni cu stare? Invită din băieţii de peste zi, le faci un serviciu!...

Viaţa pe care i-au cunoscut-o obişnuiţii săi din ultimul pătrat de veac, Lovinescu a dus-o şi în tinereţe, la Paris : sculări şi culcări devreme, muncă intensă, mese la ore fixe, aceleaşi plimbări în aceleaşi locuri, cu o regularitate matematică. Orice surpriză era exclusă. Locuiam în acelaşi apartament, de care a vorbit şi el în volumul de *Memorii*, în 20 rue des Carmes, dar nu ne vedeam prea des, fiindcă orele şi tabieturile nu ni se prea încrucişau. Eu eram mai mult noctambul, iar el se aşternea în pat la ora zece seara.

Dimineaţa lucra. La ora 12 şi jumătate iată-l la restaurantul „Duval" de pe Bulevardul Saint-Michel, în faţa cafenelelor „Vachette" şi „Soufflet", un restaurant care s-a desfiinţat de multă vreme.

De la restaurantul „Duval", Lovinescu trecea la cafeneaua „Cluny", la încrucişarea bulevardelor Saint-Germain şi Saint-Michel, unde, cînd mijloacele îmi permiteau, mă duceam şi eu să mai stăm de vorbă. Pe urmă se închidea în casă iar şi nu ieşea decît la 6 şi jumătate, cînd o lua spre parcul „Luxembourg", unde dădea cîteva tîrcoale reginelor de piatră. Apoi, din nou, masa la „Duval" şi culcarea devreme. La teatru se ducea rar, la matineurile Comediei Franceze, iar seara la cîte un spectacol excepţional, cum a fost *Chantecler* sau *Fecioara rătăcită* a lui Bataille.

L-am întrebat odată cum îl rabdă inima să tîrască această viaţă provincială într-un colţ neschimbat al Cartierului Latin, cînd Parisul fremăta în jurul său, aici şi dincolo de Sena, cu toate chemările, cu toate ispitele, cu toate minunile lui, atîtea muzee, atîtea expoziţii, atîtea spectacole, în primul rînd spectacolul unic al străzii, bulevardele, parcurile, Cîmpiile Elizee, împrejurimile, peisajul veşnic schimbător, personajele exotice care se strecurau în forfoteala metropolei, terasele marilor cafenele din rue Royale, pînă dincolo de Operă, spre Porte Saint-Martin.

El mi-a răspuns că din prima zi cînd a picat la Paris s-a dus la Luvru şi l-a vizitat, cum a vizitat toate locurile celebre de care citise în ţară. O dată expediţia de rigoare îndeplinită, adică după cîteva săptămîni de intensă cunoaştere a Parisului, după ce „l-a învăţat", viitorul doctor de la Sorbona s-a închis în pătratul rue des Carmes-„Duval"-„Cluny"-„Luxembourg", ca într-o cetate asediată, şi n-a mai evadat decît foarte rar, universitatea fiind şi ea cuprinsă în acest pătrat.
Citeam deunăzi explicaţiile pe care le dădea Lovinescu faptului că nu s-a consacrat criticii dramatice. Spunea că l-au descurajat notiţele răutăcioase pe care le publicau prin ziare împotriva lui doi-trei gazetari ai vremii de cîte ori făcea o cronică de teatru. Se poate să fi fost şi aşa, dar explicaţia e naivă, nu rezistă. Scriind aşa, Lovinescu ocolea simplul adevăr : n-avea vocaţie teatrală. Ca şi ceilalţi critici care i-au urmat, G. Călinescu, Perpessicius, Tudor Vianu, Pompiliu Constantinescu, Vladimir Streinu, Şerban Cioculescu, Octav Şuluţiu, el era născut critic literar. Demonul teatrului îl ai sau nu-l ai. Cine se culcă devreme nu e om de teatru. Biroul e una, rampa e alta. Omul de teatru e mult mai viu, mai pasionat. Lovinescu era cel mai calm, cel mai ordonat burghez.
Cu firea lui potolită, comod, sedentar, găsindu-şi supremele satisfacţii în cuvîntul scris de el sau de alţii, mulţumindu-se cu o viaţă îndestulată, dar lipsită de surprize, afabil, dar rece, fără pasiuni, fără ură, bietul „conu Evghenie", pe care l-am iubit atît, era tipul perfectului cărturar, întîlnit mult mai des în Apus decît la noi, exemplul care trebuie să fie dat în permanenţă boemei noastre dezordonate şi, în acelaşi timp, regretabilul conformist care ar fi putut da mult mai mult pentru alţii şi pentru el însuşi dacă ar fi cheltuit mai multă inimă şi mai mulţi bani.

Octavian Goga a venit după doi-trei ani. Nu fusese încă la Paris. L-am dat pe mîna lui Adrien le Corbeau, pe

care, plecînd eu de acolo ca să viu în ţară pentru premiera lui *Înşir'te mărgărite*, îl lăsasem în locul meu corespondent la revistele şi ziarele din Transilvania. Radu Baltag îşi semna scrisorile din metropolă Adrian Corbul, se făcuse cunoscut şi admirat printre cititorii din Transilvania. A fost Ciceronele parizian al lui Goga, al domnilor Sever Bocu, Sextil Puşcariu şi al altor intelectuali de vază, care au cunoscut vechea Luteţie prin bunele sale oficii.

Goga a mai venit la Paris în 1913 şi 1914, împreună cu prima lui soţie, Hortensia. Ieşeam deseori în împrejurimi împreună cu ei şi cu Agepsina Macri, care ne fotografia în grup ; mi-aduc aminte de cîteva clişee reuşite, imprimate în frumosul parc „Bagatelle" din Bois-de-Boulogne.

Cu Octavian Goga şi cu E. Lovinescu ne întîlneam deseori în cafenelele „Vachette" şi „Cluny". Am scris în altă parte cum ultima consumaţie la celebrul „Vachette" am luat-o noi trei tîrziu după miezul nopţii. Obloanele s-au tras pentru totdeauna peste geamurile cafenelei lui Verlaine, a lui Oscar Wilde, a lui Jean Moréas, a atîtor alţi scriitori. Cei ce mai trăiesc vorbesc şi astăzi cu melancolie de acea epocă.

Nu sînt cîteva săptămîni de cînd, într-un hebdomadar francez, am citit amintirile lui André Billy de la „Vachette" ; Francis Carco de asemenea a scris şi scrie încă despre acest centru al Cartierului Latin.

În săptămînalul *Présent*, Franz Toussaint vorbeşte şi el despre cafeneaua din jurul lui 1910. Dintre cei care se duceau acolo acum treizeci şi cinci de ani mi-a fost dat să cunosc mai tîrziu şi să mă împrietenesc cu Riciotto Canudo, despre care am scris un capitol în volumul de evocări *Fum de fantome*, şi Gabriel Boissy, acel meridional pasionat, cetăţean sufletesc al Eladei şi al Italiei, căruia i se datoreşte flacăra aprinsă în toate capitalele pe mormîntul soldatului necunoscut.

La „Vachette" veneau nu numai poeți, dar înșiși „garsonii" vorbeau în versuri. Chelnerul Isidor striga, spre indignarea lui Jean Moréas :

Apportons un café tasse
Pour monsieur Jean Moréas !

După ce s-a închis „Vachette" ne-am mutat la „Cluny", unde mulți ani am băut cea mai savuroasă cafea a Parisului.
La acea cafenea citisem cu trei ani înainte lui Lovinescu *Ileana din poveste,* actul final din *Inșir'te mărgărite.*
La sfîrșitul lecturii, Lovinescu nu și-a exprimat nici un fel de părere.
L-am întrebat :
— S-ar putea juca la București ?
— Poți s-o prezinți, mi-a răspuns el, nu angajează la nimic !
E drept că, după ce s-a reprezentat această feerie, Lovinescu a fost unul din cei mai calzi susținători ai ei. Cum spunea Clemenceau : *„Il a volé au secours de la victoire".*
Pe terasa cafenelei „Cluny" mi-aduc aminte cum am așteptat ore întregi, într-o zi din august 1914, pe Octavian Goga, cu care trebuia să plecăm spre țară. Goga avea dificultăți din pricina pașaportului său austriac și noi umblam pe la cunoștințele pariziene să-i ușurăm situația. Bardul pătimirii noastre se aranjase pe alte căi și n-a mai venit la întîlnire. Cu Lovinescu nu prea avea relații cordiale. Nu s-au înțeles niciodată. Erau temperamente cu totul deosebite : unul macedonean-transilvan, dîrz, clocotitor, celălalt moldovean placid, sceptic.
Cu cîteva zile înainte, la aceeași masă de pe terasa Bulevardului Saint-Germain, Goga perora, tumultuos, nerăbdător, înflăcărat :
— E momentul să pornim spre țară... să agităm poporul... să intrăm în război, să dezrobim Transilvania !

Lovinescu îl asculta zîmbind cu ironie, obişnuitul său zîmbet defensiv cu care întîmpina orice entuziasm.
La această terasă de cafenea pariziană, la colţul bulevardelor Saint-Michel şi Saint-Germain, unde conu Evghenie lansase cîteva replici răutăcioase, a primit şi el una care nu i-a prea fost pe plac.

Sarcastic faţă de elanul altora, el era destul de vanitos faţă de propriile-i merite şi aspiraţii. Orgoliul lui Lovinescu se vădeşte mai ales în ultimul său volum de amintiri, în *Aquaforte* publicat la „Contemporana".
Era cu noi la masă un vechi prieten francez, Edmond Benisty, însurat cu o bună prietenă a soţiei mele, o româncă eminentă, medic şi romancier, Clelia Atanasiu. Fiindcă Benisty nu dădea o prea mare importanţă criticului nostru — era prin 1914 —, Lovinescu s-a simţit jignit şi l-a apostrofat :
— Dumneata ştii cu cine vorbeşti ? Eu sînt succesorul lui Titu Maiorescu !
— Şi acest domn cui i-a succedat ?... îl întrebă cu perfidă umilinţă, cu o ipocrită curiozitate binevoitoare Edmond Benisty.

DUPĂ CÎŢIVA ANI

După primul meu Paris, iată alte călătorii acolo... şi altele... şi altele. În fiecare an. Uneori de două ori pe an. Cum încropeam ceva pecunii, luam drumul Budapestei, al Vienei, al Berlinului, ca să ajung tot în cetatea nălucirilor mele de totdeauna...

Paris de vacanţă, o lună sau două, fără mari provizii de metal preţios. Totdeauna bani mărunţi. Dacă nu mai era sărăcia din primii doi ani, nu era nici opulenţa omului cu existenţa larg asigurată şi care se duce la Paris ca să se desfete după concepţia clasică a străinului înstărit.

Trăiam o viaţă modestă, cu escamotarea mesei de seară, cu bilete de teatru procurate printr-o mare echilibristică, dar, în sfîrşit, într-o oarecare certitudine: m-am dus aşa în 1912, în 1913. Apoi iată şi călătoria de nuntă în vara lui 1914. Într-o seară de august, urcînd în trăsură cu Agepsina Macri calea largă şi într-adevăr celestă a Cîmpiilor Elizee, am văzut pe frontispiciul teatrului „Femina" litere luminoase care anunţau asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand la Sarajevo. Nu era semn bun. După cîteva zile, declaraţiile de război. Am plecat spre ţară un grup de români, printre care E. Lovinescu şi George Tătărăscu. Goga trebuia să vină şi el cu noi, dar în ultimul moment ne-a lăsat în drum, fără să dea semn de viaţă. Dacă nu mă-nşel, pornise înaintea noastră cu alt grup.

Am plecat prin Marsilia şi Italia, pe mările Sudului, şi am ajuns în ţară prin Constantinopole şi Marea Neagră.

O călătorie lungă, plină de peripeţii, neuitate impresii din Atena şi insulele greceşti, o eclipsă de soare pe

istmul Corintului, cumpărături în bazarul capitalei Imperiului otoman, glume şi voie bună, zgomot şi veselie, exuberanţa unor oameni tineri sub albastrele şi optimistele ceruri mediteraneene. De ce n-am descris, într-o carte întreagă, voiajul acesta, peisajul acesta străbătut, farmecul, ticurile, maniile fiecăruia dintre noi ?... Evenimentele se precipitau, se copleşeau unul pe celălalt... Cîteva fotografii mai păstrează momente din acea lungă şi radioasă epocă.

Am stat cît am stat la Bucureşti şi, în vara lui 1916, iarăşi Budapesta, Viena, Berlinul şi iarăşi Parisul. Pe atunci se călătorea mai uşor decît în războiul de azi. Cetăţeni ai unei ţări neutre, ni se făceau mai multe înlesniri. Puteam trece graniţele beligeranţilor, să comparăm, să înregistrăm o viziune obiectivă a stărilor din fiecare ţară.

Am stat la Berlin, am trecut prin Elveţia, apoi la Paris şi din Paris din nou în Elveţia. Hotelul „Belle-vue" din Berna — asemenea, mi s-a spus, „Grand Hotel" din Stockholm — era un nod de ambasadori, gazetari, observatori, oameni de afaceri, spioni ai tuturor ţărilor. Iată, de asemenea, aspecte care trebuiau descrise. Dar biciul evenimentelor ne mîna, zi cu zi, din peisaj în peisaj. Geneva, Berna, Zürich. Şi iată-ne în drum spre ţară. La graniţa Germaniei însă am fost opriţi.

— România nu e cuminte ! ne-a explicat poliţistul de la vamă.

Era pe la începutul lui august 1916.

— Mai staţi în Elveţia cîteva zile, să se limpezească lucrurile !

Am rămas la Shafouse, frontiera elveţiană. Zile triste, îngrijorate, într-un sever oraş de provincie, unde mirosea a sfeclă copleşită de bălegar, miros ce mi-a rămas de atunci în fundul nărilor, în fundul buzunarelor şi s-a transmis tuturor veşmintelor pe care le-am purtat atunci.

Căderea Rinului, pe care o contemplam de atîtea ori pe zi, ne-a fost singura distracţie, un moment dinamic,

grandios în monotonia şi meschinăria acelui popas involuntar. Zilele treceau nesfîrşite... Grele semne de întrebare ne sfredeleau sufletul ca nişte cîrlige de fier.
Lucrurile se limpeziră, într-adevăr, după o săptămînă: România intră în război!
Ce era de făcut? Ne-am reîntors în metropola pe care o părăsisem cu atîta regret într-o apoteoză solară, spulberată fosforescent pe grădinile şi parcurile verzi, pe granitul cenuşiu care iradia şi el fasturi crepusculare.
Şi iată-ne iar la Paris, într-un sfîrşit de vară triumfal... N-am mai plecat de acolo doi ani.
Războiul se prelungea, rezervele ni se topeau, banii veneau din ţară foarte greu. Începea din nou procesiunea grijilor, a întrebărilor fără răspuns. Regăseam Parisul vechilor mele rătăciri zadarnice, o nouă opintire în interpelarea fatidicului mîine. Nu mi-aş fi închipuit că, om oarecum împlinit, autor dramatic jucat cu succes, voi mai putea trece iar prin greutăţile debutului meu parizian, printr-o nouă serie de privaţiuni. Şi, totuşi, a fost aşa. S-a întîmplat un lucru pe care nu-l prevăzuse nimeni: războiul. Prelungirea războiului. Ruperea contactului cu ţara.

*

Să te ferească Dumnezeu să rămîi fără bani printre străini, fiindcă — afară de cazul cînd eşti un escroc sau un scamator obişnuit să ceară şi să scoată apă din piatră seacă — nu poţi recurge la ajutorul nimănui. Cei mai buni prieteni, cunoştinţele cele mai fermecătoare te evită, te părăsesc, te ocolesc ca pe un ciumat îndată ce te-au simţit la strîmtoare. Ştiam lucrul acesta din experienţa altora, dar experienţa altora nu prea ne foloseşte. Fiecare ne închipuim că sîntem personalităţi excepţionale, că prietenii noştri sînt excepţionali şi că păţaniile altora nu ne privesc: noi sîntem mai presus de orice.

În iarna anului 1916, după retragerea armatelor noastre în Moldova, cînd legăturile între Bucureşti şi Paris erau tăiate, ne-am pomenit fără lescaie în metropola lumii, care nu mai era decît capitala Franţei.

Doamne, cîte privaţiuni am îndurat în cele două ierni 1916 şi 1917 şi cum ne-au ocolit puţinii cunoscuţi la care, cu mare strîngere de inimă, ne-am gîndit să facem apel!

Mi-aduc aminte de un vechi prieten al familiei noastre, un bancher parizian, a cărui soţie era foarte legată de soţia mea, o pereche care ştia starea noastră materială de acasă, care ne găzduiseră la ei în vremuri bune, pe care i-am găzduit şi noi cînd au venit în ţară.

Agepsina Macri repeta la Odeon *Ifigenia* lui Racine.

Cîteva zile înainte de spectacol, m-am întîlnit cu acel prieten şi i-am spus:

— Agepsina joacă poimîine la Odeon. Aş vrea ca după teatru s-o duc la un restaurant undeva, să luăm ceva. Dar, cum n-am bani, am venit să te consult, să te întreb dacă n-aş putea găsi undeva o sută de franci împrumut, cu poliţă şi dobîndă în regulă, bineînţeles...

Prietenul meu, bancherul, şezu o clipă pe gînduri. „Probabil ne invită el la un supeu, m-am gîndit. Acum alege restaurantul. Să-l las să aleagă..."

Răspunsul însă a fost cu totul altul.

— Cam greu. Ai putea găsi, poate, dacă ai pune în gaj vreo bijuterie ceva...

Am renunţat la fastuoasa sărbătorire a lui Racine şi a interpretei sale şi ne-am mulţumit, după succesul *Ifigeniei*, să mîncăm acasă un colţ de pîine şi două sardele mici, uitate în fundul unei cutii.

Pe atunci locuiam la numărul 1, rue de l'Arc-de-Triomphe, într-un apartament mic, întunecos şi cu mobilă pretenţioasă, cumpărată la cine ştie ce faliment. Am o amintire sinistră despre această locuinţă, unde, din fericire, n-am stat decît vreo trei-patru săptămîni. Ne-am mutat cîteva case mai departe, în rue Troyon, la al cincilea etaj al unei case fără ascensor. Aveam însă o fru-

moasă privelişte spre Arcul de Triumf şi Bois-de-Boulogne.

Doamnè, multe am mai tras în acele ierni, una ploioasă, cealaltă (1917) extrem de friguroasă. Cine a trăit-o îşi aduce aminte şi azi !

Fusesem concediat de la ziarul *Le Figaro*, unde scriam articole de fond şi eram plătit destul de bine. Fusesem concediat în urma unei telegrame venite de la Iaşi. O poveste întreagă. Nu face onoare colegilor mei de breaslă, invidioşi de succesul meu parizian, de articolele mele care apăreau, cu notiţe elogioase, în fruntea acelui important cotidian francez ; scriitorii refugiaţi acolo m-au denunţat redacţiei ca aventurier internaţional şi spion german. Trecută prin cenzura de la Iaşi, acea depeşă infamă avea o oarecare greutate.

— Nu putem avea colaboratori oameni care sînt dezagreabili guvernului aliat ! mi-a spus, pe bună dreptate, venerabilul secretar de redacţie al lui *Le Figaro*, Henri Vonoven. Mi-am luat pălăria şi am plecat. Zilele treceau ploioase.

O duceam greu. De multe ori n-aveam 25 de bani pentru metropolitan. Bătătoream Parisul umed, ceţos, cu tălpile ghetelor găurite şi, sub braţ, cu o geantă voluminoasă plină de manuscrise. Cutreieram redacţiile, birourile editorilor în speranţa unui angajament.

Mi-am adus aminte că în vara lui 1916 şi cîteva săptămîni ale toamnei, cînd ne mai permiteau mijloacele, dejunam mai în fiecare zi cu directorul unui răspîndit cotidian de amiază. Acel domn director avea ca prietenă o elevă de conservator şi era foarte onorat s-o aducă la masa noastră, unde venea regulat Suzane Desprès, celebra actriţă, şi alţi oameni de seamă din lumea artistică, în frunte cu Lugné-Poe.

„Iată, mi-am zis, cum Providenţa îngrijeşte de fiii ei cei mai oropsiţi !

Acest excelent domn şi confrate mă va salva : un articol pe săptămînă în ziarul său atît de răspîndit îmi va asi-

gura un minimum de venituri, cu care voi străbate biruitor acest moment critic al meu şi al naţiunilor..."
Am telefonat deci acelui director, care mi-a răspuns foarte amabil că primeşte în fiecare marţi între 6 şi 7 şi să mă duc să-l văd.
În prima marţi — o zi de ploaie îngheţată, cînd frigul îţi sleieşte măduva din oase şi viitorul îţi apare sumbru ca un crepuscul — m-am dus la domnul director, în a cărui anticameră m-am dezmorţit puţin. N-am să uit niciodată atmosfera de calm, de *bien-être* care plutea în birou. În cămin pîlpîia un foc roşcat-albăstriu, a cărui flăcăruie timidă circula fantomatic printre cărbunii rotunzi ca ouăle şi care se numesc *des moineaux*, adică vrăbii.
I-am expus propunerea mea :
— Astă-vară am fost prin mai multe ţări neutre şi beligerante : Ungaria, Austria, Germania, Elveţia... Aş dori să vă fac o serie de reportaje obiective cu stările de acolo în comparaţie cu cele din Franţa.
— Excelentă idee ! îmi răspunse bunul director. Adu-mi, te rog, marţea viitoare o probă şi ne vom aranja... Excelentă idee !
Peste o săptămînă — Doamne, încet a mai trecut ! — m-am dus cu articolul cerut. Aşteptarea din anticameră mi-a fost ceva mai lungă. În sfîrşit, am intrat cu manuscrisul în mînă.
— Bravo ! exclamă comeseanul nostru de la restaurantul „Côtelette". Lasă-mi-l aici şi vino marţi să vedem ce putem face...
Cam decepţionat, am ieşit pe strada întunecată, punctată cu luminile portocalii, slabe ale becurilor electrice.
M-am dus marţea următoare, adică după o altă săptămînă, ceva mai lungă decît precedenta, o ! mult mai lungă.
— Articolul este excelent, plin de fapte şi de atmosferă ! mă întîmpină viitorul meu stăpîn. Păcat însă că ai stricat atîta material pentru o singură dată. Poţi

scoate foarte bine din el trei reportaje ! Ia-l, rogu-te, înapoi şi fă-mi trei !
Mi-am luat foile şi am plecat acasă încîntat. Dădeam o triplă lovitură de la început. Cel puţin două sute de franci ! Prima cumpărătură va fi o pereche de pantofi. Treizeci şi doi de franci. Nu mai mergea cu cei de faţă. Tălpile sînt mai mult decît găurite. Trăiască patronul şi bravo mie însumi că m-am gîndit la el ! Omul trebuie să aibă şi puţină iniţiativă, să n-aştepte para mălăiaţă ! Mă felicitam pentru idee şi curajul de a fi recurs la acel admirabil om, atît de important, de modest şi de simpatic.
Repede acasă, băiatule ! Pun'te, băiatule, pe lucru !
Şi dintr-un articol am făcut trei. Şi peste o săptămînă iată-mă iar cu trei articole în loc de unul.
— Foarte bine. Lasă-mi-le aici şi vino marţi !
Cunoşteam replica. Ştiam de la început că va veni. Dar nu aveam încotro. Era ultima oară. Ultima săptămînă de aşteptare pînă în ziua marii şi definitivei consacrări. Am mai numărat zilele, mi-am scurtat nopţile, crezînd că în felul acesta voi micşora zilele, dar zilele creşteau în loc să scadă.
M-am dus marţea următoare, dar domnul director, foarte ocupat, nu m-a primit. Mi-a trimis vorbă să trec peste şapte zile. Peste alte şapte zile m-a primit, în sfîrşit. Era destul de plictisit că acest ţăran de la Dunăre a luat în serios invitaţia şi n-a înţeles de la început că este un inoportun, un pisălog, un maniac şi că acele amînări ale distinsului domn director erau o formă politicoasă ca să-şi trimită la plimbare oaspetele nepoftit... Ţăranul de la Dunăre era însă încăpăţînat şi voia să ducă jocul pînă la capăt. Se uita fix la domnul din dosul biroului directorial, aşteptîndu-i sentinţa.
— Ai scris lucruri foarte interesante, desigur... Dar n-ai putea să le concentrezi, să faci un singur articol din cele trei pe care mi le-ai adus ? Materialul acesta condensat ar face un excelent articol !

— Ba da! i-am răspuns. Am să mă pun pe lucru. Am să viu marţi cu un singur articol!
Mi-am luat prozele şi am plecat şi, bineînţeles, n-am mai revenit, dar l-am lăsat pe domnul director cu impresia că n-am renunţat, că am să mă prezint din nou, gata să primesc orice indicaţie, supus, amabil, devotat, surîzător, dispus la orice muncă nouă, la orice facere şi refacere de articole... Strigoi recalcitrant, l-am lăsat cu teroarea răspunsului definitiv pe care trebuia să mi-l dea odată şi odată şi cu ruşinea obrazului, dacă avea cumva un obraz...

*

Exact am păţit-o cu un fabricant de filme cam în aceeaşi epocă.
Se găsea pe atunci la Paris şi răposatul Caton Theodorian, care, ca şi mine, căuta formula existenţei în acel oraş străin unde eram ca nişte exilaţi. Caton Theodorian era mai puţin strîmtorat ca mine. El a ştiut totdeauna să se aranjeze fără multă muncă sau bătaie de cap. În vremea aceea, soţia lui şi cele două copile lucrau cu leafă la Comisia militară a României, aşa că şeful familiei nu avea grijă prea mare.
Totuşi, un spor de venituri nu i-ar fi stricat nici lui. Într-o zi, pe terasa unei cafenele de lîngă Biserica Madeleine, îmi comunică o idee ingenioasă:
— Să facem un film cu Banul Mărăcine, colaborarea militară franco-română, ştii chestia cu marchizul de Ronsard al lui Vasile Alecsandri. Ideea e a colonelului Rudeanu, care e prieten cu Pathé şi ne poate sprijini. Foarte amabil, colonelul Rudeanu, pe atunci şef al misiunii noastre militare la Paris, iar mai tîrziu general cu înalte însărcinări în stat, ne dădu o scrisoare de recomandaţie către directorul casei de filme „Pathé".
— Regret, ne răspunse acesta, ideea e excelentă, dar noi ne-am trecut afacerea d-lui Nalpas. Duceţi-vă la dînsul la Neuilly. Am să-i telefonez să vă primească imediat şi să vă satisfacă!

Într-adevăr, domnul Pathé, sub ochii noştri, telefonă la Neuilly d-lui Nalpas, care ne dădu întîlnire pe a doua zi. Ne-am dus zburînd în acel fermecător orăşel de lîngă Paris. Studiourile erau într-un parc imens, înconjurat de un grilaj care-l ascundea. Toţi cerberii raiului şi ai infernului îl păzeau. Era ordin de la director să fim lăsaţi, şi omul în uniformă ne deschise Marea Poartă.

Domnul Nalpas ne primi cu cea mai mare amabilitate. Amabilitatea franceză este, de altfel, proverbială. Nu o dată însă ai prefera, în locul acestei excesive amabilităţi, o brutală trimitere la plimbare, ca să nu ajungi tot acolo după săptămîni şi luni de purtat cu vorba. Aşadar, domnul Nalpas ne primi cu cea mai mare amabilitate şi ne ascultă cu extremă bunăvoinţă.

— Ideea e excelentă, ne complementă el. Dar... (Într-o conversaţie de afaceri cu un francez, cînd va începe să-ţi enumere avantajele unei întreprinderi, să ştii că urmează un „dar", care neutralizează, contrazice tot ce-a spus pînă atunci. Cu cît va fi mai amabilă, mai expansivă, mai liniştitoare expunerea şi enumerarea acelor avantaje, să ştii că va fi cu atît mai greu, mai grav, mai iremediabil acel *mais* final...)

— Excelentă, binevenită este ideea unei colaborări artistice franco-române, dar gîndiţi-vă la greutatea montării unui asemenea film. Costumele franceze le putem fabrica aici, dar unde să găsim costumele româneşti ale epocii ? Unde vom „turna" scenele care se petrec în ţara dv. ? Nu, în împrejurările de azi, cu războiul acesta care separă Europa, e imposibil. Cum însă vreau să vă fiu agreabil, vă propun să-mi scrieţi cîteva scenarii moderne, trei de pildă, şi vom alege spre filmare cel puţin unul !

Un nou entuziasm, asemănător celui încercat în biroul directorului de ziar, mă cutreieră şi de rîndul acesta. Dacă n-aş fi fost un ţăran prost şi încăpăţînat de la gurile Dunării, aş fi înţeles că, propunîndu-ne să scriem trei scenarii de filme, bietul om scăpa de noi dacă nu

pentru totdeauna, cel puţin pentru cîteva luni : nu e nimeni nebun la Paris să se pună pe lucru fără nici o garanţie, fără o comandă precisă.
Şi, totuşi, s-au găsit doi nebuni. Adică unul singur, sluga dumneavoastră, fiindcă defunctul confrate şi colaborator n-avea aerul că vrea să participe activ, ci numai în calitate de controlor şi de beneficiar la viitoarea noastră lansare în lumea filmului.
Am plecat de la domnul Nalpas în al nouălea cer.
Caton Theodorian era mai sceptic, mai rezervat. Avea mai mulţi ani şi mai multă experienţă.
— Eftimică, fă dumneata filmele, că eşti mai tare ca mine în lucrurile astea !
De unde eram eu „mai tare" în lucrurile astea decît bietul nostru confrate decedat nu ştiam, n-am ştiut niciodată. Dar, măgulit de certificatul acordat, m-am pus pe lucru şi, în mai puţin de zece zile, am dat gata trei scenarii.
Împreună cu Caton Theodorian m-am dus iar la Neuilly, dar ne-au trebuit mari pertractări cu paznicul paradisului pînă să se hotărască să ne deschidă Marea Poartă. Domnul Nalpas ne-a primit mai puţin „ampresat" ca rîndul celălalt, dar ne-a primit. Era cam distrat, cam preocupat, ceva din neliniştea omului care vede două fantome dintr-o dată. Ne-a cerut răgaz două săptămîni ca să-şi dea părerea despre scenariile aduse. După două săptămîni — Caton Theodorian avea nu ştiu ce treabă — m-am dus numai eu la Neuilly. D. Nalpas mi-a comunicat că acele trei proiecte de film erau excelente, dar el nu înţelesese să-i facem trei scenarii dramatice, ci trei comedii, trei filme comice. I-am răspuns că putem face şi filme comice, de ce nu ? Peste două săptămîni, iată-mă cu trei filme comice la Neuilly, la d. Nalpas.
— Lasă-le aici, să vedem cam ce-am putea face !...
Pîn-atunci n-ai fi dispus să apari în vreun film ? Ai cap fotogenic. Avem nevoie de actori tineri... ai noştri toţi sînt mobilizaţi...

— Cum să nu! i-am răspuns... Joc şi în film.
— Adu-mi cîteva fotografii!
— Cu cea mai mare plăcere!
Iată-mă la Paris, ca într-un zbor, şi iată-mă căutînd cel mai artistic studio!
Şi azi mă întreb unde am găsit banii ca să mă fotografiez, şi încă la un fotograf de artă, ca să-mi facă un chip cît mai expresiv?! Cu cele cîteva poze într-un plic — unele zburdalnice, altele visătoare, cu ochii mistici, cum îi şade bine unui viitor *star*, m-am repezit la Neuilly şi iar am sunat la Marea Poartă şi iar mi-a fost îngăduit să dau cu ochii de puternicul Dalai-lama.
— Foarte bine! îmi spuse d. Nalpas, contemplînd portretele cu lumini şi umbre, profilurile, atitudinile impresionante ale viitorului său angajat. Lasă-mi-le aici să le predau unuia din regizorii mei. Lasă-mi şi adresa, ca să avem unde să-ţi scriem! încheie eminentul om al peliculei.
M-am executat şi am plecat, şi-am aşteptat vestea bună săptămîni şi luni de zile — şi nici o veste.
Ocupat cu alte decepţii, uitasem aproape existenţa unui studio la Neuilly, uitasem numeroasele mele demersuri, cele şase proiecte de filme dramatice şi comice, uitasem fotografiile depuse, cînd într-o bună zi mă pomenii cu o scrisorică albastră, un pneumatic, care începea aşa:

Mr.

Adică „domnule". Acea mîrîială din capul misivei, acel *Mr.*, era o prescurtare a lui *Monsieur*.

„Mr.

Vă veţi prezenta mîine, la ora 6 dimineaţa, în frac şi joben, în cutare loc."

Semnătura era indescifrabilă. Nu înţelegeam nimic. Nu ştiam cine îmi trimisese acea scrisorică pneumatică. Întorcînd-o între degete, am văzut ştampila poştei: Neuilly. A, da! Venea de la studiourile d-lui Nalpas.

Ce prost, să nu ghicesc de la început! Dar ţineam în mînă începutul carierei mele cinematografice, noul meu destin, adevărata menire a vieţii mele!...

Fiindcă în acel bileţel nu mi se preciza nimic, am luat-o iar spre Neuilly şi am sunat la Marea Poartă. Paznicul imensului parc căruia i-am întins hîrtiuţa albastră m-a îndrumat spre un regizor. Aceluia i-am cerut informaţii despre acea misterioasă misivă, pneumaticul laconic.

— Da, noi l-am trimis. Mîine dimineaţă repetăm o scenă de noapte la un restaurant. Dumneata faci figuraţie la o masă printre alţi clienţi în frac.

— Cîte şedinţe?

— Una singură.

— Şi cît mi se plăteşte pentru această şedinţă?

— Cinci franci.

— Trebuie să şi dansez?

— Desigur.

— Regret, dar nu ştiu să dansez.

— Atunci ai să stai la o masă într-un colţ, să priveşti pe ceilalţi şi să aplauzi din cînd în cînd.

— Tot în frac?

— Desigur!

— Regret, dar n-am frac!

— Atunci, la revedere, domnul meu!

— Domnul meu, vă salut!

Şi am plecat.

Am trecut pentru ultima oară prin Marea Poartă destul de melancolic: mă durea nu atît vremea pierdută, munca irosită, inutilele mele iluzii, entuziasmele gratuite, cît banii cheltuiţi pentru tramvaie şi fotografii ca să ajung de la magnificul film cu Banul Mărăcine la rolul de figurant pentru cinci franci, în frac şi joben şi cămaşă scrobită şi jiletcă albă, o singură dată la o serată. Pentru cinci franci...

Cînd i-am comunicat lui Caton Theodorian rezultatul ultimei mele vizite la Neuilly, autorul *Bujoreştilor* nu şi-a putut opri un zîmbet de satisfacţie:

— Eu ştiam de la început că nu e nimic de făcut. De aia m-am şi lăsat păgubaş !...

*

Mi-a fost dat după cinci-şase ani să fac aceeaşi încercare, aceleaşi încercări, de rîndul acesta cu un mare om al scenei franceze. Din proprie experienţă ştiam că un conducător de teatru are repertoriul supraîncărcat, e bombardat cu manuscrise, nevoit să refuze cu politeţe şi, dacă n-are curajul să refuze, să-şi amîne solicitatorii la infinit sub felurite pretexte. De aceea n-am inoportunat nici un director, oferindu-i opuri dramatice spre reprezentare.

De cîte ori mi s-a jucat vreo piesă în străinătate a fost fără intervenţia mea personală, de cele mai multe ori fără măcar să ştiu.

De aceea nu mi-am explicat nici pînă azi purtarea unui celebru om de teatru al Parisului.

Prin 1923 mă împrietenisem cu vestitul actor Firmin Gémier, pe atunci director al Odeonului, a doua scenă oficială a Franţei. Discutam cu el probleme de regie, îi vorbeam de teatrul european, pe care, ca orice francez ce se respectă, îl ignora. Autorii, actorii, criticii, directorii parizieni, acaparaţi de activitatea lor locală, habar n-au de figurile proeminente ale scenelor străine, de încercările, de revoluţiile petrecute aiurea.

Cînd am fost la Viena, la un congres al criticilor dramatici şi muzicali, şi oficialitatea ne-a primit la „Hotel Imperial" cu o admirabilă orchestră care executa cele mai vestite valsuri ale oraşului, confraţii din presa pariziană şedeau ca viţelul la poarta nouă : auzeau întîia oară *Dunărea albastră* şi atîtea alte melodii celebre. Nu ştiau nimic de tradiţia muzicală a Vienei, de romantismul specific al acestei cetăţi idilice şi muzicale. E drept că Parisul e prea frumos şi prea acaparator, prea gelos ca să-ţi permită alte evaziuni. Totuşi, confraţii

din metropolă, oameni de specialitate, puteau să cunoască măcar atîta lucru...

*

Mi-aduc aminte de o masă copioasă pe care ne-a oferit-o Gémier la restaurantul Foyot, de lîngă Senat, unui grup de români, printre care Agepsina Macri, Elvira Popescu, Al. Mihalescu, Ion Iancovescu şi autorul acestor rînduri.

La cafea i-am vorbit îndelung celebrului om de teatru de o eventuală înscenare a lui *Hamlet*, pe care am descris-o mai tîrziu în romanul *Omul fără nume*, atribuind-o regizorului Strszky.

Proiectul l-a interesat îndeajuns. Nu mi-a oferit să-i regizez pe *Hamlet* la Odeon, dar, la despărţire, mi-a strîns mîna cu efuziune şi mi-a spus :

— Cînd vei vrea, am să-ţi joc o piesă !

După cîteva săptămîni mi-a repetat invitaţia.

Cum aveam o versiune franceză a lui *Akim*, făcută de regretatul romancier Adrien le Corbeau, i-am trimis-o lui Gémier, care a plecat cu această tragicomedie la ţară, s-o citească în timpul vacanţei.

L-am văzut cîteva luni mai tîrziu, în toiul stagiunii. Mi-a spus că a citit pe *Akim*, dar că este prea straniu, prea exotic, prea excepţional pentru publicul parizian. L-ar bucura mai mult dacă i-aş da ceva care să fie mai aproape de înţelegerea spectatorilor Odeonului, un subiect întrucîtva universal, fiindcă ţinea neapărat să-mi joace o piesă.

— Cînd vei vrea...

Leon Algazi tradusese, în răstimp, *Don Juan*. Am depus la biroul directorial această dramă cu subiectul destul de cunoscut. După alte cîteva luni m-am întîlnit cu Gémier. L-am întrebat de soarta lui *Don Juan*.

— Piesa e foarte interesantă, mi-a răspuns celebrul animator, dar subiectul nu este inedit pentru publicul nostru. Aş dori ceva local, ceva care să nu semene cu

lucrările occidentale, ceva de-al pămîntului românesc, un lucru nou, straniu, exotic, în sfîrşit, ceva excepţional! Gémier uitase, probabil, de rezervele făcute cu prilejul exoticului, straniului, excepţionalului *Akim*, în care ar fi realizat o creaţie extraordinară, dovadă succesul pe care l-a avut după cîteva luni un actor mai tînăr, mai puţin experimentat ca el în acest rol.
Îmi spunea acum tocmai contrarul. Nu i-am subliniat inconsecvenţa, fiindcă începusem şi eu să mă pun în curent cu arta delicioasei ipocrizii occidentale.
Farmecul oamenilor civilizaţi este desăvîrşita lor politeţe, formula amabilă, măgulitoare, cu care ştiu să iasă din cele mai dificile situaţii, din încurcăturile pe care şi le-au făcut singuri, *la manière*.

Sînt convins că Gémier n-a citit nici pe *Akim*, nici pe *Don Juan*. [1]
Numai eu am fost de vină luîndu-i în serios o ofertă făcută în momente de cordialitate, după un suculent ospăţ, între oameni de aceeaşi meserie.
De atunci am învăţat, cum spun francezii:
„*Sur quel pied danser*".

Dar un lucru n-am învăţat: să port şi eu pe alţii cu vorba. De aceea n-am, poate, prea multe relaţii într-o societate obişnuită cu genul acesta, pe care-l practică

[1] După cîţiva ani, celebrul regizor Gaston Batty mi-a mărturisit.
— Cînd eram director de scenă la Odeon, Gémier mi-a dat să citesc şi eventual să regizez un *Don Juan* al d-tale. L-am citit, dar am refuzat să-l pun în scenă...
— ?
— Piesa e prea teatrală, prea bine făcută, ca tehnică totul este încheiat. Eu nu mai am ce lucra, ce adăuga, ce inventa... Orice sugestie este epuizată...
Cei ce cunosc pe admirabilul animator care este Gaston Batty vor înţelege această paradoxală remarcă a unui om de teatru. Batty are o fantezie bogată cu care vrea să înzestreze orice text îi cade în mînă. Dacă m-ar fi consultat la vreme, i-aş fi dat dezlegările. Colaborarea cu un regizor inteligent nu poate decît folosi unei opere dramatice (n.a.).

toată lumea, la toate răspîntiile şi spre mulţumirea generală. Mă ţin de vorbă. Nu făgăduiesc nici un lucru pe care nu-l pot realiza. Din principiu, nu făgăduiesc nimănui nimic, chiar dacă sînt sigur că-l voi putea satisface. Prefer să-i fac o surpriză agreabilă. Este o infamie să dai cuiva iluzii mincinoase. E mai urît decît minciuna însăşi !

Dar să revenim la anii 1916—1917.
În acel exil, în Parisul îngheţat şi bombardat, o mare consolare ne-a fost prietenia cu soţii Lugné-Poe şi Suzanne Després. Ne cunoşteam de cîţiva ani. Agepsina Macri jucase împreună cu Suzanne Després în *Le Lys*. Ne vedeam mai în fiecare zi, uneori de mai multe ori pe zi.
Lugné-Poe, iniţiatorul teatrului de „L'Oeuvre", precursorul teatrelor de avangardă, a creat o atmosferă literară în teatrul francez, dominat, pe de o parte, de romantismul şi de declamaţiile oficialităţii — Comedia Franceză şi „Sarah Bernard" —, pe de alta de verismul lui Antoine.
Suzanne Després, cea mai omenească, cea mai omeplă, cea mai patetică actriţă a Franţei.
La un moment dat era să plecăm cîteşipatru în America : Suzanne Després, Agepsina Macri şi Lugné-Poe să joace, iar eu să conferenţiez.
Dar se apropia sfîrşitul războiului şi ne atrăgeau mai mult malurile Dîmboviţei decît celălalt ţărm al Atlanticului.
Celebra pereche a plecat fără noi. Un alt român i-a însoţit, un tînăr domn Baltă, de care n-am mai auzit de atunci.
Lugné-Poe, omul întreprinzător de odinioară, care propaga teatrul străin în Franţa şi teatrul francez în străinătate, neobositul pelerin al rampei, singurul francez care cunoştea mişcarea dramatică a globului, este astăzi un moşneag înalt, puţin încovoiat, destul de melancolic.

A renunţat de mult la teatru şi, alături de soţia lui devotată, s-a retras undeva în Provenţa, la o vie pe care şi-a cumpărat-o din rostul unei activităţi de o viaţă.

— Ce mai faci, maestre ? l-am întrebat la ultima noastră întîlnire la Paris prin 1937.

— Fabric vin la Avignon... Am nişte specialităţi excelente. Veniţi odată acolo !

Ne-am dus odată, dar vechii prieteni nu erau în sudul Franţei. Se aflau la Paris, unde Lugné-Poe încerca să-şi plaseze al treilea volum de amintiri teatrale. Descurajat de insuccesul primelor cărţi ale marelui animator, *Le sot du tremplin* şi *Acrobaties*, editorul nu avea curaj să mai tipărească o altă serie de evocări ale omului care, asemenea lui Antoine, nemaiavînd un teatru la Paris, îşi încheia activitatea ca memorialist şi cronicar dramatic...

Şi totuşi, ce interesante, ce frumoase lucruri în evocările teatrale ale acestui om care înseamnă o întreagă epocă !...

Prea puţină lume citeşte amintirile cuiva. Ele interesează numai pe contemporani, iar contemporanii omului care-şi scrie amintirile sînt prea puţini şi trăiesc ei înşişi cu propriile lor amintiri : tinereţea — şi lectorii se recrutează printre cei tineri — e plină de vălmăşagul prezentului şi de mirajele viitorului.

De ce s-ar oglindi într-un trecut care a murit de mult şi care lor nu le spune nimic ? Cine se mai întreabă cum era Parisul prin 1917 şi cum o duceau în mijlocul lui o pereche de tineri artişti români cu mijloace restrînse ?

Cei ce n-au cunoscut Parisul nu pot, n-au de ce trăi cu pomenirea lui.

Dorul acesta de Paris te urmăreşte chiar atunci cînd ai dus-o greu acolo, poate şi mai mult atunci, fiindcă imaginaţia înfrumuseţează toate, adaugă o notă de poezie, de melancolie unor peisaje sufleteşti pline de

funingine şi de zadarnice aşteptări. Amintirea se întraripează în această transfigurare şi lunecă uşor peste clipele de înfrîngere şi de cenuşă. Perspectiva unor zile mai fericite, credinţa că te vei realiza acolo unde ai visat şi ai suferit e zaimful optimist ce-ţi înnobilează trecutul şi nostalgiile.

Aş fi nedrept dacă, amintindu-mi acele grele ierni ale marelui război trecut, 1916 şi 1917, n-aş pomeni şi de unele avantaje pe care le-am avut, unele mici recolte ale unor mari sforţări de toate zilele.

V-am povestit experienţa cu cei trei directori, de ziar, de film şi de teatru, care m-au purtat cu vorba luni întregi. Alergările de atunci însă n-au rămas pustii. M-am ales cu multe învăţături. Am cunoscut lumea şi oamenii altfel de cum i-aş vedea sub bolţi înflorite. M-am întărit, m-am oţelit pentru lupta de mai tîrziu. Am intrat în viaţă cu mai puţine iluzii şi am recoltat mai puţine decepţii decît aş fi întîmpinat altminteri. Am cunoscut şi oameni de treabă, şi aceasta mi-a fost marea, plăcuta surpriză de mai tîrziu.

Cele trei articole scrise pentru *Paris-Midi* — dac-am numit pe Firmin Gémier şi pe cinematografistul Nalpas, de ce n-aş înscrie aici şi numele d-lui Parson, directorul cotidianului parizian ? —, articolele scrise pentru acest distins şi prea elegant confrate care mă punea să bat drumurile hainei metropole, poate din sadism, mai mult dintr-o impardonabilă indiferenţă, aceste articole au apărut în *Le Gaulois* sub semnătura Neutralis, plătite cu rîndul destul de bine. De mare preţ mi-a fost prietenia cu editorul Fasquelle, care mi-a publicat un volum de povestiri, *Contes roumains*, în traducerea lui Marc Varenne. Cartea aceasta mi-a adus, pe lîngă avantaje materiale, prilejul de a fi judecat de critica franceză, care mi-a fost extrem de favorabilă. Severul Laurent Tailhade mi-a consacrat un articol magnific în *La Vérité*. M-a copleşit. N-am publicat traducerea acestui foileton, de ruşine. Adică de ruşinea celor ce ne

judecă scrisul aici acasă. S-ar supăra criticaştrii noştri că îi contrazice ilustrul confrate din Apus.

Marea surpriză însă, marea bucurie mi-a făcut-o în iarna 1917—1918, înainte de apariţia acestui volum, sosirea unui plic galben în care cineva îmi trimitea prin poştă o bancnotă de o sută de franci. N-am ştiut niciodată cine a fost acel suflet generos şi discret. N-am putut să-i mulţumesc niciodată. Ştiu că era un francez după forma literei T de pe scrisoare. Locuiam atunci în rue Troyon. Acel T de la începutul numelui marelui pictor era scris franţuzeşte, nu cum scriem noi pe T, cu coada spre stînga, ci spre dreapta. Pe T al nostru, scris de mînă, francezii îl citesc F. Persoana care-mi trimitea cei o sută de franci n-am putut s-o identific niciodată. Îmi pare rău. Aş fi răsplătit-o înzecit. Nu ştia cît era de bine venit acel dar primit pe negîndite, acea mană cerească pe care n-am uitat-o şi n-am s-o uit, aşa cum nu voi uita niciodată moneda de cinci lei pe care, în adolescenţa mea, într-un ajun de Crăciun, mi-a strecurat-o în buzunarul mantalei de liceu, prefăcută în palton, Ilarie Chendi pe Calea Victoriei.

Iarna pariziană 1917—1918 era mult mai grea decît cea bucureşteană cu zece ani înainte, fiindcă ne aflam printre străini, era un război cumplit, care nu părea să se mai sfîrşească vreodată, şi un frig cum n-am mai apucat, şi pîinea care începea să fie violetă, şi zahărul, şi cărbunii care nu se mai găseau. Ne încălzeam cu o sticlă cu apă fiartă, pe care o purtam între cearceafurile patului şi ne-o trimiteam unul altuia. Cînd am primit plicul miraculos, primul lucru pe care l-am făcut a fost să mă reped, pe Boulevard des Italiens, să-mi cumpăr cu 32 de franci, la un magazin de lîngă Operă, o pereche de pantofi *walk-over*, pe care îi pîndeam de luni întregi... Ah, voluptatea încălţămintei noi, fermitatea tălpii întregi ! Iată o senzaţie pe care puţini o preţuiesc, fiindcă cel ce n-are n-o prea cunoaşte, iar cel ce are n-o apreciază : crede că aşa e totdeauna şi nu se poate altfel şi că nu e mare lucru să n-ai talpa găurită.

N-o mai simţisem de mult acea voluptate. Călcam pe asfaltul Parisului cu fruntea sus, într-un surîs imperial, ca un cuceritor. Mă uitam galeş la trecători, parcă întrebîndu-i: „Ce ziceţi de pantofii mei? Splendidă formă, nu? ! Şi apoi ce material ! Fin şi solid în acelaşi timp. Cam scump, desigur, dar meritä !"

Aşa conversam, imaginar, cu simpaticii parizieni ai acelei zile optimiste şi eram indignat că evenimentul nu făcea nici o senzaţie printre numeroşii pietoni ai marilor bulevarde, că nu se uita nimeni cu admiraţie la strălucitoarele produse *walk-over,* ce mă susţineau şi mă înălţau ca un piedestal de statuie. Cît despre ediţiile speciale anunţînd evenimentul, n-am înregistrat nici una cu acest prilej, fiindcă ziarele din Apus, orice s-ar întîmpla, cea mai senzaţională crimă sau descoperire, o declaraţie de război universal sau semnarea păcii generale, presa franceză apare la ore fixe, invariabil, fără elan şi fără fantezie. Nici n-am mai deschis cotidianele de seară, convins dinainte că domnii reporteri, lipsiţi de perspicacitate, erau capabili să nu sufle un cuvînt despre pantofii americani ai poetului din Carpaţii aliaţi.

MOUNET-SULLY

Prin 1900 afişe speciale, notiţe de ziar şi fotografii expuse pe Calea Victoriei vesteau bucureştenilor sosirea lui Mounet-Sully, fruntaş al Comediei Franceze şi cel mai mare tragedian al lumii.

Dintr-o expediţie în centrul capitalei m-am reîntors acasă, în strada Silvestru, cu o captură senzaţională: imaginea cumplită a lui Edip, culeasă din vitrina lui Feder, care expunea cîteva fotografii de-ale celebrului actor în diferite roluri.

Ochii scoşi, cămaşa pătată de sînge a regelui teban mă urmăreau zi şi noapte. De cîte ori puteam, mă repezeam pe Calea Victoriei să mai văd o dată acea procesiune tulburătoare de chipuri, din care se desprindea un Edip senin, maiestuos, şi altul aşa cum vi l-am descris: plin de sînge, cu orbitele smulse, cu părul vîlvoi.

Încetul cu încetul, un gînd hoţesc mi se cuibări în inimă, planul unei aventuri îndrăzneţe, al unei eroice cuceriri: ce-ar fi dacă m-aş duce şi eu la o reprezentaţie a lui Mounet-Sully? El sosea abia peste cîteva săptămîni. Aş putea aduna banii de bilet, aş putea inventa ceva ca să-mi justific părinţilor lipsa. Gîndul extraordinar începu să-şi părăsească acel cuib din inima mea şi să prindă aripi, să se avînte spre limanuri fericite. Am împărtăşit fratelui meu mai mare, Stelian, această răzvrătire şi, împreună cu el, am început să agonisim banii pentru cele două galerii la Teatrul Liric, unde urma să se reprezinte *Edip rege*. (Preţ excepţional: doi lei biletul.)

Nu ştiu ce pretext am inventat ca să lipsim de acasă noaptea. Cu cît marea zi se apropia, cu atît inimile ni se făceau mai mici. Sosi, în sfîrşit, şi seara cea de pomină.

Am coborît spre centru. Iată-ne în Piaţa Teatrului Naţional, iată-ne pe strada Cîmpineanu, iată-ne pe strada Brezoianu, dar monumentalul edificiu nu se vedea. Noi nu ştiam unde se află precis Teatrul Liric ; ne învîrteam în jurul Bisericii Brezoianu, prin dosul Palatului regal, cu spaima de a întîrzia, de a pierde începutul, poate întregul spectacol. Prinşi de panică, am întrebat un birjar.

— Teatrul Liria ? Urcaţi aici şi vă duc eu pe o băncuţă !

(Nici pînă azi nu m-am dumirit de ce spunea vizitiul acela „Liria" în loc de Liric ?)

N-am stat mult pe gînduri şi iată-ne în trăsură. După cîteva învîrtituri de roţi ne oprirăm. Ajunsesem la Mecca.

Ticălosul de birjar putea să ne arate cu coada biciului unde e teatrul „Liria", atît era de aproape, dar se lăcomise la cei cincizeci de bani ai noştri, destinaţi unor brînzoaice după reprezentaţie.

Nu-mi aduc aminte mare lucru din acea seară de teatru. Eram prea sus cocoţat, limba franceză nu mi-era familiară, iar desfăşurarea tragediei n-a stîrnit în mine cine ştie ce emoţii. Nici măcar de Mounet-Sully nu mi-aduc aminte. Ştiu atît : spectacolul era tăiat în două, iar antractul a ţinut mai bine de o oră şi jumătate. Mare ne-a fost decepţia cînd, după o atît de lungă aşteptare, decorul nu era schimbat. (Am aflat a doua zi că acea pauză fusese folosită pentru o repetiţie a actelor finale.) Să stai atîta vreme în picioare înghesuit, să nu cobori de frică să nu-ţi pierzi locul şi să mai aştepţi o sută de infinite minute ca să se ridice cortina a doua oară — iată un efort, o jertfă pe

care nu o poţi cere unui copil de zece ani, oricît ar fi fost el bîntuit de halucinaţia teatrală.
Din primul meu Mounet-Sully nu păstrez decît imaginea însîngerată din vitrina lui Feder, birjarul cu teatrul „Liria" şi interminabilul antract. Restul sînt aburii unui vis, o confuză acumulare de costume antice, printre copaci sumbri şi pietre de pînză pictată, întrezărite de la înălţimi ameţitoare.
Abia după zece ani am putut să-mi împlinesc marele vis, pe care propria lui înfăptuire l-a întrecut : Mounet-Sully în *Edip rege*.
Începînd din anul 1909, de cîte ori m-am aflat la Paris, n-am scăpat nici unul din spectacolele în care apărea Titanul. Aşa se face că am văzut *Hamlet* cu el de paisprezece ori şi *Edip rege* de zece ori.
La unul din aceste spectacole a asistat şi preşedintele Statelor Unite ale Americii, Roosevelt (Theodor, unchiul lui Frank, preşedintele de azi).
Parcă-l văd la braţul doamnei Claretie, urmînd, pe scara ce ducea la loja oficială, pe Jules Claretie, administratorul Comediei Franceze, care făcea onorurile casei, oferind braţul doamnei Roosevelt.
Ca orice pasionat, ca orice vicios, nu mă mulţumeam să mă duc singur la reprezentaţiile favorite : făceam şi prozeliţi.
Unul din aceştia a fost poetul Em. Ciomac, cunoscutul cronicar muzical. Pe atunci Em. Ciomac cînta foarte frumos la vioară şi începea să scrie versuri.
Am găsit în el un colaborator vibrant al admiraţiei, al idolatriei mele pentru Mounet-Sully. Era această fervoare un dar căruia numai tinereţea îi poate cunoaşte sfîntul har. Ca şi în marea primă iubire, ne dăruim primelor mari admiraţii artistice cu toată generozitatea inimii noastre pline de afecţiune, de supunere, de elan, de nădejdi în viitor, de nostalgia propriei noastre realizări.

Toate visurile, toate aspiraţiile noastre sînt legate de acele momente, de acele peisaje apuse, care învie spontan, pline de frăgezime, nealterate de focul sau de mucezeala anilor la semnul baghetei magice a amintirii.
Pomenirea numelui lui Mounet-Sully, o fotografie de-a lui în cutare rol trezesc în mine resorturi elastice, îmi stîrnesc brusc şi patetic tumultuoase simfonii interioare, aşa cum un parfum, cîteva note care acompaniau de mult femeia adorată îţi evocă toată acea depărtată epocă la simpla lor fugitivă rememorare.
Mă farmecă şi mă cutremură şi astăzi numele lui Mounet-Sully, fiindcă numai pe el îl aveam în singurătatea mea pariziană, în exilul tinereţii mele sărace.

*

Fascinaţia pe care o exercita acest incomparabil Mounet-Sully a fost unică. Mi-aduc aminte cum vînam cu săptămîni înainte, prin 1909, orice spectacol al Comediei Franceze în care apărea divinul actor şi cum puneam deoparte francul din greu economisit pentru un bilet la ultimul balcon. Cînd se sfîrşea reprezentaţia şi publicul abia se îndura să plece, noi aplaudam cu frenezie, de sus, apoi coboram în fotoliul de orchestră, unde ne adăugam cîtorva tineri francezi care manifestau cu acelaşi entuziasm, făcînd să se ridice cortina la infinit, spre dezolarea maşiniştilor, a electricienilor, a plasatoarelor din sală. Luminile se stingeau una cîte una şi noi tot nu ne înduram să plecăm, pînă cînd începea să se lase greaua cortină de fier ; părăseam cu rupere de inimă sala pustie şi întunecată, dar nu plecam acasă ; ne postam la poarta Comediei Franceze, unde aşteptam în grupuri compacte ieşirea lui Mounet-Sully, pe care-l mai aclamam o dată.

Magia continua în stradă. Căzuse costumul antic, fardurile, mirajul rampei se stinsese şi, totuşi, incantaţia ne stăpînea încă, fantoma abia părăsită între culise continua să ne populeze sufletele, ca o mireasmă de tămîie, ca un cîntec ce nu vrea să moară...

*

Dacă Em. Ciomac mi-a fost întrucîtva companionul acelor clipe de beţie divină, cu alţi compatrioţi am avut mai puţin noroc.

La o reprezentaţie a lui *Hamlet* am întîlnit în antract pe viitorul avocat Gerota, pe atunci tînăr student, proaspăt picat din ţară şi care era profund scandalizat de spectacol.

— Ce e asta, dommule, teatru serios, ori sîntem la teatru de copii de joacă piese cu stafii ? Eu venisem la Comedie să văd ceva ca lumea !

Am fost jignit în ardoarea mea, aşa cum numai în copilărie m-a mai jignit cineva.

Pe la treisprezece ani convinsesem pe un băiat de la ţară, un găligan de vreo şaisprezece-şaptesprezece ani care se rădea, coleg cu mine în clasa a doua a Liceului Mihai Viteazul, unul Popescu C. Constantin, să mergem la matineu, la Teatrul Naţional, la *Ocolul Pămîntului*. Nu fusese niciodată la teatru.

Galeria costa pe atunci (nenumerotată) cincizeci de bani. Cum era înghesuială mare, ne-am pierdut unul de altul. Mi-am aşteptat colegul de clasă la ieşire, dornic să regăsesc în ochii lui propriul meu extaz.

Dar Popescu C. Constantin nu manifesta nici un entuziasm. Dimpotrivă. Avea aerul supărat pe mine fiindcă i-am stricat frumuseţea de duminică. Mi-a spus atît, decepţionat :

— Mai bine mai puneam o băncuţă şi mă duceam la dame! (El a spus un cuvînt mai urît decît „dame".)
...A fost una din cele mai mari profanări pe care le-a încercat sufletul meu în primele sale zboruri înstelate.

*

„Preferam *Fedra!*" a scris Mounet-Sully pe un afiş al Comediei Franceze care anunţa *Primerose* de Robert de Flers şi Caillavet.
Într-adevăr, cum s-ar fi entuziasmat de prezenţa pe afişul primului teatru francez a unei piese uşoare din zilele noastre marele hierofant al poeziei dramatice eterne, sacerdotele de la Eleusis, harfa eolină, trîmbiţa de aur menită să umple văzduhul de clamori divine, de dureri omeneşti, de avînturi supraomeneşti, Mounet-Sully ?
Niciodată preot mai inspirat, mai devotat, mai halucinat n-a slujit pe altarul misterelor tragice cu mai multă ardoare, cu mai multă uitare de sine ca acest mare preot din *Athalie* a lui Racine, acest Polyeucte al lui Corneille, străbunul din *Burgravii* lui Victor Hugo, îndoliatul prinţ al Danemarcii şi, în sfîrşit, blestematul rege al Tebei!
Mounet-Sully era urmărit de personajul interpretat, intra în el, se confunda cu el, credea în el, nu trăia decît pentru el, pradă unei febre, unei transe care nu se scurgea din trupul lui electrizat decît după cîteva ore de la sfîrşitul spectacolului.
Juca rar. Fiecare reprezentaţie era pentru el şi pentru parteneri o premieră. Zile, săptămîni întregi se pregătea pentru sărbătoarea, pentru jertfa din acea seară.
Îşi mobiliza toate forţele trupeşti şi spirituale ca să-i fie prinosul cît mai total şi mai desăvîrşit. El nu se

producea mecanic, în serie, fiindcă unor asemenea eroi nu le poţi da aceeaşi viaţă şi intensitate în fiecare zi.
Chiar la rarele spectacole în care apărea nu era totdeauna mulţumit de el însuşi. Cînd simţea că n-a fost destul de inspirat, că n-a vibrat cît ar fi trebuit, că aripa divină nu i-a fîlfîit în preajmă, el spunea cu părere de rău şi cu o mustrare parcă :
— *Ce soir, le Dieu n-est pas descendu !*
Dacă alţi actori îşi păstrează luciditatea întreagă, sîngele rece, toată obiectivitatea, Mounet-Sully era atît de identificat cu personajul său imaginar, încît nu înţelegea cum alţii pot rămîne străini de eroul încarnat, stăpîni pe spiritul şi pe fiinţa lor aievea.
Nu admitea, nu înţelegea farsele pe care şi le fac actorii în scenă.
Într-o seară, un camarad din aceeaşi generaţie, Sylvain, şi-a permis o glumă, pe care n-a mai repetat-o, fiţi siguri !
Mounet-Sully juca pe Hernani, Sylvain pe Don Ruy Gomez de Sylva. În actul final, cînd acesta întinde lui Hernani fiola cu otravă, în loc de sticluţă Sylvain puse în mîna lui Mounet-Sully un cui.
— Nu e otravă, e un cui ! îi şopti interpretul romanticului bandit.
— Dă-i înainte ! Dă-i înainte ! (*Enchaînez*) îi răspunse, tot în şoaptă, Sylvain.
— E un cui ! urlă Mounet-Sully, spre stupefacţia partenerului, dar şi a întregii săli.

*

De atunci, înţelegeţi bine că le-a trecut tuturor pofta să se mai amuze în scenă cu venerabilul decan.
Pînă a închis ochii, Mounet-Sully făcea în fiecare seară exerciţii de dicţiune, începînd de la alfabet, aşa

cum un violonist experimentat îşi încearcă arcuşul în fiecare zi, ore întregi, de la do-re-mi.
— A-e-i-o-ou-u ! repeta zilnic Mounet-Sully.
Apoi o silabă, cu fiecare consonantă înaintea vocalelor, toate consonantele.
— Ba-be-bi-bo-bou-bu...
Şi aşa mai departe pînă la cele mai complicate întîlniri şi încălecări de sunete.
Poftim de propune unei domnişoare care a absolvit conservatorul sau unui tînăr actor român aceste cotidiene exerciţii de articulaţiune şi vei primi în faţă cel mai îngheţat surîs de mîndrie şi de dispreţ !
Mounet-Sully îşi netezea dicţiunea şi în culise înainte de a se avînta în faţa publicului.
Odată, în ultimul antract al lui *Edip*, aşteptînd neliniştit, absorbit de visul său interior, să intre în scenă, cu ochii scoşi, cu mîinile şi peplumul însîngerate, fu oprit în drum de un camarad sau o camaradă mai tînără, însoţită de un proaspăt actor.
— Maestre, daţi-mi voie să vă prezint pe d. Arquillière, premiul întîi al conservatorului.
Mounet-Sully se uită distrat la amîndoi, mormăi ceva şi-i lăsă acolo, continuînd, preocupat, să-şi aştepte replica.
La un moment dat îl auziră strigînd :
— Arquillière ! Arquillière !
Tînărul actor, care de atunci a devenit un excelent comedian al Parisului şi este azi destul de bătrîn, se repezi în direcţia decanului.
— M-aţi chemat, maestre ?
Mounet-Sully îl măsură cu privirea din cap pînă-n picioare, clătină capul şi-i răspunse :
— Nu vă cunosc.
— V-am fost prezentat... Arquillière !...
— A da ! E un cuvînt pe care l-am auzit adineaori şi care e foarte bun pentru articulaţie !...

Şi ilustrul tragedian îi întoarse spatele şi se depărtă, silabisind cu vocea lui unică :
— Ar-qui-llière ! Ar-qui-llière ! Ar-qui-llière... !

*

Parisul celor douăzeci de ani ai mei e dominat de marea sărbătoare ce mi-a fost Mounet-Sully, acest paradox unic : un tragedian care se uita strîmb şi luase premiul întîi la... comedie ! A vrut să se lase de mai multe ori de teatru fiindcă nu găsea angajament ; profesorul său, Bressant, îl îndemna să joace în Molière şi surîdea cu indulgenţă de cîte ori tînărul Jean Mounet — care şi-a schimbat numele în acela, mai puţin obişnuit, de *Mounet-Sully* — îi spunea că ar vrea să apară în dramă sau în tragedie. Cînd, în sfîrşit, i-a fost dat să calce pe scena Teatrului Odeon, în Glocester din *Regele Lear*, tînărul actor s-a împiedicat şi a căzut, iar altă dată, în loc să iasă prin uşă, mînat de impetuozitatea temperamentului său, a ieşit prin decor... Iată începuturile lamentabile ale celui ce avea să dea scenei franceze o strălucire pe care aceasta n-o cunoscuse de la Talma, omul care a trecut în lumina rampei ca o armonie divină, prinţ al gestului, rege al atitudinii.
Cine-ar putea să-l uite, dacă l-a văzut în *Edip rege*, cum îşi trecea sceptrul dintr-o mînă în alta, cum îşi acoperea ochii cu poala veşmîntului ca să asculte mesajul divin sau cum urmărea cu nelinişte mărturiile bătrînilor ce-l purtaseră în pruncie pe stîncile Kyteronului ! Iată-l orb, prăbuşit de durere, strîngîndu-şi la sîn cele două copile, Antigona şi Ismena... Totdeauna statuar. Asemenea felinului, el putea fi în orice moment fotografiat, filmat, pictat, cioplit în marmură, atît de nobilă şi de armonioasă îi era fiecare atitudine, într-atîta demnă de a fi perpetuată.

Iată-l, Joad din *Athalie*, declamînd versurile marelui preot, proiectînd în ochii noştri viziunea unui nou Ierusalim profilat în zarea pustiului.
Mounet-Sully, cu braţele întinse, îşi înalţă teribil vocea către cer şi înspăimîntă pe cei vinovaţi... Cînd a răsunat vreodată mai puternic glas, chemare mai inspirată decît a acestui sol al Dumnezeirii ?

. . . . . Il parle : mes yeux s-ouvrent
Et les siècles obscurs devant moi se découvrent !

. . . . . .

Cieux, écoutez ma voix ; terre, prête l'oreille !
Ne dis plus, ô, Jacob, que ton Seigneur someille !
Pécheurs, disparaissez : le Seigneur se réveille.

. . . . . .

Quelle Jérusalem nouvelle
Sort du fond du désert, brillante de clartés
Et porte sur le front une marque immortelle ?
Peuples de la terre, chantez !

Profetic, cumplit în *Athalie*, Mounet-Sully e transfigurat în *Polyeucte*, tragedia creştină a lui Corneille, blîndeţea şi renunţarea apostolului, pe care marele tragedian le mărturisea cu atît lirism, cu atît elan şi, în acelaşi timp, cu blîndeţea convertitului în stanţele celebre :

Source délicieuse, en misères féconde,
Que voulez-vous de moi, flatteuses voluptés ?
Honteux attachements de la chair et du monde,
Que ne me quittez-vous quand je vous ai quittés ?
Allez, honneurs, plaisirs qui me livrez la guerre :
Toute votre félicité
Sujette à l'instabilité,
En moins de rien tombe par terre ;
Et comme elle a l'éclat du verre,
Elle en a la fragilité.

Rînd pe rînd, interpret al lui Corneille şi al lui Racine, apoi *Hernani, Ruy-Blas* la Comedia Franceză (în care a avut ca parteneră pe Sarah Bernard), Mounet-Sully cunoaşte apogeul jucînd pe Edip şi Hamlet, roluri socotite cele mai desăvîrşite realizări ale ilustrului tragedian. Alb şi negru... Alb veşmînt elen în regele Tebei, mantie îndoliată în prinţul Danemarcii, Mounet-Sully avea, în amurgul vieţii, aceeaşi supleţe şi forţă ca la crearea rolurilor, plus o experienţă, o vibraţie nouă, un nou amănunt cucerit la fiecare spectacol...

Iată-l în scena teatrului din *Hamlet*, tîrîndu-se la picioarele Gertrudei, spionînd în dosul evantaiului jocul fizionomiei lui Claudiu, regele incestuos şi asasin. Şi iată-l, la finalul tabloului dintre el, Hamlet, fiul, şi Gertruda, mama vinovată, ridicînd vîrful săbiei spre cer şi proclamînd ameninţător, dar şi înduioşat:

— *Priez! Priez, ma mère: la mort est en chemin!...*

În alt moment al dramei lui Shakespeare, prinzînd în braţe faldurile unei imense perdele, el realizează o siluetă, un grup, un moment plastic, infinit, început de la cuşca sufleurului, continuat pînă la balustrada înaltă din fundul scenei unde era fixată acea perdea... Trebuia îndrăzneala, geniul, prestigiul unui Mounet-Sully pentru ca un actor să încerce asemenea primejdioase acrobaţii plastice.

Dar ce nu-i era permis unui titan, unui semizeu care a trecut prin viaţă halucinat, pradă menirii sale divine, consumîndu-se el însuşi în entuziasm, creînd la fiecare apariţie admiraţie şi entuziasm, duse pînă la idolatrie?

În tinereţe, Mounet-Sully a suferit de o grea boală de ochi, care era să-l orbească. A rămas din ea cu privirea crucişă. Ca să-şi ascundă acest defect, el nu juca niciodată cu faţa la public. Acest exerciţiu — capul din profil sau din trei sferturi — l-a făcut să găsească atitudini de o mare noblete, de o mare graţie, la care n-ar fi ajuns, poate, dacă ar fi avut ochii normali.

(Oare unul din farmecele lui de Max n-a fost şi accentul său străin ?)
Muzical, sculptural, Mounet-Sully ştia să se drapeze, să poarte costumul ca nimeni altul. La şaptezeci de ani, acest om era plastic ca modelul unui statuar antic, suplu ca un felin şi armonios ca o balerină.
La moartea lui Mounet-Sully i-am închinat un sonet. Am încercat să redau — atît de palid ! — caracteristicile acestui superb, unic tragedian al globului... Şi n-aş fi visat mai darnică răsplată a celor patru strofe decît lacrima pe care am văzut-o scînteind în ochii fiicei sale cînd i-am tradus, mult mai tîrziu, versurile consacrate ilustrului ei tată. Doamna Sully-Clariond, soţia admirabilului Aimé-Clariond de la Comedia Franceză, ea însăşi o actriţă de talent a aceluiaşi teatru, nu şi-a văzut niciodată părintele jucînd. A venit pe lume în anii cei din urmă ai acestui mare preot al misterelor de la Eleusis, Mounet-Sully, interpretul inspirat al lui Sofocle, Shakespeare şi Victor Hugo.

Un flaut visător tăcu deodată,
O trîmbiţă de-argint... o vijelie...
Un leu regal năprasnic în mînie,
O dulce melodie murmurată.

A gesturilor tale simfonie
De care mînă va mai fi cîntată ?
Ce nou pontif va mai veni vreodată
Să reînvieze marea tragedie ?

Cu tine mor superbele cortegii...
Elada veche îşi îngroapă regii,
Iar Francia, truverii şi burgravii.

Cu glasul tău, cu ritmurile tale
Adorm în cripta veşnicei evlavii
Solemnităţile sacerdotale...

CUM AM SCRIS *ÎNȘIR'TE MĂRGĂRITE* ȘI *COCOȘUL NEGRU*

Într-o zi, în toamna lui 1909, la cafeneaua „Vachette", mă pregăteam să încep o „scrisoare din Paris" pentru *Lupta* din Budapesta sau *Tribuna* din Arad, nu-mi aduc aminte bine. Poate că era pentru *Dimineața* lui Const. Mille sau *Țara noastră* din Sibiu a lui Octavian Goga. Poate că nu era o zi de toamnă 1909, poate că era în iarnă sau chiar în primăvara lui 1910. De dragul preciziei, un memorialist nu este obligat numaidecît să dea date „exacte", mai ales cînd peisajul cronologic nu este imperios reclamat de desfășurarea faptelor.

Cerusem, ca de obicei, garsonului *de quoi écrire*, adică cerneală, toc și acea hîrtie liniată, în pătrățele, hîrtia-sugătoare și plicurile galbene, închise într-un bloc de piele sau de carton, pe care toate cafenelele Parisului le țineau la dispoziția clienților cu generozitate, fără nici un supliment de plată, așa cum țineau chibriturile pe masă, așa cum anumite restaurante și mai ales „pensiunile de familie" ofereau consumatorilor vin la discreție.

Așadar, mă pregăteam să scriu. Iată însă că în loc să pun titlul *Scrisoare din Paris* și să atac evenimentul zilei, influențat, poate, de vreo ploaie care se stîrnise pe Bulevardul Saint-Michel, m-am pomenit că arunc pe hîrtie cîteva crîmpeie de vers:

— O-ho-ho! Da' tună, vere!
— O-ho-ho! Ce vijelie!
— Bîr! Fă-ți cruce frățioare!...

Apoi un emistih cu rimă plină :

— Mai domol, Sfinte Ilie !...

Vijelie rimează perfect cu *Ilie !*
Jocul era amuzant. Am continuat, căutînd numai rime „miliardare", adică începînd de la consonantă. Şi nu ştiu cum m-am pomenit că, în loc de corespondenţă pentru cutare ziar din ţară, am dat gata prima scenă din piesa care, mai tîrziu, trebuia să devină *Înşir'te mărgărite*, poemul feeric care a însemnat cel mai senzaţional debut al unui autor dramatic la noi. N-aveam decît douăzeci şi unu de ani. Scriu aceasta pentru prezumţioşii poeţi de azi, care vorbesc mereu de tinereţea lor, deşi au trecut pragul celui de-al patrulea deceniu. La această vîrstă, adică la treizeci de ani, eu jucasem *Înşir'te mărgărite*, *Cocoşul negru*, *Akim*, *Ringala*, *Prometeu*, eram director general al teatrelor şi nu mă lăudam la gazetă cu precocitatea mea, nici nu făceam pe „şeful de generaţie", nici în numele „generaţiei" nu luam de sus cu impertinenţă pe înaintaşi.

*

Am scris *Înşir'te mărgărite* fără nici un plan dinainte stabilit, fără măcar să ştiu despre ce va fi vorba. Fragmente disparate, improvizaţii, amestec de scene mitologice cu actualităţi rustice. Eroii trăiesc contemporani cu propria lor legendă.
Nici o unitate. Nici măcar continuitatea, care creează cel puţin unitatea de atmosferă. Exact cum *nu* trebuie compusă o piesă de teatru, care, ca orice arhitectură, cere o elaborare lentă, sistematică, după o concepţie solidă, bine pusă la punct.
Poate că fac rău spovedindu-mă cu atîta sinceritate, în loc să alcătuiesc o altă geneză şi să las posterităţii pagini ticluite, vrednice să figureze cu demnitate în

antologii alături de biografia autorului. Ceva cam în genul acesta :

„Eram de mult urmărit de ideea unei dramatizări a personajelor legendare românești și mi-au trebuit ani întregi de planuri, de construcții și reconstrucții, de nopți nedormite, ca să pot realiza echilibrul perfect dintre eroii plămădiți de imaginația populară și interpretarea lor modernă. Mi-au trebuit ani întregi ca să umanizez aceste mituri, să le dau consistență, să unesc fantasticul cu verosimilul, să merg și mai departe : să înfățișez eroii unei lumi mitologice dîndu-le un suflet omenesc, să-i fac să trăiască aievea în mijlocul poporului care i-a creat, dar care îi creează din nou sub ochii noștri, cu optica țăranului iscoditor de legende... Sarcină grea, peste puterile omenești, dar am dus-o biruitor pînă la capăt, cu nesfîrșite nopți de veghe, periclitîndu-mi sănătatea, lăsînd în ea toată vlaga tinereții mele...“

Scriitorul poate inventa orice. N-ai cum să-l controlezi. E unicul său martor. Își potrivește proiectele conform rezultatului, se decretează predestinat.
Vrea să pară mai grav și mai important de cum l-a lăsat Dumnezeu. A venit pe lume cu programe, cu misiuni revoluționare.
Iată, de pildă, cum ar fi continuat să se declare în locul meu un confrate mai solemn :

„Urmăream să dau teatrului românesc o altă îndrumare. Năpădit de comedia bulevardieră pariziană, de imitatorii ei bucureșteni și de imitatorii dramei istorice străine, acest teatru era periclitat în însăși ființa lui. Comediile lui Caragiale nu puteau constitui la infinit repertoriul românesc. Am vrut să dau teatrului românesc basmul, visul, întrariparea mitologică... Nimic nu e mai național decît basmul. Iată nota originală a stilului românesc. Aceasta e vîna de aur pe care străinii n-au secătuit-o și pe care trebuie s-o urmărească scriitorul autohton, aceasta este adevărata poezie dramatică...“

Din fericire sau din nefericire, n-am încercat asemenea sublime sentimente în vremea cînd, printre pică-

turi, aproape jucîndu-mă, dădeam viaţă Ilenei din poveste.
Paralel cu acest poem feeric ţărănesc, scriam corespondenţe pentru ziarele din ţară, poezii, schiţe, făceam traduceri şi, mai presus de toate, mă chinuiam să rezolv problema foamei cotidiene. Bietul Adrien le Corbeau îmi servea de secretar, copiind pasaje din basmul Cosînzenei şi al lui Făt-Frumos, entuziasmîndu-se mai mult ca mine de perspectiva succesului. Era un adevărat înger bietul Radu Baltag!
La cafeneaua „Vachette", apoi în odăiţa din rue des Carmes, am terminat actul *Ileana din poveste*: scena cu ţăranii pe furtună, scena dintre Făt-Frumos, Zîna Florilor şi Floarea-Soarelui, povestea luptei dintre Făt-Frumos şi Zmeul Zmeilor şi dialogul final dintre Făt-Frumos şi Ileana Cosînzeana. Atît.
Într-o zi treceam cu E. Lovinescu pe Bulevardul Saint-Germain. Dintr-o birjă se dădu jos, ca să intre într-o librărie, profesorul Pompiliu Eliade, pe atunci director al Teatrului Naţional din Bucureşti.
Se afla în treacăt la Paris. Lovinescu mă prezentă:
— Un tînăr poet, a scris un act în versuri!
Pompiliu Eliade mă invită să i-l citesc. Locuia la „Hotel Regina", pe rue de Rivoli. M-am dus acolo într-o dimineaţă de vară şi am citit cele două-trei sute de versuri. Era de faţă şi doamna Eliade. Au ascultat cu mare atenţie amîndoi, au dat semne de entuziasm de-a lungul întregii lecturi, iar la sfîrşit m-au felicitat călduros, cu ochii plini de lacrimi. N-am să uit niciodată acele clipe. Nemărginită e recunoştinţa mea pentru Pompiliu Eliade şi nu o dată am mărturisit-o. După ce a murit, i-am dedicat, în pioasă amintire, acest poem feeric, lui Pompiliu Eliade, omului care a iubit mai mult decît oricine Teatrul Naţional, literatura dramatică originală şi care, luîndu-şi bun rămas de la actori, le-a spus:
— Mă duc în faţa lui Dumnezeu cu proza lui Delavrancea şi cu versurile lui Eftimiu!

Am distribuit, împreună cu Pompiliu Eliade, în Zîna Florilor pe doamna Maria Filotti, pe care o cunoscusem în vara aceea în foaierul Comediei Franceze, iar în Ileana Cosînzeana pe Tina Barbu. Ar. Demetriad era să fie Făt-Frumos, Vasile Leonescu flăcăul care povesteşte lupta dintre Zmeu şi Făt-Frumos, iar în Floarea-Soarelui urma să apară şi a apărut d-na Irina Leonescu, soţia lui Vasile Leonescu. Printre ţăranii surprinşi de furtună figura Al. Mihalescu şi poetul I. Al. Gheorghe.

După cîteva luni am plecat spre Bucureşti pentru repetiţii.

Atmosfera favorabilă pe care am găsit-o în jurul actului meu, atmosferă creată de marele animator care era Pompiliu Eliade, m-a încurajat să scriu şi prima parte a poemului *Mărul de aur*, nunta celor trei fete de împărat. Zîna Florilor devenea a treia fată a lui Alb-Împărat. Fiindcă rolul Mariei Filotti crescuse, Tina Barbu refuză pe Ileana Cosînzeana, care rămăsese numai cu o scenă. Pompiliu Eliade îmi propuse pe o nouă angajată a Teatrului Naţional, o domnişoară Agepsina Macri, pe care n-o cunoşteam.

Cum un prieten din teatru al Eleonorei Mihăilescu mă ruga insistent să dau acest rol blondei şi frumoasei Eleonora şi cum n-o cunoşteam nici pe ea, l-am dat Eleonorei. Aş fi vrut pe Nottara în Alb-Împărat, dar Pompiliu Eliade a distribuit — şi bine a făcut — pe Iancu Petrescu. A fost unul din cele mai frumoase roluri ale bătrînului. L-a jucat de peste o sută de ori. În seara premierei, Al. Davila umbla din om în om, entuziasmat de creaţiunea marelui actor. Un amănunt mişcător, de mai tîrziu:

În ziua înmormîntării lui Iancu Petrescu (1930) se juca în matineu *Înşir'te mărgărite*. Cînd cortegiul mortuar a trecut prin faţa Teatrului Naţional, noul Alb-Împărat, R. Bulfinski, emoţionat, cu ochii plini de lacrimi, s-a înclinat, împreună cu ceilalţi interpreţi,

în faţa carului care ducea spre locul de veci pe creatorul legendarului voievod...

*

Cu tot adaosul primei părţi şi cu toate scenele noi intercalate în partea a doua, *Înşir'te mărgărite* n-a constituit un spectacol întreg : s-a jucat împreună cu un act în proză, *De ziua mamei*, de Mihail Sadoveanu. Mai tîrziu, la fiecare reluare, am adăugat versuri şi scene întregi, ca să fac o legătură mai solidă între cele două părţi ale poemului. Legătura o făceam prin Vrăjitoarea, mama Zmeului. În acest rol, Pompiliu Eliade, dornic să dea spectacolului o cît mai mare strălucire, voia să pună pe Petre Liciu, un actor în plin apogeu, care jucase admirabil cele mai variate roluri : de la Moişilică din *Lipitorile satelor* pînă la Tokeramo din *Taifun*, de la Ştefăniţă-vodă din *Viforul* pînă la Isidore Lechat din *Les affaires sont les affaires*, drama lui Octave Mirbeau.

Parcă mă văd, alături de bunul director, coborînd strada Cîmpineanu ca să mergem la Conservator, în strada Brezoianu, unde Petre Liciu era profesor. L-am găsit în clasă. Pompiliu Eliade i-a explicat rostul vizitei noastre. Dar Petre Liciu a refuzat. Tot aşa refuzase şi principalul rol masculin din *Cometa* lui Anghel şi Iosif, dînd prilej să se lanseze tînărului Iancovescu. În locul lui Liciu a jucat pe Vrăjitoarea N. Grigorescu, bietul Tuciuriu, cum i se spunea. A avut un mare succes. Tablouri, caricaturi şi sculpturi l-au imortalizat în acest rol.

O distribuţie cum nu s-ar mai putea realiza astăzi a slujit premiera lui *Înşir'te mărgărite*, pe care a pus-o în scenă însuşi maestrul C. I. Nottara : Ion Petrescu (Alb-Împărat), Ar. Demetriad (Făt-Frumos), Vasile Leonescu (Flăcăul), N. Soreanu (Zmeul Zmeilor), d-na Liniver Gusty (Împărăteasa), Maria Filotti (Fata lui Alb-Împărat). În roluri cu totul secundare au apărut actori

ca C. Belcot (Neam-de-Vodă), A. Barbelian (Moş Marin), N. Săvulescu (Zorilă), Al. Mihalescu (Moş Toader) etc.

Aurel Athanasescu, Mielu Constantinescu, N. Bălţăţeanu, G. Demetru au jucat, după Ar. Demetriad, pe Făt-Frumos, iar în Zmeul-Zmeilor au mai apărut Ar. Demetriad, R. Bulfinski, Zaharia Bîrsan şi, la ultima reluare, N. Brancomir.

În timpul ocupaţiei din 1917, Iancovescu şi Valentineanu au interpretat rolul lui Vasile Leonescu la Teatrul „Comedia", iar Sonia Cluceru a fost Vrăjitoarea, pe care, după războiul trecut, au reluat-o pe prima noastră scenă d-nii G. Calboreanu şi G. Baldovin. Cînd a jucat Calboreanu pe Vrăjitoarea, G. Vraca a fost Crainicul din primul act (în 1922, sub direcţia lui Al. Mavrodi, în decorurile lui Pogedaief). La această reluare, ca şi la reluările din 1919 (Gioni Peretz) şi 1936 (Paul Prodan), pe Sorina, fata cea mai mică a lui Alb-Împărat, devenită Zîna Florilor, a interpretat-o Agepsina Macri, căreia i-am refuzat la premieră pe Ileana Cosînzeana, rol în care au apărut, după Eleonora Mihăilescu, doamnele Elvira Popescu, Marioara Antonescu, Marioara Zimniceanu şi Marieta Anca.

Am uitat, firește, mulţi din actorii şi actriţele care s-au perindat la Bucureşti şi în provincie în acest poem feeric, pe care, după plecarea lui Pompiliu Eliade de la direcţie, noul conducător al primei noastre scene, Iancu Bacalbaşa, l-a jucat cu intercalări de scene cinematografice. Nu ştiu pe unde va mai fi acea peliculă făcută acum treizeci şi doi de ani şi nu ştiu dacă n-am surîde azi contemplînd imaginile, peisajul de atunci: fîntîna din care scotea apă băciţa era fotografia cişmelei din Parcul Carol, iar ruinele palatului cumplitului zmeu le înfăţişau nişte case rămase netencuite pe la Băneasa, nişte ziduri năruite. Deghizat în Zmeul-Zmeilor, pe care-l alunga în ţinuturi de legendă Făt-Frumos, călărea intendentul teatrului, Ghiţă Baterie, pe locurile virane de la periferia Bucureştilor.

Totuşi, spectacolul cu intercalări de ecran a adus o nouă serie de spectatori, atraşi de această inovaţie. Mi-aduc aminte o reflecţie făcută de o doamnă la ieşirea din teatru :
— Filmul mai e cum mai e, dar piesa nu face !

Cu sau fără film, într-o montare mai mult sau mai puţin fastuoasă, cu interpreţi de primul rang sau dubluri puţin interesante, primul meu poem feeric, care a cunoscut în februarie 1911 o foarte caldă seară de premieră şi elogiile entuziaste ale presei, s-a jucat, pînă mai acum şapte ani, de vreo două sute de ori. Generaţii întregi au declamat balada *Mărului de aur*, au vibrat în faţa personajelor acestui basm românesc, scris în versuri tinere, de un tînăr boem parizian... O literatură întreagă i-a urmat, o bogată recoltă de basme versificate, cu Feţi-Frumoşi, cu împăraţi bătrîni şi tinere domniţe. Nenumărate imitaţii s-au perindat de atunci pe scenele româneşti. Dar *Înşir'te mărgărite* n-a mai văzut afişul. Întrebaţi-mă, iubiţi cititori, ca să vă întreb şi eu la rîndul meu : de ce nu se mai joacă *Înşir'te mărgărite* la Teatrul Naţional ?
De ce nu se mai joacă nici *Cocoşul negru*, pe care tineretul de azi nu l-a văzut, iar cei mai vîrstnici ar dori să-l revadă, să mai audă o dată „balada aurului şi a minciunii", spuse de Diavol, şi tiradele voievodului Nenoroc şi bocetele Mirei Miralena ?
Întrebările acestea nu mi le mai pun eu însumi, care mai am vreo treizeci de piese lăsate în adormire : şi le pun alţii, mi le pun mie însumi de ani întregi. Neputîndu-le vedea la teatru, unii ar vrea să le citească. Dar nici *Înşir'te mărgărite*, nici *Cocoşul negru* nu se mai găsesc de ani întregi în librării. Editorii cărora le-am bătut la uşă, propunîndu-le reeditarea acestor fantezii teatrale româneşti intrate în conştiinţa publică, mi-au răspuns că ar prefera traducerea unui roman american...

*

Cocoşul negru l-am gîndit, la început, ca o poveste comică, în patru acte în versuri, avînd ca eroi pe Păcală şi Tîndală. Un act sau mai multe trebuiau să se petreacă la Moara dracilor. Cum au devenit Păcală şi Tîndală voievozii Nenoroc şi Voie-Bună nu-mi pot explica. Moara dracilor s-a prefăcut în Hanul diavolului din actul V.

Mi-aduc aminte că am citit fragmente din această fantezie dramatică prietenilor în grădiniţa din fundul cofetăriei „Riegler" de pe Calea Victoriei.

Îmi amintesc şi de o lectură întreagă făcută la d-na Maria Filotti acasă, în strada Ştirbei-Vodă. Ştiu că tare m-a necăjit micul Ionel, fiul amfitrioanei, un copil gălăgios, neastîmpărat, care s-a agitat toată vremea, întrerupînd tiradele cînd se înălţau mai învoltate către cer. Astăzi, nebunaticul de atunci e un domn înalt, voinic şi cărunt, care se ocupă cu cinematografele la Ministerul Propagandei şi mi-a devenit un talentat confrate, d. dr. I. Cantacuzino.

Ca şi *Înşir'te mărgărite*, *Cocoşul negru* a fost elaborat fără un plan dinainte conceput, tot improvizat, azi o scenă din actul IV, mîine alta din primul act, poimîine o tiradă din actul III. Alte opere dramatice le-am lucrat mai tîrziu după un sistem bine orînduit, începînd cu începutul, oprindu-mă sătul la jumătate şi reluînd lucrul după cîteva săptămîni, ca să-l duc pînă la capăt după regulile bunului meşteşugar.

N-am scris nici unul din romanele mele şi nici o piesă în versuri dintr-o dată. După ce mîntuiam o bună parte eram obosit, mă apucam de altceva şi reîncepeam. O treime din roman, trei cincimi dintr-un poem dramatic mi-erau de ajuns.

Efortul artistic îşi are şi el legile lui. Cînd nu mai merge, trebuie să renunţi. Cu sila nu se face nimic bun. Oboseala se resimte. Elanul scade. Tehnica, virtuozitatea nu pot ascunde lipsa de inspiraţie. „Inspiraţia" este cheful de a lucra, magnetismul improvizat.

Este o anumită electrizare, care se consumă la un moment dat, cum se consumă bateriile din lămpile de buzunar. Zadarnic vrei să scoţi lumina cînd depozitul s-a descărcat.

De la o vreme, izgonit de pe toate scenele ţării, n-am mai avut inima, îndemnul să mai scriu piese de teatru. Păcat! Simt că le-aş fi făcut mai bune decît pe celelalte. Am o lungă experienţă. Stăpînesc meseria pe deplin şi nici focul sacru nu mi-a pierit. Păcat!
Pare-se că lozinca îndrumătorilor noştri culturali este: „Afară cu *Prometeu* şi *Akim* şi *Tebaida*, afară cu *Meşterul Manole* şi cu *Marele duhovnic!* Trăiască *O crimă celebră* şi *Nu vă plecaţi în afară!*"

Cel dintîi care a făcut legătura dintre *Cocoşul negru* şi *Faust* a fost, într-un antract, la premiera fanteziei mele dramatice, Al. Davila. Într-un cerc de ziarişti şi de scriitori ostili mie, cu spiritul său de bravadă, dar şi de bravură, Davila a exclamat:
— Pe lîngă *Cocoşul negru*, *Faust* e o copilărie...
Iar alţii, raportează poetul D. Nanu, care era de faţă la acea discuţie din foaier, susţineau că drama românească este o imitaţie plată, copilărească a capodoperei lui Goethe.
Între aceste două opinii, acum, după mai bine de trei decenii din acea seară memorabilă, fie-mi îngăduit să repet versurile lui Racine, replica pe care Iunia i-o dă lui Neron în *Britanicus*:

J'ose dire pourtant que je n'ai point mérité
Ni cet excès d'honneur, ni cette indignité.

A compara opera capitală a unuia dintre cei mai mari poeţi ai lumii, operă la care Goethe a trudit o viaţă întreagă, cu lucrarea aproape improvizată a unui tînăr scriitor balcanic, găsesc că este şi excesiv, şi nedrept. Nepotrivit este, de asemenea, a compara pe un scriitor în declinul vieţii, pe un occidental măsurat, un german

limpezit şi armonios cum a fost Goethe, cu un tînăr din sud-estul Europei, colcăitor de sevă, de amestec de rase şi de culturi, cu un oriental plin de fantezia celor o mie şi unu de basme ale Şeherazadei vecine. Acest tînăr mediteranean mai este, în plus, deţinătorul experienţei de un secol, o moştenire, un adaos care i-a lipsit marelui poet german : progresul realizat în teatru de o sută de ani încoace, toate cuceririle moderne în lumea ideilor şi a tehnicii de care semizeul acesta n-a avut parte. Nedreptatea, în acest caz, i s-ar face lui Goethe.

Fiindcă ne-am pus pe terenul obiectivităţii, cred că nu este just a socoti *Cocoşul negru* o imitaţie a vechiului mister german, pe care olimpianul de la Weimar l-a împrumutat şi el legendelor medievale.

Nici Faust, nici Mefisto nu sînt invenţia lui Goethe, nu-i aparţin.

Singura apropiere dintre aceste piese de teatru e faptul că au, în centrul acţiunii, pe Diavol. Atît şi nimic mai mult. Analizînd cu obiectivitate cele două poeme dramatice, un critic serios n-ar găsi nici măcar o influenţă directă, aşa cum ea apare vădit în *Tragedia omului* a lui Imre Madách, care începe cu un prolog în cer, ca în primul *Faust*, şi se desfăşoară pe planuri cosmice, ca partea a doua a monumentalei opere a lui Goethe. Nici atmosfera, nici personajele, nici structura dramatică a tragediei mele nu datoresc ceva lui *Faust*. Nenoroc nu are nici una din frămîntările metafizice ale bătrînului învăţat nordic, iar peripeţiile vieţii sale sînt cu totul altele.

Însuşi Diavolul din *Cocoşul negru* este de esenţă cu totul diferită de a studentului întîrziat, scepticul Mefisto, curtezanul Martei şi companionul doctorului întinerit.

Diavolul meu este mai mult Satana biblică. Decalogul Satanei nu e decît răsturnarea poruncilor biblice. Întreaga acţiune e în funcţie de aceste diabolice îndemnuri.

— *Să nu minţi!* spune Prorocul.
Diavolul sfătuieşte pe Nenoroc să mintă :
— *Minciuna-i o femeie cu ochii verzi ca marea...*
— *Să nu-ţi faci chip cioplit!* ne învaţă legiuitorul biblic.
Satanael spune ucenicului său :
— *Fă-ţi chip cioplit, căci piatra înfruntă veşnicia...*
— *Să nu furi!...* porunceşte profetul.
— *Să furi!... Ce-ţi vede ochiul!*
E largă-mpărăţia omului... îl îndeamnă Dracul.
— *Să nu rîvneşti bunul altuia!* ne învaţă vechea credinţă.
Iar Diavolul, care a cîntat frumuseţea aurului, a comorilor pămînteşti, învaţă pe voievodul Nenoroc să rîvnească la Mira Miralena, mireasa lui Făt-Frumos, să i-o răpească :
— *Ştii tu vreun rod mai dulce ca rodul cel oprit?*
Printre cele zece porunci ale tablelor sacre este şi :
— *Să nu ucizi!...*
Arhanghelul răzvrătit îndeamnă pe Nenoroc să ucidă :
— *Ucide! Ce frumoasă e sabia întinsă!*
Şi aşa mai departe...

Subiectul lui *Faust :*
Faust, un savant bătrîn, îşi vinde sufletul lui Mefisto ca să-l întinerească şi să-i dea iubirea Margaretei. Pornită pe planuri grandioase, drama lui Goethe se răsfrînge în idila cu o ţărăncuţă a învăţatului prefăcut în Romeo. Copila sedusă îşi ucide pruncul şi moare în închisoare, unde îngerii îi cîntă imnul mîntuirii.
În *Cocoşul negru,* Verde-Împărat e ucis de Roş-Împărat, care-i ia tronul şi-i aruncă-n temniţă cei doi feciori. Pe Voie-Bună îl scapă Arhanghelul Mihail, iar pe Nenoroc, Vistierul, care nu e altul decît Dracul, deghizat mai tîrziu în Epicurus, apoi într-un călugăr, apoi într-un hangiu. (Influenţă se poate numi asemănarea unor scene dintr-un anumit poem dramatic românesc jucat la Teatrul Naţional, în care Diavolul apare sub

chipul unui hangiu şi al unui călugăr, ca în *Cocoşul negru.)*

Unul din autori a funcţionat ca regizor la Teatrul Naţional din Craiova în aceeaşi stagiune în care Ion Manolescu a jucat acolo *Cocoşul negru.* După un an, poetul-regizor a venit la Bucureşti cu fantezia lui proprie, în care sînt atît de vizibile impresiile culese în capitala banilor cu prilejul reprezentaţiilor lui Ion Manolescu.

Dracul meu îşi poartă victima printre Feţi-Frumoşi şi zîne, printre tîlhari, printre sfetnici schimbători ai împăratului din poveste, printre ţărani răzvrătiţi. Îi îndeamnă să răscoale satele, să-şi ucidă fratele, ca să-i ia tronul. Nenoroc moare nebun, iar Voie-Bună, în actul final, îşi reia tronul strămoşilor şi se căsătoreşte cu Mira Miralena.

Aşadar, nici cea mai mică asemănare de subiect... De unde au scos criticii că am vrut să fac un „Faust românesc" ? Personajele dramei mele nu filozofează. Sînt oameni instinctivi, primitivi, care se poartă ca în basmele vechi orientale. Tot din folclorul românesc am scos şi nunta celor trei fete de împărat din *Înşir'te mărgărite,* din care două îşi aruncă mărul de aur mirelui ales, iar a treia, nu. Avem două-trei legende cu acelaşi subiect, mi se pare că şi Delavrancea a scris basmul acesta, n-a trebuit să iau din *Regele Lear,* aşa cum decretează, de curînd, un tînăr istoriograf literar într-o carte despre *Izvoarele teatrului românesc în versuri* şi care critic, ca să-şi justifice subtitlul cărţii, caută neapărat scrisului nostru obîrşii străine.

N-am luat din Shakespeare episodul celor trei fete de împărat, fiindcă atunci cînd am scris *Înşir'te mărgărite* nu cunoşteam tragedia *Regelui Lear.* (De altfel, această sumbră feerie a fost împrumutată în întregime, a fost imitată după o veche dramă pe care Tolstoi o consideră superioară celei scrise de Shakespeare. Chiar dacă aş fi cunoscut celebra capodoperă, n-aş fi pregetat să pun în teatru basmul cunoscut din copilărie,

fiindcă basmele sînt comune, iar Shakespeare însuşi n-a inventat nimic : şi-a luat şi el subiectele şi eroii din patrimoniul public. Influenţa literară nu constă în folosirea aceleiaşi anecdote sau personaje, ci în asemănarea de stil, de tratare. Fiindcă, după Plaut, Molière a scris *Avarul*, nu se mai poate aduce un zgîrcit pe scenă de frica istoriografilor literari ?)

*

În anii formaţiei mele sufleteşti am fost într-o mare măsură urmărit de anticii greci şi mai ales de Shakespeare cu al său *Hamlet* şi *Macbeth*. Ar fi fost firesc, scriindu-mi piesele de teatru, să mă resimt de copleşitoarea lui pecete. Am însă impresia că urmele lui Shakespeare nu se resimt în opera mea dramatică. Cu atît mai puţin ale lui Goethe, ale cărui poezii, citite în traduceri, m-au lăsat indiferent, tot aşa după cum n-am fost vrăjit de Eminescu, de care m-am simţit multă vreme străin. Alecsandri, Traian Demetrescu, Macedonski mi-au legănat mai mult adolescenţa decît bardul pe care l-am preamărit mai tîrziu în *Rapsozii*.

Goethe n-a cîntat în mine niciodată. Necunoscînd limba germană n-am putut fi captivat de magia versului său. Un poet nu trebuie citit decît în original.

Fiecare poezie a lui Goethe pe care o citesc în româneşte este pentru mine un semn de întrebare. Nu redă nimic. Nu-ţi transmite nici o emoţie. Rînduri rimate, de o demnă platitudine.

Ultimul debutant care scrie direct are, risipită într-un poem, mai multă poezie, mai multă muzicalitate, un fior de artă mai intens decît cea mai prestigioasă baladă străină transpusă în versuri în altă limbă decît cea originară.

Nu. Să nu mai traducem poeţii. Mai ales dacă traducătorul nu este el însuşi un mare vrăjitor al versului, care preface cîntecul celuilalt în armonie nouă, personală.

Nu mi-aduc aminte dacă înainte de a fi scris *Cocoşul negru* văzusem sau citisem măcar pe *Faust*. E drept că, în traducerea făcută de Iosif Nădejde şi apărută în 1906 în „Biblioteca pentru toţi", figurează o *Baladă a regelui din Thule*, versificată de mine, dar această baladă mi-a fost dată în proză de traducător, iar eu am rimat-o fără să cunosc restul poemului.

Englezii au un admirabil dicton :
— Orice comparaţie e detestabilă !
Într-adevăr, nimic nu se poate compara. Creaţia artistică nu e o marfă pe care o pui pe tipsia cîntarului. Nici peisajul, nici omul. Toate sînt relative, toate sînt în funcţie de punctul de vedere.
O operă ca *Faust*, care vine cu prestigiul ei secular, cu legendele din jurul autorului, cu muzica şi ilustraţiile pe care le-a inspirat, cu toată literatura scrisă în jurul ei şi cu toate mijloacele de propagandă ale unui mare popor de cultură, nu poate fi pusă în cumpănă cu lucrarea dramatică a unui tînăr contemporan pe care îl întîlneşti în fiecare zi la colţuri de stradă sau cafenele bucureştene.
Majoritatea scriitorilor, a compozitorilor, a artiştilor plastici sînt lipsiţi de originalitate ; rămîn, pînă la sfîrşitul vieţii, tributarii altora. Cunosc un sculptor român care a imitat la început pe Rodin, a trecut la Bourdelle, iar acum e în plin Maillol, tot aşa după cum cutare pictor, deşi nu mai are vîrsta ucenicului, românizează la infinit modele franceze.
Fenomenul se petrece mai ales la popoarele tinere, a căror artă răsfrînge maniera maeştrilor occidentali.
Unii creatori au un surplus de vitalitate, de imaginaţie, de fantezie constructivă şi abia de reuşesc să-şi realizeze într-o viaţă o parte din propria viziune interioară. Mă socotesc printre aceştia. Ţin la dispoziţia unor eventuali colaboratori o sută de drame nescrise, subiectul şi atmosfera a o sută de romane. Cînd am să le pot da viaţă ? De ce m-aş alimenta la izvoarele altora, cînd

ale mele mă înecă ? Alţii însă nu pot lucra decît după o permanentă confruntare cu un model ilustru. Ca să-şi pună în mişcare resorturile imaginaţiei au nevoie de ajutorul, de stimulentul unor forţe străine de ei. Firește, ei pot realiza şi în felul acesta lucruri personale. Depinde de rezervorul ce-l poartă fiecare în el însuşi, de zestrea intelectuală cu care l-a dăruit Providenţa, cît reţine şi cît respinge, cît transformă din materialul împrumutat.

Nu numai cît ai inventat însuţi, dar şi cît ai aruncat din zgura influenţelor este una din formele originalităţii în artă.

La debuturile sale, Mihail Eminescu se resimte de influenţa lui Vasile Alecsandri, D. Bolintineanu şi alţi precursori. Cu vremea, şi-a găsit propriul său cîntec, care, de o jumătate de secol, răsună încă, ecou întîrziat, în versurile atîtor poeţi români. Alţii, care au început să scrie ca Eminescu, ajunşi la maturitate, influenţează ei pe începători.

Iată şi în lumea actoricească asemănări de acestea. Să nu mergem prea departe. Să rămînem la noi. La începuturile carierii sale, C. I. Nottara a imitat pe Mounet-Sully, Tony Bulandra a imitat pe Nottara, G. Vraca pe Tony Bulandra, iar acum iată pe cei tineri imitînd pe Vraca.

Am o fotografie inedită a lui C. Nottara, proaspăt venit în ţară după ce văzuse pe Mounet-Sully ; îşi lăsase şi el barbă ca marele actor francez, care nu s-a purtat ras niciodată. Nottara voia să-l joace aşa pe Horaţiu din *Fîntîna Blanduziei*, spre nemulţumirea bătrînului bard. Oricîte argumente i-a adus tînărul actor reîntors de la Paris (printre altele faptul că Horaţiu trăia retras la ţară, aşa că putea prea bine să-şi neglijeze toaleta obrazului), Alecsandri n-a admis şi l-a pus pe Nottara să-şi radă chiar în seara premierei tînăra bărbuţă castanie.

Şi Tony Bulandra, după prima lui călătorie la Paris, s-a reîntors cu un cap în genul lui Mounet-Sully.

Menirea criticului este să prindă nuanţele, să descopere cîtă influenţă străină şi cîtă originalitate se întîlnesc într-un creator şi în ce măsură una depăşeşte pe cealaltă. Pretindem însă judecătorului o mare doză de cultură, de perspicacitate şi de bună-credinţă. A decreta că scriitorul sau pictorul cutare e un simplu epigon e treabă uşoară şi plasează pe împărţitorul de epitete în atitudini favorabile. Dar procedeul nu e corect. Cel ce-l foloseşte n-a făcut operă constructivă. Desigur, e mai uşor să surprinzi materia străină care colcăie într-un artist decît contribuţia viziunii proprii a acestui creator.

O altă delicată problemă : pînă la ce punct scriitorul imitat nu imită el însuşi pe alţii ? Cine este, oare, rupt din coasta lui Joe ?
E foarte comod să proclami această comedie în versuri a lui Anghel şi Iosif sau a lui Horia Furtună o imitaţie după Edmond Rostand.
Dar Edmond Rostand nu este învinuit mereu de lipsă de originalitate, nu e socotit un epigon al lui Victor Hugo şi al lui Théodore de Banville ? Dar Victor Hugo, pe care, după critici, l-au pastişat Vasile Alecsandri şi Al. Davila, este oare el însuşi atît de original ? Nu sînt în opera lui, şi mai cu seamă în dramele lui spaniole, stranii asemănări cu teatrul lui Schiller ? N-a colecţionat el toate procedeele melodramelor care i-au înfrumuseţat copilăria ? O dramă romantică. Dar romantismul începe el, oare, cu Victor Hugo ?
Schiller însuşi nu e tributarul lui Shakespeare ? Există mai mare influenţă a unui dramaturg asupra altuia decît a lui Shakespeare asupra lui Schiller ?
Dar Shakespeare nu este, oare, un monument de împrumuturi, de reminiscenţe, de imitaţii ?

Cu cît un mare artist creator, unul din cei ce domină veacurile, pare mai original, cu atît e mai plin de contribuţii străine. El nu reprezintă un început, ci o rezultantă. Nu este un iniţiator, ci un iniţiat.
Homer însuşi, cel dintîi poet cunoscut, e ultimul aed; acumulează secole de poezie, de epică şi de ştiinţă, încheind o civilizaţie, o artă, o estetică şi începînd altele noi.
După cum nici o limbă nu e pură înainte de a fi murit, tot aşa nici un model nu este original dacă nu şi-a turnat imensitatea într-un material de multe ori încercat şi pe care l-a plămădit din nou cu mîini viguroase.
Leonardo da Vinci îşi datoreşte uriaşa personalitate marilor învăţături pe care le-a adunat şi experimentat şi de care era cu totul străin trogloditul ce a desenat cu silexul un cerb sau un cîine de vînătoare pe granitul cavernei ancestrale.
Începător de veac e cel ce închide veacuri în urma lui, descălecător de ţară e cel ce zideşte poarta prin care a intrat ca să nu se mai vadă cărările bătute.

Deformaţia profesională face pe critici să caute cu orice chip puncte de sprijin în comparaţia cu precursorii autorului discutat.
Cînd, în 1923, s-a jucat *Akim* la Paris, un cronicar dramatic, altminteri binevoitor tragicomediei mele, a vorbit de influenţa pirandeliană. Autorul *Celor şase personaje* începea să fie la modă.
„Acest Akim, care este sau nu este tatăl prinţului Daniel Vladimirov şi pe care nu-l ştim cînd a minţit: în actul prim, pe mormîntul Soniei, sau în scena finală a ultimului act, cînd mărturiseşte că paternitatea lui este o impostură, acest Akim, care lasă şi în sufletele noastre nedumerirea, nesiguranţa, este un personaj în care se vădeşte amprenta maestrului sicilian asupra tînărului autor român."

Se prea poate ca spectatorul să plece de la *Akim* cu impresia unei duplicităţi în genul neliniştitoarelor întrebări ale dramaturgului italian, dar eu am scris şi am reprezentat această piesă în 1913, cu mulţi ani înainte de a se fi auzit de Pirandello şi de pirandelism. Nu mi-a spus Pirandello însuşi că el nu ştie, nu înţelege ceea ce se cheamă „pirandelism" ? Dar pas' de luptă cu cercetătorii de „izvoare" !

Ce s-ar face ei dacă nu şi-ar arăta la fiecare pagină erudiţia ? Nu, n-a inventat nimeni nimic. Ajunge însă ca un autor să cristalizeze şi să insiste asupra unui fenomen sufletesc sau estetic pentru ca să-l monopolizeze, să se impună ca şef de şcoală, ca teoretician unic, ca precursor, şi să fie adus automat în discuţie în faţa unor cazuri similare. Dacă Racine ar fi scris în zilele noastre *Fedra*, ar fi fost acuzat de freudism. Tot aşa contemporanul lui Freud şi al lui Pirandello, Einstein, e indicat ca părinte spiritual al unor stări de relativism care, de fapt, au fost înregistrate sau numai insinuate în opera altor gînditori, care nu şi-au făcut din cutare fenomen o specialitate, care nu şi-au legat numele de cutare teorie, repetînd-o pînă la saţiu, prefăcînd-o în manieră, în procedeu.

Acelaşi lucru se petrece şi în lumea ştiinţifică, unde nici o descoperire nu e spontană, inedită, unde orice invenţie a fost gîndită, îndelung încercată, nerealizată pe deplin, dar totuşi imaginată, prevăzută, schiţată, perfecţionată pînă la deplina ei înfăptuire, care, de fapt, nu e niciodată deplină, ci susceptibilă de permanente şi uimitoare perfecţionări.

*

Şi iarăşi, ca să revenim la noi, să pomenim de „sămănătorism".

Această mişcare literar-naţională a fost, ştie toată lumea, iniţiată de profesorul N. Iorga, care e considerat şi marele ei pontif. Totuşi, nu N. Iorga a scos

Sămănătorul, ci Al. Vlahuţă şi G. Coşbuc, cărora el le-a urmat, numai, la direcţie.

Cei doi mari poeţi făcuseră cu mulţi ani înainte sămănătorism : în propria lor operă, precum şi în revistele *Viaţa* şi *Vatra*. Sămănătorism au făcut înaintea lor Creangă, Eminescu şi Slavici, înaintea acestora — Vasile Alecsandri.

Este aceasta marea tradiţie literară românească, şi dacă Al. Macedonski a întîmpinat atîtea greutăţi în amara lui viaţă, a fost tocmai fiindcă s-a abătut de la acest drum drept, ca toate drumurile drepte, atît de bătătorit.

POETUL-POLIȚIST

Pe o zi mohorîtă de toamnă a lui 1916 treceam sub ploaia pariziană cu Lugné-Poe, cunoscutul om de teatru, printre casele pline de funingine, pe străzile înguste și extrem de populate ale cartierului Saint-Lazare, spre strada Druhot, unde era pe atunci redacția cotidianului *Le Figaro*.

— Curios! îmi spuse, la un moment dat, Lugné-Poe. Parc-a fost ieri cînd, tot așa pe-o zi ploioasă, îl duceam pe Maeterlinck să-l recomand la *Figaro*. Să sperăm că o să ai și tu norocul lui!

Într-adevăr, am avut norocul să fiu acceptat imediat colaborator al acestui important cotidian francez, unde am început să public, alternînd cu celebrii scriitori străini și cu academicieni francezi.

Articolele îmi apăreau în fruntea ziarului, cu introduceri elogioase ale redacției.

Lucrul acesta n-a avut darul să mulțumească pe colegii mei de scris refugiați la Iași. O telegramă trecută prin cenzura oficială, rezumat al unei violente campanii duse împotriva mea la București, apoi la Iași, mă denunță direcției ziarului ca pe un om periculos ordinii sociale și siguranței statelor aliate. Am fost concediat cu regret. Mi-am luat pălăria și am plecat, ca să trec mai tîrziu la *Le Gaulois* și *La France*. O vreme însă am dus-o destul de greu. Tot mai mare se făcea golul în jurul meu. Momente penibile. Numai cine a trăit izolarea străinului sărac în acea haină și sublimă metropolă și-ar putea da

seama de zilele grele pe care le-am trăit în iarna lui 1916.

Au trecut cîteva luni.

Pe o dimineaţă de aprilie, în 1917, coboram dinspre Etoile, unde locuiam, spre Piaţa Concordiei, pe Avenue des Champs-Elysées. Era o zi plină de soare, strălucitoare şi melancolică, peste un Paris aproape pustiu. Bombardamentele aeriene îl goleau în fiecare zi ; mai începuse şi tunul numit „la grosse Bertha" să tragă de la 100 km, aşa că...

Contemplam un arbore încărcat de magnolii superbe cînd fui interpelat de un domn mărunţel, blond, un francez.

— Bună ziua, domnule Eftimiu !... Eu scriu versuri şi aş dori să mi le publicaţi undeva... să mă lansaţi...

Am bîiguit :

— Eu, domnule ?... Dar ce pot face eu pentru dumneata ?... eu sînt un metec... de unde mă cunoşti ?

— Vă cunosc foarte bine, ştiu că puteţi, aveţi relaţii excelente...

Şi domnul mărunţel şi blond începu să-mi povestească. despre toţi prietenii mei francezi cu care mă întîlnisem în ultimele săptămîni, scriitori, oameni de teatru, ziarişti de marcă, printre care Emile Buré, pe atunci director de cabinet al lui Briand, apoi Marc Varenne, fost director al Preşedinţiei Republicii pe vremea celor şapte ani ai lui Armand Fallières şi care Marc Varenne se ocupa în acel moment cu traducerea poveştilor mele apărute în 1918 la „Fasquelle". Apoi editorul meu Fasquelle însuşi, apoi Parson, directorul ziarului *Paris Midi*, cu care dejunam mai în fiecare zi la restaurantul „Côtelette" în Montmartre împreună cu Suzanne Després şi cu Lugné-Poe.

Pe toţi aceştia mi i-a înşirat omuleţul blond de pe Champs-Elysées ca să-mi dovedească ce om important

sînt eu şi cît mi-ar fi de uşor să-l lansez la Paris dacă aş avea un pic de bunăvoinţă.
Apoi mă lămuri :
— Eu sînt inspector al Siguranţei şi am fost însărcinat să vă urmăresc. Vă urmăresc de o lună. Ieri s-a împlinit termenul şi am depus un raport care vă este favorabil : n-aveţi nimic suspect. Cu prilejul acesta am văzut şi ce relaţii aveţi şi m-am gîndit să vă rog...
L-am poftit a doua zi la noi acasă pe poetul-poliţist, care a venit cu caietul de versuri la subsuoară. Versuri, din nefericire, extrem de slăbuţe. Dar am ştiut să mă descurc : nu era primul inoportun de care m-am cotorosit în lunga mea carieră de om important : învăţasem ceva de la cei trei directori de ziar, de filme şi de teatru, la ale căror uşi am bătut de atîtea ori fără nici un rezultat. Şi, cum spune un proverb, „la Roma trebuie să te porţi ca la Roma" : a fost primit cu toate onorurile în apartamentul de la etajul V din rue Troyon.
Soacră-mea i-a oferit cafea şi dulceaţă. O impresionase mai mult faptul că domnul era de la poliţie decît că scria poezii.
Bietul om a mîncat nedumerit, amestecînd dulceaţa cu cafeaua turcească : aceste bunătăţi orientale nu sînt cunoscute la Paris şi în alte mari cetăţi ale Apusului, nu este nici obiceiul să oferi ceva unei persoane care vine în vizită de afaceri.
Detectivul-poet a plecat cu nădejdea unei apropiate celebrităţi. Ne-am mai văzut de cîteva ori. M-am dus şi la poliţie, la etajul V, unde-şi avea biroul. Mi-a arătat cum sînt aranjate fişele, dosarele străinilor, cum funcţionează serviciile de informaţii, discreţia cu care sînt urmăriţi cei bănuiţi, ingeniozitatea cu care se culeg informaţiile, legăturile cu alte poliţii de siguranţă, lucruri pe care nu le-aş fi aflat niciodată dacă n-aş fi fost la un moment dat, eu însumi, un client al inspectorului-confrate.

În marile centre europene, poliţia este veşnic prezentă, dar nu se face simţită niciodată. Omul de treabă nu se împiedică de ea. N-are clopoţei de pisică, nu-şi lăfăie imperialismul, aroganţa, nu terorizează pe cetăţean, nu e sperietoarea celor mici şi umiliţi. N-aş fi bănuit niciodată că există o poliţie atît de vigilentă la Paris, graţie căreia viaţa, avutul şi liniştea oamenilor, atît de greu de păzit într-o metropolă cu atîtea milioane de locuitori, călători şi aventurieri de pe toate răsadurile pămîntului, sînt în siguranţă, îşi pot trăi cursul firesc, netulburat de nici o prezenţă inoportună.

Şi dacă bunul poet-detectiv n-a putut pătrunde prin intermediul meu în grădina muzelor, am pătruns eu prin bunele sale oficii în vizuina copoilor Siguranţei.

ÎNTÎMPLĂRI EXCEPȚIONALE

Fiecăruia dintre noi, mai ales acelora care am călătorit mult și am cunoscut tot felul de oameni, ni s-au întîmplat lucruri neașteptate, stranii, întîlniri neprevăzute, coincidențe inexplicabile, care, transpuse în literatură, contrariază pe cititor : le găsește imaginare, imposibile. Viața însăși poate prezenta aspecte curioase, extraordinare ; arta însă trebuie să fie verosimilă. Verosimilul e sinteză, iar sinteza își scoate sucul din obișnuit.

*

În vara anului 1913 tăiam Sena, spre Paris, pe un vaporaș, împreună cu Agepsina Macri.

Eram singuri pe banca din fund. La Suresnes, două doamne sau domnișoare se urcară și veniră să se așeze lîngă noi, tulburîndu-ne idila. I-am spus viitoarei mele soții încet :

— Alt loc nu puteau găsi aceste inoportune persoane ?

Fără să se ocupe de noi, una din acele două domnișoare desfăcu o carte și începură să citească amîndouă. Citeau *Înșir'te mărgărite !...*

Era prima mea carte tipărită, în abia o mie de exemplare. Probabil că acel exemplar era unicul din Franța și trebuia să fie răsfoit pe un vaporaș, într-o zi de iulie, tocmai lîngă autor, a cărui prezență lectricele mele nici n-o bănuiau.

Am scos de-atunci zeci și zeci de volume, în numeroase ediții. Nu mi s-a întîmplat însă niciodată să văd pe

cineva, nu în străinătate, dar în ţară la noi, răsfoind în tren, într-un parc sau măcar într-o librărie o carte de a mea, un roman, o piesă, un volum de nuvele sau de amintiri.
Niciodată, şi ar fi fost mult mai firesc decît acum treizeci de ani, pe un vaporaş parizian, cînd n-aveam pe piaţă decît o carte, două !...

*

În cartea de *Amintiri şi polemici,* la capitolul *Istanbul,* am povestit cum căţeluşul nostru Biju a provocat dărîmarea celebrei şi infamei vămi, de atîtea ori seculară, a Constantinopolei, înlocuită azi cu un splendid edificiu modern, luminos, cu funcţionari poligloţi şi amabili, o vamă care ar putea servi de model celor mai civilizate state.
Tot în *Amintiri şi polemici* am povestit scena din ascensorul hotelului „Adlon" din Berlin pe vremea celuilalt război mondial, o scenă cu participarea prinţului von Bullow, fostul cancelar al imperiului.

*

Dacă aş începe aceste spovedanii cam aşa :
„Într-o zi, pe un crepuscul ploios parizian, şedeam de vorbă cu împăratul Japoniei", cititorul ar surîde, ar crede că e vorba de o poveste fantezistă şi ar întoarce pagina. Şi, totuşi, acest început ar fi riguros exact ; pe un ploios crepuscul parizian, în 1923, am stat de vorbă poate ore întregi cu strălucitul fiu al Soarelui, maiestatea-sa Mikadoul, pe atunci un tînăr prinţ imperial, căruia frumoasa noastră amfitrioană îi spunea *Monseigneur.*

*

Monseigneur mi-a spus şi mie aproape prăbuşită în reverenţe o distinsă doamnă românca la care m-am

prezentat în vizită inopinată, tot la Paris, şi care aştepta pe un infante spaniol.
Voi povesti, poate, altă dată cum l-am văzut de cîteva ori, la Elysées, pe şeful statului francez sau cum am inaugurat restaurantul Pavilionului românesc de la Expoziţia universală din Paris (1937) împreună cu maharajahul din Kapurtala, alături de care am semnat pe prima pagină a Cărţii de aur.
Sau cum, trecînd odată cu Sever Bocu pe Avenue de l'Opéra, după ce ne-am întîlnit cu acelaşi maharajah, ne-am oprit în faţa unei vitrine vorbind de Polonia şi cum un trecător cu părul alb, stufos, se opri lîngă noi să contemple aceeaşi vitrină: era celebrul muzicant Paderewsky, fostul preşedinte al Republicii poloneze.

*

Prin 1937 mă aflam la Londra, după teatru, la restaurantul „Savoy", poate hotelul cel mai interesant de pe glob, în saloanele căruia se reunesc străinii de marcă, tot ce are mai select metropola britanică.
Eram cu ministrul nostru, cu doamna Grigorcea, cu un frate al domniei-sale, cu Tantzi Cutava, cu Agepsina Macri şi cu doi directori de teatru londonezi. Soţul Tantzei Cutava, admirabilul Ronnie Adams, ne arăta diferite celebrităţi cosmopolite aşezate pe la mese, cutare prinţ indian, cutare cîntăreţ celebru, cutare lider al Parlamentului.
La a patra masă de noi, un trio interesant: o doamnă elegantă, care precedase pe doamna Simpson în graţiile viitorului duce de Windsor, un tînăr blond, fiul unui premier britanic, prieten şi corespondent al fostului rege, şi un domn chel, cu tîmplele cărunte, cu mustaţa tunsă, pe care Ronnie Adams nu-l cunoştea.
După o oră, cele trei persoane se ridicară să plece, în atenţia generală. Apropiindu-se de masa noastră, domnul chel şi cărunt se opri în faţa mea şi mă întrebă în franţuzeşte, întinzîndu-mi mîna:

— Victor Eftimiu, nu-i aşa ?
— Da ! i-am raspuns, ridicîndu-mă repede şi nedumerit.
— Nu mă mai cunoşti... Nu ne-am văzut de mult, mi-am cam pierdut franţuzeasca. Sînt K., ştii, de la Berna... Am plecat în America. Am mari întreprinderi de cinematograf, am venit de cîteva zile. M-am gîndit de multe ori la dumneata, trebuie să stăm de vorbă...
— Cu cea mai mare plăcere, i-am răspuns. Mîine !
— Nu mîine, fiindcă plec în *week-end*. După.
— Regret, dar luni părăsesc şi eu Londra...
Şi am plecat fără să-l mai văd. Am să-l mai văd vreodată ?
Pe acest domn K., austriac de origine, îl cunoscusem cu vreo douăzeci de ani în urmă, prin 1917—1918, în Elveţia.
După încheierea armistiţiului mi-a propus să devin corespondentul parizian al unei mari agenţii de presă cu sediul la Berna. I-am răspuns că, dacă această agenţie — printre comanditarii căreia se afla prinţul de Windischgrätz — nu are scopuri ostile României şi Franţei, primesc cu plăcere.
Mi se ofereau, în afară de cheltuielile pentru telegrame, deplasări şi corespondenţă, 2 000 de franci elveţieni lunar, plus plata fiecărui articol în parte.
Am fost asigurat că această agenţie nu are nici un ţel politic şi am primit.
În ultimul moment însă n-am mai plecat, trebuind să mă întorc în ţară, de unde lipseam de vreo doi ani.
Am recomandat în locul meu pe un prieten de la Paris, scriitorul Marc Henri, care avea avantajul să ştie şi limba germană : trăise vreme îndelungată la München, unde fusese unul din cei unsprezece călăi — aşa se numeau şansonetiştii şi ceilalţi colaboratori ai unui cabaret artistic, celebru pe vremuri, numit, dacă nu mă înşel, „Simplicissimus". Marc Henri a primit oferta, s-a pus pe lucru şi a fost ani de zile reprezentantul acelei agenţii austriece la Paris.

A cîştigat bani mulţi, s-a introdus în diferite cercuri şi a devenit mentorul parizian al monseniorului Seipel, fostul preşedinte al Republicii, pe care l-a ajutat foarte mult să facă unele împrumuturi pe la bancherii francezi pentru Austria sărăcită.

Au trecut ape multe de atunci. Mi-a fost dat să-l întîlnesc după douăzeci de ani, la Londra, pe d. K. de la Berna, pe care, dacă aş fi putut să-l urmez a doua oară în 1937, mi-aş fi croit, poate, un alt destin din miile de destine pe care le avem fiecare şi care-şi desfac în faţa noastră cărările ca un imens evantai. Alegi vreodată destinul tău adevărat, marele tău destin ? Şi, mai ales, ai libertatea să-ţi alegi destinul sau ţi se impune el însuşi, cel care ţi-a fost sortit din leagăn ? Cîte n-aş fi făcut plecînd în 1918 corespondent al unei agenţii elveţiene la Paris ? Dar cele ce-am făcut de atunci le-aş mai fi făcut vreodată ?

Ştii de unde porneşti, dar nu ştii niciodată ce te aşteaptă la capătul acelei spiţe de evantai pe care-ai pornit, spiţă de roată, spiţă din roata Pămîntului...

*

Voi consacra, poate, odată un capitol spaniolului Saturnino Ximenez, unul dintre oamenii cei mai extraordinari pe care i-am cunoscut.

A fost şi pe la Bucureşti. Într-o seară, în iarna lui 1914, am mîncat cu el la ministrul plenipotenţiar al unei ţări vecine.

Toată seara Ximenez ne-a povestit lucruri extraordinare. Participase la cele mai importante evenimente europene, cunoştea pe toată lumea, toată lumea îl cunoştea. Nimic nu-i era străin. Făcea impresia unui farsor prodigios. Dar Saturnino Ximenez nu era un farsor. M-am convins mai tîrziu. Era, într-adevăr, un om excepţional.

Am plecat de la masa acelui diplomat străin pe o ceaţă galbenă, care se făcea din ce în ce mai groasă, Ximenez, Agepsina Macri şi cu mine.
În colţul străzii Batiştei cu Bulevardul Brătianu, obscuritatea era atît de profundă, încît într-adevăr nu ne mai puteam orienta.
Tovarăşul nostru opri pe primul trecător de care se izbi, şi-l întrebă încotro e Calea Victoriei.
— Pe aici, domnule Ximenez! îi răspunse, tot pe franţuzeşte, necunoscutul, spre marea noastră uimire, spre surpriza şi consternarea noastră.

Pe o zi mohorîtă — nu era în sezon — m-am întîlnit la izvorul Căciulata cu un confrate, ziarist şi romancier, un om de mult talent şi care mi-a devenit mai tîrziu bun prieten.
Coborînd amîndoi pe drumul Călimăneştilor, companionul meu îmi vorbi de un articol elogios pe care i-l consacrasem cu cîţiva ani înainte într-un ziar de seară, un foileton despre una din cărţile sale şi de care eu nu-mi mai aduceam aminte. Pe cînd vorbeam, ochii îmi căzură întîmplător pe un petic de ziar vechi amestecat cu noroiul şoselei. O bucăţică de hîrtie mototolită ieşea din ţărîna mucedă. M-am uitat la ea fără să ştiu de ce. Spre marea mea surpriză, văzui că acel petic de hîrtie cuprindea un fragment din ziarul unde colaborasem eu, exact începutul vechiului articol despre omul care mi-era alături, titlul foiletonului, numele meu, numele autorului, numele romanului recenzat: *Dorina* de L. Leoneanu.
Despre această extraordinară coincidenţă am vorbit nu o dată de atunci cu bunul meu confrate.

Acum vreo zece ani, poate mai mult, mă aflam pe o viforoasă zi de iarnă într-o cafenea din Salzburg. Mă oprisem acolo în drum spre Paris ca să mă întîlnesc cu un vechi prieten, scriitorul Ştefan Zweig, care locuia în apropiere, la Capuzinerberg.

Eram, aşadar, cu Ştefan Zweig la cafeneaua din Salzburg şi-l întrebam ce devin prietenii noştri berlinezi, printre care scriitorul Karl Volkmoeller şi actorul de cinematograf Jannings. Zweig mă informă că amîndoi aceştia sînt la New York, unde lucrează filme cu mult succes. Apoi Ştefan Zweig începu să-mi povestească subiectul unei piese pe care o scria despre Napoleon. Nu ajunsese la mijlocul povestirii şi uşa se deschise brusc într-un vîrtej de crivăţ şi în cafeneaua de la Salzburg intrară şi veniră zgomotoşi la masa noastră Karl Volkmoeller şi Jannings, pe care-i credeam în America şi care picau tocmai atunci de la New York.
Nu picaseră nici la Viena, nici la Berlin, ci într-un orăşel de provincie, exact la cafeneaua, exact la masa unor oameni care vorbiseră de ei cu o jumătate oră înainte !

Aceste amintiri, întîmplările acestea stranii şi alte cîteva pe care nu e momentul să le povestesc nu sînt prea multe, firește, într-o viaţă de om, dar sînt destule.
Nu numai că nu le-am inventat, dar n-au nici măcar meritul de a fi aranjate.
Un scriitor de curaj ar fi scos din ele lucruri într-adevăr excepţionale.

Mă înapoiez dintr-un turneu prin Transilvania, Bucovina şi nordul Moldovei, unde am spus versuri împreună cu Agepsina Macri, alături de Alexandru Cazaban şi Ion Minulescu, prieteni de mai bine de treizeci şi cinci de ani, din vremea cînd colaboram cîteşitrei la *Viaţa literară* a lui Ilarie Chendi şi cînd trăiam la „Imperial" şi „Kübler" ultimele zile ale frumoasei boeme bucureştene.

În cartea pe care-o pregăteşte, Ion Minulescu vă va povesti cu verva lui cunoscută şi poate cu o melancolie pe care nu i-o cunoaştem acele depărtate vremuri.

A mai fost cu noi prin nordul ţării şi un confrate mai tînăr, poetul Alexandru Negură, care locuieşte la Arad de vreo douăzeci de ani, gazetar şi bard inspirat, cîntăreţ al Transilvaniei, călcînd cu dîrzenie pe urmele lui Octavian Goga.

Zile sărbătoreşti, neuitate zile, care au şi trecut în amintire, senine şi auguste, atît au fost de pline, zile petrecute în frumoasele provincii ale ţării, cu pădurile şi lanurile lor bogate, cu vechile oraşe pline de pitoresc patriarhal, cu bisericile ridicate de voievozii dreptcredincioşi, pătrunşi de harul sfînt al artei, cu oameni primitori şi cu tineret atît de entuziast şi de încrezător.

Aceste peregrinări literare mi-au amintit altele, cu alţi tovarăşi de drum — cei mai mulţi s-au dus de mult

dintre noi —, cu alte peisaje, cu alte preocupări, dar cu aceeaşi înflăcărare pentru verbul românesc, pentru cuceririle şi înălţările spirituale.

Iată-ne, prin 1910, împreună cu Octavian Goga, cu Em. Gîrleanu, D. Nanu, Cincinat Pavelescu, iată-ne la Sibiul şi Aradul atît de credincioase, unde palpita atîta viaţă naţională, ziare şi reviste, reuniuni teatrale şi muzicale, menite să întreţină focul inimilor româneşti şi să pregătească acea unire care se apropia, pe care noi o presimţeam în vibraţiile aproape materiale ale tainelor de mîine, unirea care nu putea să nu vină spre noi, atît de impetuoşi mergeam noi în calea ei şi o chemam şi înlăturam tot ce putea să-i întîrzie bunavestire.

Pe urmă, prin 1913, iată-ne la Galaţi şi nu mai ştiu unde, cu George Coşbuc şi P. Locusteanu, iar din cei în viaţă, cu bunul părinte, damicul de frumuseţi şi de înseninare, Gala Galaction, alături de care am avut norocul, după treizeci de ani, să spun iarăşi versuri acum cîteva săptămîni la un teatru al capitalei.
Era să se dărîme sala din Galaţi, atîtea aplauze a dezlănţuit anunţarea lui Coşbuc. Pe urmă au fost aclamaţi cu aceeaşi generozitate şi ceilalţi, printre care tînărul autor al lui *Înşir'te mărgărite* şi al *Cocoşului negru*, care ajungea în provincie precedat de o mie şi una de legende bucureştene.
Rareori am văzut năvălind, rareori am auzit atîtea ropotitoare valuri de aplauze, atîtea ofensive ale entuziasmului colectiv ca la acea şezătoare din Galaţi, alături de poetul *Baladelor şi idilelor*.
N-am să uit nici ecoul — mai mult lipsa de ecou — pe care acest succes general l-a avut în sufletul şi în imaginaţia unui poet local. Nu ştiu unde va fi stat trubadurul gălăţean în timpul şezătorii, fiindcă, spre sfîrşit, a apărut dintre culise şi mi-a spus :

— Cred c-ar fi bine să recit şi eu ceva, să-i mai trezesc pe dobitocii ăştia din apatie!
„Ăştia" erau freneticii noştri auditori, concetăţenii săi.

Şezătorile literare de la Teatrul „Comedia" în timpul neutralităţii, sub preşedinţia lui George Diamandy şi cu concursul celor mai de seamă scriitori ai vremii.
Apoi iată-ne colindînd ţara cu soţii Bulandra, cu Agepsina Macri, cu Eduard de Max.
Am povestit aiurea — într-un prim articol din *Le Figaro* şi în volumul *Fum de fantome* — acest turneu.

A venit războiul, pacea, Romînia Mare.
În 1922, din iniţiativa lui Octavian Goga, am pornit la drum prin oraşele transilvane într-un grup de poeţi şi prozatori, în fruntea cărora trebuia să fie I. Al. Brătescu-Voineşti şi poetul pătimirii noastre. Dar Brătescu-Voineşti a preferat o vînătoare de păstrăvi pe la Piatra-Neamţ şi ne-a lăsat numai cu făgăduiala.
Goga era foarte nemulţumit de această dezertare.
Octavian Goga, Cincinat Pavelescu, Alfred Moşoiu erau cu noi şi mai era Ion Minulescu, Al. Cazaban, I. Agîrbiceanu şi alţi cîţiva, unii morţi de atunci, alţii de mult uitaţi. Şedinţă festivă la Teatrul Naţional din Cluj, revărsare de entuziasm care sublinia viaţa nouă a neamului, dorul de a zidi, de a se afirma şi-n înălţime, nu numai în întindere.
Sărbătorească primire şi la Oradea, şi la Timişoara, şi la Arad, în somptuosul palat cultural, şi la Satu-Mare, şi la Hunedoara, pretutindeni.
Oficialităţile ne întîmpinau cu pîine şi cu sare, tineretul şcolar se înşira pînă dincolo de peroanele gărilor, în costume naţionale şi cu braţele încărcate de liliac şi de mărgăritar. Ospeţe peste tot, şi muzică, şi discursuri.
Trebuia să luăm parte vreo cincisprezece scriitori la această înaltă călătorie, aveam tren gratis şi vagon special, dar nu s-au ţinut toţi de vorbă.

Unde li se părea că nu-i destul de mare oraşul, centrul destul de important, n-au venit nici din colegii care porniseră cu noi de la Bucureşti.
În localităţi cu nume prestigios, nume pe care le pronunţ totdeauna cu emoţie şi cu sfinţenie, la Alba-Iulia şi la Blaj, am rămas numai patru-cinci.
Mi-a venit să mă arunc sub roţile trenului cînd am zărit drapelele tricolore şi mulţimea ce copleşise gara Blajului şi cînd am văzut cîţi mai rămăseseră dintre noi să răspundă acestei primiri de voievozi. Ion Minulescu m-a împins să fac discursul de rigoare pe treptele vagonului, nepregătit. Am vorbit copleşit de atîta emoţie, cu atît avînt, încît mă întreb dacă voi mai găsi vreodată inspiraţia de atunci. Cuvintele mele au mers la inima blăjenilor.
Am fost obligat să repet cuvîntarea în faţa înalt preasfinţitului mitropolit dr. Vasile Suciu, care a pus să se scrie discursul şi să fie păstrat în arhivele Mitropoliei.
N-aş fi găsit acea elocvenţă, nu mi-aş fi descoperit o vocaţie de orator dacă nu m-ar fi îmboldit pe treptele vagonului Ion Minulescu, în limbajul său familiar, în ultimul moment:
— Daţi-o dracului, mă, spuneţi careva ceva, că Blajul e Mecca românismului, ce dracu !...

La Alba-Iulia am ajuns şi mai puţini. Aveam promisiunea că vor veni şi alţii, cu alt tren. Cînd am văzut de departe uriaşele drapele tricolore, uniformele de militari în frunte cu generalul comandant şi-am auzit fanfarele umplînd văzduhul cu elanurile lor eroice, iar mi-a venit să mă arunc pe fereastră. Vagonul nostru era cel din urmă şi destul de departe.
Am pornit voiniceşte la drum, spintecînd haosul ce ne despărţea de trimişii Albei-Iulii voievodale... Mă urma Alexandru Cazaban, despre care nu se poate spune că are înfăţişarea unui uriaş; apoi venea un poet pirpiriu, apoi regretatul Alfred Moşoiu, care, după ce că

era puţintel la făptură, se mai grăbea, şchiopătînd, la cîteva zeci de metri în urma noastră.
Aş fi vrut să nu mai ajungem niciodată la liman, să nu dăm ochii cu acei judecători severi care se pregătiseră pentru o apoteoză şi li se oferea un dezastru.
În aşteptarea teribilei clipe a întîlnirii, făceam semne cu mîinile, arătînd la spatele nostru cu aerul că spuneam :
— Vin şi ceilalţi, n-aveţi grijă ! Mai vin şi alţii !
În sfîrşit, iată-ne ajunşi, în aclamaţiile mulţimii, în acordurile triumfale ale trîmbiţelor. Am ajuns în mijlocul ofiţerilor, al autorităţilor, al delegaţiilor, şi nu ne-a bătut nimeni.
Dimpotrivă. Ne-au primit cu flori şi cu urări de bine, iar şezătoarea care a avut loc după masă a fost cea mai caldă din cîte depănasem pînă atunci. Ca să lungim programul în aşteptarea iluzorie a celorlalţi trubaduri, am vorbit eu înaintea fiecăruia dintre confraţii prezenţi, făcîndu-le biografia, analizîndu-le opera, lăudîndu-i la superlativ, prezentîndu-i ca pe nişte fenomene.
În această atmosferă, lecturile noastre au căpătat un şi mai mare preţ ; şezătoarea s-a prelungit, iar banchetul ce ni s-a oferit seara ne-a răsplătit cu vîrf şi îndesat de emoţia, de spaima şi de toate sforţările noastre titanice ca să suplinim titanica absenţă a scumpilor noştri confraţi întru Apolo.

Au trecut mulţi ani de atunci.
De ce mi se umezesc ochii amintindu-mi ultima noastră prezenţă scriitoricească la Cluj ?... Primăvara lui 1939 !
Era un turneu organizat de Ministerul Muncii prin inima caldă şi vrednicia lui Stavri Cunescu, un turneu la care participau Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Demostene Botez, Ionel Teodoreanu, Tudor Vianu, Al. Philippide, Profira Sadoveanu.

Acelaşi entuziasm ca în 1922, deşi lipseau Octavian Goga şi Cincinat Pavelescu şi atîţia alţii.
Timişoara... Aradul... Clujul.
Pretutindeni bujori înfloriţi şi tinere generaţii şi mîini întinse prieteneşte şi surîsuri luminoase. Numai cinci ani au trecut de atunci, dar această amintire mi se pare mai îndepărtată, o vreau cît mai îndepărtată, fiindcă e legată de o mare strîngere de inimă, de cuvîntul sinistru *ultima*, cuvînt pe care-l arunc de la mine cutremurat... Rămîne vie în sufletul meu întîlnirea de acum douăzeci de ani, cînd ne-am găsit atîţia cîntăreţi în metropola Transilvaniei şi făceam să-i răsune bolţile de cuvînt înflăcărat, în vremea cînd începea marea muncă, jertfa şi elanul general, ca să împlinim tot ce a făcut mai de seamă această ţară vreme de douăzeci de ani : ridicarea Clujului la rangul de cetate europeană.

Acest contact cu publicul a fost totdeauna binevenit. Au folosit şi scriitorii, au folosit şi cititorii veniţi să vadă „în carne şi oase" pe cei cunoscuţi şi admiraţi numai prin slova tipărită şi prin fotografii.
Nu însă toţi poeţii, cînd devin actori, îşi slujesc propriile lor versuri. De cele mai multe ori publicul regretă că n-a rămas cu impresia lecturii sau a recitărilor făcute de alţi interpreţi.
George Coşbuc, de pildă, era primit cu aplauze ropotitoare — cu „tunete de aplauze", cum scriu cronicarii moderni. Numele său prestigios — cine nu cunoştea, cine nu-nvăţase la şcoală *Nunta Zamfirei* şi *Trei, Doamne, şi toţi trei* şi *Noi vrem pămînt* ? —, anunţarea numelui lui Coşbuc electriza sala.
După lectură însă entuziasmul se mai potolea. Coşbuc n-avea o voce puternică, citea lent, monoton. Nici Mihail Sadoveanu nu are o voce puternică, dar lecturile sale sînt urmărite cu mare atenţie ; o neasemuită vrajă prinde pe ascultători : nici un foşnet, nici o tuse nu se aude, nici un scîrţîit de scaun. Cu atît sînt mai

zgomotoase aplauzele la sfîrşitul unei lecturi a lui Mihail Sadoveanu.

În schimb, Liviu Rebreanu, care mai ales în Ardeal e primit, ca şi Coşbuc, cu valuri de entuziasm ropotitor, nu reuşeşte să domine pe ascultători, să le provoace delirul final. De altminteri, Rebreanu ştie acest lucru şi nu se produce prea des. Ca şi Coşbuc, ca şi St. O. Iosif, autorul lui *Ion* nu are o vocaţie actoricească ; se mulţumeşte cu gloria pe care i-o aduc cărţile.

În schimb, Ion Minulescu exercită asupra auditoriului un mare farmec ; e aclamat şi rechemat după fiecare poezie.

De la o vreme, Minulescu nu mai recită vechile sale versuri ample, sonore, fastuoase, cu mari posibilităţi de interpretare... El alege acum bucăţi scurte, stranii, le mimează, le subliniază comicul, grotescul şi trezeşte ilaritatea, care e cel mai bun mijloc de a ajunge la adeziunea populară. Chiar strofele dramatice, sentimentale, Minulescu le spune cu un surîs, cu o grimasă, scoţînd efecte neaşteptate printr-o artă personală, făcută din lirism şi din umor.

Alături de Mihail Sadoveanu, dar speculînd comicul, sarcasmul şi uneori autosatira, Alexandru Cazaban e prozatorul nostru cu cea mai mare trecere la public. El cucereşte sala de cum apare : cu coama de păr alb, uneori undulat, alteori vîlvoi, cu ochii mici şireţi, cu un zîmbet ironic şi cu o modestie care este ea însăşi ironică, acest om sprinten, neobosit (abia acum am aflat că are şaptezeci de ani !) e solicitat de toţi organizatorii de şezători literare... Mi se pare că Alexandru Cazaban bate recordul participărilor la asemenea festivităţi.

Cincinat Pavelescu spunea frumos atît poeziile lirice, cît şi epigramele. Trubadurul cu cap de faun, jiletcă de catifea şi mîini episcopale îşi tăia partea leului la recitările noastre de odinioară. Avea o voce caldă, catifelată, ochi inspiraţi şi o emoţie care se propaga totdeauna cu intensitate.

Un mare cuceritor al mulţimilor a fost Octavian Goga. Avea un glas de bariton şi o impetuozitate fără pereche. Spre sfîrşitul vieţii, această frumoasă voce (ce mult îi plăcea în tinereţe să cînte ! Cînta doine româneşti, liduri de Schumann şi de Schubert cu o muzicalitate desăvîrşită), vocea lui Goga se cam alterase, suna ca din adîncuri învăluite...
Între 1906 şi 1916, vreme de zece ani, el a cules furtuni de aplauze : cîntăreţ al pătimirii noastre, profet al unirii care se apropia, sol drag al dragului Ardeal, a găsit cele mai favorabile ecouri în masele româneşti.

*

Dacă nu te lăsai condus de impresia, de comandamentul epocii, care voia ca Alexandru Macedonski să fie un tip ridicol sau direct detestabil, dacă erai convins de talentul imens al acestui om, de importanţa lui în literatura ţării, dacă ai fi cunoscut calvarul vieţii lui, calvar care îi absolvea multe din micile-i ciudăţenii, dacă te familiarizai cu vocea lui stridentă, pornită din cerul gurii şi spartă de dintele unic, lung, care-i tremura sub mustaţa cănită, unsă cu pomadă şi răsucită ţepos la vîrf după clasicul sistem maghiar, dacă te apropiai de Macedonski nu cu ostilitate, dar cu înţelegere şi căldură, şi dacă voiai să-l asculţi cu gîndul să-ţi placă, atunci felul cum acest om straniu, îmbrăcat în redingote, jiletci şi plastroane mirobolante, cînd îşi recita rondelurile sau *Noaptea de decembrie* sau *Noaptea de mai,* te impresiona, te captiva, te transporta în lumi de poezie, în depărtate epoci de romantism şi de boemă pariziană, pe care aveai impresia că le trăiseşi cîndva tu însuţi.
Era în vocea lui Macedonski o vibraţie venită din adînc, o durere care se zbătea fastuos, ca o imensă aripă rănită, o nostalgie şi un extaz care te răscoleau, te transpuneau în zone de patetic sentimentalism. Omul acesta urît, care, prin dorinţa şi sforţările de a se înfrumuseţa, devenise caricatural, se transfigura oficiind

pe altarul poeziei. Îl ilumina o credinţă de sacerdot, elanul unui adolescent, inspirarea unui mag asiatic, fachir şi baiaderă, Pierrot şi vestală în acelaşi timp. Era un straniu amestec de candoare şi de satanism acest Alexandru Macedonski, cel mai îndrăgostit de poezie dintre toţi poeţii, al cărui suflu trece şi ajunge la noi peste atîtea procesiuni de poeţi, de la el şi de la Eminescu încoace, mai actual decît ei, mai aproape de sensibilitatea noastră decît unii care abia au închis ochii şi sînt perimaţi înainte de a-şi fi cîntat întregul cîntec.

Era candid şi suav acest Alexandru Macedonski cînd pe scena Ateneului venea cu braţul încărcat cu liliac ca să declame *Noaptea de mai*, în vreme ce în culise un discipol imita rosignolul cînd maestrul lansa celebrul vers :

Veniţi, privighetoarea cîntă
Şi liliacul e-nflorit !

Capitolul Macedonski nu s-a închis încă. Cînd ultimele ostilităţi vor fi căzut, i se va face dreptate. Opera lui va înflori vertiginos.

*

Alexandru Vlahuţă nu se producea în public. Era un timid care nu dispreţuia nevoia altora de a lua contact cu mulţimile, dar n-o simţea el această nevoie şi evita orice manifestaţii publice. Poate unde nu era un om prea arătos, nu se arăta pe estrade. Ne citea însă cîteodată, acasă, poemele lui, versuri albe, traduceri din Ada Negri ; avea o voce joasă, puţin tremurătoare — el însuşi tremura uşor din întregul corp, o vibraţie permanentă, aproape imperceptibilă, a glasului şi a mîinilor. Citea frumos, clar, pătrunzător, captivant :

O, palido, palido,
Eu ştiu că-n curînd ai să mori...

Uneori, cînd Octavian Goga îmi citea şi el aceleaşi traduceri din Ada Negri, mi se părea că aud pe Vlahuţă însuşi, pentru care poetul transilvănean avea o deosebită afecţiune şi stimă. Sînt şi unele poezii inspirate de Vlahuţă în opera lui Goga.
Supun această sugestie criticilor literari. Atît de personal, atît de original, Octavian Goga s-a resimţit totuşi de scrisul lui Eminescu, al lui Vlahuţă, al lui St. O. Iosif şi chiar al unor poeţi mai tineri decît el.

*

Om de teatru pînă în vîrful unghiilor, Caragiale citea, mima, sublinia ca un desăvîrşit actor. Era, în intimitate, un orator prolific. Se încălzea, vorbea plin de inspiraţie ore prelungite. L-am auzit la Blaj în 1911 perorînd o noapte-ntreagă în casa răposatului Al. Ciura, scriitor transilvănean, unchi al unei foarte talentate poete şi actriţe, d-na Florica Ciura-Ştefănescu de la Teatrul Naţional din Cluj.
La un moment dat Caragiale a început să laude poezia lui George Coşbuc, pe care-l aprecia mai mult decît pe Eminescu.
Parcă-l aud recitînd în noaptea de vară :

Alături de strîmbele maluri
Corabia-n goană trecea,
Cîntau spintecatele valuri,
Cîntau şi matrozii pe ea !...

Interpretate de Caragiale, omul de teatru, strofele lui „badea" Gheorghe aveau altă cadenţă, altă amploare, altă valoare decît atunci cînd le recita Coşbuc însuşi...

*

Spre deosebire de poeţi, cititorii de proză au o sarcină ingrată. Trebuie să ţină încordată atenţia publicului cu

descripţii, analize psihologice, observaţii cărora le lipseşte surpriza, cadenţa şi mîngîierea rimei, magia muzicală prin care Orfeu îmblînzea fiarele şi trezea inima pietrelor. O poezie ţine cîteva minute, orice lectură de proză, cîteva zeci de minute. Dacă fragmentul de roman sau nuvelă nu are o acţiune surprinzătoare, un dialog viu, replici dramatice sau comice, omul din sală adoarme. Poetul recită. Are ochii liberi, poate înfrunta privirile ascultătorilor.

Prozatorul citeşte. El stă cu ochelarii în carte ; a pierdut un preţios element de fascinaţie, de dominaţie : privirea. Nu poate să cerceteze sala, să intimideze, să pironească pe spectatorul neatent.

Doi prozatori au mare trecere la public : părintele Gala Galaction şi Ionel Teodoreanu. Poate unde aduc amîndoi experienţa pe care au cîştigat-o în exercitarea celuilalt sacerdoţiu al lor : Gala Galaction e preot, Ionel Teodoreanu e avocat. Galaction citeşte potolit, învăluitor, patriarhal, parc-ar oficia, parc-ar predica de pe amvon. Cunoaşte, prin contactul cu credincioşii veniţi să-l asculte la biserică, cît să-şi ridice sau să-şi coboare glasul, ce trebuie să spună ca să fie ascultat cu smerenie şi cînd să se oprească. Înfăţişarea lui venerabilă, bunătatea pe care o iradiază cuceresc numaidecît, înviorează interesul şi impun respectul.

Lectura lui Ionel Teodoreanu e precedată de popularitatea pe care şi-a croit-o romancierul în tineret, de înfăţişarea lui plăcută, simpatică, de frumuseţea lui fizică. Adăugaţi acestor daruri meşteşugul omului obişnuit să fie ascultat, talentul său de vorbitor, debitul precipitat, dar clar, abundenţa imaginilor, jongleria cuvîntului, impetuozitatea-i juvenilă şi veţi avea cheia succesului de lector sau de conferenţiar al autorului *Medelenilor.*

Mai ales succesul de conferenţiar.

Omul acesta nervos, dinamic nu se simte în largul său pironit pe scaun în faţa paginilor pe care trebuie să le depene.

Îi vine mai bine aşa, în picioare, faţă în faţă cu onoratul tribunal al publicului. Parc-ar fi la bară, pledînd un proces.
Se plimbă de colo pînă colo, gata să răspundă unei întreruperi şi, fiindcă nu-l întrerupe nimeni, creează el singur incidente, ca să se poată aprinde, să urce în alte zone temperamentale, să intre în vehemente polemici. Uneori, cucerit de propria-i facondă, nu-şi mai dă seama că vremea trece, că publicul începe să se impacienteze. L-am auzit în două rînduri, o dată la jubileul lui George Vraca, în sala Aro, şi o dată la Teatrul Municipal, cînd s-a reluat comedia lui Caragiale *D-ale carnavalului*. Ne-a delectat cu verva, cu fantezia, cu umorul, cu imaginile sale în cascadă, cu substanţialitatea însăşi a cuvîntării sale. Dar prea mult. Oratorilor din vechime li se acorda scurgerea unei clepsidre ca să-şi debiteze discursul.
Oamenii aveau simţul şi respectul vremii altora ; cînd un rival vrea să arate că nu are nevoie de vorbe multe ca să-şi pledeze dreptatea, spunea celuilalt, dispreţuind potopul dialectic :
„Îţi dau şi din clepsidra mea, numai să ne convingi !"
Ionel Teodoreanu cheltuieşte mai multe clepsidre pe seară, chiar cele care nu-i aparţin şi pe care nu i le-a oferit nimeni, cum făceau grecii generoşi din vechime.

*

Fiindcă am ajuns la greci, să continuăm cu ei.
Poetul Al. Philippide este şi pe scenă ca şi în opera lui : înflăcărat, dar sobru, temperamental şi reţinut, liric şi cerebral în acelaşi timp. Are o frumoasă dicţiune, o voce bărbătească, bine marcată, care ajunge pînă în cele mai depărtate galerii, fără ca el s-o forţeze, s-o umfle.
Mai moale, cu un mai pronunţat accent moldovenesc ca al lui Philippide, Demostene Botez este ascultat şi el cu deferenţă. Avocatul se simte mai puţin ca la

Ionel Teodoreanu. M-am întrebat totdeauna cum poate cîştiga Demostene Botez procese cu debitul său blajin şi cu atitudinea lui de om împăciuitor, resemnat, care ar vrea să se ducă acasă şi să se culce.

*

Un prozator care începe tot mai mult să fie cunoscut şi apreciat e craioveanul Paul Constant, stabilit de mulţi ani la Sibiu. Autorul *Rîiei* şi al altor savuroase cărţi de umor ştie să-şi prezinte minunat poveştile, nu numai cititorilor, dar şi ascultătorilor.
Şi nu o dată, cînd citea Constant, am simţit viermele alb şi gras al invidiei cum sfredeleşte inima lui Alexandru Cazaban, maestru suprem al umoriştilor şi al lectorilor de proză, tot aşa după cum mă simt neliniştit şi eu cînd pe programul şezătorii unde trebuie să mă produc figurează numele lui Alexandru Philippide.

BOGDAN-PITEŞTI

Ani lungi şi grei au trecut pe lespedea lui funerară. Şi-l mai aduce aminte cineva ? Iată-l, înainte de 1900, la Paris.

Frumos, inteligent, bogat, spiritual, jovial, generos, îşi petrecea tinereţea acolo. Se arăta la braţul celor mai celebre actriţe şi cîntăreţe ale epocii. Frecventa boema literară, era prieten cu scriitori ca Sar Peladan. A fost expulzat din Franţa, spunea el, ca revoluţionar. Implicat în asasinat ?... Nu se ştie... Pare-se însă că după decapitarea anarhistului Ravachol, omorîtorul lui Sadi Carnot, un domn impozant, în redingotă şi cu joben ieşi din mulţime, se repezi la ghilotină, se descoperi şi, scoţînd de sub haină un buchet de flori, îl aruncă pe cadavru ; apoi repede, înainte ca să se fi dezmeticit cineva, luă capul mortului în braţe şi-l sărută pe buze. Acel straniu personaj nu era altul decît Bogdan-Piteşti. Cel puţin aceasta era versiunea expulzării din Franţa a pitorescului nostru compatriot.

Reîntors în ţară, iată-l arestat de cîteva ori pentru propagandă subversivă prin judeţele olteneşti. La Bucureşti trăia mai ales printre sculptori, pictori şi literaţi. Scria el însuşi. A prefaţat poemele *Bronzes* ale lui Alexandru Macedonski. A scos o revistă artistică, *Ileana*. Dar în toate manifestările politice şi intelectuale ale lui Bogdan-Piteşti trecea un iz de farsă, dacă nu de escrocherie. Notorietatea i-a venit cînd a fost prins în flagrant delict de şantaj, exercitat asupra bancherului Mauriciu Blank. Bancnotele pe care le primise ca preţ al încetă-

rii campaniei fuseseră însemnate, în prealabil, de către magistrat sau comisar cu o cruciuliţă roşie.
De rîndul acesta i s-a înfundat.
Se povesteşte că într-o seară cu ploaie şi zăpadă, trecînd pe Calea Victoriei între poliţişti, a văzut limuzina bancherului luminată pe dinăuntru.
— Uite şi pe nenorocitul de Blank! exclamă, din zloată, Bogdan-Piteşti, trăgîndu-şi barbişonul în semn de compasiune.

*

La proces, din boxa acuzaţilor, asculta cu atenţie admirativă pledoaria lui Take Ionescu, avocat al părţii adverse şi care îl ataca vehement.
— Are talent, escrocul! opină, la un moment dat, Bogdan-Piteşti, adresîndu-se unor persoane din apropiere.

*

Prin 1915, doamna Marioara Voiculescu era atacată vehement în ziarul lui Bogdan-Piteşti, *Seara*.
Eminenta noastră artistă se duse la director să protesteze.
— Cu cine am onoare ? o întrebă Bogdan-Piteşti.
— Sînt Marioara Voiculescu...
— Regret, nu cunosc! obiectă Bogdan-Piteşti cu politeţe.
— Sînt Marioara Voiculescu!... insistă frumoasa tragediană... Artista dramatică Marioara Voiculescu.
— Îmi pare rău, îi răspunse cu mai multă politeţe directorul *Serii*, dar n-am auzit. În materie de teatru nu cunosc decît pe doamna Olga Ţăranu!...

*

Asistînd în 1919 la tragedia mea *Prometeu*, Bogdan-Piteşti veni să mă coplementeze.

— Admirabilă piesă! Păcat că n-ai scris-o în versuri, fiindcă se preta!

*

Nae Petrescu, zis Găină, era unul dintre cei mai interesanți boemi bucureșteni. Caricaturist de talent, el a însemnat o epocă întreagă. Acum treizeci-patruzeci de ani, revistele umoristice erau pline de desenele lui, reprezentînd personaje din lumea politică, artistică și literară. Iată pe papa Ventura, ziaristul, compozitorul și autorul dramatic Grigore Ventura, tatăl Marioarei, cu craniul său pleșuv și ascuțit, cu buzele răsfrînte, cu eternul trabuc în colțul gurii... Alexandru Macedonski era și el o victimă a lui Găină, care-l creiona sub tot felul de aspecte.

Generalul Manu și Iancu Brezeanu erau și ei subiecte favorite ale lui Nae Petrescu. Tot așa, papa Stăncescu, subdirector al Teatrului Național, om de gust, estet al epocii, el însuși desenator.

Petrescu-Găină i-a eternizat în peniță și în acuarelă jobenul cu marginile largi răsfrînte, rumeneala surîsului, ochi pe jumătate închiși, barbișonul.

Ciudat exemplar de umanitate și bietul Găină!... A murit la șaizeci de ani — n-avea un fir alb, nici un dinte stricat — fără să fi trecut granița vreodată. Și n-am cunoscut călător mai pasionat ca el, cunoscător mai minuțios al peisajului occidental. Nu numai Parisul îi era familiar, cu toate străzile, piețele și monumentele sale, dar orașe mai mici... Cînd m-am întors în țară, la 1918, din Elveția și m-a întrebat unde am stat la Lausanne, mi-a descris cartierul, catedrala din apropiere. Inteligent, ironic, Nae Petrescu, fără să fie un artist evoluat, avea cele mai juste vederi și în pictură, și urmărea, cu sarcasmul lui, pe impostorii modernismului, demascîndu-i.

Era un excelent consilier al lui Bogdan-Piteşti, căruia îi recomanda talente reale. Apreciat îndeosebi de N. Dărăscu, supranumit pe atunci „Gîndacul". Acum Gîndacul e preşedinte al Salonului oficial şi un creator de artă pe care nu-l preţuim încă la adevărata lui valoare.

Boem inteligent şi incorigibil, flăcău tomnatic şi foarte singur în viaţă, bietul Găină găsise un cămin în casa artistică şi îmbelşugată a lui Bogdan. Aceasta nu înseamnă că o prietenie afectuoasă lega pe cei doi vechi bucureşteni.

Dimpotrivă. Rareori mi-a fost dat să văd atîta ură. Nae Petrescu nu-l putea suferi pe amfitrion fiindcă Bogdan se purta foarte crud cu el, îl batjocorea, îl umilea de cîte ori îi venea la îndemînă. La rîndul său, Găină îl dispreţuia şi-l insulta. Se înţelegeau de minune! Bogdan-Piteşti era cîinos cu bonomie; rîdea şi-şi trăgea barbişonul, în vreme ce Nae tremura de mînie, se făcea palid şi jura că nu va mai pune piciorul în casa escrocului.

— Mănîncă, Găină, că tot aruncăm noi la cîini! spunea Bogdan-Piteşti la masă, oferindu-i cu perfectă graţie friptura de curcan.

Într-o zi s-au luat la ceartă. Găină a fost dat afară pe scări. Bogdan-Piteşti ieşi în balcon, ca să-l mai insulte şi în faţa trecătorilor.

— Huş, găină păcătoasă! Huideo! striga el de sus. Nae Petrescu, pe trotuar, răspundea şi el, dar Bogdan, care nu era singur, mai avea şi superioritatea balconului.

Scena se petrecea pe strada Brezoianu. Pe atunci, pe strada aceasta şerpuiau şinele tramvaiului. Nae făcu semn conductorului să oprească:

— Opreşte-te, tramvai! Oameni buni, uitaţi-vă... Canalia asta din balcon e Bogdan-Piteşti... escrocul... uită-te bine la el, tramvai, ca să-l ţii minte!

Intimidat de privirile curioase ce se ridicau spre el, Bogdan-Piteşti fu nevoit să-şi părăsească poziţia triumfală şi să se ascundă în casă.

*

Jucător pasionat, Nae Petrescu-Găină pierdea tot ce avea la pocher. Îi lua regulat Bogdan, care avea bani mulţi şi putea să joace liniştit la infinit, pînă îşi prindea victima şi o strangula. Nae se ducea acasă şi mai aducea o caricatură, o carte rară, pe care i-o vindea patronului ca să poată juca-nainte. Odată a pierdut la Bogdan şase cămăşi pe care abia le cumpărase. După ce-i lua tot, Mefisto din strada Brezoianu îl mai juca şi pe datorie, ca să-i zălogească şi viitorul.

— Dă-mi barem un pol să am de bărbier! se ruga Nae în zori de zi.

— N-am, Năică dragă... Hai şi tu să vezi că n-am lăscaie!

Şi-l ducea la casa de bani, pe care o deschidea greu, şi-i arăta teancuri peste teancuri de bancnote, sute de mii de lei.

— Vezi, dragă Năică, n-am!

Şi închidea casa de bani oftînd.

Multe trebuie să-i fi făcut Bogdan-Piteşti bietului Găină, dacă, ultima oară cînd l-am întîlnit la „Capşa" şi am adus vorba de răposat, Nae m-a întrebat rînjind:

— O fi putrezit ăsta, domnule?

Acum odihnesc amîndoi sub pămînt... Au murit de mult, ducînd cu ei două pagini colorate, pline de viaţă şi de pitoresc, din albumul Bucureştilor de odinioară.

În timpul neutralităţii româneşti se formase o aşa-zisă „Gardă a demnităţii naţionale", a cărei activitate se manifesta prin spargerea geamurilor oamenilor politici care nu voiau războiul cu puterile centrale. „Marchiza" de la intrarea casei lui Al. Marghiloman a fost nu o dată

prefăcută-n ţăndări de aşa-numiţii „ghedenişti" („G. D. N.", de la „Garda demnităţii naţionale").
Al. Bogdan-Piteşti era şi el unul din obiectivele energicilor patrioţi. În aşteptarea unui atac al acestora, adusese de la moşia lui, Vlaici, o duzină de ţărani vînjoşi înarmaţi cu bîte, pe care îi hrănea şi-i odihnea, ca să-i aibă gata de luptă în momentul decisiv. Atacul nu întîrzie. Ghenediştii asaltară locuinţa-redacţie a patronului *Serii*. Redactorii alergau năuciţi pe scări, ţinînd în mîinile tremurătoare lungi pistoale albaneze cu care îi înarmase Bogdan şi înăuntrul cărora nu era nimic. Calm, sigur pe rezerva lui de la Vlaici, şeful se uita cu superioară ironie şi milă la colaboratorii săi terorizaţi. Cînd ghenediştii făcură irupţie, Bogdan-Piteşti dădu ordinul suprem :
— Să iasă ţăranii !... Să iasă ţăranii !
Nici unul însă din cei doisprezece arhangheli de pază nu se mişcă. Orice apel la datorie şi eroism rămase steril. Îmbuibaţi, ipochimenii se instalaseră în scepticism, obiectivitate şi toleranţă. Controversa ideologică şi contondentă dintre boierii de la Bucureşti le era absolut indiferentă. Lucru care făcu pe boierul cel mare să-i concedieze cu înjurăturile de rigoare şi să-i trimită înapoi la munca pămîntului. A fost una din marile decepţii de şef ale agitatorului de mase, ale revoluţionarului şantajist.
După cîteva zile, el găsi că e mai diplomatic, mai prudent şi mai util să intre în pertractări directe şi amicale cu şeful ghenediştilor, care-i căzu în mreajă, şi întoarse repede foaia.
— Mă, tipule, argumentase Bogdan-Piteşti, te-ai vîndut o dată, vinde-te şi a doua oară. Fii consecvent. Consecvenţa e o forţă morală...

*

Prin 1918 îl găsim, nu ştiu din ce motiv, la Văcăreşti. Mai erau acolo şi cîţiva ziarişti închişi pentru ideile lor politice.

Bogdan-Piteşti îi lua de sus, conştient de superioritatea destinului său :
— Mă, tipilor, voi sînteţi aici ca trădători de ţară... Eu sînt ca escroc !

*

La un moment dat se amuza deranjîndu-şi prietenii la telefon noaptea şi batjocorindu-i anonim. Dar toată lumea îi recunoştea glasul. Pînă cînd ne-am învoit cîţiva noctambuli să-l trezim la rîndul nostru pe la trei şi patru dimineaţa şi să-l tîrîm în noroi.
— Hai, măi băieţi, lăsaţi-mă să dorm ! ne ruga el. Isprăviţi dracului !
Peste un sfert de oră, îl trezeam iar, cu alintări şi linguşeli. El ştia că-l aşteptau şi ocările, dar asculta, vrînd să-şi bea paharul pînă la fund.
— Ce tot ai cu mine, mă ? Ce sînt eu, mă, scopul vieţii tale ?! ne implora farsorul.
Ar fi putut foarte bine să scoată receptorul din priză, dar se vede că jocul îl amuza, fiindcă, sunîndu-l iar, începea iarăşi dialogul.
— Ce eşti tu, mă ? gîjîia el la capătul firului. Crupier ? Vardist de noapte ? Ce eşti tu, mă, de n-ai somn ?!
— Aici e Găină, nene Bogdane !
— Şi ce vrei tu, Năică dragă ?
— Să mă-mprumuţi cu un pol, Bogdane dragă !
— Mă, tu nu eşti Găină, că dacă erai Găină nu-mi cereai un pol, îmi cereai doi lei !
Şi conversaţia nocturnă continua în felul acesta, plus insultele reciproce, care se întîlneau impetuos pe fir, un amestec periferic de expresii, încălecîndu-se una pe alta, în hohotele de rîs ale celor de la capătul firului.
Rîdea şi el, înjura şi el, se ruga să fie cruţat fiindcă era bolnav şi voia să doarmă, îşi implora partenerii să le fie milă.

Dar fie că nu putea aţipi, fie că-l amuzau aceste dis pute de la distanţă, el lăsă telefonul deschis din cu riozitate, poate din sadism.

*

Bogdan-Piteşti a lăsat o splendidă colecţie de artă, de o unitate şi un bun-gust pe care nu le-a avut pînă la el nici un colecţionar. În plină „Tinerime artistică". el aprecia şi cumpăra de la artişti fără mare trecere pe atunci: Luchian, Balthazar, Pallady, Ressu, Dărăscu, Iser, Tonitza !...
În 1920, cînd eram director general al teatrelor, mi-a dăruit pentru Teatrul Naţional două busturi: al lui Heliade-Rădulescu şi al lui Hasdeu, datorite lui Paciurea. N-a vrut să se ştie că aceste bronzuri, care împodobesc şi azi foaierul de sus, sînt dania lui.
A oferit întreaga lui colecţie pentru stat. Ministrul n-a vrut să le primească, obiectînd că statul nu poate accepta donaţia unui om pătat. Icoane vechi şi preţioase, statui, tablouri din cea mai frumoasă epocă a celor mai buni pictori ai noştri s-au risipit, s-au spulberat, după moartea lui Bogdan-Piteşti, la cele patru vînturi.

În 1915 venise în ţară tragedianul de Max. Într-o zi l-am dus acasă la Al. Bogdan-Piteşti, în strada Brezoianu, să-i viziteze colecţia de tablouri, care era într-adevăr splendidă. Dacă majoritatea colecţionarilor de artă întrunesc, în general, cam vreo douăzeci şi cinci la sută obiecte de mîna-ntîi (vezi muzeele Simu şi Kalinderu şi galeriile cîtorva particulari), la Bogdan-Piteşti, ca astăzi la domnul Lazăr Munteanu şi Zambaccian, procentul de lucrări incontestabile se ridica la 75 la sută.
De Max nu se mai sătura contemplînd Luchienii, Pallazii, Balthazarii, Dărăştii, adunaţi de paradoxalul personaj, amestec de cinism şi entuziasm artistic, de gene-

rozitate şi cupiditate, care a fost acest prinţ al şantajului şi al bele-artelor.
Amator de atitudini impresionante şi de gesturi seniorale, Bogdan-Piteşti nu putea să scape ocazia de a impresiona pe un oaspete atît de rar cum era celebrul actor.
— Care tablou îţi place mai mult din peretele ăsta ? De Max îi arătă un scrînciob de Camil Ressu.
— Ţi-l ofer ! făcu Bogdan-Piteşti cu un gest larg.
— A, nu ! A, nu ! protesta de Max.
— Ba da ! Ba da ! insista amfitrionul.
— Îmi pare rău că ţi-am răspuns la întrebare ! se apăra musafirul cu sinceritate.
— Băiete, adă o scară şi dă tabloul jos ! ordonă patronul.
În vreme ce feciorul se ducea să caute scara, conversaţia dintre de Max şi Bogdan-Piteşti — protestări de o parte, insistenţe de alta — se urca la un diapazon patetic. Amîndoi erau aprinşi, încăpăţînaţi, susţinîndu-şi punctul de vedere.
— Să ştii, cucoane, că eu nu plec de-aici cu tabloul dumitale ! spunea de Max cu pronunţatul său accent moldovenesc.
— Am să ţi-l trimit la hotel !
— Şi eu îţi dau parola de onoare că ţi-l trimit înapoi...
— Şi eu ţi-l mai trimit o dată ! supralicita, vehement, Bogdan-Piteşti.
În vreme ce de Max părăsea încăperea revoltat, iar feciorul dădea jos *Scrînciobul* lui Camil Ressu, Bogdan-Piteşti se întoarse spre mine şi-mi spuse confidenţial, cu zîmbetul său sarcastic :
— Să vezi, canalia ! E capabil să nu mi-l trimită înapoi !
Cu toată această replică finală, făcută mai mult din fanfaronadă, din plăcerea estetică a diabolismului, a atitudinii singulare, cinice, menită să-i sporească reputaţia de farsor, Bogdan-Piteşti a învins în polemică, trimiţînd tabloul la Athenée-Palace, şi bineînţeles că

i l-ar fi retrimis dacă de Max ar fi avut fantezia să-l înapoieze.
Scrînciobul lui Ressu a luat drumul Franţei, dar n-a împodobit mult locuinţa din rue Caumartin a marelui tragedian : bolnav, strîmtorat, de Max l-a vîndut — l-a zălogit, chipurile — pentru şase sute de franci medicului său.
Acesta, colecţionar pasionat, avea o galerie la care contribuiseră cei mai de seamă pictori parizieni ai epocii, de la Bonnard şi Vuillard pînă la Picasso şi Mathisse.
Într-o zi ne-a spus, lui de Max şi mie, că acel tablou românesc a întunecat toate celelalte pînze ale peretelui prin noutatea subiectului, fermitatea desenului şi exuberanţa de soare oriental ce-l aurea şi-l aureola. Am avut totdeauna convingerea că, dacă Ressu ar fi plecat de tînăr şi ar fi lucrat în Occident, ar fi avut un renume fără egal în pictura contemporană mondială.

*

Camil Ressu, ca şi alţi pictori tineri, necunoscuţi, a găsit mult sprijin şi încurajare la Bogdan-Piteşti. E adevărat că mecenatul era cam meschin, că profita de nevoia artistului debutant şi sărac. Dar fără el ar fi fost mult mai rău, fiindcă alţii nu ofereau nici măcar atît ; Bogdan-Piteşti, cel puţin, le crea un cadru artistic, îi stimula, îi recomanda, le ţinea la dispoziţie vopsele, pensule şi cartoane, îi poftea la masă, le dădea şi sfaturi în casa lui călduroasă şi amicală.
Multe prietenii s-au legat acolo, mulţi oameni au prins curaj : pictorii să lucreze, colecţionarii să adune.
Într-o epocă burgheză cu preocupări mărunte, între oameni mai bogaţi decît el, Bogdan-Piteşti era un îndrăgostit de frumos, un cinic sentimental, care-şi exagera şi averea numai din fanfaronadă şi care poate

că plătea puţin fiindcă nu avea prea mult nici el. Afară de opere de artă n-a lăsat mare lucru. Îşi dădea seama că societatea îl respinge. Era mişcat, deşi nu arăta, cînd un om de treabă îi întindea mîna.

Iar cînd mi-a propus să lase statului tablourile, sculpturile şi icoanele adunate o viaţă, n-a cerut sală fastuoasă, nici litere de aur cu numele donatorului pe fronton ; mi-a spus atît :

— Să se scrie pe uşa expoziţiei : „Colecţia unui om sărac".

NOI EVOCĂRI

DOR DE ŢARĂ

Reîntoarsă de vreun an în ţară, o prietenă care a stat mai bine de un sfert de veac în străinătate — cea mai mare parte a timpului la Londra — nu încetează, în fiecare clipă, să se minuneze de frumuseţile patriei. O farmecă cerul nostru cu irizări din *O mie şi una de nopţi*, viaţa care palpită sub el, firea surîzătoare, exuberantă, primitoare a cetăţenilor acestei republici în plină ascensiune.

Lungul exil, singurătatea, înstrăinarea în care a trăit peste douăzeci şi cinci de ani o fac să preţuiască şi mai mult atmosfera caldă, plină de vibraţie şi de poezie, de familiaritate, de regăsire cu tine însuţi a patriei.

Cadrul şi climatul sînt atît de potrivite cu făptura fizică şi spirituală a fiecăruia dintre noi, încît cu mult greu ne putem făuri o viaţă şi o inimă nouă printre oameni de altă limbă, cu alte tradiţii şi aspiraţii, în peisaje care nu ne sînt familiare şi pe care sensibilitatea noastră le găseşte uneori artificiale, îndepărtate...

„Londra ? Ceaţă. Umezeală. Funingine. Singurătate. Ziduri înnegrite care te apasă. Oameni care îţi sînt cu totul indiferenţi. Fiecare cu graba şi cu necazurile lui. Printre ei te simţi izolat şi trist. Eşti un simplu număr de odaie, la hotel, la o pensiune de familie, dacă nu într-un azil sau un spital !! Un client anonim într-un restaurant. Un străin echivoc în faţa autorităţilor..."

Firește, sînt şi unii care s-au aşezat, cu familia, cu prietenii lor. Dar şi pe aceştia îi umple de melancolie,

de un neastîmpăr ciudat, de un permanent regret dorul de țară.
Nu te poți despărți de locul copilăriei, de-al tinereții tale. Nicăieri nu poți respira cu aceeași sete de viață aerul care ți-a umplut întîia oară plămînii.
Și nu numai cei plecați pentru totdeauna sînt frămîntați de această nostalgie a patriei.
În reprezentanțele diplomatice, de pildă, nu o dată am întîlnit oameni care își fac datoria, muncind cu rîvnă pentru interesele și prestigiul țării. Îi invidiază mulți pentru situația lor. Trăiesc în străinătate ! dar nu o dată i-am auzit spunînd :
— Am stat destul. Abia aștept să fiu rechemat, să mă întorc acasă !
Marele tragedian E. de Max, ieșean de origine, care vorbea românește cu un pitoresc accent moldovenesc și a sfîrșit ca prim actor al Comediei Franceze, în culmea gloriei, mi-a spus odată oftînd :
— Aș vrea să mă întorc în România, să mor societar al Teatrului Național din București !

Care este farmecul acestei țări, la gîndul căreia nu numai fiii ei, dar toți străinii care au stat o vreme la noi tînjesc și ard în focul de a o revedea ?
E peisajul minunat, atît de variat, de la pădurile Carpaților pînă la litoralul de feerie al Mării Negre ; de la plaiurile proaspete ale Transilvaniei pînă în tufișul misterios al Deltei — ultimul popas al păsărilor migratoare ale Europei în marea călătorie spre țările calde. De la brazii și stejarii Munților Apuseni pînă la mănăstirile seculare ale dulcei Moldove, pînă la așezările de legendă ale Oltului spumegător.
În mijlocul, în cadrul acestor viziuni patriarhale, iată ridicîndu-se noile așezăminte, dăruite nouă de strădania unanimă a tehnicii moderne. Iată peisajul creat de om : sonde de țiței, furnale, fabrici, hidrocentrale, lacuri artificiale, grădini, palate, muzee, teatre, cinematografe, cămine culturale, spitale, biblioteci, săli de ex-

poziţie, săli de concerte, ieşite ca din bagheta magică a unui vrăjitor.

Şi ţara creşte, tot mai vie şi mai frumoasă în fiecare anotimp.

E frumoasă această ţară cînd o troienesc zăpezile imaculate şi o prefac într-o împărăţie din poveste. Frumoasă e cînd o năpădesc florile cu mii de culori şi de parfumuri ale lunii mai ; cînd unduiesc lanurile verzi ale lui iunie, cînd spicele de grîu îmbracă tonuri de aur-argintiu în arşiţa lui Cuptor.

Şi toate aceste bogate şi frumoase colţuri de natură au fost înfrumuseţate şi îmbogăţite de mîna omului, omul nou, care în anii puterii populare a realizat atîtea minuni.

De la lucrările ciclopice ale Bicazului, unde inginerii, tehnicienii şi lucrătorii noştri au urcat o mare de apă în cupa munţilor, făcînd din munte şi din apă un izvor de lumină, o cascadă de electricitate, un torent de forţă motrice, şi pînă la litoralul Mării Negre, întregul cuprins al republicii e un şantier vast în care se munceşte cu ardoare şi cu spor.

Începînd cu Mamaia, trecînd prin Eforie pînă la Mangalia, s-au ridicat sute şi sute de blocuri, luminate noaptea de milioane de becuri. Apartamente cu tot confortul modern, restaurante îmbelşugat înzestrate primesc pe oaspeţi. Străinii sînt uimiţi de atîta frumuseţe şi ospitalitate românească. Ei ne duc faima ţării peste hotare şi îmbie mii şi mii de alţi turişti să viziteze coasta dobrogeană, unde feeria vechiului Pont Euxin e subliniată de feeria modernă a construcţiilor cu pereţii de sticlă, răspunzînd stelelor din cer cu bolţile lor de cristal înstelat.

Şi e mai frumoasă ca oricînd această ţară în toamnele noastre fără de pereche, în acest octombrie de azur, cînd toate răzoarele, toate grădinile, toate livezile, toate bostănăriile şi toate viile ne trimit îmbelşugatul rod, cînd în pieţele oraşelor se revarsă munţii de fructe şi de legume venite din Dobrogea colectivizată, de pe

colinele Argeşului, din Banatul spornic, de pe plaiurile binecuvîntatei noastre ţări.
În acest colţ de lume, plin de bogăţiile pămîntului — de la floarea de muşeţel pînă la gazul metan, de la pădurile de păpuşoi şi de floarea-soarelui ale Bărăganului, de la aurul şi sarea munţilor pînă la nesfîrşitele noroade de peşti din bălţile nămoloase şi rîurile Bistriţei, din Dunărea bătrînă şi din marea cea mare a lui Mircea Basarab — omul se simte sprinten, vesel, generos, primitor, fără nici o rîvnă de cucerire a pămîntului altora.
Îi ajunge darul primit din moşi-strămoşi, îl îndestulează pămîntul, apele şi văzduhul ţării sale.

*

Fire deschisă, ospitalieră, românul începe să-şi scrie plinul istoriei, fermecînd, cucerind pe toţi, cucerit el însuşi de avîntul pe care-l ia un popor harnic, blînd şi mult înzestrat, un popor care munceşte astăzi pentru el însuşi, iar nu pentru huzurul şi desfătarea unei clici de exploatatori, a căror haită nesătulă nu se va mai reîntoarce în vecii vecilor!

BRÂNCUȘI

În prezența unui auditoriu numeros, printr-o amplă comunicare a istoricului de artă Gh. Oprescu, însoțită de comentariile însuflețite și docte ale sculptorului Jalea, ale pictorului Lucian Grigorescu, ale profesorului Al. Rosetti și ale scriitorului Geo Bogza, Secția de limbă, literatură și artă a Academiei R.P.R. a comemorat deunăzi pe Constantin Brâncuși, arhitectul-statuar, care, trecut de vîrsta psalmistului, s-a stins acum cîțiva ani la Paris, înconjurat de prețuirea universală, glorios, consacrat ca sculptorul cel mai de seamă al epocii.

Odraslă de țărani din Gorjul oltenesc, Constantin Brâncuși a avut o copilărie grea și o tinerețe și mai grea. Abia ieșit din adolescență, a plecat să înfrunte viitorul în cetatea care adăpostește cel mai mare număr de pictori și de sculptori, metropola unde se înfruntă, cad sau izbîndesc cei ce vor să-și scrie numele pe hrisovul artei eterne și veșnic schimbătoare.

Brâncuși al nostru și-a întrecut propriile visuri de împlinire. A tras brazdă nouă și adîncă, a deschis căi neumblate, a impus lumii apusene darurile unui popor de la gurile Dunării, alăturîndu-și numele de al celor mai iluștri fii ai patriei și ai artei. Patria și arta ei le-a iubit și le-a slujit pînă la moarte, cu geniu și devotament.

Viața lui Brâncuși este un mare exemplu de reverii îndrăzneție și de abnegație, de jertfă necontenită, încununată pînă la urmă cu laurii imortalității.

A ajuns la Paris, sărac şi necunoscut, fără nici un sprijin. Cu mîinile lui binecuvîntate, care în atelierul de acasă frămîntau argila, tăiau piatra şi lustruiau metalul, el spăla, în beciuri de restaurante, farfurii şi pahare sau făcea pe ţîrcovnicul, măturînd capela românească de la Paris, curăţind sfeşnicile de mucuri şi frecînd cu prafuri vrăjite candelele şi cădelniţele de argint ale bisericii din rue Jean de Beauvais.

Ca să trăiască şi ca să-şi poată înfăptui întraripările, Brâncuşi pleca dintr-o ţară pe care procesiunile de sultani şi de exploatatori băştinaşi o ţinuseră veacuri întregi în sclavie şi întuneric. Elanuri înnăbuşite. Popoare proaspăt chemate la întrecerile civilizaţiei îşi cer acum dreptul la afirmarea geniului lor naţional. Civilizaţia veche primeşte cu încîntare ofranda celor nou-veniţi. *Azilul de noapte* al lui Gorki a uluit şi a fermecat lumea occidentală.

Acest sud-est european a mai dat lumii un mare sculptor, pe Mestrovici.

Copil de ţărani, ca şi Brâncuşi, ciobănaşul sîrb păzea oile şi, în vreme ce le păzea, tăia cu briceagul într-un băţ chipuri de oameni, de rumegătoare şi de zburătoare. De mici ciopleau în lemn amîndoi, şi amîndoi — Mestrovici şi Brâncuşi — aveau daruri de constructor.

Încă din vechime sculptura a fost complinire, o podoabă a arhitecturii.

Divinităţile egiptene sau anamite, frizele Partenonului, statuia lui Zeus şi a lui Iupiter — zeul cu două nume —, a fiicei sale, fecioara înţeleaptă şi războinică, Pallas-Atena, sfinţii tăiaţi în granitul catedralelor medievale, monumentele ecvestre ale împeratorilor latini sau ale condotierilor din Renaştere, capodoperele lui Michelangelo sau Rodin se profilau pe ziduri de temple sau de parcuri şi pieţe armonic desenate, primeau, fără s-o mai redea, lumina soarelui, ornau temple şi palate, totdeauna corolar al monumentului arhitectonic.

Cu vremea, sculptura s-a despărţit de arhitectură ca ramura de trunchi. A devenit o artă independentă.

Portretul de marmură şi bronz, statueta sau bibeloul au părăsit templul pe al cărui zid se profilau, palatul pe care îl îmbogăţeau, ca să împodobească interioarele celor înstăriţi. Omul sărac se mulţumea cu ghiveciul de lut copt, cu urciorul şi oala înflorată.
Paralel cu colosul de la Rodos îşi cereau viaţă figurinele de Tanagra.
De la Fidias şi florentinul cu nasul turtit pînă la Benvenuto Cellini şi la Canova, de la Bourdelle pînă la miniaturişti, turnătorii de reliefuri au variat la infinit temele şi proporţiile operei lor, dînd artei aride şi migăloase a sculpturii importanţa şi strălucirea ei milenară.

*

Brâncuşi, pe care l-am cunoscut încă din vremea cînd era un necunoscut cu părul şi bărbuţa negre, mi-a arătat odată, în atelierul de la Paris, o serie de ediţii ale aceleiaşi lucrări, opt sau nouă variante.
Opera iniţială era de o perfecţiune incontestabilă, respectînd toate regulile academice. Pe măsură ce frămînta în lut o nouă ediţie, el o simplifca, tinzînd spre stilizare, sinteză şi abstracţie. Rămas la primele forme ale creaţiei sale, Brâncuşi ar fi fost un mare sculptor clasic. Oprindu-se la a patra sau la a cincea interpretare a aceluiaşi model, a fost un mare sculptor modern.
Ajuns la realizarea supremă — şi pe care n-o puteam înţelege decît referindu-mă la variantele anterioare —, el a devenit statuarul cel mai original al epocii, unanim apreciat de specialiştii celor două emisfere.
Dar cîtă trudă, cîtă migală pînă să-şi atingă idolul, pînă să-şi impună originalitatea, personalitatea ! Cîte duşmănii, cîte ironii nu i-a fost dat să stîrnească !
Despre femeia care coase, pe care a cizelat-o de opt sau nouă ori pînă să ajungă la expresia ei finală, un

răutăcios a spus că reprezintă un rinichi sau un bob de fasole.

Capul de copil, atît de plastic şi de expresiv la început, a ajuns, în înfăţişarea lui supremă, un simplu bulgăre de marmură lustruită, în care numai un detaliu, pe ici, pe colo, aminteşte surîsul suav al modelului.

— Această materie nobilă care e marmura n-are nevoie să fie cioplită, ci numai lustruită : trăieşte prin propria ei frumuseţe ! mi-a spus sculptorul, mîngîind piatra rotundă şi lucie. O judecată, desigur, arbitrară, paradoxală, dar cîntărind un sîmbure de adevăr, un punct de plecare.

L-am vizitat pe Brâncuşi mult mai tîrziu, cînd ajunsese un patriarh cu barba albă, în plenitudinea talentului şi a gloriei. Atelierul îi era supraîncărcat de reproduceri ale lucrărilor sale, vechi şi noi, care, mai ales cele noi, pe mine mă contrariau ca pe orice om învechit.

Dar, părăsind acea încăpere apăsătoare, grea de originalitate, de o tulburătoare poezie şi personalitate, n-am mai putut contempla decît cu indiferenţă statuile din parcurile şi bulevardele pariziene, atît mi se păreau de prăfuite, de ruginite, de anodine în migala amănuntelor inutile, obositoare, în uniformitatea lor academică.

*

Brâncuşi a fost contemporanul mai tînăr al lui Rodin, Bourdelle şi Maillol.

Dar el şi-a tăiat cărarea proprie. Părăsind ornamentaţiile materiei, s-a avîntat în spiritualitate. A urmărit simplicitatea geometrică, stilizarea, sugestia, cu imensele ei perspective, dincolo de perfecţiunea clasică. Închisă în propriile ei orizonturi, perfecţiunea stăvileşte peregrinările imaginaţiei.

Sufletul contemplatorului nu mai are ce adăuga viziunii artistului creator. Dînd tot, acesta a răpit admiratorului posibilitatea de a adăuga operei de artă ceva din propria sa reverie, din contribuţia de creaţie neîn-

făptuită ce vibrează în orice spectator, lector sau pasionat al muzicii.
Fără acompaniamentul lor sufletesc, fără tributul lor de sensibilitate, opera de artă încetează a mai fi poezie, aură, apoteoză.
Mai are arta lui Brâncuşi aura trecutului, a mileniilor de încercări plastice ale poporului care, în străfunduri de vremi şi de continente, tăia cu barda lemnul de stejar, după ce străbunii fulgeraseră cu silexul stîncile cavernei ancestrale, populîndu-le cu profiluri de vietăţi silvestre.
Arta lui Brâncuşi este o eliberare de tot ce ne-au învăţat şi ne-au impus secolele, o reîntoarcere la vigoarea şi la candoarea primitivă. E colaborarea dintre artist şi oglinda lui, spectatorul, e fuziunea demiurgului cu omul simplu, tinzînd să devină el însuşi un demiurg, dacă nu printr-o genialitate constructoare, măcar prin dăruirea totală, prin adaosul său propriu, prin înfrumuseţarea operei de artă cu toate frumuseţile pe care le-a rîvnit el însuşi şi n-a fost în stare să le dea viaţă.
Artistul nu e decît interpretul miilor de aspiraţii, de nostalgii ale celor ce nu pot crea ei înşişi...
Visarea mulţimilor anonime creează pe cel ales, pe creator, aşa după cum visurile omeneşti au creat pe zei.

LENIN

Despre Lenin — prezența cea mai vie a planetei de o jumătate de secol încoace — s-a scris mult. Ce lucruri noi s-ar mai putea spune ?

Unii l-au numit semizeu, supraom. Nu. Epitetele acestea nu i-ar fi plăcut. A fost un om. Omul ridicat la potențe maxime. Talent, inteligență, cultură, putere de muncă, spirit de ordine, curaj, omenie — le-a întrunit pe toate. Mintea lui era numai inimă. Inima lui, grea de gînduri, era, totuși, înaripată. Scriind cuvîntul „minte" și încercînd să-l traduc în franțuzește, am văzut că n-are un echivalent. Inteligență, înclinare spre filozofie, înțelepciune, gîndire, cumpănire, judecată, spirit de echilibru sînt altceva.

Poate reunite ar da noțiunea *minte ;* tot așa cuvîntul liniște nu există în limba lui Racine și a lui Anatole France. „Liniște" nu însemnează numai *silentium*, cvietudine, pace, tranchilitate... Toate la un loc și poate ceva mai mult. După cum în graiul francezilor lipsesc anumite noțiuni românești, tot așa nouă ne lipsește cuvîntul unic care să redea unele expresii franceze.

Lenin vorbea și scria curent limba franceză. De o solidă cultură clasică, universală, el își asimilase claritatea, metoda, armonia și precizia mediterană.

Darul acesta i-a luminat întreaga activitate, i-a armonizat, i-a limpezit imensul rezervor de suflet slav, cu bogăția, generozitatea și profunzimea lui.

După Petru cel Mare, Lenin a fost cel mai logic și mai fecund apologet al civilizației apusene. Și-a însușit

ideologia lui Karl Marx şi a lui Engels, le-a adăugat propriile lui gînduri şi le-a dat puterea vieţii, realitatea, înfăptuirea. Cuvîntul cărţilor s-a prefăcut în piatră de construcţie, în flacără creatoare.

*

Parisul şi Elveţia franceză i-au fost a doua patrie.
Am avut norocul, în anii 1909 şi 1916, să-l întîlnesc în Cartierul Latin, apoi să-l zăresc într-un local public la Geneva.
Am îndrăznit să scriu cuvîntul „să-l întîlnesc", deşi n-am stat de vorbă cu el niciodată... Dar am trecut pe unde trecuse el. Poate că l-am şi întîlnit, poate că i-am şi vorbit fără să ştiu cine e, cine va fi. Abia mai tîrziu mi-am dat seama, citindu-i biografia, că am respirat acelaşi aer cu el pe Bulevardul Saint-Michel, la vestitele cafenele „Vachette", „Clauseries des Lilas" şi, mai ales, într-o casă din rue Cujas, o uliţă îngustă ce cobora în pantă uşoară de pe muntele Sfintei-Genevieva, de la Panteon, spre acel bulevard al studenţimei şi al boemei pariziene numit, în argou, Boul-Mich, rue Cujas, stradă întunecată, cîrciumi sordide, în care noctambulul Verlaine întîrzia să bea „vinul alb al dimineţii".
Într-una din aceste case vechi se adunau pe atunci tinerii revoluţionari ruşi. Mă duceam şi eu cîteodată. Mă purta acolo o copilă cu părul blond şi ochii albaştri de care eram îndrăgostit. O chema Lidia Ivanovna B., din Novocerkask, pe malul Donului.
Îmi aduc aminte de-o încăpere vastă, fără multă mobilă, pereţi igrasioşi, fumăraie s-o tai cu degetul. În norul acela se profilau capete pletoase, siluete de tineri, unii cufundaţi în fotolii, cu capul în palme, alţii rezemaţi de zid, alţii preumblîndu-se prin odaie, vorbind, gesticulînd pînă în zori... Erau constructorii zilelor de mîine. N-aş putea spune că mă aflam în mijlocul lor atras de ideologia revoluţionară. Mă duceam pentru

ochii de safir palid ai Lidiei Ivanovna şi, poate — de ce n-aş spune-o ? —, fiindcă n-aveam unde să dorm.
Influenţat de acel mediu, am scris drama revoluţionară cu eroi ruşi *Mireasa roşie,* care s-a jucat în 1912 la Teatrul „Comedia" şi după 23 August 1944, la Teatrul Naţional (Sala Studio).
Mă-ntreb şi azi :
— Oare printre aceşti tineri visători n-am întîlnit şi pe Vladimir Ilici ?
Nu se poate să nu-l fi întîlnit. Biografii săi spun că în vara şi toamna lui 1909 Lenin se afla la Paris, se ducea în rue Cujas, apoi la vestita *boulangerie* din colţul străzii Racine cu Bulevardul Saint-Michel, unde clientela întîrziată a Cartierului Latin se întrunea după închisul cafenelelor şi restaurantelor. La acea *boulangerie* se vindeau prăjituri şi sandvişuri cu pateu de ficat şi cîrnat de Lyon.
Cu 15—20 de centime îţi stîmpărai foamea miezului de noapte în mijlocul studenţilor, a boemilor cu părul lung şi cărunt, al grizetelor primăvăratice.
1909. Se ştie cu precizie că Lenin era la Paris, că se ducea la reuniunile din rue Cujas, la cofetăria-cîrnăţărie peste drum de celebrul local „Vachette", unde ultimele consumaţii le-au luat într-o noapte de august 1914 trei scriitori români : Octavian Goga, E. Lovinescu şi eu însumi. Nu apucaserăm să plătim şi obloanele s-au tras pentru totdeauna. Astăzi, în locul vestitei cafenele unde veneau pe vremuri Oscar Wilde, Paul Verlaine, Jean Moréas, Emil Faguet, Henri de Regnier, Francis Carco, fiinţează, la colţul Bulevardului Saint-Michel cu rue des Ecoles, sucursala unei bănci...
Nu se poate ca în apartamentul din rue Cujas, în cofetăria de la întîlnirea străzii Racine cu Bulevardul Saint-Michel, apoi la „Vachette", apoi la „Clauseries des lilas", să nu-l fi întîlnit pe omul acela surîzător, amabil, care mai tîrziu a cutremurat temeliile lumii !
În cartea unui scriitor francez, pe care n-o am la îndemînă ca să citez pasajul în traducere integrală, au-

torul povesteşte cum la sfîrşitul verii lui 1909, coborînd spre miezul nopţii strada Cujas, a văzut, rezemat de zidul unui imobil, un om care şovăia gata să cadă.
L-a sprijinit. Bărbatul acela scund, amabil, i-a spus, surînzînd :
— Am avut o şedinţă lungă... ne-am întrecut cu vorba şi-am uitat să mănînc toată ziua !
Francezul l-a luat de braţ, l-a condus la *boulangeria* din apropiere, unde acel domn, un străin, s-a întremat. Au vorbit împreună, multe şi de toate. Lenin — acesta era omul rezemat de zid în rue Cujas — l-a fermecat pe francez cu verva lui, cu vastele lui cunoştinţe. Au evocat şi pe Tolstoi, de care, în acea seară, Ilici nu părea prea entuziasmat. De obicei, Lenin se vădea un mare admirator al lui Tolstoi, despre care a spus : „A trebuit să vie un conte pentru ca ţăranul rus să intre în literatură !"
S-au despărţit şi nu s-au mai văzut. După revoluţia din 1917, publicistul parizian s-a simţit dator să povestească acest amănunt din viaţa omului de care în momentele acelea erau pline toate ziarele şi telegrafele globului.

*

Ordine în haos, „Lenin, sau ordine în haos", aşa s-ar putea numi un studiu despre omul pe care întreaga lume socialistă îl sărbătoreşte astăzi.
Într-o împărăţie vastă făcută din atîtea naţionalităţi, cu caracteristicile lor uneori atît de contradictorii, într-o ţară cu climat siberian şi cu o veşnică primăvară la poale, după un război dezastruos, după o parodie de revoluţie genul Kerenski, în haosul general, Lenin a dărîmat repede o alcătuire şubredă, ca să ridice o lume nouă, bazată pe dreptate, pe o justă repartiţie a bunurilor pămînteşti şi spirituale.
Cea dintîi mare faptă constructivă a lui Lenin a fost să dea pîine la treizeci de milioane de ţărani ameninţaţi de foamete. A făcut aceasta cu geniul său constructiv şi cu străduinţa unor colaboratori pricepuţi, înţelegători.

Imensitate cu regiuni de Canaan şi cu altele sterile, departe la zeci şi sute de kilometri una de alta, Rusia a cunoscut prosperităţi parţiale care nu puteau îndestula provinciile sterpe. Munca, transporturile nu erau organizate.
Guvernul revoluţionar a luat în mînă vehicularea cerealelor şi a vitelor de la o provincie la alta, aducînd un echilibru pe care veacurile ţariste nu-l ştiuseră cuceri, şi umplînd astfel golurile periodice de care sufereau populaţiile.
Fiecare locuitor al Rusiei şi-a avut bucata de pîine. Dacă Lenin n-ar fi făcut decît acest uriaş act de dreptate, şi tot ar fi avut dreptul la recunoştinţa veşnică a patriei sale.

*

Ziaristul, gînditorul, oratorul, animatorul era veşnic prezent, stimula toate energiile care se cheltuiau în slujba poporului pentru construirea socialismului : a stat de veghe la fiecare post de comandă.
A împiedicat să se răspîndească în literatură şi artă curentele morbide venite din Apus : futurismul italian, expresionismul german, dadaismul suiso-francez. Tinerii adepţi ruşi ai acestor teorii vedeau în revoluţie răsturnarea vechilor valori, înlocuirea lor cu exponenţii unei originalităţi cu orice preţ.
Nu le plăcea, de pildă, acestor noi esteţi arta teatrală a lui Konstantin Stanislavski, pe care-l socoteau învechit.
Marele regizor s-a dus să se plîngă lui Lenin.
— Mai fac eu sau nu mai fac teatru la Moscova ? Se amestecă toată lumea, îmi pun toţi beţe-n roate !
— Trimite-i la plimbare ! i-a răspuns Lenin.
Şi a rugat pe şeful Departamentului culturii să dea ordin ca Stanislavski să fie lăsat în pace, să lucreze nestînjenit de nimeni, fără intrusiunea impetuoşilor neofiţi.

De atunci Konstantin Sergheevici a putut activa în voia lui, îmbogăţind teatrul sovietic cu noi şi nenumărate realizări de artă, care fac şi astăzi admiraţia miilor şi miilor de spectatori, moscoviţi sau străini.

*

În cartea sa *Despre literatură*, fostul comisar pentru instrucţia publică, Lunacearski, povesteşte cum Vladimir Ilici, în străduinţele lui de a promova arta în toate sectoarele ei şi în dorinţa de a imortaliza în bronz şi piatră pe marii revoluţionari ai omenirii de la Spartacus şi Brutus pînă la Jaurès şi Lassalle, a dat dispoziţia să se ridice douăzeci şi cinci de statui acestor fruntaşi. Dar lucrurile mergeau greu.
Monumentele ridicate la Moscova nu-l satisfăceau, nu erau pe deplin realizate. Interpretări moderniste, abracadabrante transfigurau pînă la comic pe corifeii, pe lampadoforii omenirii în mers. Iar Lenin voia o artă clasică, realistă.
— La Petrograd sînt cîteva foarte reuşite ! a încercat Lunacearski să-l împace.
— Cum ? a replicat Lenin. Tot geniul rusesc s-a refugiat la Petrograd şi n-a lăsat Moscovei nimic ?

*

Vladimir Ulianov a avut un colaborator de frunte în Maxim Gorki. Îl admira înainte ca el însuşi, Ilici, să fi fost cunoscut.
Îl iubea pe Gorki ca pe un frate mai mare. Mai mult îl iubea cu dragoste părintească. Îl ocrotea. Îl ştia bolnav de piept. Îl ruga să se cruţe. Dar Gorki ardea ca o flacără, se topea ca făclia de ceară. Nu voia să asculte sfaturile marelui, devotatului său prieten. Construcţia lumii noi, căreia se dedicase cu tot sufletul său imens şi cu toată făptura lui fizică şubrezită, era crezul său de toate zilele. Dar plămînii obosiţi nu puteau aspira şi respira tot aerul de care avea nevoie, aerul

cosmosului întreg. Boala lui Gorki se agrava. Îi trebuia soarele cald al Sudului, brizele marine. Își tot amîna plecarea. Fiindcă autorul *Azilului de noapte* se încăpățîna să rămîie în patrie, într-o bună zi Lenin, mînios, a hotărît :

— Arestați-l ! Dați-i o sută de mii de ruble, faceți-i pașaport pentru Italia, treceți-l granița !

Maxim Gorki n-a avut încotro și a plecat. S-a dus să-și îngrijească sănătatea la Capri, unde amintirea lui trăiește și azi printre pescarii umili ai insulei.

*

Lenin avea o mare solicitudine pentru artă și știință. Datorită impulsului său vedem înflorind cu atîta bogăție astăzi, în țările de democrație populară, științele și arta. Cultura — de la stîrpirea analfabetismului pînă la cele mai subtile meditații filozofice și creații estetice — este una dintre cele mai importante preocupări ale conducătorilor republicilor democratice.

Președintele Consiliului Comisarilor Poporului auzise că într-un oraș de provincie un tînăr inginer pregătește un nou motor de avion. L-a chemat la telefon.

— Aici e Lenin. Am auzit că lucrezi la un nou aparat. De ce nu m-ai anunțat și pe mine ? N-ai nevoie de ajutorul statului ?!

Pe marele savant Pavlov l-a înzestrat cu laboratoare, i-a făcut toate înlesnirile ca să-și desăvîrșească proiectele atît de folositoare umanității.

Imediat după revoluție se pare că Pavlov, care nu mai era tînăr și care nu cunoscuse sub vechiul regim încurajarea masivă de care s-a bucurat în anii puterii populare, nu primise, totuși, cu mare entuziasm noua stare de lucruri.

Un colaborator apropiat a informat pe Lenin de o anumită ostilitate față de regim a marelui savant.

— Chiar dacă Pavlov — a răspuns Lenin —, chiar dacă Pavlov vine în Piața Kremlinului și strigă :

„Trăiască ţarul!", trebuie lăsat să lucreze în pace! N-a trecut mult şi ilustrul profesor şi medic şi-a dat seama de binefacerile revoluţiei. Ajutat de noua conducere, a lucrat cu spor pentru fericirea nu numai a ţării sale, dar a întregii umanităţi.

Trimis la un congres al savanţilor în Suedia, a fost înconjurat de cîţiva reacţionari care îl măguleau, îl ispiteau :

— Ştim că nu te înţelegi cu oamenii sovietici... Rămîi cu noi, să luptăm, să-i răsturnăm!

Pavlov a răspuns cu simplitate :

— Eu am o patrie. Dacă am de adus vreo critică, o aduc acolo, să îndreptăm ce trebuie îndreptat! Dar nu voi rămîne să-mi ponegresc ţara printre străini!

*

Una dintre marile victorii ale revoluţiei lui Lenin a fost, fără îndoială, extirparea acelui vag sufletesc, a descurajării, a indiferenţei, a marasmului, a nirvanei asiatice cuprinse în cuvîntul, fără echivalent în alte limbi *nicevo*! „La ce bun?... Ei şi?... Nu face nimic!... Toate sînt zădărnicie!"

Acest gol sufletesc, această deprimare, pesimismul acesta latent, tendinţa spre declasare a oamenilor din pătura suprapusă şi obida ţărănimii au fost înlocuite, au fost populate cu o robustă încredere în destinul omenesc. Entuziasmul constructor a luat locul scepticismului, fatalismului, renunţării orientale. Munca a galvanizat braţele şi inimile. Voinţele s-au încordat, credinţele s-au animat, au crescut, s-au revărsat ca un torent binefăcător pe cîmpiile sufletului rusesc, ameninţate de seceta pustiului.

*

Lenin a fost mare nu numai fiindcă a pregătit şi a condus revoluţia din 1917, dar şi pentru faptul că i-a transformat dezideratele în realităţi şi a ştiut să-i

împiedice exagerările, inerente oricărui iureş atît de formidabil.
El a ţinut seama de bunele învăţături ale trecutului, de experienţa altora, şi n-a proclamat caducitatea tradiţiei. Vasta lui cultură clasică a ştiut să armonizeze necesităţile prezentului cu aspiraţiile către viitor. Acest romantic a fost un mare realist.
Ce este realismul decît consolidarea avîntului romantic şi turnarea lui în forme clasice, etern valabile ? Animator, dar şi coordonator, profet inspirat şi organizator lucid, temperament vulcanic, dar şi dăltuitor al lavei pietrificate, întraripare poetică, dar şi construcţie geometrică, Vladimir Ilici Ulianov creşte în perspectiva anilor ca dîra trasă de o cometă a cărei traiectorie a conţenit, a cărei trecere n-a fost incandescenţă efemeră, ci lumină statornică, fixată printre constelaţii în eternitate.
Într-un vechi poem, *Piaţa Roşie*, am consacrat fruntaşului între fruntaşi aceste versuri :

Ivan cel Groaznic, Boris Godunov şi ţarii toţi,
Stăpînii unei lumi de pravoslavnici şi iloţi,
N-au cunoscut asemenea blagoveştenii unanime
Ca Vladimir Ulianov, om din mulţime,
Un pumn de om care-a crescut şi s-a-nălţat
Şi steaua roşie a aninat
Pe turnul cel mai nalt al marelui Kremlin,
El, Ilici, Vladimir Ulianov — Lenin !

AUREL VLAICU

Pe Aurel Vlaicu l-am cunoscut de la începuturile lui, de la primele lui zboruri pe Cîmpia Cotrocenilor, acum mai bine de cincizeci de ani.

Se înălţase şi cutreiera cerul în faţa unor privitori uimiţi, emoţionaţi, aproape înfricoşaţi. Extazul lor era vecin cu spaima. Aviaţia îşi trăia aurora. Toate păreau miraculoase, din domeniul basmelor.

Tînărul care astăzi abia îşi ridică ochii cînd aude zbîrnîitul unui motor, copilul care află, în acelaşi moment cu copilul de la Moscova sau de la New York, cum rotesc planetele mecanice trimise de pe Pămînt în jurul Pămîntului şi vede fotografii din Lună luate de o rachetă tot de pămînteni trimisă, generaţiile noi nu pot trăi, nu pot înţelege înminunarea noastră, a celor ce-am văzut prima pasăre de şindrilă şi de oţel ridicîndu-se la cîteva sute de metri în văzduh, străbătînd cîţiva kilometri pe un drum încă nebătut, scriind un cerc sfios în zarea violetă a amurgului.

Cobora Aurel Vlaicu palid, respirînd greu, cu mîinile reci de vîntul depărtărilor înalte, mirat parcă şi el că a cutreierat împărăţia cerului, că nu s-a rostogolit, că simte iar pămîntul sub picioare.

Era emoţionat flăcăul nostru de cîte ori pornea în slavă. Cum nu i-o fi bătut inima ştiind el însuşi cît îi era de rudimentar aparatul, scornit şi lucrat de el, el meşter, el calfă, el ucenic!

Ce departe sîntem de acele mici corăbii întraripate, primitive, şovăitoare cu care navigau în spaţii îndrăzneţii pionieri ai primelor zboruri omeneşti!

*

Fecior de ţăran din Transilvania, Aurel Vlaicu a învăţat ingineria şi mecanica fără ajutorul autorităţilor sau al vreunui mecenat. Sărac şi singur, dar îndrăzneţ şi dîrz.

La Bucureşti a venit după ce a trecut pe la Budapesta. S-a prăpădit cînd a încercat să treacă munţii spre Transilvania. A căzut pe Valea Prahovei. Cînd am aflat de la scriitorul George Ranetti cumplita veste, m-am cutremurat. Îl văzusem pe Aurel Vlaicu o zi-nainte. Locuiam amîndoi, în aceeaşi casă, astăzi dărîmată, pe strada Sfîntu Ionică, deasupra vestitului restaurant „Enescu". Era, bietul Vlaicu, un băiat bun, veşnic surîzător. Un surîs puţin ironic, puţin şiret, de ţăran pe care nu-l poate prosti nimeni.

Povestea cu haz. Ne vedeam foarte des. O dată am călătorit împreună. M-a lăsat singur în compartiment ca să se urce pe locomotivă, să conducă el trenul.

Cînd s-a întors în vagon, puţin ruşinat că nu-mi spusese unde se duce, mi-a dat cinci lei ca să nu fiu supărat.

Altă dată l-am dus la Teatrul Naţional, la un matineu, să vadă *Cocoşul negru*. E acolo o scenă unde cîţiva cerşetori interzic eroului, Voievodul Nenoroc, să se estropieze, ca să aibă şi el dreptul de a intra în tagma cerşetorilor. Auzind pe olog care nu admitea un alt olog în rîndurile lor, Vlaicu îmi şopti cu accentul lui natal şi cu veşnicu-i surîs ironic:

— Ăsta încă e speţialist!

Aurel Vlaicu ne-a dat un mare moment de emoţie, de spaimă, în vara lui 1911, la Blaj. Erau, adunaţi pe Cîmpia Libertăţii zeci şi zeci de mii de ţărani ardeleni, veniţi de pretutindeni, la jubileul de cincizeci de ani

al „Astrei". Din Bucureşti veniseră la această sărbătoare mulţi fruntaşi ai vieţii culturale, printre care I. L. Caragiale, St. O. Iosif, Octavian Goga, Ion Scurtu, George Ranetti, actorul Petre Liciu.

Pe un cer senin, luminos, de un albastru intens, Aurel Vlaicu a zburat deasupra Cîmpiei Libertăţii, în emoţia şi în aclamaţiile unei mulţimi uriaşe.

Cînd s-a dat jos şi şi-a verificat aparatul, a văzut şi el şi noi că din patru şuruburi, care fixau nacela, trei lipseau. Scumpul nostru aviator zburase prins numai cu un şurub... A fost un noroc extraordinar că acel al patrulea şurub n-a cedat şi el, că aparatul nu s-a desfăcut şi Aurel Vlaicu nu s-a prăbuşit, îndoliind acea frumoasă zi de vară, acea măreaţă sărbătoare a poporului.

Despre Aurel Vlaicu s-a scris mult... Sînt fericit să adaug şi eu cîteva rînduri, amintirile unui prieten, tînăr ca şi el, cu care şi-a împărtăşit primele gînduri, primele zboruri ale avîntatei sale tinereţi...

TRAIAN VUIA

În ziua de 18 martie 1906, primul aparat mai greu decît aerul se dezlipea de pămînt şi se înălţa în slavă prin propriile lui puteri, adică fără să fie împins la plecare, catapultat sau lansat de pe un copeţiş. De la prăbuşirea legendarului Icar şi pînă la meşterul Manole, care şi-a făcut aripi de şindrilă şi s-a aruncat, de pe înălţimea mănăstirii zidite de el, în prăpastia văzduhului, visul milenar al omului — zborul — se realiza în anii tinereţii noastre, sub ochii uimiţi ai omenirii, care cucerise pămîntul şi apele, iar acum se încumeta să domine perfida nestatornicie a eterului.

Cel care a făcut minunea acestei dezrobiri din ţărînă, a acestei întraripări a omului, nu era nici Leonardo da Vinci al Renaşterii şi nici un inventator din bogatul Occident, un inginer înconjurat de admiraţia concetăţenilor săi şi copios subvenţionat de stat sau de societăţile capitaliste sau de un mecena vizionar : era, meşterul acesta vrăjit, bietul fecior al unei ţărance sărace din Banat, un flăcău din Bujorul Făgetului, de pe lîngă Lugoj, pe nume TRAIAN VUIA. Cu sufletul plin de visuri înstelate plecase băiatul de pe meleagurile ţării sale şi ajunsese în inima şi în creierul lumii, în acel Paris pe care supuşii români ai monarhiei austro-ungare nu-l cunoşteau, începutul şi sfîrşitul lumii civilizate fiind, pentru ei, Budapesta, Viena sau, cel mult, Berlinul.

Traian Vuia a plecat spre Franţa în anul 1902. Avea pe atunci treizeci de ani. Ani putini, dar o viaţă lungă şi grea, lăsată în urmă. Băiat de ţărani săraci. Îl aştepta

destinul milenar al dacului : păstor sau plugar, sau căutător de aur în pietrişul pîraielor. Dar iată-l, de mic, iată-l pe copilul desculţ, deschizînd uimit ochii asupra fenomenelor vieţii, cercetînd înălţarea şi rotirea berzelor, saltul broaştei şi al pitpalacului, veleităţile de înot şi de zbor ale răţuştelor... În avîntul lor, el bănuia o învăţătură, un folos pentru omul însuşi. Puteri misterioase îl cutreierau. În mintea lui fragedă scăpăra scînteia prometeică, grăunţele focului vrăjitor, generatorul tuturor ştiinţelor şi artelor, inima de jăratic care, împlîntată într-o cutie de lemn şi de metal, ar putea însufleţi materia morată, aruncînd-o pînă în luceferi. Şi visul micului Traian începea să devină o obsesie, un îndemn, o realitate. Zmeul de hîrtie şi de speteze lipite cu pap, cu vîjîitoarea în frunte şi cu nesfîrşita coadă de cîrpă, nu mai era, nu mai putea să fie o jucărie de copil, ci un car întraripat, o unealtă de poveste care să-l poarte pe om prin cele şapte vămi ale văzduhului... Cum va preface el, Trăienel Vuia, copilul bun şi neştiutor, zmeul de hîrtie într-un balaur de fier şi de foc ?

Învăţătură, numai prin învăţătură, acolo, departe, în cetăţile de piatră, cu coşuri înalte, prin care duhneşte fumul şi unsoarea arsă a maşinilor, acolo unde fierb şi colcăie tainele pămîntului, unde învăţăţii şi lucrătorii îndoaie fierul în fabrici, îl fac potcoavă sau înflorită uşă de biserică, sau cazan cu aburi, roţi cu dinţi de ferestrău, pistoane de locomotivă şi motoare de vapor.

Traian vrea să înveţe carte, începe să-nveţe carte. Întîi la şcoala din sat, din Bujor, apoi la liceul din Lugoj. A terminat liceul. Încotro ?... La Budapesta, fireşte, la Şcoala politehnică, acolo unde-l împingeau visurile şi chemarea lui. Se înscrie deci la Politehnica din Budapesta. Politehnică ? Cuvînt greu, necunoscut, străin pentru toată acea lume de ţărani şi de mici orăşeni, pentru care suprema învăţătură, aceea care te face om, era *jura*, adică dreptul, adică posibilitatea de a lucra într-o cănţălărie avocaţială, de a ajunge om politic şi mem-

bru în consilii de administrație, meserie încercată, sigură, prestigioasă, cum fusese pe vremuri teologia.
Teologia și dreptul. Astăzi, cînd spiritul progresului a întronat primatul științelor pozitive, ni se pare ciudat iureșul care mîna tineretul de ieri spre învățătura legilor juridice... Se aruncau, de-a valma, în drept așa precum în evul mediu marea, unica învățătură era teologia, iar depozitul suprem al cunoștințelor omenești biserica. Spirite înalte, de la Rabelais pînă la Ernest Renan, au trebut să îmbrace rasa călugărească.
Prestigiul hainei ecleziastice l-a cîștigat și pe marele muzician Franz Liszt, care spre bătrînețe s-a făcut abate. Însuși Goethe, plîngîndu-se de precaritatea existenței lui într-o provincie germană, exclama cu melancolie :
— Dac-aș fi trăit în Anglia, ajungeam episcop !...
În tinerețea lui, Traian al nostru se afla la încrucișarea a două lumi : lumea veche, a dreptului, și lumea nouă, a științei. Aspirațiile, înclinările lui îl purtau spre inginerie, dar tradiția, prejudecățile, înlesnirile, avantajele imediate pledau pentru cariera de avocat. Pentru un băiat sărac, taxele, cărțile și frecvența permanentă a cursurilor politehnicii erau o greutate, îl făceau aproape imposibile studiile care îl pasionau. Și iată-l nevoit să-și schimbe destinul. Iată-l înscris la Facultatea de drept din Budapesta, iată-l, în sfîrșit, doctor. Doctor Traian Vuia. Acest doctorat avea să-i înlesnească, totuși, începutul vieții publice, să-i pregătească posibilitățile de a se consacra adevăratei sale meniri : ingineria tehnică. Înainte ! Pieptiș, înainte ! Traian Vuia nu era un om impunător fizicește. Un bărbat puțintel, surîzător, blajin, plin de omenie și de modestie, o fire cinstită, care cucerea pe toți cei ce-l apropiau. Simplu, prietenos, înțelegător cu toată lumea, încrezîndu-se în om, nebănuind pe nimeni, atribuind tuturor sinceritatea și onestitatea lui proprie, a trecut prin viață iubit și stimat de toți.
Dar sub înfățișarea molatică, lipsită de orice agresivitate a acestui bărbat politicos, tăcut, fierbea o energie nestăvilită, o voință dîrză, porunca de a duce orice lu-

cru pînă la capăt, de a examina cu seriozitate, cu severitate chiar, orice problemă, orice aspect al existenţei. Cu fruntea în nori, dar cu picioarele pe pămînt, el trăia intens realitatea. Precis, meticulos, neobosit, Traian Vuia nu era numai un visător, dar şi un aprig om de acţiune, aşa cum se cuvine oricărui savant creator, oricărui luptător al vieţii. Aspectul acesta aş dori să-l arăt în cele cîteva pagini închinate lui Traian Vuia de un vechi admirator şi prieten al său.

Ca orice intelectual ieşit din popor, copilul din flori al ţărancei din Bujor a intrat în vîrtejul lumii revoltat de nedreptatea socială, pe care o simţea apăsîndu-l şi pe el şi pe alţii ca el. Vedea pe cei din jurul său, răsfăţaţi fără nici un merit de bunurile tinereţii şi ale avuţiei, ducînd o existenţă stearpă, fără nici un folos pentru semenii lor, fără nici o preocupare mai înaltă, în prezent şi în viitor. El, care nu ceruse vieţii nici una din plăcerile-i efemere, care n-a cunoscut din tinereţe decît visul şi efortul, nici petrecerile cu cei de vîrsta lui, nici lampa familiară a căminului, nici bucuria paternităţii, a trăit sărac şi singur pînă la capătul ostenelilor, în unica satisfacţie a strădaniei, în unica recompensă a unei izbînzi căreia nu i-a cules toate roadele. Era veşnic gata să sară în ajutorul unei cauze drepte, să-şi lumineze, să-şi ajute semenii. La Budapesta, în cadrul societăţii literare „Petru Maior" a studenţilor români, el făcea conferinţe cu interes nu numai ştiinţific, dar comunicări literare, economice, sociale, istorice, participînd intens la viaţa sufletească a tineretului românesc, izolat în metropolă.

Teza lui de doctorat trata *Filozofia dreptului*, materie puţin cunoscută pe atunci. Universitatea din metropola Ungariei i-a încoronat acel doctorat cu *Magna cum laudae*.

Paralel cu studenţia de jurist, Traian Vuia îşi petrecea orele libere în bibliotecile din Budapesta, unde adîncea cărţile de mecanică, se punea la curent cu începuturile tehnicii aviatice. Apoi, doctor în drept, se reîntoarce în Banat, lucrează o vreme ca avocat, agoniseşte ceva bani

şi, ajutat de cîţiva români de inimă, porneşte spre Franţa, unde erau în toi încercările omului de a se ridica în văzduh prin avion, nu numai prin balon, prin dirijabil, care a făcut pe atunci atîtea victime, încît a trebuit să se renunţe pentru totdeauna la acest mijloc de navigaţie aeriană.

Iată-l dar pe Traian Vuia la Paris, luptînd cu greutăţile limbii franceze, cu singurătatea, cu privaţiunile. Spre norocul lui, găsi deschise larg porţile „Conservatorului de arte şi meserii", cu vastele lui biblioteci la îndemîna cercetătorilor ştiinţifici, oferindu-i o documentare bogată, cu cele mai recente discuţii şi descoperiri în domeniul aparatului zburător mai greu decît aerul.

Traian Vuia locuieşte în mansarda unei case vechi de pe Faubourg Montmartre. Îşi pregăteşte diploma de inginer, pe care o ia mai tîrziu cu succes, ca şi pe aceea de doctor în Drept de la Budapesta. Acolo, cît mai aproape de cer, în încăperea puţin spaţioasă, îl cercetează tineri prieteni şi admiratori veniţi de acasă. Printre aceştia, prea puţini la număr — Banatul e atît de departe ! —, este şi tînărul student înscris la Sorbona, Constantin Nedelcu, profesorul de mai tîrziu, omul care şi astăzi, după mai bine de o jumătate de veac, duce mai departe, cu sfinţenie, devotamentul arătat lui Traian Vuia şi, mai tîrziu, lui Aurel Vlaicu. Profesorul Nedelcu a scris o copioasă şi documentată prefaţă la cartea : *Traian Vuia. Mărturii*, carte epuizată şi care trebuie neapărat retipărită în zeci de mii de exemplare, pentru cunoaşterea în pături cît mai largi a vieţii şi activităţii unui strălucit fiu al poporului românesc. În aceste *Mărturii* sînt cuprinse articolele şi studiile lui Vuia privitoare la începuturile aviaţiei, ilustraţii numeroase, fotografii ale inventatorului, ale casei părinteşti din Bujor, fotografii ale monoplanului său cu aripi de liliac şi multe altele. În mansarda din Faubourg Montmartre, Traian Vuia mai primeşte vizita unui alt tînăr admirator şi prieten bănăţean, un student berlinez, care vine,

în răstimpul unor scurte vacanţe la Paris, să-şi vadă compatriotul.
Acest student român, cu cincisprezece ani mai tînăr decît Vuia, a urmărit zi de zi, cu dragoste şi interes, activitatea inventatorului nostru. Ani şi ani au trecut. Tinerelul care prin 1906 urca numeroasele etaje care duceau la mansarda din Faubourg Montmartre a luptat şi el de atunci pe teren naţional şi social. Mai tîrziu, în numele ţării, a trimis ajutoare lui Traian Vuia, care se stingea, jumătate paralizat, la Garches, lîngă Paris, apoi l-a adus acasă, după patruzeci şi opt de ani de exil voluntar, în pragul celui de-al optzecilea an al ilustrului moşneag. Studentul de odinioară a fost unul dintre puţinii oameni care au petrecut pe Vuia la locaşul de veci, în septembrie 1950, şi tot el i-a scris o caldă precuvîntare la cartea de *Mărturii* şi a semnat-o : Dr. Petru Groza.

*

Să ne reîntoarcem la începutul marelui război, în 1914. Supus austro-ungar, Traian Vuia se pune la dispoziţia comandamentului militar al Franţei şi e repartizat la Arsenalul aviaţiei, unde aduce reale servicii aliaţilor. Devine cetăţean francez. Demobilizat în 1918, ia contact cu delegaţia română venită la conferinţa care consacra dezmembrarea Imperiului habsburgic şi tipăreşte în 1918 o carte despre drepturile poporului român asupra Banatului. Studiile sale de jurist la Universitatea din Budapesta îi vîn acum într-ajutor şi adaugă cărţii *Le Banat Timishana* o valoare juridică, politică şi economică.
Bineînţeles, aportul lui Traian Vuia la succesul revendicărilor româneşti a fost trecut sub cea mai diplomatică tăcere. Răsăriseră atîţia părtaşi la ospăţul victoriei, încît nu mai era nevoie şi de pomenirea acelui bănăţean modest, visătorul naiv, preocupat de himere mecanice, de realizări din domeniul fanteziei...
Cîte avantaje, cîte profituri ar mai fi tras de pe urma acestei activităţi patriotice un politician abil, un pescu-

itor în apele tulburi ale epocii postbelice ! Cîte însărcinări propagandistice, cîte misiuni gras retribuite, participări la conferința păcii, onoruri diplomatice, mandate parlamentare, portofolii ministeriale, cîte șefii de partide nu ar mai fi revendicat cel care s-ar fi zbătut cît de puțin !

În acele vremuri, simpla calitate de locuitor al provinciilor dezrobite era, pentru unii, profesiunea cea mai rentabilă. Partidele din vechiul regat se întreceau în captarea cît mai multor martiri de vînzare. Am cunoscut atunci năvala sutelor și miilor de eroi naționali, profitorii unu vag iredentism, care cereau, în bloc și pentru ei personal, răsplata celor o mie de ani petrecuți sub o stăpînire străină.

Cine-a spus atunci un singur cuvînt despre activitatea politică a lui Traian Vuia, stegarul neîntinat al cauzei transilvane, omul pentru care întregirea țării însemna în ea însăși cea mai strălucită recompensă ?

*

După 1918, Traian Vuia și-a crezut încheiată misiunea de animator patriotic și a reluat, în izolarea atelierului, cercetările științifice, perfectarea invențiilor sale.

Dar iată al doilea război mondial, a doua invazie teutonă pe pămînturile vechilor aliați. Cel care se ridicase împotriva batalioanelor Kaiserului pornește iar la luptă împotriva hoardelor motorizate ale lui Hitler. Traian Vuia strînge în jurul său tineretul progresist aflat în Franța, îl îndeamnă la rezistență, el, omul de laborator, purtînd pe umeri aproape trei sferturi de veac de viață grea, de luptă uriașă cu mecanica și geometria, cu puterile focului și ale fierului ! Soarta țării sale, soarta civilizației este iar în joc. Președinte al Uniunii de luptători franco-români, Vuia renunță nu numai la odihna bătrîneții, dar pînă și la munca fecundă a atelierului, căruia îi închinase întreaga existență.

Încurajat de tineri inimoşi, ca inginerul Gavrilă Brola, Aurel Pampu, Victor Ionescu, Ilie Dumitru, secretari şi casieri ai Frontului naţional român, el lucrează în clandestinitate, în zilele grele ale ocupaţiei naziste, cînd cea mai mică bănuială trimitea pe patrioţi la plutonul de execuţie.

Doi ani a prezidat şi a animat Traian Vuia acest comitet, doi ani de luptă curajoasă, în umbră, cu teama trădării, cu veşnica ameninţare a execuţiei.

Membrii Frontului naţional român au ajuns, cu vremea, la o mie două sute de luptători. În 1943 apare, clandestin, ziarul *La Roumanie libre*, al cărui redactor era Aurel Pampu.

Această foaie, care, la un moment dat, se trăgea în cinci mii de exemplare, a apărut, cu intermitenţă, vreme de cinci ani, pînă în 1948, cînd e suprimată de Ministerul de Interne al Franţei.

Prea puţin s-a vorbit la noi despre Comitetul de acţiune al antifasciştilor din Franţa.

Propriile noastre dureri, consecinţele funeste ale dementului război antonescian, apoi iureşul oştirii noastre, alături de Armata Roşie, spre dezrobirea Cehoslovaciei, pe al cărei pămînt zac oasele a zeci de mii de soldaţi români, nu ne-au lăsat destulă atenţie, destul răgaz să aflăm şi să lăudăm cum se cuvine lupta dîrză a valoroşilor compatrioţi din rezistenţa franceză, eroismul, sacrificiul lor. Au căzut, împuşcaţi, atîţia şi atîţia.

Unul dintre ei a luptat singur împotriva a o sută. O placă comemorativă pe o casă din Paris pomeneşte numele cîtorva din eroii români ai Rezistenţei.

După elibarea şi recunoaşterea lui oficială, activitatea Frontului naţional s-a manifestat prin ajutorul de repatriere dat ţăranilor transilvăneni, trimişi prin Ungaria în Germania. Au fost scăpaţi şi ajutaţi mulţi copii de evrei ai căror părinţi fuseseră exterminaţi în lagărele de la Auschwitz şi Buchenwald.

În mijlocul acestei generoase activităţi a tineretului găsim în permanenţă pe Traian Vuia. Îmbolnăvindu-se

grav, el se retrage din preşedinţia activă şi e aclamat preşedinte de onoare.
Am fi nedrepţi dacă n-am mărturisi că Traian Vuia a avut mulţi admiratori devotaţi, care l-au înconjurat cu dragostea lor şi l-au ajutat în clipa grea de cumpănă. Dacă oficialităţile Imperiului habsburgic n-au făcut nimic pentru acest om de excepţională capacitate, cetăţean austro-ungar, dacă regatul României şi regimurile lui consecutive n-au ţinut seamă de valoarea unui Traian Vuia, ba au încercat să-i saboteze invenţiile şi să-i diminueze prestigiul, cîţiva simpli particulari, începînd cu acei bănăţeni de treabă care i-au agonisit creiţarii de drum spre Franţa, şi-au adus, la vreme, prinosul de recunoştinţă faţă de activitatea ilustrului lor compatriot.

*

Cînd l-am văzut ultima oară la Garches, lîngă Paris, Traian Vuia era paralizat, vorbea greu, dar îşi arăta gratitudinea faţă de cei care l-au sprijinit, printre care şi vecinul său de locuinţă, moldoveanul Petru Ciolan. Petru Ciolan l-a îngrijit pînă în ultimele-i clipe, cu inimă românească şi devotament filial.
La Garches, în preajma lui Traian Vuia, am mai întîlnit şi pe Ion Tişca, de prin părţile Braşovului, plecat din ţară încă din 1900 şi ajuns mare industriaş în Franţa. Tişca a subvenţionat cu fonduri importante mişcarea de rezistenţă a românilor în vremea ultimului război.
Cînd Vuia, bolnav, în neputinţă de a mai lucra şi de a-şi respecta contractele, se simţea îngrijorat de bunul său renume faţă de asociaţii lui financiari, Ion Tişca l-a liniştit, spunîndu-i să n-aibă nici o grijă că-i va plăti el toate datoriile. Şi, într-adevăr, aşa a făcut. Pînă la reîntoarecerea în ţară a inventatorului, bunul Transilvănean i-a servit, lunar, zece mii de franci. O mai fi trăind bătrînul Tişca ? Neuitat îi va rămîne numele în amintirea celor ce l-au iubit şi l-au respectat pe Traian Vuia !

Nu trebuie să uităm nici numele celui mai apropiat ucenic şi colaborator tehnic al meşterului, inginerul arădean Gavrilă Brola, pe care Vuia l-a iniţiat în tainele descoperirilor sale, lăsîndu-l urmaş şi continuator al unei opere de o viaţă întreagă.

Adus la Bucureşti prin grija Partidului Muncitoresc Român şi a guvernului, Traian Vuia a putut închide ochii fericit să-şi vadă ţara eliberată de fascism şi pornită spre construirea socialismului, el, care, fecior de ţăran, ridicat prin propriile-i merite, a crezut totdeauna în triumful cauzei drepte a celor ce muncesc pe toate ogoarele.

Dacă titanul Prometeu a furat din cer focul generator al tuturor artelor şi ştiinţelor, oameni ca Traian Vuia, făclieri ai progresului, au redat cerului focul, răspunzînd zeilor, proclamîndu-le amurgul şi ridicarea omului în locul lor.

Glorificarea lui Traian Vuia nu înseamnă numai omagiul adus unui singur ins, ci întregii colectivităţi creatoare. Înseamnă această glorificare, sublinierea virtuţilor unui popor mult înzestrat, care s-a frămîntat veacuri întregi să-şi afle o dezrobire şi un rost în concertul universal ; popor care a spus şi mai are multe de spus, multe de adăugat patrimoniului cultural al omenirii, mersului ei înainte, triumfului civilizaţiei, în pace şi în libertate !

Bietul Dărăscu n-a avut parte să-şi vadă expoziţia retrospectivă pe care i-o pregăteau ministerul şi colegii săi din Uniunea artiştilor plastici.

Ca orice bolnav, care crede că se va face bine, el amîna, în aşteptarea unei totale însănătoşiri, inaugurarea acestei expoziţii, indicaţiile locului unde s-ar afla unele pînze, concursul necesar dat iniţiatorilor.

Expoziţia retrospectivă este confruntarea cu opera unei vieţi întregi, desfăşurarea panoramică a unei activităţi imense, iureşul de străduinţă în cucerirea absolutului, procesiunea etapelor, progresul realizat cu anii, scuturarea de tributul plătit înaintaşilor, mersul ascendent al căutării şi găsirii originalităţii, făurirea propriului sigiliu, într-un cuvînt cristalizarea. E momentul solemn al împăcării artistului cu propriu-i destin. Această supremă verificare şi satisfacţie Dărăscu n-a cunoscut-o.

Ar fi murit împăcat, asemenea lui Th. Pallady, care, mulţumită forurilor conducătoare, a avut o bătrîneţe glorioasă, trăindu-şi binemeritata apoteoză prin reunirea şi dăruirea mulţimilor, a viziunii sale picturale.

Ar fi contemplat Dărăscu împreună cu noi, dacă nu totalitatea, dacă nu majoritatea pînzelor sale, măcar o parte din ele: opera finală, opera capitală i-a fost pierdută pentru totdeauna, înainte ca miile de ochi şi de suflete ale iubitorilor de artă s-o fi mîngîiat, înainte ca personalitatea marelui dispărut să se fi imprimat definitiv în spiritul contemporanilor şi să fi primit binecuvîntarea posterităţii, s-o fi mîngîiat, înainte ca perso-

nalitatea marelui dispărut să se fi imprimat definitiv în spiritul contemporanilor şi să fi primit meritata consacrare.

*

Cu pictorul acesta s-a petrecut o tragedie. A fost lovit de trei ori, prin distrugerea a cîtorva sute de lucrări capitale.
Şi această tragedie l-a întunecat pentru restul vieţii.
Cei mai frumoşi ani, cinsprezece ani ai puterii populare, au fost pierduţi pentru el. Descurajat prin distrugerea atelierului din strada Enei, unde acumulase roadele unei activităţi de maturitate, o activitate nouă pentru el, înfrînt să-şi vadă prefăcută în cenuşă munca unei epoci de matură fecunditate, Dărăscu a pierdut elanul creator şi n-a mai putut lucra aşa cum ar fi vrut el însuşi, cum am fi vrut noi înşine, prietenii şi admiratorii săi.
Pînzele acestea, pictate între anii 1940 şi 1944, reprezentau compoziţii vaste, grupuri şi chipuri omeneşti în atitudini varii, pline de viaţă şi de realism.
Dărăscu, admirabil colorist, nu avea reputaţia unui desenator. În definitiv, cine-a popularizat superstiţia că marii coloriştii n-au fost şi nu sînt buni desenatori ?
O compoziţie aşa-numită „natură moartă", un buchet de flori, un peisaj în care vibrează lumina şi penumbra, petele de culoare, jocurile de soare, legănarea unei crengi şi reflexele acvatice, tot ceea ce a fost numit „impresionism", s-a creat făcînd abstracţie de osatura desenului ?... Acele imagini sugestive au alcătuit, numai prin suprapunerea şi alăturarea lor superficială, opera de artă ? Dar fotografiaţi şi reproduceţi în negru — iar negrul nu e o culoare — spectrul acelui curcubeu ; peisajul, natura moartă vor trăi cu o intensitate care întrece de multe ori pe a originalului colorat. Prin ce se menţine în negru acest tablou dacă nu prin armătura

liniilor fundamentale, prin curbele şi unghiurile trase cu tuşul pe carton, pe pînză sau pe lemn ?!
Numit profesor la Şcoala de bele-arte, N. Dărăscu a trebuit să-şi înveţe elevii să deseneze şi a realizat miracolul de a învăţa el însuşi desenul, predîndu-l altora şi trecîndu-l pe primul plan al preocupărilor sale.
Pînă atunci, asemenea marelui său înaintaş Th. Pallady, cu care avea atîtea afinităţi lirice, el nu excelase în redarea omului, portretul, nudul, grupul. Peisajul viu, florile şi apele, lumina roşcată a soarelui mediteranean, soarele alb al Dobrogii erau, în exuberanţa lor, mai aproape de viziunea lui decît liniile şi curbele ferme, decît valorile matematice, care constituie scheletul şi carnea, expresia, spiritul şi iradiaţiunile unei făpturi omeneşti. Dacă Brâncuşi ne-a dăruit un admirabil portret al lui Dărăscu, Dărăscu nu ne-a lăsat nici un portret. Mai tîrziu însă el a căutat să se întreacă şi s-a întrecut, pictînd, în faza finală, numai chipuri şi grupări animate.
Printre panourile arse de bombardamentul care i-a măcinat atelierul din strada Enei era şi un grandios *Carnaval la Veneţia,* o procesiune de femei mascate, arlechini şi colombine, bărbaţi zvelţi în costumul romantic al lui Alfred de Musset, o pagină elocventă, o lucrare vrednică de orice muzeu. Nici măcar scrum şi cenuşă n-a mai rămas din această melodioasă fantasmagorie !

*

N. Dărăscu face parte din generaţia care a urmat imediat lui Baltazar, Luchian, Pătraşcu, Pallady. (De Baltazar nu mai vorbeşte nimeni. A fost, totuşi, un pictor care, dacă n-ar fi murit atît de tînăr, ar fi însemnat un moment în plastica noastră. Asemeni lui Şirato şi Tonitza, Baltazar a scris judicioase articole de critică. Se pot citi şi azi, cu încîntare, în colecţia *Vieţii româneşti.)*

Luchian, paralizat, îşi trăia, în declin fizic, apogeul artistic.

Pallady nu prea era cunoscut. Locuia mai mult la Paris şi nu se bucura de renumele pe care l-a cucerit în a treia parte a lungii sale vieţi.

Nici Pătraşcu nu cunoştea preţuirea totală care i-a încununat ultimii ani.

Membrii fruntaşi ai „Tinerimii artistice" : Vermont, Verona, Kimon Loghi, Satmary, Strîmbu, Artachino, Bassarab, Aricescu începeau să piardă sufragiile cunoscătorilor.

Theodorescu-Sion, Tonitza, Ştefan Dumitrescu, Şirato abia începeau.

Cele două mari făgăduieli prin 1910, cele mai frumoase realizări între 1910 şi 1940 au fost Ressu şi Dărăscu. Nu rosteai numele unuia fără să-l asociezi pe al celuilalt.

Ressu, cel mai de seamă desenator al nostru, realistul viguros, profesorul de mai tîrziu al atîtor generaţii. Dărăscu, cel mai inspirat colorist. Buni prieteni, rămaşi prieteni pînă în ultimele clipe ale celui de curînd dispărut, ei au mers mînă-n mînă, urmăriţi de atenţia, de simpatia, de admiraţia mereu sporită a criticilor şi a publicului. Ressu mai mult, Dărăscu mai puţin.

Mai puţin cunoscut. Nu prea era sociabil sărmanul nostru prieten. Ca şi Pallady, cam ursuz din fire. În intimitate însă, amîndoi erau plini de vervă, fermecători.

Citea mult. Literatura îl pasiona. Îmi spunea odată cît era de preocupat Balzac de pictură, ce viziune justă a aspectelor plastice avea marele romancier. Această remarcă personală a lui Dărăscu n-am întîlnit-o la nici unul dintre comentatorii lui Balzac.

Mai boem, mai puţin organizat decît Jean Steriade şi chiar decît Ressu, veşnic neliniştit, chinuit de nostalgia zărilor marine, pictorul acesta vagabond visa plecări pe limanuri însorite.

Își construia singur bărci mari cu pînze, pe care le conducea în largul Mării Negre, al Adriaticii, al Mediteranei franceze.
(Tot așa, printre scriitori, Radu Tudoran este navigatorul și fabricantul propriilor sale ambarcații.)
O mare parte din vina tragediei lui Dărăscu o port eu însumi. Un gînd pios (acela de a-i aduna într-un mănunchi operele de seamă și a le dărui în bloc posterității), mai puțin egoismul, exclusivitatea, gelozia, rapacitatea colecționarului (toți sîntem trecători!) m-au îndemnat în două rînduri să scot din atelierul lui Dărăscu tablouri încă umede și să le duc la mine acasă, fără să-i mai las ispita, răgazul de-a picta replici și a le împrăștia la toate vînturile.
Asemenea ilustrului lor precursor N. Grigorescu, Ressu și Dărăscu își iroseau talentul reproducînd, trăgînd copii la infinit, cu neglijență. Nu e vina lor. Tineri zugravi săraci, într-o societate indiferentă, compusă din burghezi pseudosnobi — nu erau nici măcar snobi —, afaceriști, pentru care achiziția unui tablou însemna un „plasament", acest plasament vizînd numai artiști consacrați, indiferent de valoarea operei, care putea fi de mîna a treia, dar însemna o semnătură, Dărăscu și Ressu vindeau pe 30—40 de lei o lucrare de mîna-ntîi, o copiau de mai multe ori, devalorizînd-o prin inflație.

*

N-am prejudecata sincerității, a inspirației fulgerătoare. Un artist creator, în plina posesiune a tehnicii, poate da, prin magia-i personală, impresia unei revelații divine.
Un mare pictor francez — Degas, dacă nu mă-nșel — construia în atelier, din țărînă, scîndură și naftalină, peisaje de iarnă, pe care le picta apoi și realiza minunate demonstrații de *plein-air*.
Altul transforma o simplă carte poștală ilustrată, o fotografie colorată, într-un peisaj marin de o vibrație

caldă, de o perfectă autenticitate. Le executau bîntuiţi de demonul generator al incertitudinii. A copia un tablou însemnează a merge la sigur. Toate căutările sînt deja rezolvate. Certitudinea duce la mecanism. Îi lipseşte acel freamăt cuceritor care emană din grija de a nu greşi.

Copiindu-şi propriile tablouri, Dărăscu — şi cînd spun Dărăscu spun Grigorescu şi Ressu — lucra cu neglijenţă, cu indiferenţa omului care desăvîrşeşte o performanţă sigură.

Ca să evit o inflaţie minimalizatoare a operei multînzestratului artist, l-am urmărit sistematic şi l-am acaparat.

Şaptezeci de tablouri în ulei de Ressu şi peste o sută de Dărăscu — fără să mai număr sutele de acuarele şi desenuri — am adunat aşa, în două rînduri, şi le-am pierdut în două războaie.

Tot binele spre rău... Am vrut să le apăr de comercializare şi le-am ucis !

Bombele incendiare naziste, aruncate după 23 August 1944 asupra unui oraş fără apărare, au distrus şi locuinţa mea de lîngă Cişmigiu, unde adăposteam, printre alte picturi, multe zeci de uleiuri ale lui Dărăscu şi peste patruzeci de tablouri ale lui Ressu necunoscute, nereproduse încă pe pînză sau pe hîrtie.

Dacă nu le-aş fi confiscat şi acumulat, aceste lucrări — cele mai valoroase ale lui Dărăscu, din epoca lui cea mai fericită — ar fi trăit şi azi.

Desigur risipite, poate reproduse de nenumărate ori, dar ar fi existat. Ca şi cele care s-au topit în atelierul din strada Enii, erau compoziţii vaste, inedite, exemplare unice, pierdute pentru totdeauna !

Vegetaţii luxuriante ale începutului de toamnă, acoperişuri de bazilici, peisaje marine din Chioggia, unde apele vii îşi împletesc albastrul cu ecourile aprinse ale caselor de la ţărm — mai uşoare, mai luminoase, mai colorate, mai întraripate decît viziunile severe, dense, oarecum metalice ale Veneţiilor lui Pătraşcu,

L-am văzut odată pe Şirato extaziat în faţa unei marine de Dărăscu. O uliţă lichidă din Chioggia, lîngă Veneţia :

— Cît e de densă apa aceasta în imaterialitatea ei ! E uşoară fără să fie clăbuc, e grea fără să fie opacă ! Priveliştile italiene, surori cu peisajul coastei de sud a Franţei, ocupă locul cel mai de seamă în pictura lui Dărăscu.

Ele stau faţă-n faţă şi se înfruntă cu alte viziuni marine, de pe alte tărîmuri, ale aceluiaşi colorit vibrant, magnanim : Dobrogea sudică, cu soarele ei alb pe aridităţi de calcar, pe vegetaţii prăfuite, în apele cenuşii de atîta lumină. Flori grase, grele de sevă — pe cît de spiritualizate sînt ale lui Pallady —, contrastînd cu fructe, mere şi pere de un verde acid, în care predomină influenţa lui Cézanne. O piaţă din Curtea-de-Argeş, în care nu mai e nimeni decît el însuşi, N. Dărăscu, cel purificat de orice înrîurire. O şatră sub corturi, un peisaj văzut cu ochiul sigur al unui realist, fără înfloriturile romantice ale predecesorilor. Incandescente explozii solare, alături de fantomatice corăbii, cu pînzele muiate în brumă. Interior veneţian : o fereastră deschisă pe o perdea de verdeaţă, toate nuanţele de verde, fără obsesia roşcatului şi albastrului care-i domină restul operei. Iată şi femeia mascată în rochia de bal, volanuri peste volanuri liliachii, pe un fond întunecat, care s-a întunecat şi mai mult cu trecerea anilor ; vopselele din care e întruchipată această mască aduse prin 1920 de la Sibiu erau otrăvite cu bitum. Noaptea lor nefastă a copleşit multe lucrări ale pictorilor noştri executate imediat după primul război.

Iată şi acea faimoasă *Piaţă a Teatrului Naţional* văzută pe ploaie din mansarda pictorului, peste drum de actualul Palat al telefoanelor. Case vechi, oameni cu umbrelele deschise, trăsuri cu cai — viziunea unui colţ al Bucureştiului de odinioară. Solicitat de amatori, acest peisaj Dărăscu l-a multiplicat la infinit, în diverse

mărimi. A apărut reprodus şi într-un număr mai vechi al *Artei plastice*.
Evocări... evocări...
O piaţă din Bazargic cu biserică bulgărească în fund. O femeie în primul plan, învelită în cearceafuri — albastru de cobalt —, negustori în şalvari, coşuri cu fructe : vibraţii roşcate.
Turnul subţire al unei moschei dominînd căsuţe revărsate pe dîmburi jerpelite...
O şatră de ţigani turci.
Tătari bătrîni în jurul unei mese de cafenea...
Imagini din ţara numită Cadrilaterul... Balcicul, care a inspirat atîţia pictori români.
Trăiesc, toate, halucinant în pînzele care au mai rămas de pe urma scumpului artist dispărut. Un mare temperament. Un poet vibrant. Un posedat.
Dărăscu a făcut pictură din toate fibrele făpturii sale, aşa cum Enescu era muzicant.
Dispariţia lui nu trebuie să ne oprească a-i perpetua memoria. Să adunăm cît se va mai putea aduna din avuţiile acestui fiu risipitor. Să le adunăm nu atît pentru el, cît pentru noi şi pentru cei de mîine. Vor fi o revelaţie.

I. A. BASSARABESCU

Un umorist ? Poate ! Dar un umorist din familia lui Cehov : un observator atent al mărunţişurilor vieţii, o ironie învăluită de cele mai multe ori într-un surîs de duioşie, de compasiune.

Nu era incisiv ca I.L. Caragiale, nu ardea cu fierul roşu, nu-şi dispreţuia eroii, arătîndu-i în părţile lor ridicole, reprobabile. Îi privea cu un ochi pătrunzător, dar cu o lumină filtrată printr-o lacrimă.

N-am întîlnit un om mai politicos, mai modest, mai delicat pînă la exagerare în ţinută, în expresii, a acestei politeţi. Nu o dată, întîlnindu-l, îmi spuneam :

— Iată un personaj parcă ieşit dintr-o schiţă de I. A. Bassarabescu !

A scris nenumărate nuvele, schiţe şi amintiri (douăsprezece volume). A început să publice şi a fost remarcat la sfîrşitul veacului trecut. Predecesor al lui Brătescu-Voineşti, Mihail Sadoveanu şi Em. Gîrleanu, acest scriitor plin de umor şi sensibilitate a fost unul dintre corifeii artei realiste. El nu s-a revărsat în lucrări epice, în nuvele prea lungi. (Pare-se că a lăsat un roman încă inedit şi un scenariu de film.) A tipărit mai mult schiţe, gen în care puţini l-au egalat. Ca şi *Momentele* lui Caragiale sau nuvelele bucureştene ale lui Delavrancea, luminoasă, concisă, sprintenă, proza lui se citeşte şi azi cu delectare. Ştia să evoce în pagini puţine o stare sufletească, o întîmplare plină de miez, de interes.

Născut la Giurgiu, în 1870, dintr-o familie de boiernaşi intelectuali progresişti (tatăl său, pitarul Alexandru

Bassarabescu, fusese coleg la Liceul Sf. Sava cu Ion Ghica şi N. Bălcescu).

I. A. Bassarabescu a avut un unchi, Nicolaie, care a fost prim-redactor la *Trompeta Carpaţilor* a lui Cezar Bolliac. Urmaşul lui Alexandru şi Nicolaie a vădit încă de pe băncile şcolii înclinaţii literare.

Fiind în clasa a cincea a Liceului Sf. Sava, unde învăţase şi tatăl său, a întemeiat un cenaclu literar şi a început să publice în revistele *Generaţia viitoare* şi *Studentul român*.

Înscris la facultate, continuă să scrie sub diferite pseudonime, fiind primit cu elogii la *Românul literar* al lui Vintilă Rosetti, apoi la importanta publicaţie a lui B. P. Hasdeu, *Revista nouă*.

L-a remarcat şi Titu Maiorescu, care i-a deschis paginile *Convorbirilor literare*, unde apăruseră şi versurile lui Eminescu, proza lui I. Creangă, Slavici, I.L. Caragiale.

Tînărul lor emul n-a dezminţit speranţele ce se puneau în talentul său. Entuziastul, dar severul Ilarie Chendi l-a chemat la *Viaţa literară* încă de la începuturile ei, prin 1906. Bassarabescu a publicat şi la revistele de peste munţi, *Luceafărul* şi *Transilvania*, organul „Astrei", al cărei sediu se afla la Sibiu, precum şi la *Românul* din Arad. Iată-l colaborînd şi la *Viaţa romînească* de la Iaşi, la *Adevărul literar şi artistic* din Bucureşti, la *Făt-Frumos*, revista pe care Em. Gîrleanu o tipărea la Bîrlad.

Pretutindeni, schiţele colorate, sugestive ale lui Bassarabescu erau primite şi citite cu drag, aşezîndu-i numele printre fruntaşii prozei de atunci: Mihail Sadoveanu, Brătescu-Voineşti, Emil Gîrleanu, Sandu-Aldea, Al. Cazaban. Sensibil, dar nu fals sentimental, el ştia să rezume în puţine cuvinte o poveste comică, încheiată cu o trăsătură de duioşie.

Într-o scrisoare trimisă lui Titu Maiorescu, Duiliu Zamfirescu elogiază astfel prima nuvelă, *Emma*, a lui Bassarabescu :

„*Cine e acest domn ? Mă interesează foarte mult să ştiu cine e, fiindcă va deveni un mare scriitor. Echilibrul perfect al nuvelei, valoarea comică a cuvintelor, verva descrierii dezvăluiesc parcă un talent ajuns la maturitate.*"

Celebrul critic, savantul Hinnenberg, în vasta enciclopedie germană apărută în 1910 la Berlin, *Die Rumänischen Literaturen und Sprachen*, consideră pe I. A. Bassarabescu ca „unul dintre cei mai mari prozatori realişti din literatura română".

În 1909 e ales membru corespondent al Academiei Române. A făcut şi politică, dar cu timiditate, dacă nu cu dezgust. Vorbeşte şi el cu aversiune de această fază a activităţii sale, din fericire trecătoare.

Trăind la Ploieşti, unde criticul Dobrogeanu-Gherea ţinea restaurantul gării, I. A. Bassarabescu se întîlnea des cu I. L. Caragiale, care venea să-şi vadă prietenul restaurator. Ce vor fi discutat aceşti trei scriitori, cîte cuvinte de spirit vor fi scăpărat ei acolo nu vom şti niciodată !

În monotonia vieţii de provincie, vizitele făcute de I. A. Bassarabescu lui Gherea în tovărăşia autorului *Scrisorii pierdute* au însemnat clipe de alese desfătări spirituale şi e păcat că nu le-a înregistrat nimeni, că nici unul dintre comeseni nu le-a notat pentru posteritate.

*

Asemenea lui Cehov, I. A. Bassarabescu îşi alege personajele din lumea veleitarilor, a celor slabi, fără voinţă, a funcţionarilor amărîţi. El însuşi un sfios, un dezarmat în faţa vieţii, s-a mulţumit să rămînă dascăl de liceu în provincie. În *Amintirile*, publicate în 1943, scriitorul îşi recunoaşte, îşi ironizează destinul mediocru.

Profesor de limba română, franceză şi geografie, nu o dată povesteşte în schiţele sale fapte aievea din propria lui experienţă. În schiţa *Un om în toată firea*, la un examen particular de clasa întîi primară, profesorul surprinde un om matur copiind din caietul unei fetiţe.

„Cum nu are obraz omul acesta să fure munca unei copile ?" se întreabă, indignat, dascălul. Cînd află însă că acel om în toată firea este tatăl fetiţei, se înduioşează şi-i trece pe amîndoi cu notă bună.

Publicistul L. Leoneanu, vechi prieten al scriitorului, mi-a povestit o întîmplare din viaţa lui Bassarabescu-profesorul.

Dădea un examen un nepricopsit de băiat, cocoşat, pirpiriu şi sărac, anume Tănăsică. Voia să devină telegrafist, dar nu ştia nimic. Bunul dascăl, om de inimă, văzîndu-l atît de neajutorat, ar fi vrut să-l treacă, dar n-a fost chip să obţină un singur răspuns satisfăcător. Pînă la urmă, ca să-i uşureze calvarul, l-a întrebat :

— Care-i capitala României ?

— Ploieşti ! a răspuns cu seninătate amărîtul candidat.

Bassarabescu şi-a exprimat lui Leoneanu, cu blîndeţe, indignarea :

— Bine, frate, dacă nu ştie nimic, de ce mai dă examen faţă de martori ? Am să-l chem mîine, fără lume în clasă. Apoi, ca şi cum ar fi vrut să-şi scuze prea marea îngăduinţă : La urma urmei, ce legături are geografia cu meseria lui de telegrafist ?!

Şi, într-o nouă şedinţă, bunul şi milosul dascăl a dat viitorului impiegat la poştă nota de trecere, deşi obiditul cetăţean nu ştiuse o iotă mai mult decît în ajun.

Amintirea dascălilor severi pînă la cruzime pe care îi avusese Bassarabescu în copilărie şi pe care i-a descris în nuvele ca *Domnul Tanu* l-au făcut ca, profesor la rîndul său, să caute a nu lăsa elevilor imaginea unui om aspru, intolerant. Sufletul copilului e foarte sensibil. Pînă la adînci bătrîneţe, el îşi aminteşte cu strîngere de inimă epoca examenelor. Mult talentatul scriitor

n-a uitat, în puterea bărbăţiei, amărăciunile elevului de odinioară...

*

Acesta a fost I. A. Bassarabescu, prozator de frunte, al cărui nume va fi pomenit alături de al marilor săi contemporani : Caragiale, Delavrancea, Sadoveanu, Gîrleanu, Brătescu-Voineşti. O podoabă a literelor româneşti va rămîne el, pomenirea unui suflet ales, plin de candoare, trecînd prin viaţă cam nedumerit, asemenea eroilor săi, autoironizîndu-se cu seninătate, candoare şi nedumerire.

A murit într-un accident stupid, lovit de un automobil, acum zece ani. Intrase în al nouălea deceniu. Nu mai publica de mult. Dar n-a fost dat uitării. Editurile noastre l-au tipărit în zeci de mii de exemplare. Schiţele lui I. A. Bassarabescu se bucură de o răspîndire pe care n-au cunoscut-o în trecut. Modest, retras de lume, el nu s-a putut ocupa de publicarea unicului său roman şi de realizarea unui scenariu de film. Poate că una din instituţiile noastre editoriale va lua în cercetare lucrările inedite ale acestui povestitor ales şi le va face cunoscute marelui public, mai ales tineretului, pe care I. A. Bassarabescu l-a iubit atît de mult, simţindu-se, el, bătrînul, atît de bine în freamătul primăverii şi al împlinirilor viitoare.

ILARIE CHENDI

S-au împlinit în iunie 1963 cincizeci de ani de cînd s-a stins, cu mintea întunecată, spiritul luminos care a fost Ilarie Chendi, scriitorul lucid, vioi, incisiv, măsurat, entuziast, ironic şi plin de poezie.

A fost fulgerat de aceeaşi nemiloasă boală ce ni l-a răpus pe Eminescu şi, cîteva zile înainte de moartea lui Ilarie, pe poetul St. O. Iosif.

Progresele ştiinţei au făcut inofensiv, astăzi, cumplitul flagel care l-a imobilizat, în ţările Apusului, pe Baudelaire, pe Alphonse Daudet, pe Guy de Maupassant.

Pe Ilarie Chendi, desenatorii vremii îl prezentau ca pe un Mefisto-spadasin. El era, totuşi, un om plin de omenie, un tandru, o inimă caldă, dornică de afecţiune şi de prietenie. Îşi dăruia prietenilor toată afecţiunea şi căldura inimii lui de romantic întîrziat.

Necruţător cu mediocrităţile, ironizînd excesele personalităţilor excepţionale — cheme-se aceştia Al. Macedonski sau N. Iorga —, Ilarie Chendi a trecut prin viaţă ca un om muncitor, ordonat, cu toate aparenţele lui de boem incorigibil.

Ardelean de origine, posesor al unei solide culturi germane, era, prin temperament şi stil, un mediteranean.

În curent cu mişcarea culturală universală, el prezenta cel dintîi, acum aproape şaizeci de ani, lectorului de la Carpaţi şi Dunăre pe Bernard Shaw şi alţi corifei ai literaturii mondiale.

Trecuse munţii ca mulţi tineri transilvăneni, ca să nu fie luaţi în oastea chezaro-crăiască. Abia după ce s-au

scurs cei zece ani reglementari de exil s-a reîntors pe plaiurile natale, în 1908, la Sibiu, unde mă aflam atunci şi eu ca secretar de redacţie al revistei săptămînale *Ţara noastră,* dirijată de Chendi şi de Octavian Goga.

Îl cunoscusem cu vreo doi ani înainte, la Bucureşti, în redacţia *Vieţii literare şi artistice,* pe care o conducea împreună cu alţi doi fruntaşi scriitori transilvăneni, George Coşbuc şi Ion Gorun (Al. Hodoş).

Redacţia acestui săptămînal cu mare circulaţie se afla pe strada Enii la numărul 7. Ilarie Chendi locuia în camera cea mai spaţioasă de la etaj, cu ferestrele spre biserică, un „salon" pe care, pe vremuri, îl ocupase o vreme şi Mihail Eminescu.

Acolo m-am dus într-o zi, băieţel timid, cu un caiet de versuri la subţioară. Poeziile cu care băteam la uşa *Vieţii literare* — n-aveam mai mult de şaptesprezece ani — şi se chemau *Zări senine* (pe urmă *Nopţi albastre*) le prezentasem Editurii „Minerva", al cărei referent literar era poetul St. O. Iosif.

Acest bun prieten al meu de mai tîrziu mi-a scris pe ultimul său volum de poezii „Celui care vine de la cel care se duce". St. O. Iosif îmi respinsese stihurile prezentate „Minervei", sfătuindu-mă printr-o scrisoare să renunţ la poeticescul meşteşug.

Nu i-am adus aminte niciodată blîndului, delicatului St. O. Iosif de acel descurajator răvaş, care, precum vedeţi, nu m-a descurajat...

Lui Ilarie Chendi i-au plăcut versurile adolescentului. A început să le publice la loc de frunte. Încetul cu încetul mă făceam cunoscut şi ajungeam un fel de speranţă a liricii naţionale.

Trei băieţi urmam să cucerim Parnasul român : Lazăr Iliescu, Victor Rath şi cu mine.

Criticul temut, acel teribil Mefisto-spadasin, m-a primit cu dragoste de frate mai mare, mi-a tipărit apoi schiţe şi nuvele, precum şi cronici rimate, cea mai mare parte

parodii ale poeţilor de-atunci, gen pe care, după cîţiva ani, l-a ilustrat mult talentatul G. Topîrceanu.
Ilarie Chendi m-a luat apoi ajutor de secretar. Redactam revista împreună. În fiecare vineri seara, tipărită pe hîrtie velină, gălbuie, *Viaţa literară* era încheiată. Constituia trofeul nostru săptămînal.
— Gata număru, Eftimică ! exclama Ilarie Chendi cu o tinerească jovialitate.
— Gata, Zapciule !
(Eu îi spuneam „Zapciule" ; el, Goga şi alţi colegi mai vîrstnici mă botezaseră Eftimică.)
Cu numărul gata, triumfători, ne duceam la cîte un birt modest sau la somptuosul „Frascatti" de pe podul Mogoşoaiei, unde cînta Grigoraş Dinicu. Invitat de Chendi, mă ospătam la cîte o cină care nu o dată întrecea fabulosul preţ de doi lei.
Ilarie Chendi era funcţionar la Biblioteca Academiei Române, plătit cu 150 de lei lunar. Din puţinul ce-l mai cîştiga cu scrisul îşi permitea luxul să poftească la masă pe cîte un confrate mai tînăr şi mai nevoiaş. Printre aceştia, favoritul eram eu, redactorul fără salariu al revistei.
Ne duceam să mîncăm pe la cîrciumi periferice, la cîte un han podit cu pămînt, unde lăutari bătrîni ne cîntau doine haiduceşti.
Sînt amintiri care nu se uită, impresii vii imprimate profund pe o sensibilitate virgină, imagini gravate în metal preţios, nepieritor.

Ele luminează şi azi, din zarea depărtărilor, din noianul suvenirelor, încununînd cu nimbul nostalgic lunga şi multipla mea existenţă.

*

Prin 1908, luat de Octavian Goga, am plecat la Sibiu — *Viaţa literară* urmînd să-şi înceteze apariţia — unde urma să lucrez la revista *Ţara noastră*, al cărei secretar de redacţie şi principal colaborator am fost destulă vreme.

A venit şi Chendi la Sibiu, unde, pare-mi-se, făcuse teologia şi unde-l aştepta femeia pe care-o iubise în tinereţe.
Maria Cunţan, care l-a iubit în tinereţe, era acum o bătrînică puţintică. La plecarea lui din Sibiu i-a închinat o frumoasă poezie.
Reîntors la Bucureşti, Ilarie Chendi a pus capăt vieţii de boem. Şi-a întemeiat un cămin, din sînul căruia a fost smuls prea devreme, la treizeci şi nouă de ani.
A rămas pe urma lui o soţie iubitoare, în viaţă şi azi, un băiat şi o fată, care îi venerează pomenirea.
Un nepot îi poartă numele, Ilarie Chendi, şi e lucrător tipograf la Combinatul poligrafic „Casa Scînteii".
După familia lui nu cred să-l fi iubit cineva mai mult decît mine, cel căruia i-a călăuzit primii paşi, înlesnindu-mi o intrare atît de frumoasă în literatura ţării. I-am închinat ultimul meu volum de versuri, *Oda limbei române*. Îi port neştearsă amintirea, o mare afecţiune, egală cu gratitudinea mea.
Cum l-aş putea uita vreodată ?

G. RANETTI

Revista umoristică *Furnica* apărea săptămînal, în primele decenii ale veacului, şi era scrisă de G. Ranetti şi Nae D. Ţăranu.

E păcat că numele lui Ranetti se pomeneşte atît de rar: pe vremuri el era citat în fruntea umoriştilor noştri şi nu o dată pomenit imediat după Caragiale: probabil cititorii asociau la *Scrisoarea pierdută* actul comic *Romeo şi Julicta la Mizil*, în care era persiflată aceeaşi lume provincială pe care maestrul comediei noastre satirice a dăruit-o scenei româneşti.

Poet, gazetar, dramaturg, George Ranetti era un om curajos, spiritual, democrat convins, antimonarhic, inamic al exponenţilor societăţii burghezo-moşiereşti, pe care, cu perseverenţă, ani întregi, a zeflemisit-o în paginile *Furnicii*, ilustrată de caricaturişti care, mai tîrziu, erau să devină fruntaşi ai picturii noastre: Camil Ressu, Iser, Şirato.

„Calul de bătaie" al *Furnicii* era conu Iancu Kalinderu, administratorul domeniilor coroanei, în care George Ranetti vedea prototipul societăţii dinastice-politice-afaceriste. Ilustraţii numeroase de talentatul Ary Murnu, fratele elenistului G. Murnu, traducătorul *Iliadei*, l-au trecut la nemurire pe acest exponent al păturii suprapuse şi, alături de el, politicieni ca „Dom Paladu" (Gh. Palade) şi alte figuri politice şi culturale.

Favoritul *Furnicii* era actorul Ion Brezeanu, ale cărui cuvinte de duh şi atitudini de mare preot al zeului

Bachus făceau deliciul cititorilor. Dacă pentru Ion Brezeanu revista lui Ranetti n-avea decît desene şi fraze favorabile, mai puţin cruţător era polemistul cu familia regală. Irespectuos pînă a provoca pe judecătorii care-l acuzau de crima de lez-maiestate, el n-avea nici un fel de ploconeli faţă de coroana monarhică, pe care desenatorii săi o schiţau cam pe-o ureche.

Un regat pentru-o ţigare
A grăit un nu ştiu care,
Dar azi, avînd în vedere
Monarhismul în scădere,
Considerînd, bat-o vina,
Că-i republică şi China,
Orce post eu aş alege,
Chiar şi popă la Mizil,
Decît acest post de rege,
Azi atîta de fragil !

Ranetti a colaborat ani întregi la *Viaţa romînească* ieşeană cu scrisori din Bucureşti. A tipărit prin 1904—1905 cronici teatrale la *Universul,* ziarul întemeiat de bunul italian Luigi Cazzavillan, cotidianul popular ale cărui destine au încăput mai tîrziu pe mîinile nefaste ale unor aventurieri ai presei, favoriţi ai văduvei lui Cazzavillan, faimoasa Teodora : Nae Dumitrescu-Cîmpina şi Stelian Popescu.

Într-o scrisoare în versuri adresată la Berlin lui I. L. Caragiale, Ranetti scotea aceste strigăte amare :

Numai franţuzească auzi prin saloane
Şi ar fi ridicol dacă-ntre cucoane
Te-ai sluji de graiul lui Miron Costin...
Ce noroc, maestre, că stai la Berlin !

Mulţi ce se răsfaţă azi în bogăţie
Prădară a obştii seacă vistierie
Şi toţi albi scoşi fură ca floarea de crin...
Ce noroc, maestre, că stai la Berlin !

Trîntorii-n oraşe de-mbuibare crapă,
Iar ţăranul n-are după ce bea apă...
E tratat mai bine-n ocnă-un asasin...
Ce noroc, maestre, că stai la Berlin !

Cu George Ranetti am petrecut vara lui 1911 la Braşov. De acolo am plecat spre Blaj, la festivităţile ce comemorau cincizeci de ani de la înfiinţarea „Astrei". Am plecat în automobilul dărăpănat al unui transilvănean de treabă, Andrei Popovici, care luptase în rîndul burilor împotriva imperialismului britanic. Maşina vetustă (deja !) a amfitrionului nostru se detraca la fiecare cinci kilometri. Trenuri încărcate de pelerini în drum spre Blaj treceau mereu, spre delectarea pasagerilor în contemplarea amuzată a celor nefericiţi care învîrteau manivele şi pompau cauciucuri în mijlocul şoselei.
La Blaj s-a petrecut memorabila scenă cînd, la un banchet, scriitorul Scurtu a ridicat paharul „în cinstea marilor noştri umorişti I. L. Caragiale şi G. Ranetti" şi cînd conu Iancu a bătut cu pumnul în masă, vociferînd :
— Eu nu sînt un umorist ! Eu sînt un profund sentimental !

*

Din opera vastă a lui G. Ranetti se pot extrage destule proze şi poezii, o antologie care ar mărturisi un capital important al umorului românesc, ar transmite generaţiei de azi şi celor de mîine imaginea unui om de mare talent, a unui protestatar, a unui polemist curajos, care şi-a pus condeiul în slujba luptei împotriva politicianismului veros, a prejudecăţilor, a dezmăţului, a falsului patriotism, a unei societăţi suprapuse care pîrîia din toate încheieturile.

IOAN SLAVICI

Am început să scriu şi să public fiind foarte tînăr, şi lucrul acesta mi-a înlesnit cunoştinţa cu marii noştri scriitori, un Ioan Slavici, Alexandru Vlahuţă, Alexandru Macedonski, I. L. Caragiale şi alţi contemporani ai lui Eminescu. Eminescu a murit la 39 de ani. Dacă nu l-ar fi răpus o boală nemiloasă, ar fi trăit şi el pe vremea începuturilor mele literare şi aş fi avut norocul să-l cunosc şi pe el, aşa cum am cunoscut pe Slavici, pe Caragiale, pe Vlahuţă şi pe cei din generaţia imediat următoare: George Coşbuc, Barbu Delavrancea, Duiliu Zamfirescu.

Voi încerca să scriu aceste cîteva amintiri despre unii dintre marii poeţi şi prozatori ai ţării, cărora am avut fericirea să le strîng mîna, o mînă caldă, părintească, întinsă unui debutant care abia trecuse de şaptesprezece ani.

Astăzi, cînd au trecut peste cincizeci de ani de cînd mi-am publicat primele versuri în revista *Viaţa literară şi artistică* a lui George Coşbuc, Ion Gorun şi Ilarie Chendi, mă gîndesc cu emoţie la acele zile depărtate ce mi se par c-au fost abia ieri; evoc umbrele marilor dispăruţi cu un sentiment adînc de admiraţie, de veneraţie şi de recunoştinţă.

*

Încep cu cel mai bătrîn dintre ei, cu Ioan Slavici, prietenul lui Mihail Eminescu şi pe care l-am cunoscut mai tîrziu decît pe alţii, cu vreo treisprezece ani mai

tîrziu decît pe Vlahuţă, Caragiale, Coşbuc şi Delavrancea.

Ioan Slavici nu trăia în Bucureşti.

Era directorul unui institut de fete, numit „Oteteleseanu", undeva în apropierea capitalei, unde venea foarte rareori. Nu-l întîlneai nici în redacţiile ziarelor, nici în birourile editorilor, nici la cafenea.

Abia în 1920 mi-a fost dat să-l întîlnesc întîia oară. Eram director al Teatrului Naţional din Bucureşti şi am avut fericirea, în această calitate, să-i mai înlesnesc bătrîneţile amărîte, rugîndu-l să facă unele traduceri de piese pentru prima noastră scenă.

Ioan Slavici era un moşneag puţintel, sfios, de-o modestie fără pereche. Mi se strîngea inima de durere să-l văd cum îşi tîra şoşonii şi paltonul peticit în umbra zidurilor bucureştene. Era sărac, părăsit, fusese greu lovit de conducătorii de atunci ai ţării. Şi doar îl chema Ioan Slavici, prozatorul cel mai mare al Transilvaniei, un fruntaş al scrisului românesc, un înţelegător şi un iubitor al mulţimilor năpăstuite, un creator, care abia astăzi este pus în adevărata lui lumină... Zeci şi zeci de mii de volume semnate Ioan Slavici sînt răspîndite acum pe tot cuprinsul ţării. Literatura acestui înaintaş al artei realiste e mai vie azi decît oricînd, personajele lui trăiesc o viaţă puternică, peisajul şi obiceiurile transilvane se răsfrîng în opera lui ca într-o oglindă fără pată, fără cută, din cristalul cel mai pur.

Premergător al lui Ion Agîrbiceanu şi al lui Liviu Rebreanu, Ioan Slavici le-a arătat drumul artei adevărate, sobre, simple, fără artificii, o artă pe înţelesul tuturor, cu toată adîncimea ei, cu tot conţinutul ei bogat, masiv, smuls din realitatea vie şi redat într-o limbă plină de bogăţie şi de farmec.

Eroii lui Ioan Slavici din *Moara cu noroc*, din *Mara*, din *Pădureanca*, din *Budulea taichii* şi din atîtea alte povestiri sînt ţărani şi tîrgoveţi, mici negustori şi precupeţi, trăind cu toate frumuseţile şi metehnele lor

sufleteşti, cu aspiraţiile spre mai bine ale unora, cu mărunţişurile lor zilnice, cu pofta lor de cîştig, cu egoismul şi dîrzenia altora. Din întreaga operă a lui Slavici se desprinde dragostea lui de dreptate şi de iubire între oameni, de înţelegere între neamurile de altă limbă. „Toţi sîntem carne de om, sînge de om, toţi avem suflet de om", spune una din eroinele sale, o nepoată a Marei, din romanul care a apărut de curînd în „Biblioteca pentru toţi" şi care trebuie citit şi preţuit ca una dintre cele mai reprezentative opere a lui Ioan Slavici.

Marele scriitor n-a fost numai dascălul prozatorilor Agîrbiceanu şi Rebreanu, dar şi al poetului George Coşbuc, care şi-a făcut ucenicia la *Tribuna* lui Ioan Slavici şi a învăţat de la maestrul său cum să lupte împotriva prejudecăţilor de tot felul, a setei de îmbogăţire. Societatea burgheză a Transilvaniei, cu legile ei aspre, cu micimile ei, trăieşte vie în *Mara* şi în celelalte lucrări epice ale lui Ioan Slavici, situînd pe autor printre promotorii realismului critic în literatura de dincolo de munţi.

Analiza sufletească a personajelor, Slavici o face cu o măiestrie pînă la el necunoscută în literatura noastră. Viaţa bate din plin în vinele acestor personaje dîrze, neşovăitoare. Sînt forţe ale naturii care vibrează dinamic, cu vigoarea lor primitivă. Dragostea se vădeşte puternică, nestăvilită. În căutarea ei, oamenii caută liniştea şi fericirea căminului, o dragoste sănătoasă, pe care o cuceresc în lupta cu prejudecăţile celor dimprejur, ale familiei neînţelegătoare.

Limba în care scrie Slavici are vigoarea, simplitatea şi autenticitatea graiului transilvan, dar fără acele regionalisme supărătoare care înstrăinează pe cititorul din alte provincii.

Orice român, din orice colţ al acestei frumoase ţări, înţelege pe Slavici, al cărui vocabular atît de bogat,

atît de pitoresc nu este, totuşi, îngreuiat şi întunecat cu expresii locale, neinteligibile.

Ioan Slavici este un creator de oameni şi de fresce sociale cu care s-ar mîndri orice popor. Dacă ar fi trăit în zilele noastre, s-ar fi bucurat de preţuirea obştească. Nu şi-ar mai fi tîrît sărăcia şi amarul într-o societate care nu-l citea, nu-l cunoştea, nu-l recunoştea şi care l-a lăsat să moară în sărăcie şi uitare în umbra zidurilor bucureştene.

SADOVEANU—DASCĂLUL

Mihail Sadoveanu n-a fost dascălul literar al nimănui, deşi atîţia şi atîţia, mai ales moldoveni, au scris în felul său ani întregi.
N-a ţinut să facă şcoală, să-şi imprime altora personalitatea. Şi-a văzut de drum în linişte şi singurătate. Dacă numeroşi prozatori s-au resimţit de influenţa maiestrului e de vină numai marele său talent învăluitor, personalitatea lui excepţională, magia care se desprinde din evocările şi vocabularul său, din ritmul melodios al prozei, din viziunea lui larg cuprinzătoare. L-au imitat foarte mulţi. Inflaţia de imitatori dăunează nu o dată modelului însuşi.
Dar epigonii au trecut. Sadoveanu a rămas şi va rămîne.
Vreau să vorbesc de Sadoveanu-dascălul, cel de la care tineretul are de învăţat cum să-şi orînduiască activitatea, cum să se integreze în ritmul unanim al societăţii, fără goana după originalitatea cu orice preţ, fără surle, tobe şi tamtamuri.
Un îndreptar.

*

După anii de ucenicie, iată mai curînd decît s-a întîmplat altora, iată diploma de meşter pe care şi-a cucerit-o singur prin lecturi şi experienţe proprii.
Începe o epocă de intensă activitate literară, neîntreruptă, decenii întregi, carte după carte, din ce în ce mai amplă, mai masivă. Un exemplu admirabil de devo-

ţament în slujba nobilei îndeletniciri a scrisului. Acesta e Sadoveanu-dascălul. Omul de la care cei tineri au de învăţat că arta literatorului nu este un exerciţiu de diletant, ci o strădanie, o dăruire, o jertfă zi de zi, renunţarea la orice alte ambiţii şi satisfacţii. Aş fi ispitit să scriu: „un apostolat", dacă acest cuvînt n-ar fi cam învechit, cam declamator, dacă n-ar fi fost folosit unde trebuie şi unde nu.

Mihail Sadoveanu nu s-a risipit, nu s-a revărsat din matca lui, ca rîurile neastîmpărate. El a fost un fluviu liniştit — molcomul Don —, stăpîn pe propriile-i puteri, adunate şi păstrate pentru marele drum spre orizonturile marine. Un fluviu care curge calm şi bogat, răsfrîngînd cerul şi fecundînd ţinuturile străbătute. Nu e vorba de izolare în propriu-i destin, de nepăsare faţă de om şi natură, de superbul egoism al creatorului, pentru care viaţa cu aspectele ei multiple rămîne o enigmă indescifrabilă, un liman ocolit.

Prezent în mijlocul poporului care i-a dat viaţă, Mihail Sadoveanu i-a trăit durerile, inspiraţiile şi încîntările, cronicar şi magician, rapsod şi filozof, evocator fără pereche al peisajului şi al omului moldav: peisaje scăldate în pulberea crepusculară, oameni de treabă, ţărani sfătoşi, viteji de demult, cuminţi şi năvalnici, sute de personaje, panorame imense, amănunte delicate, şlefuite de un giuvaergiu.

Fiecare pagină a lui Mihail Sadoveanu e un poem în proză. A început prin a scrie versuri — a continuat să rimeze fără să publice. Întreaga lui proză poartă muzicalitatea, grija cuvîntului rar şi evocator, a ritmului, a armoniei, a cadenţei, a tuturor bucuriilor care le revarsă vrăjitul dar al poeziei.

*

Mihail Sadoveanu mai este şi un dascăl de omenie. Se pare că a reuşi în viaţă, a cuceri succesul, gloria şi ce e mai preţios, înţelegerea semenilor tăi, este învăţătura de a da din coate, a îmbrînci, a lovi, a răsturna ca

să-ţi faci loc, trecînd peste cel care ţi-ar putea fi rival, peste cel care ar putea să arunce pe lumina ta fantoma unei umbre.

N-a umbrit pe nimeni Sadoveanu. Cînd era atacat el însuşi, nu riposta, nu-şi arăta supărarea. Închidea revista uşor, liniştit, ca şi cum ar fi fost vorba de un necunoscut. Nu răspundea, nu se plîngea nimănui, nu poza în victimă. Nu cerşea solidarizări. Nu-l obseda „complexul tăcerii". Primea toate cu linişte suverană, cu demnitate, cu surîsul superiorităţii, dacă nu cu resemnarea care străbate balada Mioriţei!

Calmul acesta a fost marea lui forţă. Nu s-a agitat, n-a vorbit mult niciodată şi niciodată n-a spus ce nu trebuia. N-a practicat familiaritatea.

Blînd în purtări, nu-şi îngăduia şi nici nu îngăduia altuia intimităţi, revărsări de temperament, indiscreţii, expansiunile unei camaraderii excesive.

Dascăl de omenie şi de înţelepciune, el şi-a văzut de drum fără să încurce drumul altora. N-a lovit, n-a invidiat, n-a dispreţuit pe nimeni.

Un surîs de indulgenţă i-a fluturat pe buze întreaga viaţă. A trecut pe lîngă patima polemică fără să-i cadă în mreje. N-a uneltit, n-a participat la comploturi menite să înăbuşe un coleg, n-a zeflemisit pe înaintaşi, n-a descurajat pe începători, n-a înfipt pumnalul între umerii unui scriitor din aceeaşi generaţie.

Poate unde a şi avut norocul de a cunoaşte succesul de la început.

Oamenii pe care gloria i-a răsfăţat de la debuturi sînt îngăduitori, au sufletul deschis, predispus să prindă şi acordurile altuia, nu numai propria lor muzică interioară.

Nu sînt încrîţi, nu se cred victima unei cabale, şi de aceea nu se simt la locul lor acolo unde se urzeşte o cabală.

*

Nu i-au trebuit scriitorului sărbătorit astăzi mai mult decît două sau trei cărţi — nici măcar atîta ! Cîteva povestiri numai ca să primească spontana consacrare a cititorilor şi a criticii.

Mi-aduc aminte — a trecut mai bine de o jumătate de veac de atunci — cînd am citit în *Sămănătorul* un articol de N. Iorga, intitulat *Anul lui Sadoveanu.*

Am citit acel articol în Gara de Nord. Ce căutam acolo ? Unde plecam, de unde veneam, pe cine aşteptam, ce necazuri aveam, unde găsisem şi cum m-am îndurat să sacrific cei douăzeci de bani cît costa *Sămănătorul,* nu mai ştiu. Ştiu atît : şedeam în picioare, poate rezemat de un zid, poate pe peron, în drumul călătorilor, şi urmăream adînc impresionat rîndurile pe care Nicolae Iorga le consacra noului herald al epicii româneşti.

Tot aşa, în picioare, cîţiva ani mai tîrziu, pe trotuarul din faţa librăriei „Socec", am încheiat lectura unei nuvele a tînărului meşter, *Mormîntul unui copil.* Pe cine aşteptam şi de ce nu venea cel pe care-l aşteptam, nu-mi mai aduc aminte.

Ştiu numai atît : aveam 15—16 ani şi încremenisem acolo, în colţul unde Podul Mogoşoaiei se întîlneşte cu strada Lipscanilor, vrăjit de desfăşurarea molcomă şi totuşi patetică a povestirii, de duioşia care palpita în fiecare pagină.

Unsprezece lustri, de unsprezece ori cîte cinci ani, au trecut de atunci şi iată-ne sărbătorind pe marele scriitor, pe Sadoveanu-dascălul, care va rămîne un model de muncă şi de modestie, de nobilă perseverenţă în sacerdoţiul cuvîntului şi om de omenie.

Dacă un cărturar a scris odinioară *Anul lui Sadoveanu,* un cronicar al zilelor noastre ar putea să scrie *Jumătate de veac a lui Sadoveanu.*

ST. O. IOSIF

De cîte ori rostesc cuvîntul „poet", mă gîndesc, fără voia mea, la St. O. Iosif. Autorul *Patriarhalelor*, al *Credinţelor* şi al *Cîntecelor* mi se pare prototipul poetului. Poezia este, în primul rînd, lirism. Iar St. O. Iosif este liricul nostru prin excelenţă. Alţi paladini ai versului au avut, poate, mai multă amploare, s-au avîntat spre orizonturi mai vaste, au încercat elanuri epice, meditaţii filozofice, revoltă şi satiră împotriva nedreptei alcătuiri a societăţii, preocupări cosmice, naţionale, religioase, sociale, legenda secolelor, doine şi lăcrămioare, balade şi idile, dorul şi profeţia unui viitor mai clement pentru biata omenire zbuciumată. St. O. Iosif a fost trubadurul melancolic, cîntăreţul tristeţii sale, inimă caldă şi sfărîmată.

Precursor în lirică al lui St. O. Iosif, Eminescu a avut mai multe coarde la lira lui etern fremătătoare. Versurile lui melodioase, îndurerate sînt cele mai frumoase din literatura ţării.

Dar Eminescu a mai dăruit *Scrisorile, Glossa, Luceafărul*, imnuri patriotice, meditaţii filozofice. St. O. Iosif rămîne nemuritor în poemele sale, cîntecul de leagăn, cîntecul de dragoste, bucuria iubirii, suspinele bunului rămas. Calde, melancolice, turnate într-o formă simplă, impecabilă, într-o limbă pură, ele merită pe drept cuvînt, epitetul „clasice". Pornite din inimă, merg la inimile cititorilor, aşa cum ne emoţionează şi astăzi liedurile lui Heine.

Poet nu numai în scrisul său, dar şi în pămînteasca, omeneasca lui trecere, acest visător sfios, delicat a

fost dăruit cu tot mesajul şi blestemul truverului: reverie, suferinţă, dragoste de natură, de soţie, de copil, de prieten. A fost înşelat în credinţele lui, rănit, zdrobit. Crepusculul i-a fost tragic, finalul de martir.

St. O. Iosif — poetul. Poetul prin vocaţie şi prin destin. Prototipul.

Cincizeci de ani după plecarea sa din mijlocul nostru, cîntecele lui trăiesc şi vibrează încă în noi cu perspective de nemurire, alături de strofele nemuritoare ale lui Mihail Eminescu.

Iar amintirea lui se perpetuează în noi — ultimii care l-am cunoscut — suavă, prietenească, înduioşată.

CAMIL RESSU

— Comunicare la o şedinţă festivă a Academiei R.P.R. —

Ce răsplată mai mare poate rîvni un artist creator decît să-şi vadă opera unanim recunoscută, să se bucure de stima şi admiraţia contemporanilor, fiind socotit, încă din viaţă, un clasic, trăindu-şi, încă din viaţă, posteritatea ?

Camil Ressu, ai cărui optzeci de ani de la naştere îi sărbătorim azi, are parte de această mare satisfacţie. Sănătos şi în plină activitate, el primeşte omagiile oficiale, după ce marele public, încă de acum o jumătate de veac, i-a consacrat talentul.

Născut în Galaţi din părinţi de origine macedoneană, ca şi sculptorul Dimitrie Paciurea, ca şi pictorii Kimon Loghi şi Ary Murnu, Camil e fiul lui Constantin Ressu, un om dîrz, vagabond din fire, care, în tinereţe, cutreierase tîrgurile Moldovei cu o ceată de actori, ca şi prietenul său Mihail Eminescu.

Camil Ressu a fost adus de tînăr la Bucureşti, unde s-a înscris la Şcoala de bele-arte, avînd ca profesor pe Gheorghe Mirea. Apoi împrejurări familiare l-au dus la Iaşi, unde vreme de trei ani şi-a continuat studiile cu profesorul G. Popovici.

Şi iată apoi drumul străinătăţii, al pribegiei, al marii învăţături.

În primii ani ai veacului, Camil Ressu pleacă la München, care, în vremea aceea, era centrul artistic cel mai important al Germaniei. Acolo întîlneşte mai mulţi compatrioţi, tineri pictori şi sculptori atraşi de faima celebrităţilor vremii. Era, printre aceşti tineri români, un

alt gălăţean, desenatorul Nicolae Mantu, care împreună cu Nae Petrescu-Găină ilustrau mai acum şaizeci de ani revistele umoristice în frunte cu *Belgia Orientului*. Amîndoi aceşti caricaturişti se bucurau pe vremuri de o mare faimă. Mantu mai trăia şi-acum cîţiva ani, uitat pe la Galaţi, trecut de optzeci de ani. Era atît de uitat, încît nu se ştie cînd a murit, dacă nu cumva mai trăieşte. Kimon Loghi, Fritz Storck, Oscar Späthe au trecut şi ei pe la München să se familiarizeze cu arta unui Lembach, portretistul academic, a unui Böcklin, cu viziunile-i macabre: chiparoşii funerari ai Insulei Morţilor, schelete cîntînd din vioară; apoi cu romantismul morbid al lui Franz Stuck, autorul faimosului *Sfinx*, femeia goală încolăcită de un şarpe.

În capitala Bavariei apărea revista satirică *Simplicissimus*, la care colaborau desenatorii Heine şi norvegianul Guldbranson, peniţe ascuţite, combătînd regimul imperialist al lui Wilhelm al II-lea. Paralel cu redactorii şi desenatorii de la *Simplicissimus*, militau şansonetiştii vestitului cabaret numit „al celor unsprezece căläi". Socialist convins încă din cei mai fragezi ani ai tinereţii, fire protestatară, Ressu al nostru se simţea la largul său în această lume de nonconformişti.

Poate că ilustraţiile satirice ale răspînditei reviste *Simplicissimus* au inspirat, au pregătit pe desenatorul de mai tîrziu, pe colaboratorul publicaţiilor umoristice, al ziarelor de opoziţie bucureştene, pe Ressu-caricaturistul.

Dar Münchenul nu-i era de ajuns. N-a stat acolo decît două-trei luni. Îl ispitea chemarea Parisului.

Şi nu numai pe el. Dar şi pe ceilalţi străini, dar şi pe studenţii germani de la Şcoala de bele-arte. Nostalgia Parisului, capitala picturii moderne, frămîntă de peste o sută de ani artiştii din toate colţurile planetei.

Camil Ressu se duce şi el acolo. Stă cîţiva ani, învăţînd la şcoala lui Jean-Paul Laurens. În metropolă se întîlneşte cu sculptorul Brâncuşi, cu un an, doi mai în vîrstă decît el.

Feciorul de țăran gorjan, Constantin Brâncuși a murit acum la Paris, aureolat de o glorie mondială, socotit fiind sculptorul cel mai original al epocii.

N. Dărăscu, Theodorescu-Sion, Mützner, Sanielevici, cu doi-trei ani mai tineri decît Ressu, își făceau și ei ucenicia pe cheiurile Senei. Altă generație, Luchian și Pallady, erau și ei acolo. Pallady sta retras. Luchian trecea din cînd în cînd prin Cartierul Latin, dar tinerii pictori nu-l întîlneau nici pe el. Poeții Dimitrie Anghel și Ion Minulescu își trăiau boema pariziană împreună cu Adolphe Clarnet, expulzat din țară pentru ideile-i înaintate. Curioasă figură și acest publicist româno-francez, acest Vîntură-Țară din Soare-Apune, Adolphe Clarnet care, mai tîrziu, a tradus atît de frumos pe Eminescu și pe Anghel!

Prin 1910 Camil Ressu se reîntoarce în țară, unde lucrează, ca desenator, la publicațiile vremii: revista satirică *Furnica*, ziare opoziționiste ca *Adevărul* și altele.

După Ressu a fost ilustrator de periodice și Tonitza. Amîndoi se simțeau la largul lor, atacînd regimurile politice, înfrățindu-se cu muncitorii.

Însemnată este în viața unui pictor, ca și a unui scriitor, ucenicia la gazetă, contactul permanent cu realitățile!

Trăiești din plin traiul poporului, îi afli necazurile și aspirațiile, surîsul și amărăciunea, îi înveți judecățile și înțelepciunea, te pregătești să vezi lumea nu numai prin abstracția speculațiilor artistice, dar și prin caleidoscopul viu al propriei experiențe. Te deprinzi să calci pe pămînt, să cauți inspirația în jurul tău, fără înșelăciunile iluziei, să te lupți pieptiș cu viața.

Desenator satiric, Ressu a fost urmat pe acest teren de Iser, care și el, înainte de a așterne pasta pe carton sau pînză, a început prin caricatură și acuarelă, pe hîrtie groasă de desen.

Jocul acesta de linii drepte și curbe, exercițiul cotidian

al studierii omului, în expresiile feţii şi atitudinii sale caracteristice, au făcut pe ucenicul Ressu ca în cîţiva ani să ajungă maestrul, stăpînitorul perfect al tehnicii, cunoscătorul pînă în amănunt al anatomiei fizice şi sufleteşti a personajelor interpretate.

Va veni, poate, o zi în care un cercetător destoinic va răsfoi sutele de pagini ale publicaţiilor ce cuprind pe desenatorul-caricaturist Ressu şi va tipări un volum cu cele mai reprezentative dintre schiţele acestea, momente din istoria politică şi socială a vremii, scrise de un observator lucid, linii trase, poate, cu un scrîşnet de dinţi. Ressu îşi încheie curînd cariera de ilustrator al foilor bucureştene, ca să plece pe moşia Vlaici a faimosului aventurier şi amator de artă, Alexandru Bogdan-Piteşti. La Vlaici, unde stă un an, el pictează ţăranii şi natura argeşeană, identificîndu-se cu omul şi peisajul românesc. Pictura modernă a ţării datoreşte mult lui Alexandru Bogdon-Piteşti, care încă de la începutul secolului se ridica, în scris şi prin viu grai, împotriva artei convenţionale, siropoase, a corifeilor „Tinerimii artistice". Acestora, omul care poseda cea mai frumoasă colecţie particulară din Bucureşti le opunea pe Luchian, Pallady, Apcar Baltazar, Tonitza, Dărăscu, Şirato. E cel dintîi care a scris despre Camil Ressu, necunoscut în acea vreme, şi-a achiziţionat primele lucrări, invitîndu-l apoi la Vlaici, unde veneratul maestru de azi a ţesut acum patruzeci de ani, în linii şi culori de preţ, cîteva dintre cele mai reprezentative pînze. Spirit revoluţionar, neliniştit, confundînd hotarele esteticii cu ale moralei, Bogdan-Piteşti a fost un animator al cărui nume trebuie pomenit de cîte ori se vorbeşte de pictura primei noastre jumătăţi de veac. După moartea lui Bogdan-Piteşti, colecţia-i vastă de tablouri s-a împrăştiat. Din fericire, cei mai frumoşi Luchieni şi alte lucrări de seamă ale contemporanilor au intrat în patrimoniul statului, aflîndu-se

adăpostite azi la Muzeul Zambaccian. N-a fost un om de o perfectă moralitate acest Bogdan-Piteşti, dar ar fi nedrept ca anumite prejudecăţi etice să-i şteargă numele din istoria plasticii româneşti.

*

S-a spus pe drept cuvînt — şi nu e nimeni care să-i dispute această întîietate — că Ressu e cel mai mare desenator al nostru.

Într-adevăr, precizia, fermitatea, vigoarea conturelor sale n-au egal. A pus atîta meşteşug în arta liniilor negre, încît unii au crezut că-i lipseşte magia acelui coplement al desenului, care e culoarea. O erezie. Camil Ressu ştie să împartă vopseaua cu dramul, s-o întindă atît cît trebuie, s-o lumineze, s-o armonizeze pînă să dea omului şi peisajului reliefuri sculpturale.

Pictor realist, el nu se pierde în aşa-numitele clarobscururi, în vagul periferic, în moliciunea conturelor, nu abuzează de ceaţa convenţională în care de atîtea ori se scaldă, dacă nu se îneacă, subiectul tratat de penelul altora.

Am spus : reliefuri sculpturale. Ţăranii lui Ressu par tăiaţi cu barda în lemn de nuc ; pomeţi şi frunţi osoase, mîini puternice parcă turnate în mineral. Mult sentiment, dar nici un sentimentalism, nici o sensiblerie, nici o idealizare, nici o poetizare a făpturii sau a peisajului. Om sau colţ de natură trăiesc prin propria lor poezie, prin viaţa robustă pe care le-o dăruieşte artistul, prin autenticitatea lor sintetizată, ridicată la potenţe maxime.

Evocările rustice ale lui Camil Ressu se deosebesc total de ale predecesorilor. Mai ferme şi mai colorate decît ale lui Andreescu, ele n-au nici aspectul idilic al *Rodicăi* lui Vasile Alecsandri, al ciobănaşilor lui Grigorescu. O vibraţie nouă flutura sub cerul patriei. În-

tr-un studiu publicat acum patruzeci şi trei de ani în revista pariziană *L'art et les artistes*, studiu consacrat artelor plastice româneşti, scriam:

„În vreme ce poetul Vasile Alecsandri, în versurile-i luminoase şi sonore, cînta ţărăncele graţioase şi dimineţile limpezi ale Moldovei, N. Grigorescu, animat de acelaşi optimism naţional, idealiza pe ciobănaşul şi pe ţărăncuţa care visează torcînd din fuior.

La Grigorescu, totul e lumină învăluită, gingăşie, seninătate, totul e vis şi poveste.

L-au inspirat fete de la ţară, subţirele, păstori trandafirii, boi puternici, amurguri potolite. Zugrav de biserici în tinereţe, el a pictat sfinţi distinşi, cristoşi transparenţi, cu buze roşii, cu mîini de principesă.

Pe noi însă, iubitori ai adevărului artistic, izbiţi de mizeria în care trăieşte poporul românesc, Grigorescu, asemenea lui Alecsandri, ni se pare un măgulitor al gustului general: optimistul, interpretul oficial, care vede ţara şi pe ţăran în culorile roze şi albastre ale unui idealism periculos.

Realitatea e poezia lui Eminescu şi pictura lui Camil Ressu. Ressu a studiat şi el în Franţa, dar ne-a revenit foarte personal, foarte român. Marii maeştrii ai Occidentului nu l-au învăţat decît meşteşugul. Influenţele străine l-au ocolit. În opera lui respiri aerul arzător, încărcat de pulbere sub cerul alb al amiezilor noastre sud-orientale. Acoperişurile caselor par să scoată flacări.

În alte pînze simţi mireasma pămîntului reavăn, răcoarea pădurilor neumblate, adierea apelor.

Ţăranii săi sînt adevăraţi ţărani români, trudiţi, prost hrăniţi, osoşi, temători... Fruntea le e preocupată, ochii foarte trişti, capul aplecat.

Dar ei mai au acea vigoare încăpăţînată care i-a făcut să reziste de atîtea veacuri intemperiilor climatului, opresiunii celor de sus, mizeriei lor nesfîrşite. Viziunea

lui Ressu e foarte sinceră. Desenul său este energic, coloritul ferm. Ressu nu e consacrat încă. Pictura lui face să se scuture, înfiorate, pe susceptibilele doamne bucureştene, cu ochii mîngîiaţi de celestele imagini ale pictorilor favoriţi."

Să mi se ierte rîndurile, poate nedrepte, pe care tinereţea mea revoluţionară le-a consacrat marelui nostru Grigorescu.

Sub regimul puterii populare, care a reparat atîtea nedreptăţi făcute în trecut marilor oameni ai ţării, a fost consacrat academician şi sărbătoritul de azi. L-am alăturat pe Ressu lui Grigorescu.

Cercetînd mai de aproape vasta operă a lui Grigorescu, în care văzusem numai pe artistul evocat în revista franceză, am descoperit mai tîrziu şi lucrările sale realiste : scene din războiul neatîrnării, luptele de la Griviţa, interioarele de han, cu umbre şi penumbre demne de penelul unui Rembrandt, personajele pitoreşti din Moldova, ca evreul cu gîsca, atîtea şi atîtea viziuni sociale pe care critica oficială de pe vremuri nu le evidenţia, mulţumindu-se cu aspectele idilice, sămănătoriste ale maestrului unanim admirat.

Tot aşa, bardul de la Mirceşti, considerat mai ales ca un exponent liric al frumuseţilor ţării, acel „rege-al poeziei veşnic tînăr şi ferice" de care vorbea Eminescu, Vasile Alecsandri n-a fost numai cîntăreţul optimsit al plaiurilor moldoveneşti. Să nu-i uităm satirele teatrale în care biciuia moravurile protipendadei, baladele populare unde sublinia suferinţele oamenilor hărţuiţi de logofeţii boiereşti şi de zapciii stăpînirii, răzvrătiţii nevoiţi să ia calea codrului, haiducii. Cu prilejul războiului pentru independenţă, alături de poeme eroice ca *Sergentul* şi *Peneş Curcanul,* Alecsandri a scris energice strofe de revoltă, în care plîngea pe ostaşii reîntorşi de peste Dunăre flămînzi, bolnavi şi zdrenţuiţi,

dispreţuiţi de cei ce-i trimiseseră să se prăpădească pe cîmpiile Bulgariei.
Există un romantism roz şi un romantism negru. Cel dintîi înfrumuseţează toate, al doilea vede toate prin ochelari fumurii. Pictor realist, Ressu nu practică nici unul dintre aceste chipuri de a privi omul, natura, viaţa. Dacă făpturile şi piesajele sale n-au transparenţe de acuarelă, nici nu sînt întunecate de o amărăciune deformantă. Muncitorul are aspectul trudei lui cotidiene, femeia şi fata lui, îmbrăcate în straie de duminică, sînt frumoase ca o sărbătoare. Le-am văzut şi noi, aievea, în bîlciurile de ţară, la hramuri, la nunţi şi-am uitat obida lor de-a lungul săptămînii. Nota mijlocie. Simţul măsurii. Onestitatea. Originalitatea fără căutare. Şi prin aceste calităţi pictura lui Ressu rămîne o oglindă fidelă, un document autentic al stărilor româneşti.

*

În 1920 Camil Ressu compune pentru Teatrul Naţional, în afară de portretul lui Ianou Brezeanu în Ion din *Năpasta* şi-al Agepsinei Macri într-o piesă modernă, o lucrare de vaste proporţii, faimoasa *Cortină*, inspirată din legendele populare româneşti.
Primită cu entuziasm de intelectualii şi muncitorii tineri, această frescă, cea mai vastă lucrare picturală realizată pînă atunci la noi, n-a fost pe placul burgheziei takiste-liberale, care vedea cu regret dispărînd vechea cortină a lui Romeo Girolamo, asezonată după moda vremii cu îngeraşi, ghirlande de trandafiri şi cu zeiţa Fortuna cîntînd din trompetă.
Aceeaşi clică liberal-takistă a înlocuit opera capitală a lui Ressu cu o perdea de catifea groasă, grea, de culoarea sîngelui închegat. Amîndouă aceste cortine au fost mistuite de incendiul care a distrus acum şaispre-

zece ani clădirea venerabilului nostru Teatru Național, căzut și el victimă bombelor naziste.

*

Variate sînt temele și procedeurile lui Ressu. A pictat portrete numeroase. Autoportrete. Grupuri de muncitori. Grupuri de plugari. Femei la munca ogoarelor. Femei și fete în bogatul port național. Profiluri de biserici. Intrări în sat. Naturi moarte. Vase de ceramică. Nuduri, hore de nuduri, toate de-o mare grație și castitate. Peisaje ardelenești, îndeosebi priveliști de la Noua, de lîngă Brașov, unde acum vreo patru decenii și-a petrecut verile cîțiva ani în șir. Ceruri pregătindu-se de furtună. Coline verzi și ogoare mirosind a după ploaie.

Iată și viziunile Dunării, redate cu o mare lealitate. Această lealitate, această preocupare de a fi veridic nu contravine la Ressu legilor supreme ale artei. Sîntem departe de naturalismul plat, departe de orice aspecte cromolitografice. Pictorul evadează din cînd în cînd din lumea reală, din omul și peisajul cerului descoperit.

De o factură cu totul deosebită este *Odalisca,* nudul de femeie aflat în colecția Dona, o capodoperă vrednică de orice antologie. Aici culoarea e catifelată, formele sînt rotunde, moi, și totuși ferme. Pielea e gingașă, mătăsoasă, cu luminoase irizări. Numai pentru nudul acesta unic în pictura noastră merită să fie vizitat, încă o dată, muzeul donat Municipiului de către acel om de treabă și pasionat al unei arte înalte, care a fost doctorul I. N. Dona.

Un alt mare tablou, aflat în pinacoteca din Palatul Republicii, este compoziția numită *Academia Terasa,* un colț din vestita cafenea „Oteteleșanu".

Sînt patru decenii de cînd, în plenitudinea talentului, Camil Ressu a pictat masa celor şapte, în care figurează trei poeţi, trei pictori şi un muzicant. Poeţii sînt Ion Minulescu, Corneliu Moldovanu, Tudor Arghezi. Muzicantul e compozitorul Alfons Castaldi. Cei trei pictori : Satmary şi Jean Steriade pe scaun, al treilea, Iser, în picioare. E un moment sugestiv al boemei de odinioară, evocarea acelui vestit local în care veneau scriitorii, actorii, pictorii, muzicanţii vremii. Le-o fi trecut prin cap membrilor Academiei Terasa că într-o bună zi Jean Steriade, Iser, Arghezi şi autorul însuşi, Camil Ressu, vor fi academicieni autentici ?

Dintre cei înfăţişaţi de Ressu în acea pînză de mari proporţii n-a mai rămas în viaţă decît Tudor Arghezi, octogenar ca şi vechiul său prieten, pictorul. Îl vom sărbători şi pe Arghezi anul acesta, ca şi pe Mihail Sadoveanu, el însuşi un obişnuit al „Terasei", unde venea de-atîtea ori şi George Coşbuc, şi Barbu Delavrancea, şi, mai mult decît toţi, nuvelistul Emil Gîrleanu.

*

Camil Ressu a trăit să-şi vadă răsplata binemeritată. Îmbrăţişat de la început de către Partidul Muncitoresc Român, el a primit şi a executat comenzi ale statului, tratînd, cu vigoarea maturităţii, subiecte de actualitate. A fost numit artist al poporului. Acum cinci ani, cînd a împlinit trei sferturi de veac de viaţă, a fost sărbătorit de oficialităţi, de camarazi, de prieteni, de întreaga intelectualitate a ţării. Peste un an, în 1956, Academia Republicii Populare Romîne l-a primit în sînul ei, numindu-l direct membru titular.

Ministerul Culturii i-a organizat o vastă expoziţie retrospectivă, care-a acoperit pereţii tuturor sălilor Fundaţiei „Dales". Generaţiile noi au putut afla cine este

Camil Ressu, ce mult însemnează el pentru plastica românească. Vizitînd cu miile grandioasa colecţie a celor mai de seamă picturi ale ilustrului lui contemporan şi tovarăş, oamenii muncii s-au regăsit între fraţii lor de breaslă, printre muncitorii, agricultorii, fierarii, lopătarii vînjoşi care populează pînzele maestrului... Şi-au retrăit copilăria, şi-au revăzut peisajul scump al patriei, colţuri dragi ale pămîntului natal, cu vastele orizonturi carpate şi marine.

*

Nu e mult de cînd Editura Academiei a tipărit o voluminoasă monografie a lui Ressu, îngrijită de Institutul de istoria artei. Textul, scris de T. Enescu, mi se pare studiul cel mai amplu şi mai amănunţit care îmbrăţişează opera marelui pictor. Mai bine de o sută cincizeci de ilustraţii însoţesc proza eruditului comentator.

Printre aceste reproduceri, am găsit cu emoţie o schiţă şi o fotografie a cortinei Teatrului Naţional. Grandioasa lucrare nu este, astfel, cu totul pierdută !

Prea puţin cunoscute sînt portretele-şarje ale lui Ressu, reprezentînd pe Constantin Brâncuşi (1913), Apcar Baltazar (1909), Iser (1910), Alfons Castaldi (1912), St. O. Iosif (1911), D. Paciurea (1913), Al. Davila (1913), Ilarie Chendi (1914), N. Dărăscu (1914) şi altele, aflate în Cabinetul de stampe al Academiei Republicii.

Cîte desenuri, cîte tablouri în ulei să fi lucrat Ressu pînă azi ? Nu ştie nici el. Despre Grigorescu se spune că ar fi pictat aproximativ patru mii. Să fie socotite şi copiile ?

Nu s-a gîndit nimeni — şi mai puţin pictorii înşişi — să-şi numere, să-şi catalogheze lucrările. Bilanţul ar fi considerabil. De mai bine de un secol, arta noastră e în plină înflorire. Regimul de democraţie populară a

pus în valoare forţele trecutului şi ale prezentului, dînd picturii româneşti prestigiul de care avea nevoie.
Fără concursul statului — concurs refuzat în trecut artiştilor originali — e greu de cucerit adeziunea maselor.

*

Puternica personalitate a lui Camil Ressu se vădeşte mai ales cînd lucrările sale sînt alăturate altora.
Scrînciobul, dăruit de Bogdan-Piteşti lui Edouard de Max, la venirea acestuia în ţară în 1916, a fost apreciat mult şi peste hotare.
În iarna aceluiaşi an, 1916, fiind strîmtorat ca totdeauna, celebrul actor fu nevoit să vîndă tabloul unui medic român stabilit în metropolă. Eram de faţă cînd acel medic, mare amator de pictură, i-a relatat lui de Max excelenta impresie pe care o făcea vizitatorilor săi *Scrînciobul* românesc, atîrnat printre pînzele celor mai de seamă pictori francezi contemporani :
— I-a întunecat pe toţi ! spunea doctorul Pîrvu.
Această remarcă a unui cunoscător mi-o amintesc totdeauna cu plăcere de cîte ori e vorba de Ressu. Ea ne-a confirmat o dată mai mult valoarea pictorului nostru, simplicitatea şi energia desenului, exuberanţa culorilor.
Într-adevăr, cine a redat cu mai multă fidelitate şi artistică interpretare aspectele vii, autentice ale peisajelor ţării, de la colinele şi cîmpia plaiurilor transilvane pînă la bărcile, malurile, reverberaţiile apei şi profilul dur al pescarilor dunăreni ?
Amintiţi-vă acea rustică înmormîntare pictată acum cincizeci de ani la Vlaici, revedeţi-o la pinacoteca din Palatul Republicii, contemplaţi expresia şi portul ţăranilor, atît de veridice, mai verosimile decît însăşi realitatea. Natura e bogată, dar e risipită. Arta e o sinteză, o concentrare de emoţii, o emoţie intensificată, primită şi tran-

smisă altora printr-o magie personală. Nu este simpla înregistrare a unor impresii, ci transfigurarea lor, ridicarea lor la potenţe maxime. În zilele noastre, însuşi fotograful nu se mai mulţumeşte să redea copii fidele ale obiectelor sau făpturilor ce-i stau în faţă. El distribuie şi redă lumina după un ritual propriu, în căutarea unor efecte cît mai artistice, mai surprinzătoare.

Artistul întrece, biruie natura, o preschimbă, o valorifică.

Scriam o dată că pictorul Tonitza a redat copilul cu atîta spirit de sinteză, încît azi, de cîte ori văd un copil autentic, îmi scapă o exclamaţie :

— Parcă e de Tonitza !

Tot aşa, de cîte ori îmi contemplu propria mînă, fără să vreau mi-aduc aminte de un vechi portret al meu în care Camil Ressu pusese atîta adevăr, încît eu nu mai văd realitatea acestor mîini decît prin amintirea imaginii zugrăvite.

Mîna mea oglindeşte o mînă pictată odinioară de Camil Ressu.

Aceasta e măiestria marelui nostru *zograf*.

O artă simplă, proaspătă, fără artificii. Nici o cochetărie. Nici un răsfăţ. Nici o subliniere ostentativă. Forţa unită cu măsura. Materia răstălmăcită şi însufleţită. Theodor Pallady — ale cărui judecăţi critice erau foarte severe —, Pallady, pe care nici Grigorescu, nici Luchian, nici Pătraşcu, nici Tonitza nu-l entuziasmau peste măsură, avea o mare admiraţie şi stimă pentru Camil Ressu. Îl considera un artist prob, lipsit de cabotinism, un meşter încercat, un exemplu vrednic de imitat. Pallady, care în arta lui e departe de a avea asemănări cu Ressu, îl înţelegea, îl aprecia, găsea că personalitatea lui Ressu a influenţat foarte mult contemporanii. Într-adevăr, e impresionant numărul pictorilor noştri din această primă jumătate de secol ale căror începu-

turi se resimt de influenţa lui. L-am regăsit pe Ressu nu o dată în desenurile lui Iser, în pînzele de debut ale lui Theodorescu-Sion, Ştefan Dumitrescu, Ghiaţă, Marius Bunescu, deveniţi ei înşişi, mai tîrziu, apreciaţi maeştri.

*

Activitatea lui Ressu s-a vădit rodnică şi în obligaţiile sale de îndrumător. Numit profesor în 1927, apoi director al Şcolii de bele-arte din Bucureşti, a funcţionat acolo vreme de treizeci de ani. I-au fost discipoli mulţi dintre pictorii apreciaţi ai zilelor noastre, în frunte cu originalul şi mult talentatul Ciucurencu.

Am vorbit despre plenitudinea, la patruzeci de ani, a celui sărbătorit azi. Trebuia să scriu „la începutul plenitudinii", fiindcă Ressu nu s-a oprit atunci. El a cîştigat în fiecare an ca forţă şi perspectivă, ca sensibilitate şi tehnică.

Lucrările-i de azi nu sînt mai prejos decît realizările plinei sale bărbăţii. Citind biografiile marilor artişti plastici ai vremurilor, te surprinde numărul celor ce-au trudit îndelungată vreme pînă să devină ceea ce-au fost.

Cu excepţia unui Rafael, care şi-a dăruit întreg mesajul pînă la treizeci şi şapte de ani, cei mai mari pictori şi sculptori au dat plina lor măsură abia la vîrsta psalmistului.

Pictura este un apanaj al maturităţii. Mai mult : al bătrîneţii.

Dacă atiţia poeţi şi muzicanţi au fost precoci, realizîndu-se sub vîrsta de patruzeci de ani, artistul plastic îşi cucereşte personalitatea pe măsura scurgerii anilor. Un Tizian şi-a zugrăvit inspiraţiile supreme în al noălea deceniu al vieţii. Mai mult decît alţi creatori, pictorul îşi afirmă originalitatea foarte tîrziu. În pictură,

mai mult şi mai repede decît în literatură, se vădesc înrîuririle. Pictura e o viziune fulgerătoare : nu-ţi trebuie mai mult de o secundă ca să judeci un tablou. O piesă de teatru, un roman cer ore multe ca să fie consumate şi catalogate. Pe un pictor, pe un sculptor l-ai identificat dintr-o zvîrlitură de ochi. Vezi imediat pe cine poartă în el şi cît este el însuşi şi cît a impresionat pe alţii.

Prima treime a vieţii, artistul plastic şi-o petrece învăţînd, adică mergînd pe urmele dascălilor. În a doua treime se străduieşte să se dezbare de influenţele primite.

Abia după cincizeci, după şaizeci de ani devine el însuşi. Şi-a descoperit sigiliul personal, pecetea incontestabilă. La rîndul său, începe să fie imitat... Şi cursa torţelor continuă. Elevul de ieri devine maestrul de mîine, discipolul îşi întrece învăţătorul. Aceasta e, de altfel, şi legea progresului ; păstrăm ce-a fost bun din învăţăturile trecutului şi ne aducem fiecare contribuţia personală, darurile noastre în pregătirea viitorului.

Pe sărbătoritul de azi Parcele l-au răsfăţat. L-au dăruit din plin cu talent, sănătate, putere de muncă şi omenie. Excelent camarad, el n-a cunoscut răutatea, pizma, prefăcătoria. N-a uneltit împotriva nimănui. N-a atacat pe nimeni, dar nici n-a linguşit. A trecut prin viaţă cu fruntea sus, cu inima caldă şi cu mintea luminată.

Sîntem recunoscători conducerii Academiei, care ne-a dat bucuria de a saluta, în aceste clipe solemne, pe un vechi şi bun prieten. Şi mulţumim prezidiului nostru că a onorat pe un mare artist al ţării, pregătind lui Camil Ressu, maestrului admirat, iubit şi venerat, această zi de apoteoză.

ION BREZEANU

A trecut sfertul de veac de cînd a murit unul dintre cei mai de seamă actori pe care i-a avut scena românească, Ion Brezeanu, interpretul favorit al lui Caragiale, şi despre care maestrul a scris primele rînduri entuziaste.

Cetăţeanul turmentat din *Scrisoarea pierdută*, Ipingescu din *Noaptea furtunoasă*, „Catindatul" din *D-ale carnavalului* şi halucinantul Ion Nebunul din *Năpasta* sînt rolurile de căpetenie ale lui Brezeanu, cel mai caragialesc dintre interpreţii primului nostru autor comic.

Dar Brezeanu a mai jucat cu succes şi-n piesele altor dramaturgi, români sau străini. A fost, rînd pe rînd, Bufonul din *Regele Lear*, Mogîrdici din *Viforul* lui Delavrancea, Avarul lui Molière, ca să culmineze cu Shylock din *Neguţătorul din Veneţia* al lui Shakespeare, rol în care a dat dovezi de intensitate dramatică, de o vibraţie şi o forţă pe care le dovedise cu mulţi ani înainte în Ion din *Năpasta*.

Autentic actor român, ca şi celălalt Ion, Iancu Petrescu, ca şi ceilalţi cîţiva Ioni care i-au urmat, după Ion Anestin, şi printre care Ion Niculescu, Ion Morţun şi Ion Sîrbul, prea curînd uitaţi, au fost remarcabile talente.

Din generaţia imediat următoare lui Gr. Manolescu, C. I. Nottara şi Iancu Petrescu, Iancu Brezeanu a făcut parte din falanga marilor comici ai epocii, în jurul anului 1900, un Ion Niculescu, N. Soreanu, Petre Liciu şi Vasile Toneanu, cu care a pornit la drum în aceeaşi vreme şi cărora le-a rămas prieten pînă la moarte.

Paralel cu aceşti actori de comedie, generaţia lui Brezeanu s-a mai mîndrit cu liricul Aristide Demetriad, cu realiştii Petre Sturdza, Ion Livescu şi Constantin Radovici, fiecare un maestru în genul său, fiecare reprezentînd o colecţie bogată de roluri importante, fiecare slujbaş devotat al primei noastre scene, de care au rămas legaţi pînă la sfîrşitul frumoasei lor cariere.

Pe lîngă darurile de umor sobru, pe lîngă temperamentul, fantezia, simplicitatea şi sinceritatea jocului său, Ion Brezeanu a mai fost înzestrat şi cu o splendidă dicţiune. El rotunjea fiecare cuvînt, fiecare silabă, scotea în evidenţă fiecare consonantă. Lansa replica din plin, după ce o prepara imperceptibil, captînd atenţia spectatorului înainte de a fi rostit cuvîntul. Nimic din ce spunea Brezeanu nu se pierdea între culise, sau în înălţimea sufletelor, sau în hăul sălii.

Această mare calitate — dicţiunea — era principala preocupare a actorilor de pe vremuri. Oricît temperament ai avea, oricîtă inteligenţă ai desfăşura în compunerea unui rol, e inutil să te zbaţi, să suferi, să trăieşti „lăuntric" dacă spectatorul n-aude textul pe care l-ai debitat. Marele maestru al acestei şcoli — dicţiunea impecabilă — era Constantin Nottara. El recomanda elevilor de la Conservator sau actorilor pe care îi dirija ca regizor o articulaţie desăvîrşită, o sonoritate, o muzicalitate a cuvîntului de care ucenicii săi nu puteau să nu ţină seama ; maestrul maeştrilor insista cu o răbdare îngerească, dar şi cu o tenacitate despotică, pînă cînd obţinea de la ucenic efectul dorit. Cuvîntul înainte de orice, gîndul poetului redat cu o perfectă înţelegere, limpezimea şi muzicalitatea frazei, iată catehismul comedianului ales. Cum ar fi rămas celebre atîtea replici din opera lui Caragiale dacă un Ion Petrescu, un Iancu Brezeanu, un N. Soreanu nu le-ar fi rostit din plin, dîndu-le sensul şi savoarea reclamate de autor ?

Fără arta lui Nottara, cine şi-ar mai fi adus aminte alexandrinele lui Ovidiu, Despot-Vodă şi Horaţiu din *Fîntîna Blanduziei* ?

*

Ion Brezeanu a fost şi o pitorească figură bucureşteană.

Îl cunoştea toată lumea. Nu era număr de revistă umoristică a vremii să nu-i publice portretul-caricatură, datorat unui Ary Murnu, Nae Petrescu-Găină, Mantu, Şirato. La *Furnica* lui George Ranetti şi N. Ţăranu era clientul favorit. Glumele lui erau repetate. Glume care nu totdeauna erau ale lui. Dar, ca să fie valorificate, se atribuiau celebrului „cetăţean turmentat", de-a cărui faimă răsuna şi provincia.

Un artist şi un om popular.

Bonomia lui nu era scutită de accentul satiric, de-o anumită ironie, pe care o filtra prin sticla ochelarilor. Săgeţile lui nu cruţau nici pe cei mai mari şi mai puternici decît el.

Pe vremea cînd la restaurantul-cofetărie-cafenea „Capşa", din colţul unde Calea Victoriei se întîlneşte cu strada Edgar Quinet, se adunau oameni politici, scriitori şi diverse specimene din „elita Bucureştilor", conu Iancu Brezeanu se ducea şi el deseori şi împroşca pe clienţii a căror mutră nu-i plăcea cu tot felul de invective, rămase celebre.

Venea pe acolo şi faimosul prefect al Poliţiei capitalei, colonelul Moruzzi, numit Cneazul, adică prinţul.

Mare băutor întru Domnul, colonelul Moruzzi, duhnea cale de o poştă a rom.

Odată ceruse o cafea turcească şi sufla s-o răcorească.

— Nu mai tot sufla, prinţule, că o faci marghiloman ! îl apostrofă Brezeanu. (Cafeaua amestecată cu rom era numită „marghiloman".)

Multe şi felurite, nevinovate sau pipărate, glumele marelui actor făceau înconjurul capitalei, erau povestite

în tren, ajungeau şi făceau carieră în provincie, unde, nu o dată, erau atribuite comicilor sau mucaliţilor din localitate.
Un bust, la intrarea Sinaiei, lîngă depozitul de benzină, îi perpetuează amintirea.
Mii de oameni trec pe acolo, iar copiii îşi întreabă părinţii :
— Cine e, tăticule, omul ăsta cu ochelari ?
— A fost un mare actor, fiule ! Cine l-a văzut o dată nu-l va uita niciodată !...

*

Multe laude, multe legende, multe snoave au circulat pe seama lui Nenea Iancu, răsfăţatul publicului, al presei şi al prietenilor, actorul şi bucureşteanul de la a cărui plecare dintre noi a trecut un sfert de veac şi a cărui amintire e veşnic trează în sufletele celor ce l-au cunoscut, l-au admirat şi l-au aplaudat.

MINULESCU

Nu se stinsese ecoul poeziilor cîntăreţului Ardealului, Octavian Goga, publicate în volum la Budapesta în 1906, cînd apăru, în cafenelele bucureştene, Ion Minulescu, un bărbat tînăr, robust, cu barbă roşie, cu ochelari, purtînd şapcă, vorbind zgomotos, gesticulînd familiar.

Venise de la Paris cu aureola omului care a cheltuit acolo o moştenire, trăsese pe dracul de coadă prin Constanţa, unde şi-a scris cele mai frumoase poezii, şi venise la Bucureşti, unde, în scurtă vreme, deveni cea mai interesantă figură literară a vremii.

— Poezie, mă ? ! Poezia e un cal sălbatec... îi dai drumul s-alerge în neştire peste cîmpii, peste gropi... şi să nu ştii unde o să se oprească !

Şi vorbele astea, însoţite de un gest larg, însoţite de barba, ochelarii şi şapca bizară a poetului, aveau ceva profetic, sublim şi ridicol, ca tot ce e profetic.

Cîteva zile apoi, ne învăţarăm cu ciudăţeniile sale. Ne era drag la toţi fiindcă era un băiat de inimă, ştia multe, exagera mult şi-ţi făcea întotdeauna impresia că-şi bate joc de oameni şi de el însuşi cînd scria ceva.

Minulescu era un ciudat amestec de ştrengar, de mag asirian şi de farsor. Poezia lui se resimţea de influenţa simboliştilor decadenţi din primii ani ai secolului şi a şansonetiştilor din Montmartre şi din Cartierul Latin.

> Eu ştiu c-ai să mă-nşeli chiar mîine,
> Dar fiindcă azi mi te dai toată...

este aproape o traducere a versurilor lui Maurice Bouqay :

J'aime ton coeur inhumain,
Tu me trahiras demain,
Mais ce soir je t'aurai toute...

Maurice Bouqay, şansonetist celebru, devenit ministru al agriculturii, aşa după cum alt cîntăreţ-cupletist din Montmartre, Maurice Donnay, a devenit academician.
Pe Maurice Bouqay l-am cunoscut la Paris în timpul primului război mondial. Era un om scund, purta şi el o bărbuţă roşie, care încărunţea. A făcut versiunea franceză a libretului de operă *Înşir'te mărgărite*, a cărui muzică o scrisese George Castrişanu, compozitor de mare talent, mort prea tînăr.
Şi, fiindcă am pomenit de Maurice Donnay, iată şi despre el o amintire fugară :
Între cele două războaie, mă dusesem să fac o vizită directorului Teatrului Odeon. La uşa acestui director, pe culoar, am văzut, rezemaţi de zid, în picioare, doi bătrîiori — soţ şi soţie — care aşteptau să fie primiţi.
Probabil mă luaseră drept un personaj important din conducerea teatrului, fiindcă domnul cărunt, cu un surîs amabil, îşi scoase pălăria, salutîndu-mă respectuos. Aşa, l-am recunoscut. Era celebrul autor dramatic Maurice Donnay, membru al Academiei Franceze, care venise, probabil, să solicite reluarea vreuneia din vechile sale comedii. M-a impresionat mult această scenă. Cu alt prilej voi scrie cîteva pagini despre indiferenţa — ca să nu zic uitarea totală — în care intră, la Paris, în amurgul carierei lor, oameni care au cunoscut apogeul gloriei.
Dar să revenim la subiectul nostru.
Ion Minulescu a intrat impetuos, prin 1906, în lirica ţării, mînuind un vers sonor, muzical, elocvent, uşor de

învăţat, plin de nume exotice, un vers frînt, în care cifrele fatidice trei şi şapte reveneau obsedant.
În plin sămănătorism, Minulescu aducea o notă cu totul nouă, o notă citadină, dacă nu cosmopolită, viziuni marine, nostalgia orizonturilor depărtate. A cunoscut repede succesul. Tineretul îi ştia strofele pe dinafară, le recita, se entuziasma. O notă nouă, o lume nouă, un dor de alte zări cutreiera sufletul tinerilor cititori, care se îmbată şi azi de vinul spumos al poeziei bardului grandilocvent, învinuit, mai tîrziu, de formalism.
Publica la *Viaţa literară* a lui G. Coşbuc, Ion Gorun şi Ilarie Chendi. Poeziile lui plac din ce în ce şi, de la o vreme, primite la început cu încîntare de unii şi cu nedumerire de alţii, au continuat să placă. Nu mai surîdea nimeni citindu-le. Minulescu văzînd că genul acesta prinde şi că ar putea să nu mai prindă, a vrut să se facă om serios cu tot dinadinsul. Şi-a zvîrlit şapca bizară, ca să-şi ia o pălărie tare, englezească, şi-a mai tuns din păr, şi-a ras barba asiriană şi a început să colaboreze la *Convorbiri critice*.
Bunul şi răbdătorul director al revistei, profesorul Mihalache Dragomirescu, cel mai sensibil la poezie dintre criticii noştri, era încîntat de noul său colaborator şi-i citea poeziile de cîteva ori ca să le scoată un înţeles. Cu toată luminozitatea lui, Minulescu părea un ermetic. Mihail Dragomirescu îndrepta, mai citea o dată, opina cum ar fi mai bine şi publica poezia tot cum i-o trimisese scriitorul, fiindcă, limpezită, poezia îşi pierdea şi mai mult din înţeles. Cititorul de azi s-a mai deprins cu obscuritatea. Cel de atunci căuta în vers claritatea, nu se mulţumea cu simpla sugestie.
Minulescu făcea şcoală. Tinerii poeţi de la *Viaţa nouă* şedeau la dreapta lui la cafeneaua „Kübler" şi, seara, din convorbirile de peste zi, făureau poezii frînte, ca ale tînărului maestru. Castele cu o mie de coloane se dă-

rîmau arzînd şi împurpurau zarea. Nişte clopote sunau departe în ziua resurecţiunii, profeţind minciuna. Repetări de versuri, întrebări şi exclamaţii umpleau *Revista celorlalţi*. Crezul artistic devenea din ce în ce mai confuz, poeziile — idem. Maestrul mai publica cîte o nouă poezie apocaliptică şi mai misterioasă, ca preotesele templului de la Delphi. Senin, el venea la cafenea, se descheia la vestă şi citea. Nu era însă niciodată serios. Rîdea cu mîna deasupra gurii, ca să nu-l vadă palizii discipoli. Pe la sfîrşitul poeziei, însă, toată lumea izbucnea într-un rîs irezistibil. Minulescu înţelegea să rîdă el, dar nu şi ceilalţi. Abia stăpînindu-se, debita ultimul vers şi, cu ochii înlăcrimaţi, striga :

— Degeaba rîdeţi voi, idioţilor ! I-o duc lui conu Mihalache !

Şi conu Mihalache (Mihail Dragomirescu) o primea cu multă însufleţire.

Cîteva zile după ce şi-a ras barba, poetul a intrat în redacţia *Viitorul*. Cel care scrisese odinioară :

Mi-am zis :
Voi face trei romanţe !

se consacra gazetăriei. I-am făcut atunci o primă parodie :

I

Mi-am zis :
Voi face şapte cronici,
Şi-n şapte cronici voi închide,
Ca-n şapte dricuri de aramă,
Ce dorm pe veci sub piramide,
Tot ce-oi fi scris odinioară :
Romanţe
Imnuri,

Odelete,
Voi părăsi altare sacre şi muzici triste,
Violete,
Şi-n şapte cronici nerimate
Din Babilon şi din Sumatra
Voi pomeni pe toţi aceia ce m-au lovit
Cîndva
Cu piatra.

II

Şi-n şapte cronici din Ninive,
Cartagena şi din Efes
Voi pomeni
Aşa,
În treacăt,
De morţi,
De mistice motive,
Voi blestema pe toţi aceia
Ce arta mea n-au înţeles.
Căci astăzi sînt la *Viitorul,*
Eu, care-am fost poet cît şase,
Silit să scriu infama proză
Ca orişicare individ,
Silit ca-n cronici nerimate
În şapte cronici să închid
Blestemul contra omenirii,
Regretul bărbii mele rase !

La *Viitorul,* Minulescu scrie articole normale şi judecă sănătos, ca orice bărbat echilibrat. Erau lăudabile tactul şi ordinea ce desfăşura acolo în calitatea lui de secretar, şi ne făcea şi mai mult să subliniem izul de farsă ce-i străbătea versurile. Cuconu Mihalache, veşnic entuziast, îi da mereu zor cu „nota nouă", şi nici pînă astăzi n-a băgat de seamă că poetul mistifică mereu :

Olimpia din codru ne va surîde iar.

Tradiţionaliştii clamau :

Care Olimpie ? Care codru ? De ce ? Cînd ? Cum aşa ? Cine ? Puneţi oricare întrebare din acestea după orice vers al lui Minulescu şi veţi vedea cum se potriveşte de bine.

Visul tău să fie visul insulelor Boromee.

Care insule ? De ce ? Cînd ? Cum aşa ? Ca să rimeze cu „femeie", poetul urează unui copil nevinovat, care dormea, să viseze insulele Boromee. *Parfumul insulelor Boromee* este titlul unui roman apărut la Paris pe vremea cînd era Minulescu acolo. Poetul s-a folosit de acest titlu şi l-a plasat. Bine, rău, a găsit o rimă nouă la femeie. Dragomirescu aplauda. Aplauda şi poemul :

CLOPOTELE

Sună clopotele...
Sună clopotele-n depărtare.
Clopotele !... clopotele !...
Cîte clopote să fie ?
. . . . . .
Tac, şi-n urmă sună iară.
Sunt trei clopote de-aramă,
Sau clopote de-argint ?
. . . . . .
Clopotele !... clopotele !...

Cînd a apărut poezia aceasta în *Convorbiri,* cel dintîi sacerdote al simbolismului la noi, maestrul maeştrilor, Alexandru Macedonski, făcea mare haz la cafenea la „Bristol".
— Ce zici, maestre ? l-am întrebat.
— Hi-hi ! rîdea sardonic Macedonski. Hi-hi !
Parc-ar fi :

Sare iepurele-n luncă,
Iepurele, iepurele,
Hi, hi !

Aveam gata în buzunar o parodie a *Clopotelor*. I-am citit-o. Macedonski mă răsplătea la fiecare două versuri cu cîteva exclamaţii satanice: „Hi-hi", izvorîte din vocea-i caracteristică.

ROMANŢA CÎINELUI NEURASTENIC

Urlă cîinele la lună,
Cîinele,cîinele,
Cam ce cîine este oare
Cîinele, cîinele ?
E vreun cîine dă-l de stînă,
Ori e cîine boieresc ?
Cîinele, cîinele !
Tace şi-apoi urlă iarăşi.
Ce ecouri, ce romanţe,
Ce motive orchestrale, ce simfonic
tricolor ?
Morţii ies.
Fantome oarbe cu mustăţi de bariton
Se-nvîrtesc
Şi sar
Şi ţipă
În satanica lor horă,
Turnul arde,
Turnul geme,
Turnul pîrîie,
Trosneşte.
Arde legea,
Ard Cristoşii !
S-a aprins Sodoma, arde !
Arde Memphis şi Gomora,
Toate ard în semiton.
Urlă cîinele la lună
Şi s-aude-n Babilon
Cîinele, cîinele !

Dintre parodiile minulesciene, poet pe care, în fond, l-am admirat totdeauna pentru îndrăzneala, originalitatea lui, pentru sunetul şi preocupările noi pe care le-a adus în literatura noastră, a făcut mare vîlvă *Romanţa celor trei sarmale*. [1]

Cu nici o poezie originală n-am avut atîta succes cum am avut cu această parodie. Scrisesem o grămadă de poezii, pasămite serioase, pîn-atunci, dar nu le băgase nimeni în seamă. Îndată însă ce am publicat în *Belgia Orientului*, sub un pseudonim (nu mi-l mai aduc aminte), această prozaică romanţă, scrisă pe la 2—3 noaptea, între două corecturi ale ziarului *Dimineaţa*, onor. publicul cititor începu să afle de mine. Avocaţi şi medici cărunţi ţineau să cunoască pe tînărul autor, aproape un adolescent, şi-l rugau să le recite, cu tonul şi gesturile lui Minulescu, faimoasa parodie.

Mihail Dragomirescu mă felicita de cîte ori mă întîlnea, spunînd că *Romanţa celor trei sarmale* nu este o simplă parodie, ci o sinteză a criticilor ce se pot aduce artei mult talentatului poet.

De la Berlin, Caragiale scria secretarului de redacţie al *Adevărului* să-i trimită două exemplare din *Belgia Orientului* cu pricina, să-i comunice numele adevărat al autorului. În acea scrisoare Caragiale vorbea şi de broşura pe care o pregătea *1907*.

Nu ştiu dacă *Romanţa celor trei sarmale* a stricat gloriei lui Minulescu sau i-a mărit popularitatea.

Au trecut multe decenii de atunci. Posteritatea, care schimbă, în sfîrşit, pe fiecare în el însuşi, a recunoscut meritele de inovator ale lui Ion Minulescu şi i-a dat locul ce i se cuvine, aşezîndu-l printre cei zece mari poeţi pe care i-am avut de la Eminescu.

[1] Vezi şi *Parodiind pe Minulescu*, ediţia de faţă, pp. 142—146 (n.a.).

Cînd spui, cînd scrii „peste cincizeci de ani", ai impresia unei eternităţi.
Cînd spui „acum cincizeci de ani", nu-i poţi realiza prin imaginaţie: ţi se pare că „a fost ieri", atît de repede a trecut timpul şi s-au desfăşurat evenimentele. Iată, o jumătate secol a trecut de cînd poetul Dimitrie Anghel, pe care de mic cei apropiaţi îl răsfăţau cu diminutivul Mitif, a trecut în lumea amintirilor. Şi nu-l văd alături de confraţii săi abia plecaţi atunci din viaţă, St. O. Iosif, Ilarie Chendi, Emil Gîrleanu, ci printre fantomele lui Oscar Wilde, Verlaine şi Jean Moréas. Printre ei îl văd. Anghel a fost mai mult ca oricînd Anghel în zilele cînd Cartierul Latin îşi trăia cei din urmă ani, cînd Oscar Wilde rătăcea la Paris, detronat şi sărac, printre săracii din jurul Şcolii de arte frumoase, cînd Verlaine îşi purta piciorul reumatizat prin cîrciumile şi spitalele Parisului, ori îşi tocea nodurosul ciomag pe uliţele strîmte de pe Muntele sfintei Genevieva, şi cînd Jean Moréas, care începea să fie consacrat, îşi exercita paradoxala vervă elenică prin cafenelele celebre.
Vremea aceea, mai mult ca oricare alta, îi plăcea lui Anghel să şi-o amintească. Era tînăr atunci şi bogat, urzea cele dintîi vise, împletea cele dintîi versuri. Scria strofe inspirate, fără să ştie că e poet şi fără să-şi închipuie că, mai tîrziu, va fi nevoit să scrie ca să trăiască.

Douăzeci de ani trecuseră de atunci, dar amintirea aceasta era mai vie în sufletul său decît aceşti din urmă ani, care au început frumos, cu o prietenie literară, cu succese literare şi au continuat apoi cu o dragoste vinovată, chinuitoare, apoi cu dezastre, apoi cu monotonie, alterată cu mizerii cotidiene de toate felurile, din toate părţile, ca să culmineze tot printr-un dezastru, de data aceasta final şi, pentru el, mîntuitor.

Printre scriitorii noştri, de obicei colţuroşi în legăturile lor de toate zilele, lipsiţi de acea simpatică mlădiere a oamenilor cărora le zicem „binecrescuţi", Anghel răsărea ca un civilizat, mai ales, prin sufletul său delicat şi foarte sensibil. Avea o eleganţă înnăscută în mişcări, în îmbrăcăminte, ochiul său era mai deprins ca al oricui să prindă nuanţele cele mai discrete. De aceea literatura lui e plină de imagini, de aceea a iubit şi a cîntat fluturii multicolori şi florile stropite cu toate luminile.

Născut dintr-un tată avut, un fantastic alcătuitor de himere agricole, şi dintr-o mamă orientală, ce i-a trecut în suflet toate amintirile şi basmele Bosforului, Anghel avea moliciuni şi visări de femeie, şi avea fantezia dezordonată şi, poate, violenţa tatălui său.

Era ciudat în aprecieri, inegal şi capricios cu prietenii, pătimaş în credinţe, rigid cu cei antipatici şi viforos cu cei ce-l supărau. Ar fi ucis într-o clipă de mînie, dar n-ar fi jignit niciodată cu o vorbă rea ori cu un gest dispreţuitor. Cu prietenii era cald, foarte comunicativ, duios, sincer.

Poezia lui Anghel e numai o parte din sufletul său. Căci sufletul său închidea un amestec de sentimentalism şi sarcasm, de fantezie şi de melancolie orientală, ca un ecou de doină şi ca un refren de poveste.

Parisul de altădată — şi care n-a putut fi Parisul de mîine — trăia în ochii lui, luminînd din suflet.

*

În proza lui, D. Anghel aduce o năvală de poezie, care vine de pretutindeni, impetuoasă, fecundă, obsedantă, obositoare. Fiecare pagină e un poem cu imagini multe şi grele, evocatoare şi nebuloase, deschizătoare de orizonturi largi şi de armonii intime, ca un cîntec de Grieg.
E ceva de Grieg în tot ce a scris Anghel. Poate fiindcă în Grieg sînt ciudate refrenuri de muzică românească, iar în sufletul lui Anghel se apleca cerul Moldovei.
Poate că *dorul* ce tremură în amestecatele noastre suflete orientale şi nordice şi-a găsit expresia lui muzicală în doinele cîntăreţului scandinav.

*

Anghel a scris o proză poetică plină de nuanţe, pentru un public care nu simte amănuntul, ci vrea — ca şi în teatru — o acţiune precipitată, fără literatură, brutală în concizia şi claritatea ei. De aceea foarte puţini cititori avea Anghel, şi, dintre ei, mai puţini erau cei care îi cereau :

De la musique avant toute chose.

Anghel n-a pus în picioare oameni şi n-a inventat conflicte, dar a deschis perspectiva şi a creat o atmosferă.
Proza lui era atmosferă... În ea suspina trecutul şi scăpărau oglinzi fermecate.
În florile lui trăia dorul de paradisul pierdut, amintirea grădinilor fabuloase din care a fost gonit cel dintîi om. Cîntecul unui greier îi dădea nostalgia celor

dintîi vremi ale pămîntului, îi evoca imensa liniște de la începutul lumii și nețărmurita ei singurătate. Fluturii săi erau mătăsuri, zdrențe de catifea, panglici care s-au înălțat de pe umărul unei femei, lumini de baluri, răsfrîngeri din lumea celor *O mie și una de nopți*.
Erau în proza lui privelişti albe de lună, sub care zboară, argintînd, funigei, iar crinii înalță cădelnițe de cleștar.
Era o fugă de cuvîntul ce vine prea repede și prea ușor armonios, o căutare de imagini neașteptate, prăfuite de stele, apărînd ca reflexul unei oglinzi verzi din fundul cel mai depărtat al apelor ei moarte.
Eu nu-l văd pe Anghel aplecat pe un strat de flori și nici visînd într-un cerdac moldovenesc, ci, luminat violent, în mînă cu un potir, pe buze cu surîsul și cu ochii foarte departe. Așa l-am văzut de multe ori cînd am băut cu el vin bun, în ceasuri tîrzii, la mese cu flori, și femei frumoase la alte mese.
Lăutarii interpretau în stil românesc arii străine, lungeau notele ca într-o manea, și-n ochii lui Anghel mureau, poate, amintiri, poate doruri de o viață nouă; regretul vremilor apuse amesteca în ochii lui speranța unei sărbători viitoare cu multă lumină și cupe strălucitoare, cu muzicanți îmbrăcați în roșu, cu femei încărcate de vesele bijuterii, și cîntece triste, triste, și versuri de Rodenbach, evocînd ceața Nordului, și parcuri desfrunzite, pe care tristețea le închide ca într-un imens grilaj negru...

*

Acest ieșean, macedonean de origine, ca și omonimul său Bolintineanu, ca și Alexandru Macedonski, ca și Gala Galaction, ca și Octavian Goga, îmi arăta — deși eram mult mai tînăr decît el — o prietenie care mă

măgulea, pe care o preţuiam. Îl admiram şi-l iubeam. Am scris împreună două prologuri: *Teatrul* şi *Războiul*.

„Am scris împreună" e un fel de a vorbi, fiindcă adevăratul autor al atîtor poeme semnate alături de altcineva — St. O. Iosif, Leon Feraru, Vasile Savel, Victor Eftimiu — era el, Mitif. Colaboratorul juca mai mult rolul unui stimulent decît al coautorului. Anghel dicta, preumblîndu-se prin odaie, celălalt făcea mai mult oficiul de secretar. Minunatele cronici din *Caleidoscopul lui A. Mirea*, şi care au avut un mare succes pe vremuri, erau considerate ca fiind ale lui D. Anghel şi St. O. Iosif, cînd, de fapt, ele poartă mai mult pecetea celui dintîi: umor, eleganţă, muzicalitate, ironie, surîs melancolic.

Cu St. O. Iosif, Anghel a mai semnat două piese de teatru în versuri: *Cometa* şi *Legenda funigeilor*. În *Cometa* e vădită mîna lui D. Anghel; în poemul fantastic *Legenda funigeilor* trece, mai curînd, inspiraţia lui St. O. Iosif, care era mai cald, mai duios, mai impregnat de-o poezie nordică, învăluită în ceaţă.

Multe nopţi am petrecut împreună cu Anghel, noctambul incorijibil. N-am să uit cele cîteva ore tîrzii pe care le-am depănat împreună cu el în grădina restaurantului „Continental", în compania şi sub vraja lui Al. Leonescu-Vampiru, actorul şi impresarul mucalit, o figură originală a teatrului românesc, reprezentantul unei epoci întregi, cu toate vicisitudinile acelei existenţe precare a teatraliştilor-boemi din vremea aceea.

Cu evocările din acea noapte ale lui Leonescu-Vampiru s-ar fi putut umple o carte, începînd cu debuturile, cu reprezentaţiile lui în grădinile de vară ale provinciei, şi sfîrşind cu turneurile făcute cu Agatha Bîrsescu în America.

Nu le-a scris nici Anghel, nici eu acele amintiri.
Aveam de îndeplinit, fiecare, propriile noastre realizări, ca să ne mai ocupăm de viaţa, năzuinţele şi decepţiile altora.
— Scrie-le tu ! mi-a spus Mitif. Tu eşti şi reporter !
Mitif vorbea şi de el însuşi cu oarecare ironie.
Cînd, cu capul uşor aplecat pe umăr, îşi recita ultima poezie, ca să-şi ascundă emoţia, la sfîrşit spunea, surîzînd, cu marele său fond de modestie, bagatelizîndu-se :
— Citaţii din clasici...
Odată mi-a spus :
— În *Cocoşul negru* n-ai nici un vers frumos !
— Se poate ! i-am răspuns cu orgoliul impertinent al tinereţei. În *Legenda funigeilor* fiecare vers e mai frumos decît celălalt, dar *Cocoşul negru* va avea o mai lungă viaţă scenică decît *Legenda funigeilor !*
Şi a urmat o lungă discuţie asupra versului de teatru, discuţie în care cred că dreptatea a fost de partea mea : limba scenei trebuie să fie limpede, sonoră, precisă, cu sensul uşor sesizabil de către spectator.
Imaginile, frumuseţile verbale, stilul original, căutat îngreunează un text dramatic, îl deservesc. În teatru primează acţiunea, nu poezia. Lectura e una, şi spectacolul — alta.
Deşi vioară primă a liricii româneşti, poetul subtil, omul de gust D. Anghel, ca şi Al. Macedonski, nu era trecut printre oficialităţile literare ale vremii. Ne aflam în faza sămănătoristă a literaturii, cînd accentele noi, exotice, rafinate, citadine, graţioase — ecouri ale Parisului care se moderniza şi el — erau socotite, chiar acolo, la Paris, simbolism, artă decadentă, maladivă, într-un cuvînt, neserioasă.
Era, pe atunci, împărăţia tradiţionalismului.

Astăzi, Alexandru Macedonski şi D. Anghel au devenit ei înşişi o tradiţie, un capitol de temelie al poeziei noastre, şi putem spune, recitindu-i, dar fără surîsul ironic al lui Mitif :
— Citaţii din clasici !

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE V

FUM DE FANTOME

Bucureşti, 1935 3
La moartea lui Caragiale, 1912 21
Amintiri despre Caragiale, 1937 24
Alexandru Vlahuţă 27
Macedonski 31
Duiliu Zamfirescu 37
Pirandello 41
De Max 48
Aristide Demetriad 55
Iancu Petrescu, 1922 60
Vasile Toneanu 63
Alexandru Davila şi Pompiliu Eliade 66
Marea generaţie..., 1936 79
Moartea tovarăşului de drum 84
Cîteva străzi... 86

AMINTIRI ŞI POLEMICI

Iconomo 93
Începuturi literare 102
Ajutor de reporter 117
Reviste umoristice... 125
Într-un Ajun 130

Cafenele de odinioară 134
Parodiind pe Minulescu 142
Polemizînd cu Cincinat 147
Patru poeți și o poezie 152
D. Nanu 155
Octavian Goga 160
Contemporani ai lui Eminescu 176
Ce este poezia 188
Cum se scrie o poezie... 194
Spovedania lui Hagi-Tudose 198
La comemorarea lui Panait Istrati 204
Două scrisori ale lui Panait Istrati 209
V. Demetrius sau Tragedia omului excepțional . . . 215
Radu D. Rosetti 223
Jubileul lui Ion Livescu 226
Gloria scriitorului român... 230
La groapa lui de Max 235
Unui poet de generație... 243

MAGIA CUVINTELOR

Th. Pallady 249
Mărțișoare 253
Însemnări teatrale 257
Doi dușmani 257
Judecata lui Solomon 258
Nottara și directorul 260
Tony Bulandra 264
Portrete... 266
Rostand al Românței 270

SPOVEDANII

În căutarea destinului 275
Pe vremea răscoalelor 300
Primul meu Paris 312
După cîțiva ani 334

Mounet-Sully 354
Cum am scris *Înşir'te mărgărite* şi *Cocoşul negru* . 366
Poetul-poliţist 386
Întîmplări excepţionale 390
Şezători literare 397
Bogdan-Piteşti 410

NOI EVOCĂRI

Dor de ţară 423
Brâncuşi 427
Lenin 432
Aurel Vlaicu 441
Traian Vuia 444
N. Dărăscu 454
I. A. Bassarabescu 462
Ilarie Chendi 467
G. Ranetti 471
Ioan Slavici 474
Sadoveanu—dascălul 478
St. O. Iosif 482
Camil Ressu — Comunicare la o şedinţă festivă . .
a Academiei R.P.R. 484
Ion Brezeanu 499
Minulescu 503
D. Anghel 511

Redactor responsabil : CONSTANTIN MOHANU
Tehnoredactor : ION TUDOR

Dat la cules 02.02.1965. Bun de tipar 10.06.1965. Apărut 1965. Tiraj 15 160 ex. Broşate 13 080 ex. Legate 1/1 2 080 ex. Hîrtie tipar înalt tip B de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 23,27. Coli tipar 33,5. Planşe tipo 1. A. nr. 17 083/1964. C. Z. pentru bibliotecile mari 8R. C. Z. pentru bibliotecile mici 8R—94.

Tiparul executat sub comanda nr. 50 159 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — R.P.R.